

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**ULUSLARARASI TİCARİ UYUŞMAZLIKLARIN
ÇÖZÜMÜNDE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜNE ŞİKÂyet
MEKANİZMASININ İNCELENMESİ**

Ramazan IŞIK

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Işıl Fulya Orkunoğlu ŞAHİN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI**

AĞUSTOS 2022

**ULUSLARARASI TİCARİ UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE DÜNYA
TİCARET ÖRGÜTÜNE ŞİKÂyet MEKANİZMASININ İNCELENMESİ**

Ramazan IŞIK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ramazan IŞIK

19/08/2022

ULUSLARARASI TİCARİ UYUŞMAZLIKLARIN ÇÖZÜMÜNDE DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜNE ŞİKÂyet MEKANİZMASININ İNCELENMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Ramazan IŞIK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2022

ÖZET

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın (GATT) yerini DTÖ'nün almasıyla birlikte uluslararası ticaretin kuralları Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) tarafından düzenlenmekte ve bu kurallara uyum aynı kuruluş tarafından denetlenmektedir. Bu çerçevede üye devletlerarasındaki ticari anlaşmazlıkların çözümü için DTÖ kapsamında bir Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması (AHM) oluşturulmuştur. Bu çalışmada, AHM'nin işleyişi ve Türkiye'nin söz konusu mekanizmayı kullanım durumu ile sistemi en fazla kullanan bazı ülkeler incelenmiştir. DTÖ'ye üye devletlerarasındaki ticari anlaşmazlıkların çözümü sürecinde uygulanan usul ve esaslar, kuruluş anlaşmasının 2 no.lu ekinde yer alan Anlaşmazlıkların Halli Mutabakat Metni'ne (AHMM) dayanmaktadır. Söz konusu hükümler, GATT dönemi ile karşılaştırıldığında üye devletler açısından bağlayıcı ve otomatik bir mekanizma oluşturmuştur. Bu sistem içerisinde uluslararası ticari anlaşmazlıkların çözümü için danışma görüşmeleri, panel süreci, temyiz süreci, tavsiye ve kararların uygulanması olmak üzere dört aşamadan oluşan bir süreç bulunmaktadır. Anılan süreçlere ilişkin istatistiki veriler incelendiğinde, AHM'nin üye ülkeler tarafından etkin bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. DTÖ'nün kurucu üyeleri arasında yer alan Türkiye, AHM kapsamında toplam 18 anlaşmazlıkta doğrudan taraf olarak yer almıştır. Bu anlaşmazlıklara ilişkin veriler istatistiksel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin sistemi etkin bir şekilde kullandığı, yükümlülüklerine uygun hareket ederek belirlenen makul sürelerde kararlara uyum sağladığı gözlenmiştir. Diğer taraftan, Avrupa Birliği (AB)'ne uyum çerçevesinde yapılan bir düzenlemeye ilişkin olarak ortaya çıkan anlaşmazlıkta DTÖ, Türkiye'nin DTÖ kurallarına aykırı hareket ettiği yönünde karar vermiştir. Bu husus hem Türkiye'nin AB ile tam üyelik müzakerelerinde hem de diğer ikili ve bölgesel anlaşmalarda DTÖ anlaşmalarından kaynaklanan yükümlülüklerin göz önünde bulundurulması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Sistemi en fazla kullanan ülkelerin dünya ticaretinde söz sahibi ülkeler olduğu ve sistemi çoğunlukla birbirlerine karşı kullandıkları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte DTÖ sisteminin ve anlaşmazlıkların halli sisteminin gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere de kullanımının zamanla arttığı ve ticaretlerine olumlu yansıdığı sonucuna varılmıştır.

Bilim Kodu : 112004
Anahtar Kelimeler : Ticaret savaşları, Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması, DTÖ, GATT.
Sayfa Adedi : 233
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Işıl Fulya Orkunoğlu ŞAHİN

DISPUTE SETTLEMENT MECHANISM IN WTO TO SETTLE THE INTERNATIONAL TRADE DISPUTES

(M. Sc. Thesis)

Ramazan IŞIK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

August 2022

ABSTRACT

After replaced the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), the international trade rules are set up and controlled the implementation of them by the World Trade Organization (WTO). So, a dispute settlement system was enforced to settle the international trade disputes between members. In this thesis, the WTO Dispute Settlement Mechanism and dispute settlement cases to which Türkiye was the party under the said mechanism and the countries which used the mechanism intensively were examined. Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes (DSU), Annex 2 of Agreement Establishing the WTO, is to provide with a legal framework for solving disputes between members which may arise in the course of implementing WTO agreements. The DSU provisions are more binding and automatic for members compared to the GATT rules. The WTO dispute settlement system contains four main stages to settle the international trade settlements: consultation, panel, appellate review, and implementation. Analyzing the statistical data on these stages under this system, it is concluded that the WTO Dispute Settlement Mechanism have been used effectively by members. Türkiye, being a founding member of the WTO, was a party to a total of eighteen dispute cases under the Dispute Settlement Mechanism. Analyzing the statistical data on these dispute cases, it is observed that Türkiye uses the mechanism effectively and has complied with obligations within a reasonable period of time under the DSU provisions. On the other hand, since the measure imposed by Türkiye that was consistent with the European Union's criteria was found to be inconsistent with the WTO rules. It is concluded that Türkiye has to take into consideration her WTO obligations while making not only the next regulations during the accession negotiations with the European Union but also bilateral and regional agreements. It is observed that the countries which used the mechanism intensively are the countries located on top lines in world trade and they use the mechanism against each other. It is concluded that using of the dispute settlement mechanism and WTO systems by developing and least developed countries rises in time and this situation has positive effect on their trade.

Science Code :112004
Key Words : Trade Wars, Dispute Settlement Mechanism, GATT, WTO,
Page Number : 233
Supervisor : Doç. Dr. Işıl Fulya Orkunoğlu ŞAHİN

TEŞEKKÜR

Çıkartmış oldukları Af Kanunu ile 20 yılı aşkın bir süre sonra yarım kalmış eğitimimi tamamlamam için bir fırsat sunan Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine, tezimin proje aşamasından başlayarak tamamlanmasına kadar geçen süreçte sabırla yardımcı olan, teşviklerini esirgemeyen tez danışmanım Doç Dr. Işıl Fulya Orkunoğlu ŞAHİN'e ve onun şahsında, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Maliye Anabilim Dalı çalışan ve yöneticilerine, aileme sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLARIN LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xii
RESİMLERİN LİSTESİ	xiv
HARİTALARIN LİSTESİ.....	xv
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xvi
1. GİRİŞ.....	1
2. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE DTÖ'NÜN KURULUŞUNA İLİŞKİN TARİHSEL SÜRECİN İNCELENMESİ	5
2.1. Dış Ticaretin Kuramsal Gelişimi.....	5
2.2. Dış Ticaretin Döngüsel Gelişimi	8
2.3 DTÖ'nün Kuruluşuna İlişkin Tarihsel Sürecin İncelenmesi	20
2.3.1. Uluslararası Ödeme Sistemlerinin Gelişimi.....	21
2.3.1.1. Altın standardı sistemi dönemi (1870-1930)	21
2.3.1.2. Buhran dönemi (1930-1944).....	22
2.3.1.3. Bretton woods dönemi (1944-1973).....	24
2.3.1.4. Karma uygulamalar dönemi (1973 sonrası)	25
2.3.2. Uluslararası Ticari Kurumların ve Kuralların Gelişimi.....	26
2.3.2.1. GATT dönemi.....	26
2.3.2.1.1. GATT'ın amaçları	29

	Sayfa
2.3.2.1.2. GATT'ın ilkeleri	29
2.3.2.1.3. GATT turları	31
2.3.2.2. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)	35
2.3.2.2.1. DTÖ'nün kurulma nedenleri	36
2.3.2.2.2. Kuruluş anlaşması ve kapsamı	38
2.3.2.2.3. DTÖ'nün amaçları	41
2.3.2.2.4. DTÖ'nün temel işlevleri	42
2.3.2.2.5. DTÖ'nün temel ilkeleri	44
2.3.2.2.6. DTÖ'nün kurumsal yapısı ve işleyişi	46
2.3.2.3. DTÖ ve GATT arasındaki farklar.....	53
2.4. GATT ve DTÖ'nün Ticaretin Gelişimine Etkilerinin Analizi	54
2.4.1. Ticaret Hacmine Etkileri.....	54
2.4.2. Gümrük Vergilerine Etkileri	58
3. ULUSLARARASI TİCARİ UYUŞMAZLIKLARDA DTÖ'DE KULLANILAN ŞİKÂyet MEKANİZMASI	61
3.1. Genel.....	61
3.1.1. GATT Dönemi (1948-1994)	61
3.1.2. DTÖ Dönemi (1994 sonrası).....	73
3.2. DTÖ AHM'de Yer Alan Temel Aktörler	82
3.2.1. Taraflar	82
3.2.2. Anlaşmazlıkların Halli Organı (AHO).....	83
3.2.3. Panel.....	85
3.2.4. Temyiz Organı	86
3.2.5. Üçüncü Taraflar	88

	Sayfa
3.3.3.3.1. Dairenin oluşturulması	139
3.3.3.3.2. Kayıtların ve belgelerin iletilmesi.....	140
3.3.3.3.3. Çalışma programının hazırlanması ve sürecin idaresi ...	140
3.3.3.3.4. Karar verilmesi ve rapor sunumu	141
3.3.4. Temyiz Organı Kararının/Raporun Kabulü	144
3.3.5. Kararların ve Tavsiyelerin Uygulanma Aşaması	146
3.3.5.1. Panel ve temyiz organı tavsiyeleri.....	147
3.3.5.2. Makul süre tanınması.....	148
3.3.5.3. Uygulama konusunda anlaşmazlık (Uygunluk Paneli).....	151
3.3.5.4. Uygulanabilecek yaptırım türleri	153
3.3.5.4.1. Tazminat	155
3.3.5.4.2. Tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması (Misilleme)	156
3.3.5.5. Karar ve tavsiyelerin uygulamasının denetlenmesi	163
4. AHM ÇERÇEVESİNDE DTÖ-TÜRKİYE İLİŞKİSİ VE MEKANİZMAYI EN YOĞUN KULLANAN ÜLKELERİN DURUMU	165
4.1. DTÖ-Türkiye ilişkisi	165
4.1.1. Türkiye'nin GATT Dönemi Anlaşmazlıkları.....	166
4.1.2. Türkiye'nin DTÖ Dönemi Anlaşmazlıkları	170
4.1.2.1. Çözümlenen anlaşmazlıklar	171
4.1.2.1.1. Danışmalar aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar	172
4.1.2.1.2. Panel aşamasında karara bağlanan anlaşmazlıklar	179
4.1.2.1.3. Temyiz aşamasında karara bağlanan anlaşmazlıklar	188
4.1.2.2. Devam eden anlaşmazlıklar	193
4.1.2.2.1. Panel aşamasında olan anlaşmazlıklar	193

	Sayfa
4.1.2.2.2. Temyiz aşamasında olan anlaşmazlıklar.....	197
4.2. AHM’yi En Yoğun Kullanan Ülkelerin İncelenmesi ve Analizi.....	200
4.2.1. ABD’nin Sistemi Kullanım Durumu.....	200
4.2.2. AB’nin Sistemi Kullanım Durumu	204
4.2.3. Kanada’nın Sistemi Kullanım Durumu	206
4.2.4. Avustralya’nın Sistemi Kullanım Durumu	207
4.2.5. Brezilya’nın Sistemi Kullanım Durumu.....	208
4.2.6. Çin’in Sistemi Kullanım Durumu	209
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	213
KAYNAKLAR	223
ÖZGEÇMİŞ	233

TABLoların LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1. Dünya ekonomisinde serbest ticaret ve korumacılık alt dönemleri.....	10
Tablo 2.2. Yıllara göre GATT turları.....	31
Tablo 2.3. DTÖ bakanlar konferansları	48
Tablo 2.4. Dünya mal ihracatı ve Türkiye mal ihracatı (2003-2020)	55
Tablo 2.5. Türkiye’de gümrük vergileri, ithalde alınan KDV ve toplam vergi gelirleri (1992-2020)	60
Tablo 3.1. GATT dönemi anlaşmazlıklarındaki taraf sayıları (1948-1994)	67
Tablo 3.2. AHM’de süreler	96
Tablo 3.3. Panel çalışmaları için önerilen zaman tablosu	116
Tablo 4.1. GATT dönemi Türkiye’nin taraf olduğu anlaşmazlıklar.....	167
Tablo 4.2. DTÖ dönemi Türkiye’nin taraf olduğu anlaşmazlıklar (1994-2020)	171
Tablo 4.3. Danışmalar aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar.....	172
Tablo 4.4. Panel aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar	180
Tablo 4.5. Temyiz aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar	188
Tablo 4.6. Panel aşamasında devam eden anlaşmazlıklar	193
Tablo 4.7. Temyiz aşamasında devam eden anlaşmazlıklar	197
Tablo 4.8. Ticaret savaşları kapsamında DTÖ nezdinde ABD’ye açılan davalar	203
Tablo 4.9. Ticaret savaşları kapsamında DTÖ nezdinde ABD’nin açtığı davalar.....	203

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Dünya ticaret ve büyüme oranları (1870-2000).....	16
Şekil 2.2. Uluslararası mal ticaret hacmi ve dünya GSYH büyümesi seyri (2000-2017)	17
Şekil 2.3. DTÖ kuruluş anlaşması yapısı	40
Şekil 2.4. DTÖ'nün kurumsal yapısı	47
Şekil 2.5. Dünya mal ihracatı gelişimi (2003-2020).....	56
Şekil 2.6. Türkiye mal ihracatı gelişimi (2003-2020).....	57
Şekil 3.1. GATT dönemi şikâyet (anlaşmazlık) sayıları (1948-1994).....	65
Şekil 3.2. GATT dönemi anlaşmazlık çözüm aşamaları ve anlaşmazlık sayıları (1948-1994)	66
Şekil 3.3. GATT dönemi şikâyetlerin temel dayanakları (1948-1994)	68
Şekil 3.4. AHM'yi en yaygın kullanan ülkeler (1948-1994)	70
Şekil 3.5. DTÖ dönemi şikâyet başvuruları sayısı (1995-2020).....	78
Şekil 3.6. DTÖ üyelerinin AHM'ye katılım durumu (1995-2020).....	79
Şekil 3.7. AHM'nin yıllara göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kullanım oranı.....	80
Şekil 3.8. DTÖ dönemi şikâyetlerin temel dayanakları (1995-2020).....	81
Şekil 3.9. AHM'nin aşamaları	95
Şekil 3.10.a. GATT-DTÖ dönemleri AHM başvuru sayıları karşılaştırması (5 yıllık dönemler)	102
Şekil 3.10.b. DTÖ dönemi AHM başvuru sayıları (3 yıllık dönemler)	103
Şekil 3.11. DTÖ dönemi danışma aşamasında çözülen anlaşmazlık sayısı.....	105
Şekil 3.12. Panel aşaması işleyiş süreci	106
Şekil 3.13. Temyiz işlemleri süreci.....	135
Şekil 3.14. DTÖ dönemi temyiz başvuru sayıları.....	145
Şekil 3.15. AHMM m. 21.3 (c) uyarınca yıllara göre tahkim (I) sayıları.....	151

Şekil	Sayfa
Şekil 3.16. Yıllara göre uygunluk paneli sayıları (AHMM m. 21.5).....	152
Şekil 3.17. Misilleme seviyesini belirlemek amacıyla oluşturulan tahkim (II) sayıları (AHMM, m. 22.6)	162
Şekil 4.1. AHM’yi en fazla kullanan ülkeler	200
Şekil 4.2. ABD’nin ülkelere göre AHM’yi kullanım durumu	201
Şekil 4.3. ABD’nin yıllara göre AHM’yi kullanım durumu.....	202
Şekil 4.4. AB’nin ülkelere göre AHM’yi kullanım durumu	204
Şekil 4.5. AB’nin yıllara göre AHM’yi kullanım durumu.....	206
Şekil 4.6. Kanada’nın ülkelere göre AHM’yi kullanım durumu	207
Şekil 4.7. Avustralya’nın ülkelere göre AHM’yi kullanım durumu.....	208
Şekil 4.8. Brezilya’nın ülkelere göre AHM’yi kullanım durumu.....	209
Şekil 4.9. Çin’in ülkelere göre AHM’yi kullanım durumu.....	210
Şekil 4.10. Çin’in yıllara göre AHM’yi kullanım durumu	212

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simgeler

Açıklamalar

\$

Dolar

Kısaltmalar

Açıklamalar

AB

Avrupa Birliği

ABD

Amerika Birleşik Devletleri

ACP

Afrika, Karayip ve Pasifik Ülkeler Grubu

AET

Avrupa Ekonomik Topluluğu

a.g.m.

Adı geçen makale

a.g.e.

Adı geçen eser

AHM

Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması

AHMM

Anlaşmazlıkların Halli Mutabakat Metni

AHO

Anlaşmazlıkların Halli Organı

AT

Avrupa Toplulukları

ATC

Tekstil ve Giyim Eşyası Anlaşması

Bkz.

Bakınız

BSE

Bulaşıcı Süngersi Ensefalopati bakteri hastalığı

CIF

Sigorta ve Navlunun bedele dahil edildiği teslim şekli

COVID19

Koronavirüs Salgın Hastalığı 2019

Kısaltmalar**Açıklamalar**

DS	Anlaşmazlıkların Halli
DSB	Anlaşmazlıkların Halli Organı
DSU	Anlaşmazlıkların Halli Mutabakat Metni
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EC	Avrupa Topluluğu
ERDEMİR	Ereğli Demir Çelik Şirketi
FED	Amerika Merkez Bankası
FOMC	Federal Açık Piyasa Komitesi
GATS	Hizmet Ticareti Genel Anlaşması
GATT	Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı (Hazine ve Maliye Bakanlığı)
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GYÜ	Gelişme Yolundaki Ülkeler
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
ITC	ABD Ticaret Komisyonu
ITO	Uluslararası Ticaret Örgütü
İSDEMİR	İskenderun Demir Çelik Şirketi
İZTO	İzmir Ticaret Odası
KDV	Katma Değer Vergisi
m.	Madde
M.Ö.	Milattan Önce

Kısaltmalar**NAFTA****OYAK****ÖTV****s.****SCM****SPS****STA****TBT****TEPAV****THGA****TİÇU****TKS****TL****TMMOB****TO****TPRB****TPRM****TRIMs****TRIPs****TÜİK****US****USDOC****WTO****yy.****Açıklamalar**

Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması

Ordu Yardımlaşma Kurumu

Özel Tüketim Vergisi

Sayfa

Sübvansiyonlar ve Telif Edici Önlemler Anlaşması

Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerine İlişkin Anlaşma

Serbest Ticaret Anlaşması

Ticarette Teknik Engeller Anlaşması

Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı

Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşması

Temyiz İncelemesi Çalışma Usulleri

Tarife Kontenjanı Sistemi

Türk Lirası

Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odaları Birliği

Temyiz Organı

Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı

Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması

Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması

Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması

Türkiye İstatistik Kurumu

Amerika Birleşik Devletleri

ABD Ticaret Bakanlığı

Dünya Ticaret Örgütü

Yüzyıl

1. GİRİŞ

Üretici ve tüketici arasında malların el değiştirmesi olarak nitelendirilen ticaret, insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Başlangıçta trampa (malın mal ile değiştirilmesi) şeklinde başlayan bu aktivite, paranın icadı ile birlikte kolaylaşmış ve yıldan yıla ivme kazanmaya devam etmiştir. Sonrasında ortaya çıkan küreselleşme, teknoloji ve iletişim ağı ile ulaşım araçlarının gelişmesi ve çeşitlenmesi ticareti daha hızlandırmış ve ülkelerarası ticaret önemli bir faaliyet halini almıştır. Dış ticaretin artmasıyla, devletin vergi gelirleri içinde gümrük vergilerinin ağırlığı artmış, gelir getirici fonksiyonunun yanında ülkelerin kalkınmaları ve sanayileşmeleri yolunda korumacı bir enstrüman olarak ta kullanılmaya başlanmıştır. Ekonominin politikadan ayrı tutulamayacağı perspektifinden hareketle karar alma süreçlerinde araç olarak kullanılan bu enstrümanlarla ülkelerarasında dış ticaret politikaları ön plana çıkmaya başlamış ve uluslararası ticarete yön veren ana unsur devletlerin dış ticaret politikaları olmuştur.

Devletlerin dış ticaret işlemlerinin yapılış şekillerini düzenleyerek dış ticareti kendi çıkarları doğrultusunda sınırlandırmak ya da özendirmek doğrultusunda aldığı önlemlerin bütünü dış ticaret politikası olarak adlandırılmaktadır¹. Bu politika için kullanılan araçlar tarife ve tarife dışı araçlar olarak iki kısma ayrılmaktadır. Tezin başlığı her ne kadar “Uluslararası ticari anlaşmazlıklar” ifadesini taşısa da burada ifade edilen ticari anlaşmazlıkların büyük bölümü vergilere ilişkin olduğundan (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) dönemindeki anlaşmazlıkların %83’ü, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) dönemi anlaşmazlıkların %60’ı gümrük vergileri, antidamping vergisi ve telafi edici vergiler kaynaklı) konu başlığımızın Mali Hukuk kapsamında yer aldığı değerlendirilmiştir. Diğer taraftan dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak fikri mülkiyet hakları, yatırım tedbirleri, kamu alımları, hizmet ticareti gibi vergi dışı konularında DTÖ anlaşmalarına dahil edilmesi mekanizmanın bu anlaşmazlıkları da kapsayabilmesi adına “ticari anlaşmazlık” olarak ifade edilmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak bu durum anlaşmazlıkların yarından fazlasının vergi uygulamaları kaynaklı veya vergi uygulaması sonucunu doğuran bir nitelikte olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu nedenle gerek uluslararası düzenlemeler ve gerekse ulusal

¹ Ulusoy, H Ü. (2008). *Dünya Ticaret Örgütü’nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara, s. 5.

düzenlemelerde de anlaşmazlıkların bütününe kapsamı açısından aynı niteleme kullanıldığı için kavram birliğini sağlamak amacıyla konu başlığı bu şekilde oluşturulmuştur.

Gelişmiş devletler, ithalatın ülke sanayi üzerindeki olumsuz etkileri azaltmak için, az gelişmiş devletler ise gelişmiş devletler ile aralarındaki gelişmişlik farklarını azaltabilmek ve kalkınmalarını gerçekleştirmek için dış ticaret politikalarına başvurmuştur². Bu nedenle öncelikli olarak bu dış ticaret politikalarını açıklayan temel iktisadi kuramlara kısaca değinilmiştir.

Öncesinde coğrafi keşifler, sonrasında sanayi devrimi gibi olaylar dünyada etkileşimi, değişimi ve dönüşümü ivmelendirmeye başlamıştır. Tüm dünya 1930 Büyük Buhran'ın daraltıcı etkileri ve II. Dünya Savaşı'nın zararlarını yaşadktan sonra çıkış yolu olarak serbest ticareti görmüş ve buna yönelik olarak araçlar ve kurumlar oluşturulması gerekmiştir. Bu araç ve kurumların gelişim sürecine de çalışmamızda yer verilme ihtiyacı hissedilerek bir bölüm oluşturulmuştur.

Serbest ticarete yönelik oluşturulan kurumlardan bir tanesi de Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) olmuştur. Bu çalışmanın amacı, başlangıçta Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) olarak yola çıkan, sonrasında DTÖ'ye dönüşen bu kurumsal yapıda oluşturulan ve uluslararası ticarete yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde rol alan Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması (AHM)'nin incelenmesi, bu kurumun uluslararası ticarete olan katkıları ve anlaşmazlıkların hallinde başarılı olup olmadığının irdelenmesidir.

Araştırma sırasında gerek AHM gerekse Türkiye'nin söz konusu mekanizma kapsamında taraf olduğu anlaşmazlıklar hakkında kaynakların sınırlı olması ve pandemi etkisiyle kaynaklara erişimde sorunlar yaşanması, elektronik kaynaklara ağırlık verilmesini zorunlu kılmıştır. Söz konusu mekanizmanın işlevsellik kazandığı 25 yılı aşkın bir süre olmasına rağmen kaynakların sınırlı kaldığı, ancak son dönemlerde gittikçe artan oranda araştırmalara konu olmaya başladığı gözlemlenmiştir. DTÖ'nün web sitesinde yer alan belgeler ile panel ve Temyiz Organı (TO) kararları incelenmiştir. Ayrıca, konu ile ilgili yerli yabancı kitap, dergi, gazete ve makaleler ile

² Ulusoy, a. g. e., 2008, 5.

web taramalarından oluşan bir literatür araştırması yapılmıştır. Konuya ilişkin kaynaklarda yer alan geçmiş ve güncel veriler de kullanılmıştır.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ticaretin kuramsal gelişimi ve döngüsel gelişimine yer verilerek DTÖ'nün kurulmasına kadar geçen tarihsel süreç ele alınmıştır. Bunun için uluslararası ticarete uygulanan ödemeler sisteminden başlayarak GATT'ın kurumsal bir yapıya kavuşmasına ve DTÖ'nün kuruluşuna giden süreç hakkında genel bir değerlendirme yapılmış, uluslararası ticaretin kurallarını düzenleyen DTÖ'nün temel ilke ve amaçları ile DTÖ kapsamında yapılan anlaşmalar ve DTÖ'nün kurumsal yapı ve işleyişine yer verilmiştir. Ayrıca bu kurallar ve kurumların oluşturulduğu dönemden günümüze dünya ticaretine yaptığı etki ve katkı analiz edilmiştir.

Sonraki bölümde, tezin esas konusunu teşkil eden, DTÖ'ye üye devletlerarasındaki ticari anlaşmazlıkların çözülmesinde yararlanılan AHM ele alınmıştır. Mekanizmanın amacı, uygulama alanı ve yapısı hakkında bilgi verilmiş, işleyişinde etkili olan organlar, ilkeler, sistemin işleyişi ve aşamaları üzerinde durulmuştur. Daha sonra anlaşmazlıkların halli sürecinin aşamaları ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca, AHM'nin etkin bir şekilde çalışıp çalışmadığı istatistiksel verilerden yararlanılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise mekanizmayı etkin olarak kullanan ve başat konumda olan ülkelerin mekanizmayı kullanım durumları ile DTÖ ve Türkiye ilişkilerinin tarihsel perspektifi eşliğinde anılan mekanizma kapsamında Türkiye'nin doğrudan taraf olarak yer aldığı anlaşmazlıklar incelenmiş, üçüncü taraf olarak katılım sağladığı anlaşmazlıklar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmazlıklar ele alınırken, tarafların iddiaları, anlaşmazlıklara ilişkin panel ve Temyiz Organı kararları ile kararların uygulama aşaması incelenmiştir.

Çalışma kapsamında elde edilen veriler ve ulaşılan sonuçlar “Sonuç ve Öneriler” bölümünde ele alınmıştır.

2. DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ VE DTÖ'NÜN KURULUŞUNA GİDEN TARİHSEL SÜRECİN İNCELENMESİ

2.1 Dış Ticaretin Kuramsal Gelişimi

Ülkeler arası etkileőimin artmasıyla ön plana çıkmaya başlayan dış ticarete, devletler dış ticaret politikaları vasıtasıyla dış ticareti kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır. Bu politikaların etkin olarak kullanıldığı dönem, ekonomik literatürde, merkantilizm akımının etkisi altında iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü dönem olarak bilinmektedir.

Dış ticarete korumacı politikaların sistematik olarak uygulandığı ilk ekonomik düşünce ve doktrin dönemi Merkantilist dönem olarak adlandırılmaktadır. Ticari Kapitalizm olarakta isimlendirilen *Merkantilizm* doktrini, 1500'lü yıllardan başlayarak Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinin yayınlandığı 1776 yılına kadar süren 276 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. 17. yüzyıl (yy.)'da gerçek muhtevasına kavuşarak yoğun şekilde uygulanan bir iktisadi politika akımı olmuştur³. Orta Çağ'ın sonu ile sanayi devrimi arasına tekabül eden bu dönemde Batı Avrupa devletlerinde, sermaye birikiminin oluşmaya başlamasıyla ticari kapitalizm gelişmiş, buna bağlı olarak yeni ticari kapitalist sınıf oluşmuş ve bu yeni sınıfın ideolojisini yansıtan politik iktisadi sistem ise merkantilizm olmuştur⁴. Bu yüzden aynı dönemde gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketleri ile Coğrafi Keşiflerin iktisadi alana yansması olarak ta değerlendirilmiştir.

Merkantilist düşünceye göre, bir ülkenin zenginliğini sağlamak, kıymetli madenler stokunu fazlaştırmakla mümkündür. Yani bir ülke ne kadar çok altın ve gümüşe sahipse o kadar zengin olacaktır. Buradan hareketle, bir devletin zengin ve güçlü olabilmesi için, ihracatının ithalatından fazla olması gerekmekte, ancak bu yolla kıymetli maden stokunu (altın ve gümüş) artırılabilmektedir. Devletin gücünün kaynağı olarak bu yolla elde edilen servet (altın ve gümüş)

³ Yılmaz, M. ve Divani, E. (2018). "Ticaret Savaşları, Ekonomik Milliyetçilik, Yeni Merkantilizm ve Dünya Ticaret Örgütünün İşlevsizliği", *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), s. 11.

⁴ Bedirhanoglu, G.N. (2006). *Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Roller*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, s. 6-7.

görülmektedir. Merkantilist düşünceye göre ülkelerin amacı dış ödemeler fazlası oluşturmaktır⁵. Bu nedenle dış ödemeler fazlası yaratmak için devletin iç ve dış faaliyetlere yoğun müdahalesini öngörerek hükümetlerin ihracatı teşvik edip ithalatı sınırlandırmaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir⁶.

Bu açıdan bakıldığında Merkantilizm, devlet merkezli, korumacı ve ekonomi ile siyaseti ayırmayan bir yapıdadır, parayı ve dış ticareti ön planda tutar. Korumacılık politikası yoluyla sağlanacak ödemeler dengesi fazlasının ülkelerin uluslararası alanda güçlü olması için gerekli olduğunu savunmaktadır⁷. Bunun için Merkantilist dönemde hammadde ihracatı yasaklanmış, mamul madde ihracatı da özendirilmiştir⁸. Merkantilistler, bir ülkenin refahını altın ve gümüş mevcudu (para) ile özdeş gördükleri için, dünya serveti sabit kabul edildiğinde, bir ülkenin ekonomik çıkarını geliştirmek istemesi halinde bu durum diğer ülkenin çıkarıyla çelişecektir⁹. Toplam Dünya serveti (altın) sabit olduğundan bir ülkenin dış ticaretten yarar sağlaması diğer tarafın aynı ölçüde kayba uğraması demektir¹⁰. Bu nedenle bir tarafın kazanıp, diğer tarafın kaybetmesine dayalı olan bir sistemde ekonomik faaliyetlerin devlet tarafından, devlet eliyle düzenlenmesini zorunlu görmüşlerdir¹¹.

Devletin görünen eli ise kısıtlamalar yoluyla dış ticareti daraltarak enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Buna tepki olarak ortaya çıkan *Fizyokratlar*, servetin (dış) ticaretten değil, üretimden doğduğunu ileri sürmüşler ve zenginliğin kaynağının altın değil tarım olduğunu ifade etmişlerdir¹².

Batı Avrupa’da ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş aşamasında Merkantilizm’in eleştirisi olarak, 18. ve 19. yy.’da, *Liberal ekonomik yaklaşım* doğmaya başlamıştır. Liberal ekonomik teorinin öncüleri olarak Adam Smith ve David Ricardo görülmektedir¹³. Adam

⁵ Seyidoğlu, H. (1994). *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama*, (10. Baskı), İstanbul, Güzem Yayınları, s. 4.

⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 6-7.

⁷ Bedirhanoglu, a. g. e., 2006, 7.

⁸ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 12.

⁹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 4.

¹⁰ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 29.

¹¹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 5.

¹² Ulusoy, a. g. e., 2008, 7.

¹³ Bedirhanoglu, a. g. e., 2006, 15.

Smith, 1776 yılında yayınlanan “Milletlerin Zenginliği” adlı kitabında ticaretin sıfır toplamı kazanç sağlamadığı gerekçesiyle Merkantilist düşünceye karşı çıkarak en iyi politikanın *serbest ticaret* olduğunu savunmuştur. Serbest ticaret felsefesini anlatan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ifadesi bir motto olarak toplumsal hafızaya yer etmiş bulunmaktadır. Smith’in bilimsel bir yaklaşımla uluslararası ticareti ele alan *Mutlak Üstünlükler Kuramı*’na göre, her ülke mutlak üstünlüğe sahip olduğu ya da diğer ülkelerden daha ucuza ürettiği malların üretiminde uzmanlaşmalı ve diğer malları serbest ticaret aracılığı ile ithal etmelidir¹⁴. Böylece ticaret yapan tüm ülkelerin kazançlı çıkması sağlanabilir. Bu teoriye göre ülkelerin birbirleriyle ticaret yapmalarının nedeni ülkeler arasındaki maliyet farklılıklarıdır. Bu şekilde yapılacak uluslararası ticaretin sonucunda ortaya çıkan uzmanlaşma ve iş bölümünden kaynaklı olarak genel verimlilik düzeyi artacak, bu durumdan tüm ülkeler yararlanacağından dünya refahı otomatik olarak artacaktır¹⁵.

Mutlak Üstünlükler Teorisinin biraz daha geliştirilerek David Ricardo tarafından ortaya atılan “*Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi*”ne göre; dış ticaretin doğabilmesi için bir ülkenin bazı malların üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olması (diğer ülkeden daha ucuza üretmesi) şart değildir. Dış ticareti asıl doğuran şey üstünlüğün derecesidir. Yani bir ülke hangi malları nispi olarak daha ucuza üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve onları ihraç ederek pahalıya ürettiklerini yurt dışından ithal etmelidir. Dolayısı ile ülkelerin kendi içlerindeki verimliliklerinin önemini vurgulamıştır.

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi dış ticaretin nedeni olarak maliyet farklılığını/maliyet farklılığının derecesini göstermekte ancak maliyetlerin neden farklı olduğunu açıklamamaktadır. Bu farklılığın nedeni Heckscher-Ohlin tarafından geliştirilen “*Faktör Donatımı Teorisi*” ile ortaya konulmuştur. Heckscher-Ohlin, ülkeler arasındaki maliyet farklılığını ülkelerin faktör donatımındaki farklılıklara bağlamıştır. Bu teoriye göre bir ülke hangi faktöre bol olarak sahipse o faktörü yoğun olarak kullanan malın üretiminde uzmanlaşmalı ve onu ihraç etmelidir¹⁶.

¹⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, s. 7.

¹⁵ Şener, D. (2015). *Dünya Ticaret Örgütü Çatısı Altındaki Düzenlemelerin Küreselleşmeye Katkısı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 29.

¹⁶ Türker, O. (2002). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 4.

Dış ticarete getirdikleri açıklama bakımından bu teoriler “geleneksel teoriler” olarak adlandırılmaktadır. İleri sürüldüğü dönemlerdeki dış ticareti açıklayan söz konusu teoriler “üretim fonksiyonlarının homojenliği”, “emeğin homojenliği”, “tam rekabet şartlarının geçerli olması”, “sermayenin uluslararası hareketsizliği”, “talep yapılarının özdeşliği” gibi varsayımları dolayısıyla eleştiri konusu olmuştur. Çünkü zamanla birçok olgu değişmiştir. Ayrıca bu teorilerin ileri sürüldüğü ortamla günümüz dünyası birbirinden çok farklıdır. Bu nedenle bu teoriler günümüz dünyasını yeterince açıklayamamaktadır. Teknolojinin çok hızlı gelişmesi, bununla birlikte küreselleşme olgusu üretimleri çok çeşitlendirmiş, farklılaştırmış ve karmaşık hale getirmiştir. Bu karmaşık dünyayı 1800’lü yılların teorileriyle açıklama yeterli olmadığından 1960’lı yıllardan itibaren dış ticareti açıklamak üzere çeşitli yeni teoriler geliştirilmiştir¹⁷. Ayrı ve kapsamlı bir çalışma alanı olduğu için burada bu çalışmalara değinilmeyecektir. Bununla birlikte ister geleneksel, isterse yeni dış ticaret kuramları olsun veya ister görünür bir el ya da görünmez eller tarafından dizayn edilsin bu dış ticaret teori ve politikalarını temelde iki sınıfta konumlandırmak mümkün bulunmaktadır. Bu teoriler/politikalar ya serbest piyasacı/rekabetçi ya da korumacı/müdahaleci bir anlayış üzerine oturmaktadır. Bazen ise karma bir sistem uygulanmakta, içeride farklı, dışarıda farklı bir duruş sergilenmektedir. Karar alıcıların içeride müdahaleci, uluslararası alanda ise liberal duruş göstermeleri literatürde “Keynes içeri-Smith dışarı” ya da “içeride Keynes-dışarıda Smith” söylemiyle formülize edilmektedir¹⁸.

2.2 Dış Ticaretin Döngüsel Gelişimi

Uluslararası ilişkiler bağlamında ekonominin, siyasetin ve toplumsal hayatın genel gelişimine baktığımızda kendi içinde değişim ve dönüşüm geçirmekle birlikte tekrarlayan bir döngüde hareket ettiğini görmekteyiz. Ekonomik gelişmelerin olumlu olduğu dönemlerde ülkelerin serbest ticaret politikası uygulama yönünde çabalara girdiği, kriz dönemlerinde ise genellikle korumacılık politikalarını ve devlet müdahaleciliğini ön plana çıkardıkları gözlemlenmektedir. Bu noktadan hareketle uluslararası ekonomik politikaları açıklamaya çalışan “Dünya Sistemi

¹⁷ “...Geleneksel teorilerden sonra ileri sürülen yeni teorilerin başlıcaları; nitelikli işgücü teorisi, mevcudiyet teorisi, çeşitlilik teorisi, teknoloji açığı teorisi, ürün dönemleri teorisi, tercihlerde benzerlik teorisi, monopolcü rekabet teorisi, oligopolcü rekabet teorisi ve stratejik dış ticaret teorisidir....” Türker, a. g. e., 2002, 1.

¹⁸ Ünay, S ve Dilek, Ş. (2018). “Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları*, Sayı :228, s. 8. (İnternet: [https://setav.org/assets/uploads/2018/01/A228 .pdf](https://setav.org/assets/uploads/2018/01/A228.pdf) Erişim tarihi: 05.02.2019)

Yaklaşımı”, ekonomik yapıların birbirini izleyen genişleme ve daralmalardan oluşan döngüsel yapılar olduğunu ifade etmektedir¹⁹. Dünya sisteminde ortaya çıkan sosyal, siyasal, finansal ve makroekonomik krizler ülkelerin yeniden korumacılık önlemlerine başvurmalarını tetiklemekte ve bunun sonucunda dünya ticareti yavaşlamaktadır. Bu döngüsel işleyiş aşağıdaki tabloda (Tablo 2.1) özetlenmiş bir şekilde yer almaktadır.

Uluslararası düzeyde yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerde görülen korumacılık eğilimleri yeni bir olgu değildir. Bununla birlikte ilk dönem korumacılık (Merkantilizm/Klasik Korumacılık) ile sonraki dönemde kendini tekrar gösteren yeni korumacılık (yeni/neo merkantilizm) arasındaki temel farklılıklar şu şekilde özetlenebilir.

Klasik merkantilizm, imparatorluk çağında hüküm sürmesinin bir sonucu olarak *askeri gelişmeyi* ön plana çıkartırken (altın ve gümüş zenginliği savaşları finanse ettiği için aynı zamanda askeri, siyasi ve ekonomik güç demektir²⁰), yeni merkantilizm ise ulus-devletler döneminde serbest ticaretin doğurduğu makro entegrasyonun bir sonucu olarak *iktisadi gelişmeyi* ön plana çıkarmakta ve fiyatın piyasada belirlenmesi görüşünü benimsemektedir. Yeni merkantilizm iktisadi gelişme için korumacı politikaları (yüksek tarifeler ve ithalat sınırlamaları) araç olarak kullandığından, yerli üreticiyi koruyarak kendi kendine yeten sanayi politikası, sabit kura dayalı para politikası uygulayan ülkeler yeni merkantilist grupta sınıflandırılmaktadır²¹.

Ticaret savaşları bağlamında güç olma veya gücü sürdürmek için, ekonomik milliyetçiliğe dayalı, eski ve yeni korumacılık araçları ile kazan-kaybet üzerine kurulu politikalarla ortaya çıkan bugünkü korumacılığı da yeni merkantilist kategoride sınıflandırabiliriz²². Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Donald Trump’ın gerek seçim kampanyasını üzerinden yürüttüğü “Make America Great Again” sloganını ve gerekse Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Trans Atlantik Ticaret Anlaşmaları ile Meksika

¹⁹ Bedirhanoğlu, a. g. e., 2006, 21.

²⁰ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 4.

²¹ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 12.

²² Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 12.

sınırına duvar örme tartışmalarında kullandığı hegemonik dili bir arada değerlendirdiğimizde güce dayalı neo merkantilist bir yaklaşımın tam manasıyla ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

1500-1776	Korumacılık	Merkantilist dönem (sömürgecilik, ekonomik milliyetçilik, korumacılık)
1776 1875	Korumacılık /Serbest Ticaret geçiş aşaması	Öncelikle Fizyokratlar, sonrasında Adam Smith ile başlayan korumacılığa karşı tepkiler ve serbestleşme düşüncesi
1875-1914	Serbest Ticaret	Altın para çağı dönemi ve ticari liberalleşme-dış ticarete ilk genişleme dönemi
1914-1944	Korumacılık	Savaş dönemi, durgunluk, depresyon, daralma dönemi
1944-1970	Serbest Ticaret	Kurumsal kapitalizm dönemi, ticari liberalleşme, dış ticarete genişleme dönemi
1970-1980	Yeni Korumacılık	Petrol krizi, stagflasyon, daralma dönemi
1980-2000	Serbest Ticaret	Neoliberal politikalar, çok uluslu şirketler, ticari liberalleşme, rekabet, tarife dışı araçlar, finansal küreselleşme
2008-2018	Yeni Korumacılık	Finansal kriz ve kur savaşları dönemi, yeni merkantilist/yeni korumacılık dönemi
2018 ve sonrası	Yeni korumacılık	Ticaret savaşları dönemi, ekonomik milliyetçilik, yeni merkantilist/yeni korumacılık dönemi

Tablo 2.1. Dünya ekonomisinde serbest ticaret ve korumacılık alt dönemleri.

Kaynak: Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 16.

Dünya ekonomisinin gelişim sürecine bakıldığında sanayileşmiş ülkelerin hemen hepsinin kalkınma süreçlerinin kritik eşiklerinde korumacı ticaret politikalarının varlığı görülmektedir. Korumacı politikalarla ekonomik olarak güçlenen, sonrasında serbest piyasa savunuculuğu yapan bugünün gelişmiş ülkeleri, ulusal çıkarları söz konusu olduğunda serbest piyasa savunuculuğunu rafa kaldırarak küresel ekonomide gücünü artırma amacıyla özünde korumacı politikaları farklı biçimlerde tekrar hayata geçirebilmektedir. Özellikle son yıllarda Donald Trump yönetimi ile ABD’de, Brexit tartışmaları eşliğinde İngiltere’de ve farklı Avrupa ülkelerinde öne çıkan aşırı sağ hareketler nezdinde de bu yaklaşımlara sıkça rastlanılmaktadır²³.

Dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi konularında etkin rol oynayarak küreselleşmenin oluşumuna DTÖ’nün ve onunla oluşturulan ticaret mekanizması kurallarının katkı sağladığı²⁴, uluslararası ticaret ve küreselleşme arasında birbirlerini besleyen çift yönlü

²³ Ünay ve Dilek, a. g. m., 2018, 8.

²⁴ Şener, a. g. e., 2015, 31.

ilişki bulunduğu²⁵ göz önüne alındığında *Küreselleşme olgusu* perspektifinden de dış ticaretin gelişimine bir göz atmak gerekmektedir.

İletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi, sınırları aşan uluslararası yatırımlarla çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması dünya ticaret sisteminde küreselleşmenin etkilerine kayıtsız kalınamayacağını ortaya koymuştur. Küreselleşmenin sosyal, kültürel ve ekonomik alan başta olmak üzere birçok alanda etkisi olmakla birlikte inceleme konumuz itibariyle biz ekonomik alanda yarattığı etkileri dünya ticaret sistemi ve DTÖ bağlamında değerlendirmeye çalışacağız.

Küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arasındaki mal, hizmet, sermaye ve bilgi akışının artışı, ülkeleri ekonomik olarak birbirine daha bağımlı bir hale getirmiştir. Yine küreselleşme ülkelerin dışa açılmasında, ticaret ve üretimin çok uluslu şirketler aracılığıyla farklı ülkelerde gerçekleştirilmesinde rol oynarken, bu tarz ticaret ve üretim faaliyetleri karşısında küreselleşme de hızlanmaktadır²⁶. Ülkelerarasındaki ticari faaliyetlerin artması, beraberinde bazı standartların ve yasal düzenlemelerin oluşturulmasını gerekli kıldığından yeni düzenlemeler ve anlaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan en önemli kurumlardan biri olan DTÖ’de dış ticaretteki engellerin kaldırılmasını ve dış ticarete bazı kuralların standart hale getirilmesini hedeflemektedir²⁷.

Önceliği serbest ticaret politikalarının yayılmasını sağlamak olan DTÖ, böylece üye ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeylerinin yükseleceği vaadiyle DTÖ kapsamındaki düzenlemelere uyma zorunluluğu getirmiştir. Bu durum aynı zamanda gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin pazarlarını, gelişmiş ülkelerin açık pazarı haline getirmiştir²⁸. Böyle bir yapıda küreselleşmenin endüstrileşmiş ülkeleri gözettiği, gelişmemiş ülkelerin bu küreselleşme yapısından olumsuz etkilenecek dışlandığı hususu da göz ardı edilemez. Oysa küreselleşmeden beklenen dışlama yerine bu ülkelerin ekonomik yapılarının gelişmesine katkı sağlamasıdır²⁹.

²⁵ Balcı, M. ve Göcen, C.E. (2017). “Uluslararası Ticaret ve Üretimin Tarihsel Gelişimi ve Bu Bağlamda Türkiye'nin Politik Ekonomi Analizi”, *Uluslararası Politik Ekonomi 1*, Al Arzu, Balcı Meral, Kanlı İmam Bakır, Editör, Savaş Yayınları, Ankara, s. 175-213, s. 178.

²⁶ Balcı ve Göcen, a. g. e., 2017, 179.

²⁷ Cengiz, F. (2018). *Hukuki İhtilafların Dünya Ticaret Örgütü Nezdinde Çözümü*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli, s. 1.

²⁸ Şener, a. g. e., 2015, 1.

²⁹ Cengiz, a. g. e., 2018, 11.

Ancak, dünyanın herhangi bir ülkesinde yaşanan ekonomik krizin bile bütün dünyaya yayılabildiği ve hatta kimi ülkelerde krizin kaynağı ülkeden daha yıkıcı sonuçlar doğurduğu böylesine entegre bir yapıda DTÖ'nün, vadettiklerini gerçekleştirememiş olduğuna dair kuşkular artmakta ve DTÖ'ye olan güvende sorgulanmaktadır. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işsizlik, gelir dağılımındaki bozulmalar, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlik gibi konular halkın huzursuzluğunu artırınca³⁰ bunların kaynağı olarak görülen küreselleşme süreci birçok platformda protesto edilir hale gelmiştir³¹. Serbest ticaret ülkelerin ekonomik yapılarını entegre hale getirmiş ve üretimin küreselleşmesini sağlamışsa da, küreselleşmenin olumsuz sonuçları anti küreselleşme hareketlerinin doğmasına neden olmuştur³². Anti küreselci yaklaşım küreselleşmenin küçük orta sınıf elitine hizmet ettiğini, pekçok ülkede kontrollerin devletlerden çok uluslu şirketlere, yatırımcılara ve kuruluşlara geçmesine sebep olduğu, bu durumunda ülkelerdeki refahı düşürerek pek çok insanın olumsuz şartlarda yaşamasına sebebiyet verdiğini³³ öne sürmektedir. Böylece küreselleşmenin ve ekonomik krizlerin sonucunda toplumsal protestoların da etkisiyle korumacı/milliyetçi söylemlerin geliştiği ve mevcut gelişmelerin bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği yaklaşımı ortaya konulmaktadır. Yani dış ticaretin gelişimini korumacılık ve serbest ticaretin döngüsel gelişimi yanında küreselleşmenin tarihsel gelişimi ile birlikte değerlendirmekte ve küreselleşmenin, krizlerinde küreselleşmesini sağlayarak buna tepki olarak korumacı politikaların ortaya çıkmasına sebep olduklarını dile getirmektedirler.

Örneğin, birinci küreselleşme dönemi olarak nitelendirilen Batı Avrupa ülkeleri öncülüğündeki coğrafi keşiflerle sömürgelerden elde edilen hammaddelerin mamüle dönüştürülüp başka ülkelere satılması şeklinde oluşturulan serbest ticaret, “kurda kuzu emanet etmek” olarak görülmüş, buna tepki olarak gelişen Amerika İç Savaşı'yla ABD'de gümrük vergisi oranlarının %47 olarak belirlenmesi korumacı bir akım doğurmuştur³⁴. Aynı şekilde birinci dünya savaşından ikinci dünya savaşının sonuçlandığı 1945 yılına kadar ki 30 yıllık süreçte Birinci Dünya Savaşı, 1917 Bolşevik İhtilali, 1930 Ekonomik Buhranı, İkinci Dünya Savaşı gibi olayların da etkisiyle uygulanan korumacı politikalar tüm dünyaya yayılarak krizlerin de

³⁰ Şener, a. g. e., 2015, 1.

³¹ Cengiz, a. g. e., 2018, 11.

³² Akin, N. (2006). *Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Kocaeli, s. 5.

³³ Şener, a. g. e., 2015, 10.

³⁴ Şener, a. g. e., 2015, 16.

küreselleşmesini sağlamıştır. Bu şekilde ortaya konulan yaklaşımlar sonucunda küreselleşme karşıtlığı doğmuş ve bu karşıtlık, DTÖ ve onunla oluşturulan sistemi protesto eden bir takım sosyal hareketlere de yansımıştır³⁵. Hatta bazı gözlemciler 11 Eylül saldırısında küreselleşmeye tepkinin bir sonucu olduğu, bu olayın küreselleşme sonrası dönemin başlangıcını sembolize ettiğini söylese de küreselleşmenin sona yaklaştığını düşünmek oldukça iddialı ve yanıltıcı bir yaklaşım olarak görülmelidir³⁶.

Her korumacılık döneminin birbirinden farklı, kendine özgü enstürmanları göze çarpmaktadır. Gerek DTÖ bağlamında ortaya konulan ve ülkeleri taahhüt altına sokan, ithalat kısıtlamalarının sınırlandırılması, gümrük vergisi duvarlarının zamanla azaltılması gibi düzenlemeler gerekse AB, NAFTA gibi bölgesel entegrasyon hareketlerinde alınan benzer kararlar karşısında 2008 finansal krizi sonrası ortaya çıkan yeni korumacılık akımlarının ilk hamleleri (akınları) yada enstürmanları ise *kur savaşları* şeklinde kendini göstermeye başlamıştır.

Kur savaşı, bir ülkenin devalüasyon yaparak kendi para biriminin değerini düşürdüğü, böylece kendine göreceli rekabet avantajı sağlayarak ihracatını artırdığı, aynı şekilde yabancı paraların değerinin göreceli yükselmesiyle ithalatı sınırlandırma stratejisini uygulamaya koyduğu bir süreçtir. Birçok ülkenin para politikasını korumacılık amacıyla kullandığı bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Merkantilizmde, dönemin parası olarak kullanılan altın ve gümüş varlığını artırarak bir ülkenin kazanırken diğerinin kaybetmesi şeklinde uygulanan kur savaşları yeni bir kavram yada politika olmayıp, bugün “rekabetçi devalüasyonlar” olarak ta adlandırılmaktadır. Kur savaşları, uluslararası ekonomideki en yıkıcı ve korkulan sonuçlardan biri olarak görülmektedir³⁷. Çünkü birçok ülkenin ulusal döviz kurlarını bilerek değersizleştirilmesi bu politikadan beklenen sonucu vermeyecektir. Dünyada tüm ülkelerin birbirine karşı aynı politikayı uygulaması tüm para birimlerinin aynı anda değerlerini yitirmesine yol açacağından bu politikadan beklenen göreceli rekabet avantajı ortadan kalkacaktır.

³⁵ Güler, M. A. (2015). “Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: “İşgal Et” Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), s. 339.

³⁶ Şener, a. g. e., 2015, 30-31.

³⁷ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 15.

Bretton Woods sistemi ile birlikte birçok ülke döviz kurunda ince ayarlamalar yaparak ihracatını artırmaya yönelik politikalar uygulamışlardır. Ancak bu yaklaşımın sistematik bir kur savaşına dönüşmesi 2008 finansal krizi sonrası gerçekleşmiştir. Krizi aşmaya yönelik piyasaya sürülen bol paranın hızlı hareket etmesinin küresel ölçekte finansal tahribatlara neden olması sonucunda birçok ülke para-kur politikalarını, diğer ülkelerin politikalarını engellemeyi hedefleyen bir biçimde kullanmaya başlamış ve “kur savaşları” tetiklenmiştir. Japonya, ABD ve AB’nin başını çektiği gelişmiş ülkeler bu yaklaşımı ihracat düzeylerini artırarak iç piyasalarında yaşanan durgunluğu telafi etmek amacıyla kullanmak istediler. Benzer politikalara dünya ekonomisinin bugünkü itici gücü Çin tarafından karşılık verilmesi üzerine böyle bir savaştan hiçbir ülkenin avantaj sağlayamadığı anlaşılmıştır³⁸.

Her ne kadar ulusal paranın değer kaybetmesi de gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları gibi ithalatı kısıtlama ve korumacılık anlamında aynı kapıya çıkmakta ise de maliyetler yolu ile yaratabileceği enflasyon etkisi, (ithal malların fiyatları arttığı için ekonomisi ithal girdiye bağımlı ülkelerde fiyatlar genel düzeyi artacaktır) makro ekonomik istikrarı tehlikeye sokabilmektedir. Tabi bu durum durgunluk tehlikesi yaşayan ülkeler için geçerli olmayacaktır. Çünkü onlar açıkçası enflasyon yükselmesine öykünen ülkelerdir³⁹. ABD’nin, AB’nin kur savaşları üzerinden korumacılığa yönelmek istemesi bu ülkelerin düşük enflasyona sahip olması ve enflasyonu bir miktar artırmaya çalışması çabaları doğrultusunda kendileri açısından anlamlı görünmektedir. Ancak uzun yıllar enflasyonu düşük seviyede kalmış bu ülkeler, enflasyonun yükselmesini kontrol altında tutamazlarsa (ki yüksek enflasyonla mücadele konusunda uzun zamandır uygulanan bir politikaları bulunmadığı için bu konuda bağımsızlıkları kaybolmuş olma ihtimali yüksektir) diğer ülkelerde de ortaya çıkacak enflasyon baskısı enflasyonla mücadele politikaları uygulanmasına yol açacak, bütün ülkelerin talep daraltıcı benzer politikalar uygulaması sonucunda ise küresel bir durgunlukla ve hatta stagflasyonla (durgunluk içinde enflasyon) karşılaşma yüksek bir ihtimal olarak karşımıza çıkacaktır.

³⁸ Ünay ve Dilek, a. g. m., 2018, 24.

³⁹ Kalaycıoğlu, S. (2017). “Korumacılığın Binbir Yolu ve Bir Avuç Talibi”, *Türkiye Asya Stratejik Araştırma Merkezi*, 26/04/2017, (Internet: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/45086/korumaciligin_cirkin_yuzu_ticaret_savaslari, Erişim tarihi: 05.02.2019)

Kur savaşları yoluyla rekabet avantajından beklediği faydayı sağlayamayacağı sonucuna ulaşan ülkeler rekabet avantajı sağlamak için klasik koruma yöntemlerini devreye sokmaktalar. Bu koruma yöntemleri, günümüzde *ticaret savaşları* başlığı altında tekrar gündeme gelmektedir.

Kriz dönemlerinde ve sonrasında ekonomik göstergelerin daha da kötüleşmesiyle birlikte pek çok ülke tarafından başlıca rakiplerine karşı korumacı tedbirlerin hayata geçirilmesi kendileri açısından bir kurtuluş reçetesi olarak görülmektedir. Uluslararası anlaşmaları ve serbest piyasa ekonomisinin temel mantığını zedeleyen bu politika bunu yapan ülkeye kısa süreli yarar sağlayabilir. Ancak gelişmekte olan ülkelerin, küresel ekonomiden aldığı payın 2000 yılında %43,2'den 2018 yılında %59,2'ye, aynı şekilde küresel mal ticaretinden aldığı payın 2000 yılında %34,7'den 2018 yılında %48,3'e yükseldiği düşünüldüğünde küresel ekonomik görünümdeki bu değişim bize korumacı politikalarla ABD-AB ve Çin arasında ortaya çıkan ticaret savaşının tüm küresel ekonomiyi etkileyecek sonuçlar doğuracağını göstermektedir⁴⁰. Bu görünüm meselenin yalnızca rekabet içindeki bu ülkelerle sınırlı kalmayacağını, ticareti kısıtlayıcı tedbirlerin yaygınlaşmasını tetikleyeceğini ortaya koymaktadır. Olay ticaret savaşları boyutuna geldiğinde ülkelerin korumacı tedbirlerle zincirleme bir şekilde birbirlerinden yaptıkları ithalatı kısıtlamaya yönelmesi sonucunda uluslararası ticaret hacmi düşecektir⁴¹. Örneğin 2016-2017 Ekim aylarında dünyada korumacılık önlemlerine tabi küresel ticaret hacmi 79 milyar dolarken, 2018-2019 Ekim aylarına baktığımızda bu tutar 10 kat artarak 747 milyar dolara yükselmiştir. Benzer şekilde Türkiye'nin 2017 yılında ihracatının 893 milyon doları ticari korumacılık önlemlerine tabiyken, bu tutar 2018 yılında 7,7 milyar dolara, 2019 yılında ise 10,8 milyar dolara ulaşmıştır⁴². Bu rakamlar olayın küresel ekonomi açısından vardığı boyutu ve taşıdığı riskleri göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yani uygulanacak korumacı tedbirlerin bütün ülkeleri etkileyerek dünya ticaret hacminde daralma olarak karşımıza çıkması kaçınılmaz olacaktır.

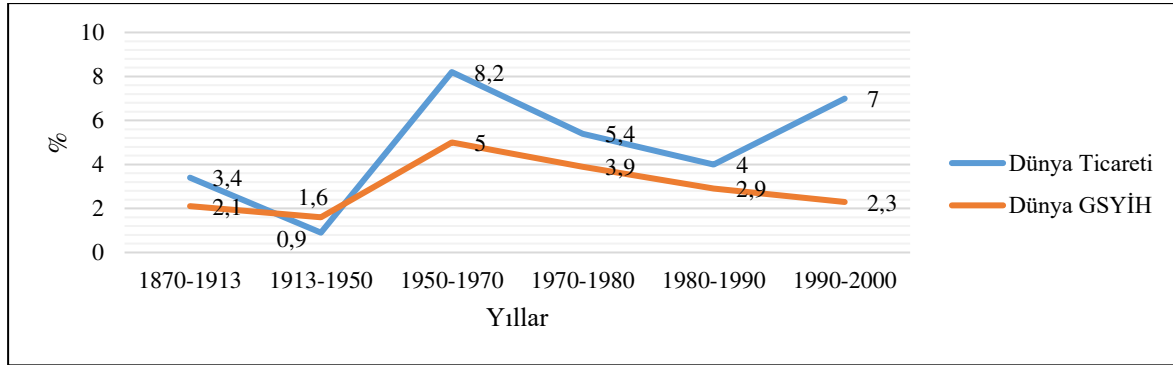
Dünyada bir uluslararası ticaret daralmasına yol açacak zincirleme korumacılık önlemlerinden kazançlı çıkacak bir ekonomi olamaz. Nitekim yapılan bir çalışmaya göre dünya Gayrı Safi

⁴⁰ Pekcan, R. (2020). (Internet: <https://www.ticaret.gov.tr/haberler/deik-ticari-diplomasi-odul-toreni>, Erişim tarihi: 13.01.2020).

⁴¹ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 15.

⁴² Pekcan, R. (2020). (Internet: <https://www.ticaret.gov.tr/haberler/deik-ticari-diplomasi-odul-toreni>, Erişim tarihi: 13.01.2020)

Yurtiçi Hasılası (GSYH)’nın büyümesi ile uluslararası mal ticaret hacminin değişimi arasında çok ciddi korelasyon (0,89) bulunmuştur. Yani dünyada refah artışı (büyüme) ile uluslararası ticaret hacmi arasında pozitif bir ilişki ortaya konulmuştur⁴³. Bu da şu anlama gelmektedir, korumacılık duvarları ile başlayacak ticaret savaşları uluslararası ticaret hacmini düşürecek, düşen ticaret hacmi de dünya GSYH büyümesini ve refahını olumsuz etkileyecektir.

Şekil 2.1. Dünya ticaret ve büyüme oranları (1870-2000).

Kaynak: Çatalbaş, N. (2005). *Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ülkelere Etkileri: Türkiye Uygulaması*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı, s. 76.

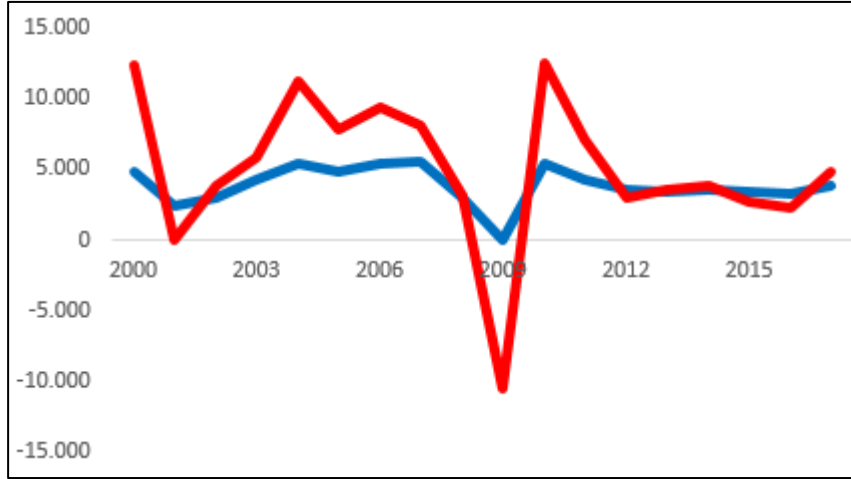
Şekil 2.1’de dünya ticaret hacmi ile dünya GSYİH arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır. Bu ilişkinin Tablo 2.1’de yer alan dönemlerle de örtüştüğü görülmektedir.

1913-1944 yılları arasında Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve dünya ekonomilerindeki korumacılık eğilimlerinin yüksekliği nedeniyle dünya ticareti fazla gelişmemiş, sonraki dönemde (1950-1970) ise savaş ve korumacılık eğilimlerinin azalması nedeniyle ticaret hacmi %8,2 artmıştır. 1970-80 döneminde petrol krizi ve stagflasyon nedeni ile tekrar korumacılık eğilimlerine yönelinmesi sonucunda tekrar düşüş trendine girmiş ve ticaret hacmi artışı %4'lere kadar gerilemiştir. 1980 sonrası yıllarda, özellikle 1990-2000 döneminde, iletişimdeki gelişmeler, serbest ticareti artıran DTÖ anlaşmaları ve diğer etkenler mal ve hizmetler ticaretini tekrar arttırmıştır⁴⁴.

⁴³ Eğilmez, M. (2018). “Ticaret Savaşları”, 26.09.2018, (İnternet: <http://www.mahfiegilmez.com/2018/09/ticaret-savaslar.html>, Erişim tarihi: 05.02.2019)

⁴⁴ Çatalbaş, a. g. e., 2005, 76.

Yine 2000-2017 dönemini kapsayan bir başka çalışmada (Şekil 2.2) 2008 finansal krizi dönemiyle başlayan ve (özellikle Çin ve ABD arasında) kur savaşları şeklinde kendini gösteren korumacılık politikaları sonucunda dünya ticaret hacminin düştüğü (kırmızı çizgi), buna paralel olarak Dünya GSYH büyümesinin düştüğü (mavi çizgi) açıkça ortaya konulmaktadır.

Şekil 2.2. Uluslararası mal ticaret hacmi ve dünya GSYH büyümesi seyri (2000-2017).

Kaynak: Eğilmez, M. (2018). “Ticaret Savaşları”, 26.09.2018, (İnternet: <http://www.mahfiegilmez.com/2018/09/ticaret-savaslar.html>, Erişim tarihi: 05.02.2019)

Diğer taraftan 2018 sonrası ABD tarafından gümrük vergilerinin artırılması suretiyle başlatılan ve diğer ülkelere misillemede bulunulması sonrası ticaret savaşları olarak nitelendirilen korumacı politikaların yaygınlaştırılmasının beklentilerin aksine sonuçlar doğurabileceği yapılan araştırmalarla da ortaya konulmuş bulunmaktadır.

Örneğin Avrupa Merkez Bankası (ECB) ekonomistleri tarafından hazırlanan araştırmaya göre⁴⁵; ABD Başkanı Trump’ın Avrupa’dan alüminyum ve çelik ithalatına getirdiği gümrük vergilerinin AB’nin ihracatına etkisinin “şaşırtıcı” derecede hafif kaldığı ifade edilmektedir. Hatta ağır ekipman üreticileri gibi imalat sanayinin bazı alt sektörleri açısından, ABD’nin Çin ürünlerine daha geniş gümrük vergileri uygulamasının Avrupa’nın ürünlerini daha ucuz hale

⁴⁵ Gunnella, V. ve Quaglietti, L. (2019). “The economic implications of rising protectionism: a euro area and global perspective”, *European Central Bank Economic Bulletin*, Issue 3/2019, s. 40-63. (İnternet: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/ecbu/eb201903.en.pdf>, Erişim tarihi: 25.04.2019).

getirmesi nedeniyle Avrupa’lı şirketlerin pazar payını artırdığı, daha fazla kazanç sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut ticaret savaşlarının daha ileri gitmesi durumunda, Avrupalı şirketlerin Çin’deki rakip ABD’li şirketlerin pazar paylarını alacaklarına da çalışmada işaret edilmektedir. Yine ABD Merkez Bankası (FED)’nin Federal Açık Piyasa Komitesi (FOMC)’nin 31 Temmuz-1 Ağustos’ta düzenlenen toplantısına ilişkin açıklanan tutanaklara göre FED yetkililerinin, ABD’nin ticaret politikalarının ekonomik büyümeye olumsuz etkisi olabileceği yönünde uyarıda bulundukları anlaşılmaktadır⁴⁶.

Ayrıca FED ekonomistleri tarafından hazırlanan bir başka araştırmaya göre, ABD Başkanı Trump’ın 2018 yılında demir çelik gibi çeşitli ürünlerin ithalatına getirdiği ek gümrük vergilerinin imalat sektöründe iş kaybına ve tüketici fiyatlarında artışa sebep olduğu ortaya konulmaktadır⁴⁷. Söz konusu araştırmada; ek gümrük tarifelerinin, iç pazarda ithal ürünlerinin rekabetinden koruyarak ABD merkezli bazı üreticilerin pazar paylarını artırabileceğine işaret edilmektedir. Bununla birlikte, ithal mallara getirilen gümrük vergilerinin bazı üreticilerin de üretim maliyetlerinde artışa yol açarak bu üreticilerin ihracat pazarlarına ve iç pazardaki rekabet gücüne zarar verebileceğine de vurgu yapılmaktadır. Araştırmada, ABD ile ticaret ortakları arasındaki yeni tarifelerin uzun vadeli etkilerinin beklenenden daha farklı sonuç verebileceği ve tarifelerin şu ana kadar ülkenin imalat sektörüne ivme kazandırmadığı ifade edilmiştir. İç üretimi teşvik ve koruma amaçlı olarak geleneksel ticaret politikası araçlarının kullanılmasının küresel olarak birbirine bu kadar bağımlı bir arz zincirinin varlığında karmaşık sonuçlar vereceğine yönelik bulgulara ulaşıldığı ifade edilmektedir.

Dolayısıyla bu kadar entegrasyonun yoğun olduğu bir dünyada yukardaki araştırmalar da göstermektedir ki, korumacı amaçlarla gümrük vergilerinin yükseltilmesi, ülkelerin vergi gelirlerine katkı sağlayabilir. Ancak bu katkı kısa vadeli bir katkıdan öteye geçmeyecektir. Uzun vadede, yurt içi üretim, ihtisaslaşma, gelir dağılımı ve istihdama olumlu etkisi

⁴⁶ Internet: “Fed Tutanaklarında Ticaret Savaşları Uyarısı”

<https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/2114242-fed-tutanaklarinda-ticaret-savaslari-uyarisi>, Erişim tarihi: 23.08.2018.

⁴⁷ Flaan, A. and Pierce, J. (2019). “Disentangling the Effects of the 2018-2019 Tariffs on a Globally Connected U.S. Manufacturing Sector” *Finance and Economics Discussion Series 2019-086*, Washington, Board of Governors of the Federal Reserve System, (Internet: <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/files/2019086pap.pdf>, Erişim tarihi: 31.12.2019).

beklenmemeli, tersinden de endişe edilmelidir. Özellikle tüketici kayıpları ve zararları da hesaba katılmak zorundadır⁴⁸.

Bu nedenle korumacılık kıvılcımı ile başlayacak saman alevi, sürtüşme ve restleşmelerle küresel bir yangına dönüşebileceği gibi, kıvılcımı yakan ülkeye bumerang etkisiyle istenmeyen sonuçlar olarak geri dönebilmektedir. Böyle bir ortamdan kimin zararlı çıkacağını kestirmek çok güç bulunmaktadır. Çünkü günümüz dünyasının üretim yapısında ortaya çıkan çeşitlenme nedeni ile uygulanacak bir politikanın etkisi tüketiciye, üreticiye, dağıtıcıya, ülkelere dalga dalga yayılacaktır.

Örneğin İtalyan biri tarafından çizilen bir otomobil modeli, bir Japon firması tarafından, Meksika'daki fabrikada, Kanada'dan getirilen çelik ile üretiliyorsa, ABD'nin Meksika'dan yapılacak otomobil ithalatına uygulayacağı gümrük vergisi bu üretim yapısında hangi ülkelerin ekonomilerinin olumsuz etkileneceğini ortaya koyabilmektedir. Buna misilleme yapacak olan Meksika'nın da ikinci bir dalga yaratması muhtemeldir. Dünyanın çok mallı-çok ülkeli bir üretim ve ticaret yapısında bulunduğu göz önüne alındığında, bu etki-tepki zincirinin çığ gibi büyümesi ise, eğer ülkeler aralarında anlaşmazlarsa, ithalat ve imalat maliyetlerinin artmasına, işsizliğin ortaya çıkmasına yol açabilir⁴⁹

Bu dönemdeki korumacılık istenilen sonuçları yaratmada tam başarılı olamayan daha aksak bir korumacılık halini alabilir⁵⁰. Nitekim başlatılan korumacılık tedbirlerinin kısa sürede etki-tepki zinciri ile birbirini takip ettiğini Tablo 4.8 ve Tablo 4.9'da yer alan anlaşmazlıklarda (Bkz. s. 205) görmek mümkündür. Bunların ilkinde (Bkz. Tablo 4.8) ticaret savaşlarını başlatan ABD'nin yaptığı vergi artışlarına karşı ABD'ye açılan davalar, ikincisinde buna tepki olarak diğer ülkelerin aynı şekilde uygulama yapmalarına karşılık ABD'nin açtığı davalar (Bkz. Tablo 4.9) görülmektedir. Bu davalar 2018 yılında açılan davaların %57'sine tekabül etmektedir.

⁴⁸ Kalaycıoğlu, S. (2017a). "Korumacılığın Çirkin Yüzü: Ticaret Savaşları", *Türkiye Asya Stratejik Araştırma Merkezi*. 22/05/2017, (İnternet: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/45086/korumaciligin_cirkin_yuzu_ticaret_savaslari, Erişim tarihi: 05.02.2019).

⁴⁹ Kalaycıoğlu, a. g. m., 2017a, 1

⁵⁰ Kalaycıoğlu, S. (2017b). "Serbest Ticaretten Korumacılığa Yalpalayan Dünya", *Türkiye Asya Stratejik Araştırma Merkezi*. 21/04/2017, (İnternet: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/41068/serbest_ticaretten_korumaciliga_yalpalayan_dunya, Erişim tarihi: 05.02.2019).

Kısa süreli aralıklarla adeta birbiri peşi sıra uygulanan kur savaşları ve ticaret savaşlarında kullanılan araçlar ve uygulanan metotlar farklı olsa da iki politikada günümüz dünyasında birbirinin aynı sonuçlar yaratmaktadır⁵¹. Peki bu politikaların uygulanmasına karşı yapılabilecek ne gibi yaptırım ya da uygulamalar olabilir. Kur savaşlarına karşı yalnızca bölgesel bir entegrasyon olan AB’de önleyici bir kriter bulunmaktadır. Maastricht Kriterleri arasında yer alan kriterlerden biri olan “*Son 2 yıl itibarıyla üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır.*” şeklindeki kriter bir ülkenin AB ile ekonomik ve parasal birliğe girebilmesi için sağlanması gereken bir kriterdir. Başka ülkeler için bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ticaret savaşlarına karşı kullanılacak yaptırım ise DTÖ nezdinde yer alan AHM’yi harekete geçirmek ve bu sürecin sonunda çıkacak olan kararlardır.

2. Dünya Savaşı’ndan sonra da uygulanan benzer yöntem dünyayı, önce GATT ve DTÖ’nün uzlaşmacı ve uzlaştırmacı yaklaşımlarına götürmüş, dünya 1930’lu yılların ekonomik depreminden, iş birliği sayesinde çıkmıştır⁵². Bugün de benzer özelliklerde görüntüler ortaya konulduğundan, ticaret savaşları ile ülkelerarası misillemeler geri dönülemez sonuçlara yol açmadan DTÖ’nün kural ve kurumları nezdinde tekrar ele alınması gerekmektedir. Burada DTÖ’nün, ABD tarafından başlatılan ticaret savaşına karşı nasıl bir tepki göstereceği ve kendi mevzuat yapısı içinde yaptırım kabiliyeti ve soruna çözüm etkisi bulunup bulunmadığının Tablo 4.8 ve 4.9’da belirtilen davaların sonuçlarına göre irdelenmesi gerekmektedir.

2.3 DTÖ’nün Kuruluşuna Giden Tarihsel Sürecin İncelenmesi

DTÖ’nün kuruluşuna giden tarihsel süreç; ödemeler sisteminin gelişim süreci, kurum ve kuralların gelişim süreci olmak üzere iki boyutu ile ele alınacaktır.

⁵¹ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 15.

⁵² Internet: Kalaycıoğlu, a. g. m., 2017a, 1.

2.3.1 Uluslararası Ödeme Sistemlerinin Gelişimi

Uluslararası ekonomik ve mali sistemin düzenli bir şekilde işlemesi ve gelişebilmesi uluslararası ödeme sisteminin etkinliğine bağlıdır. Bu nedenle ödeme sistemlerinin tarihi süreçte nasıl bir seyir izlediğine kısaca değinmekte bir fayda bulunmaktadır.

Uluslararası ödemelerde şimdiki modern toplumlar madeni ve kağıt para kullanmakta iken, önceki dönemlerde deniz kabuğu, kıymetli metaller, deri, kâğıt gibi eşyalar ödeme aracı olarak kullanılmıştır⁵³. Dünya ekonomi tarihi, uluslararası ödeme sistemleri bakımından belirli dönemlere ayrılabilir. Bunlar; 1-Altın Standardı Sistemi Dönemi (1870-1930), 2-Buhran Dönemi (1930-1944), 3-Bretton Woods Sistemi Dönemi (1944-1973), 4- Karma Uygulamalar Dönemi (1973 sonrası)⁵⁴.

2.3.1.1 Altın standardı sistemi dönemi (1870-1930)

Amerikan ve Avrupa firmalarının buharlı gemiler ve demiryolu taşımacılığını geliştirmesi ile birlikte 1870 ile 1914 yılları arası ticaret ağı İngiltere merkezli işlemeye başlamıştır. Bu yıllarda taşımacılığın boyut değiştirmesine bağlı olarak alt yapı yatırımları önemli ölçüde finanse edilmiş, ulaştırma ve iletişim hizmetleri de buna paralel olarak gelişmiştir. 1870'lerden Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar olan bu dönemde uluslararası ödemelerde Altın Standardı sistemi uygulanmıştır.

Uluslararası ticareti kolaylaştırmak için bütün önemli paraların sabit bir döviz kuru üzerinden altına bağlandığı bir sistem olan altın para standardı tarihte uygulanmış ilk para standardıdır. Ülkelerin para değerlerinin sahip oldukları altın miktarına göre hesaplandığı bu sistemin kullanıldığı dönemde dış ticaret hacminde yıllık %3,4'lük bir artış sağlanmıştır⁵⁵. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde altın çağını yaşayan⁵⁶ uygulama, Birinci Dünya Savaşı'nın

⁵³ Sımayı, A. (2014). *Dünya Ticaret Örgütü Çerçevesinde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması ve Çin'le İlgili Örnekler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği Hukuku, İstanbul, s. 5.

⁵⁴ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 642.

⁵⁵ Şener, a. g. e., 2015, 17.

⁵⁶ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 643.

başlamasıyla sektöre uğramıştır. Bunun sebebi savaş ekonomisinin getirdiği zorluklardır. Savaşın sonlanmaya başladığı yıllarda ilk olarak ABD savaş öncesi kur üzerinden altına dönüş yaptı. Bu diğer ülkeleri de cesaretlendirdi. İzleyen süreçte İngiltere 1925 yılında savaş öncesi kur üzerinden parasını altına tekrar bağlarken, 1928 yılına gelindiğinde bütün ülkeler parasını yeniden altına bağlamışlardı⁵⁷. Ancak bir yıl sonra başlayan büyük buhran sistemin terkedilmesine sebep olmuştur.

2.3.1.2 Buhran dönemi (1930-1944)

1929 yılı ortalarında sermaye piyasalarında panik ve sanayi üretiminde düşüş şeklinde ABD’de ortaya çıkan kriz bu ülkenin ithalatını azaltmış, hem bu yolla hem de o dönemde ABD’nin birçok ülkeye sağladığı dış kredilerin azalmasıyla diğer ülkeler de bundan etkilenmeye başlamıştır. Dünya ekonomisini sarsan bir işsizlik oluşmuştur. Bu işsizliği önlemek ve yerli sanayilerini korumak için ülkeler gümrük tarifelerini yükseltmeye başlamışlardır. “Büyük Buhran”ın yarattığı ekonomik ortamda (yüksek işsizlik, banka ve şirket iflasları) kağıt paraya olan genel güvensizliğin sonucu olarak altına olan talep artışının ulusal hazinelerce karşılanamayacak noktaya gelmesiyle ülkeler birer ikişer altın standardını terk etmeye başlamışlardır.

İngiltere altın standardından 1931’de, ABD ise 1933’de ayrılmıştır. İngiltere altın standardından ayrıldıktan sonra Sterlin’i serbest piyasa koşullarına bıraktı, ancak sterlindeki aşırı dalgalanmaları önlemek için bir “Kambiyo Denkleştirme Fonu” oluşturdu. Bu fonun görevi yabancı paralar karşılığında sterlin alıp satarak parasını istikrarlı tutmaktı. Sterlin’in altına bağlılığının kaldırılmasından sonra İngiltere ile birlikte hareket eden bir grup ülke paralarını Sterlin’e bağladılar. Böylece bir “Sterlin sahası” oluştu⁵⁸. Diğer taraftan Fransa’nın önderliğinde İsviçre, Belçika ve Hollanda gibi ufak bir grup ülke ise ulusal paralarının altına bağlılığını sürdürdüler ve bunlar da “Altın Bloku” nu oluşturdular. Almanya ve aralarında

⁵⁷ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 643.

⁵⁸ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 644.

Türkiye'nin de bulunduğu çoğunluğunu az gelişmiş ülkelerin oluşturduğu geniş bir ülke grubu ise “Kambiyo kontrolü” sistemini uygulamaya başlamışlardır⁵⁹.

Büyük Buhran'ı izleyen yıllarda, dünya ticaretinde uluslararası iş birliğinden uzaklaşılmasıyla ülkeler, ekonomik sorunlarının çözümünde develüasyonlara ve karşılıklı gümrük tarifelerinin yükseltilmesine dayanan korumacı politikalar uygulamışlardır. Bu dönemde ikili anlaşmalarla yürütülen uluslararası ticaret en düşük düzeylerine inmiştir⁶⁰. Öyle ki 1932 ortalarında sanayi mallarının dünya üretim ve ticareti, 1929 başlarına göre üçte bir oranında gerilemiş bulunuyordu⁶¹.

1932 yılında ABD’de Franklin Roosevelt’in başkan seçilmesiyle birlikte, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi merkezli bir programın hayata geçirilmesi sonucunda ekonomik krizden çıkış gerçekleşmiştir. Bu program çerçevesinde ABD, 1934 yılından itibaren büyük ticaret ortaklarıyla, karşılıklı olarak gümrük tarifelerinin indirilmesi temeline dayanan ikili ticaret görüşmelerine başlamıştır. İkinci dünya savaşı sonrasına kadar uzanan bu görüşmelerde yıkıcı etkileri nedeniyle korumacı politikalar reddedilmiş, dünyanın politik ve ekonomik problemlerinin çözümünü hedefleyen çok taraflı kapsamlı anlaşmaların yapılması konusunda hazırlıklar başlamıştır⁶². Dünya ticaretinin artırılması ve korumacılığın azaltılmasını sağlayacak kurum ve kuruluşların oluşturulması bir gündem maddesi haline gelmiştir⁶³. Bu doğrultuda finansal problemlerin çözülmesi, serbest ticaretin sağlanması, savaş sonrası yeniden yapılanma için gerekli finansmanın temini, dünya ticaretinin birlikte yönetimi ve uyumlaştırılması konusunda çalışacak üç uluslararası ekonomik örgütün kurulması amacıyla 1944 yılında Bretton Woods’da (New Hampshire, ABD) kırk dört devlet bir araya gelmişlerdir⁶⁴.

⁵⁹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 644.

⁶⁰ Akın, a. g. e., 2006, 12.

⁶¹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 644.

⁶² Akın, a. g. e., 2006, 13.

⁶³ Yolchuyev, R. (2016). “Uluslararası Ticaret Düzenlemeleri Bağlamında Dünya Ticaret Örgütü Kuralları ve Sözleşmelerin İncelenmesi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series WPS No/26/2016-05*, İstanbul, s. 2.

⁶⁴ Akın, a. g. e., 2006, 12.

2.3.1.3 Bretton woods dönemi (1944-1973)

Devletlerin ömrü içinde kısa denilebilecek 30 yıllık bir periyotta iki dünya savaşı ve bir büyük ekonomik kriz yaşanmasından sonra barışı sürekli kılmak için güçlü bir uluslararası ekonomik iş birliğinin varlığının gerektiği sonucuna varan ABD öncülüğündeki sanayileşmiş batılı ülkeler, bunu gerçekleştirecek uluslararası ticari ve mali bir sistem oluşturulmasını çözüm olarak görmüşlerdir⁶⁵. Bu amaçla 1944’de bir konferans düzenlenmiştir.

Tarihe Bretton Woods Konferansı olarak geçen toplantılarda ABD’yi temsil eden Harry Dexter White ve İngiltere’yi temsil eden John Maynard Keynes’in planları üzerinde durulmuştur⁶⁶. “Keynes Planı” olarak anılan plana göre; ekonomik çöküşlerin sebebi toplam talep yetersizliği idi. Bu durumda devlet politikaları toplam talebi teşvik edebilir, devletler maliye politikalarının enstürmanları olan harcamaları arttırarak ya da vergileri azaltarak bu kriz sürecinden başarıyla çıkabilirlerdi. “White Planı” na göre ise; Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası kurulmalı ve sabit döviz kuru sistemi oluşturularak döviz kontrollerinden uzaklaşılmalıydı. Ayrıca 5 milyar dolardan oluşan bir İstikrar Fonu oluşturulmalıydı. Bu sayede; iki dünya savaşının yol açtığı yıkımın ardından Avrupa’yı yeniden kurabilmek ve dünyayı ekonomik bunalımdan kurtarmak için finans, dış ödemelerde zorluk çeken ülkelere kaynak sağlanmış olacaktı⁶⁷. Bretton Woods sistemi İngiltere ve Amerika arasında bir uzlaşmanın sonucunda şekillenmiş, ekonomik krizden çıkışın reçetesi olarak Keynes Planındaki, uluslararası ticaretin ve finansmanın gelişmesine yönelik olarak White Planındaki çözüm önerileri benimsenmiştir⁶⁸.

Konferanslar sonunda, 1 Temmuz 1944’te “Bretton Woods Kurumları” olarak adlandırılan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD-Dünya Bankası) kurulmuştur. Bu ikiz kuruluşlardan birincisinin uluslararası para sisteminin işleyişinden sorumlu olması, ikincisinin ise savaşlar sonrası harap olmuş Avrupa’nın imar ve kalkınma çabalarına katkıda bulunması hedeflenmiştir. Uluslararası para konularını düzenleme

⁶⁵ Aydın, M. (2008). “Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması, Gelişme Yolundaki Ülkeler ve Türkiye”, *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (Tepav) Yayını. s. 294.

⁶⁶ Bedirhanoğlu, a. g. e., 2006, 74.

⁶⁷ Şener, a. g. e., 2015, 20.

⁶⁸ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 645.

görevi IMF'ye verildiğinden Bretton Woods sistemine *IMF Sistemi* de denilmiştir⁶⁹. Uluslararası ticareti düzenlemek amacıyla kurulması öngörülen Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) ile ilgili anlaşmanın müzakere edileceği Bretton Woods konferansına Ticaret Bakanları katılmadığından kuruluş gerçekleşmemiş, ancak ITO'nun kurulması gerekliliğine de karar verilmiştir⁷⁰.

Bretton Woods Sistemi ile ABD dışındaki tüm IMF üyeleri paralarının değerini dolara bağlamışlardır. ABD ise parasını bir başka ülke parasına değil 1 ons altın =35 dolar olacak şekilde sabit kur ile altına bağlamıştır. Bu durumda her ülkenin parası dolara bağlandığı için bir dolar paritesi, dolarda sabit fiyattan altına bağlandığı için ülke paralarının dolaylı olarak bir de altın paritesi bulunmaktaydı. Böylelikle dolar, altın yerine uluslararası ödemelerde bir ödeme aracı halini almıştır. Ayrıca ABD diğer ülkelerin merkez bankalarının kendisine arz edeceği dolarlar karşılığında bu sabit fiyattan diğer ülkelere altın satma sorumluluğu altına girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bretton Woods sisteminin çöküşüne kadar tüm ekonomilerde görülen gelişme ve büyüme nedeniyle bu döneme, kapitalizmin “Altın Çağ”ı ya da “otuz muhteşem yıl” denmektedir⁷¹.

2.3.1.4 Karma uygulamalar dönemi (1973 sonrası)

1973 yılında sanayileşmiş ülkelerin paralarını tek tek ya da birlikte dalgalanmaya bırakmaları ile sabit kura dayalı Bretton Woods sistemi sona ermiştir. Böylece uluslararası alanda sabit kurdan dalgalı kura kadar farklı kur uygulamalarının geniş bir yelpazede sürdürüldüğü Karma uygulamalar dönemi başlamıştır. Bretton Woods sistemi ile kurulan ve uluslararası para sisteminin istikrarını sağlamakla görevli IMF'in görevi bu dönemde nitelik değiştirmiştir. IMF'e Fon'un IV'üncü maddesinde yapılan değişiklikle uluslararası para sisteminin etkin işleyişini sağlamak için üye ülkelerin kur politikalarını “gözden geçirme/gözetleme” görevi verilmiştir. Fon, bu gözden geçirmeleri belli ilkeler çerçevesinde yürütmektedir⁷². Literatürde

⁶⁹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 646.

⁷⁰ Aerts, G. Ö. (2009). *Dünya Ticaret Örgütü: Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması ve Türkiye'nin Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar*, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, s. 5.

⁷¹ Bedirhanoglu, a. g. e., 2006, 76.

⁷² Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 672.

“IV’üncü madde gözden geçirmeleri” olarak anılan bu görev bir nevi danışma toplantıları olarak yürütülmektedir. Bu gözden geçirmeler yıllık veya ülkelerin isteğine göre 24 aya kadar varan aralıklarla yapılmaktadır. İkelere uymamanın yasal olarak bir yaptırım gücü bulunmamakla birlikte ülkelerin kredibilitesi açısından önem arz etmektedir.

2.3.2. Uluslararası Ticari Kurumların ve Kuralların Gelişimi

Tarihsel süreç içindeki uluslararası ticari kurumların ve kuralların gelişimi; GATT anlaşmasının imzalanmasından DTÖ’nün kuruluşuna kadar geçen süreç “GATT Dönemi”, DTÖ’nün kurulmasından günümüze kadar geçen süreç ise “DTÖ dönemi” olarak iki alt başlık altında incelenmektedir.

2.3.2.1 GATT dönemi

Bretton Woods’ta iş birliği öngörülen alanlardan biri de uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi ve bunun kurallar ve kurumlarla desteklenmesi idi. Bu doğrultuda 21 Kasım 1947’de Küba’da (Havana) başlayan görüşmeler 5 ay sürmüş, ITO’nun kurulmasını öngören Havana Sözleşmesi⁷³ 24 Mart 1948’de elli üç ülke tarafından imzalanmıştır⁷⁴. Ticaret politikalarından işsizliğe, ekonomik kalkınmadan uluslararası yatırımlara kadar geniş kapsamlı, kurumsal, hukuki düzenlemelere ilişkin konuları içeren⁷⁵ sözleşmede, uluslararası ticarete gümrük tarifeleri ve diğer kısıtlamaları kaldırarak, dünya ticaretinin serbestleşmesini sağlamak devletin temel görevi olarak açık bir şekilde belirtilmekteydi. Ancak bu durumun ülkelerin ekonomik politikalarına karışma niteliği taşıdığı gerekçesiyle başta Amerika olmak üzere bazı sanayileşmiş ülkelerin yasama organları Havana Sözleşmesi’ni reddederek yürürlüğe girmesini engellediler⁷⁶ Böylece ITO’nun kuruluşu mümkün olamamıştır.

⁷³ Aerts, a. g. e., 2009, 5.

⁷⁴ Şener, a. g. e., 2015, 22.

⁷⁵ Simayı, a. g. e., 2014, 13.

⁷⁶ Şener, a. g. e., 2015, 22.

Bununla birlikte dünya ticaretinin serbestleşmesine ilgi duyan ve ısrarla savunan ülkeler, ITO'nun kuruluşunun ülkelere onaylanmasına kadar geçecek sürede belirli mallar üzerinde tarife indirimlerinde bulunmak ve bu indirimleri uygulamaya koymak amacıyla⁷⁷, GATT Geçici Anlaşma taslağı hazırlamışlardır. 30 Ekim 1947'de 23 ülke tarafından Nihai Senet'in imzalanmasıyla bu anlaşma resmiyet kazanmıştır. 1 Ocak 1948'de 8 devletin (Avustralya, Belçika, Kanada, Fransa, Lüksemburg, Hollanda, Birleşik Krallık, ABD) onayı sonucu Geçici Uygulama Protokolü ile GATT uygulanmaya karar verilmiş ve bu tarihte yürürlüğe girmiştir⁷⁸. Böylece GATT, dış ticaretin serbestleşmesini hedefleyen çok taraflı bir anlaşma olarak doğmuş bulunmaktadır. ITO'nun kuruluşu gerçekleştirilemediği için Bretton Woods sisteminin öngördüğü ekonomik yapılanmayı oluşturan üç temelden biri eksik kalmış, uluslararası bir örgüt yerine bu boşluğu GATT anlaşması doldurmuştur⁷⁹. GATT, DTÖ kuruluncaya kadar uluslararası örgüt statüsü almamıştır⁸⁰.

Uluslararası ticareti birtakım kurallara bağlayan GATT Anlaşması dört ana bölümden oluşmaktadır. İki maddeden oluşan birinci bölümde; en çok kayırlan ülke ilkesi çerçevesinde ayırım gözetmeme kuralı (Madde (m.) I) ve tarife müzakere çizelgeleri doğrultusunda üyelerin verdikleri tarife ödünlerine uymalarının yasal olarak bağlayıcılığı ifade edilmektedir (m. II). İkinci bölümde (m. III- m. XXIII); serbest ticaretin gerçekleştirilmesi için temel ticaret kurallarını içeren hükümlere yer verilmekte ve bazı özel durumlar dışında tarife dışı engellerin kaldırılacağına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Ayrıca GATT dönemi AHM'yi düzenleyen maddeler de bu bölüm içerisinde bulunmaktadır. Üçüncü bölüm (m. XXIV- m. XXXV); üye olma, üyelikten ayrılma, serbest ticaret bölgeleri, tarife listelerinin değiştirilme esasları gibi uygulama esas ve süreçleriyle ilgilidir. 1965 yılında eklenmiş olan⁸¹ dördüncü bölüm (m. XXXVI- m. XXXVIII) ise; sanayileşmekte olan az gelişmiş ülkelerin ihracatlarının gelişmesi ve kalkınma sorunlarıyla alakalı hükümler içermektedir⁸².

⁷⁷ Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB). (2009). *GATT Bilgilendirme Rehberi*, (Yayın No:95), Ankara, s. 5.

⁷⁸ Ulusoy, a. g. e., 2008, 21.

⁷⁹ Şener, a. g. e., 2015, 34.

⁸⁰ Aerts, a. g. e., 2009, 6.

⁸¹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 435.

⁸² Şener, a. g. e., 2015, 36.

GATT bir örgüt niteliği taşınamasına rağmen bugünkü DTÖ'nün örgüt yapısına temel teşkil edecek bir şekilde, iki yüzden fazla anlaşma, protokol, uzlaşma ve benzer dökümanlardan oluşan bir yapının yönetimi için *de facto* bir Örgüt gibi⁸³ merkezi Cenevre'de bulunan ve yaklaşık 400 personelden oluşan bir genel müdürlük şeklinde faaliyetlerini yürütmüştür. En önemli karar mercii yılda bir kez toplanan ve Antlaşma'nın öngördüğü alanlarda karar alan "Taraf Devletler Kurulu"dur ki bugünkü Bakanlar Konferansına karşılık gelmektedir. Yine yılda yaklaşık dokuz defa toplanarak acil ve günlük işleri görüşme görevi üstlenmiş Temsilciler Konseyi'de bugünkü Genel Konsey'in muadili bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan teknik çalışmaların yürütüldüğü "Komite" ve "Çalışma Grupları" şeklindeki yapısal oluşumların GATT döneminde de bulunduğu görülmektedir⁸⁴.

Dış ticaretin serbestleştirilmesi ile bu alanda oluşacak rekabetin piyasadaki malların kalitesini artıracak ve fiyatlarını düşüreceğini, böylece dış ticaret hacminin artacağını öngören GATT, bunun için engel gördüğü gümrük tarifeleri ve tarife dışı tüm korumacılık önlemleri kaldıracak vadedmiştir. GATT belirlediği ilke ve kurallar çerçevesinde taraf devletler için belirli aralıklarla yapılan çok-taraflı görüşmeler yoluyla ticari müzakere zemini oluşturmuştur. Sekiz kez gerçekleştirilen müzakere turlarıyla kendini ve uluslararası ticareti geliştirmeye yönelik önemli mesafeler almıştır. Müzakere tekniği olarak "karşılıklı ödün" ilkesi benimsenmiştir. Bu ilke doğrultusunda belli malın ihracatçısı ülke(ler) ithalatçı ülke(ler)den, onlara sattıkları mallar üzerinde gümrük vergisi indirimleri talep etmekte, bunun karşılığında da kendileri başka mallarda ödün vermektedirler. Bir pazarlık ortamı oluşturan müzakereler sonucunda sağlanan tarife indirimleri daha sonra tarife anlaşmalarıyla tüm üye ülkeleri kapsamına almaktadır. Bunun tek istisnası az gelişmiş ülkeler için kabul edilmiştir. Yani azgelişmiş ülkeler karşılık olarak bir tarife indiriminde bulunmak zorunda değildirler⁸⁵. Bunun doğal sonucu olarak GATT görüşmeleri genelde sanayi ülkelerini ilgilendiren mallar üzerinde yürütülmüş ve oldukça önemli oranda tarife indirimleri gerçekleştirilmiştir⁸⁶.

⁸³ Akın, a. g. e., 2006, 19.

⁸⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 25.

⁸⁵ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 417.

⁸⁶ Aerts, a. g. e., 2009, 7.

2.3.2.1.1 GATT'ın amaçları

GATT'ın öncelikli ve doğrudan amacı serbest ticareti sağlamak üzere uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak şeklinde ifade edilmektedir. Bunu sağlamanın yöntemleri olarak tarife indirimleri gerçekleştirilmesi, ödemeler bilançosunun açık vermesi durumu dışında ithalat yasaklarının kaldırılması, gümrük tarifelerinin tespitinde spesifik yerine advalorem tarife sisteminin kullanılması benimsenmiştir. Diğer taraftan zamanla bir örgüt gibi hareket etmesinden dolayı diğer uluslararası örgütlerde olduğu gibi, üyelerinin refah düzeylerini artırmak, büyümeye katkı sağlamak, üretimin gelişimine yardımcı olmak gibi bir takım dolaylı amaçlara sahip olduğu da söylenebilir⁸⁷.

2.3.2.1.2 GATT'ın ilkeleri

GATT amaçlarını gerçekleştirmek üzere 4 temel ilke üzerine kurulmuştur.

En çok kayırlan ülke ilkesi: GATT sisteminin köşe taşı⁸⁸ olarak ifade edilen ve GATT Anlaşmasının I'nci maddesinde kendine yer bulan bu ilke, üye bir ülkenin vereceği ticari bir taviz ve tarife indirimlerinin koşulsuz olarak GATT üyesi diğer tüm ülkeler için de uygulanması gereğini ifade eder. Yani üye ülkeler gümrük tarifelerini birbirlerine karşı farklı biçimde uygulayamazlar. Bununla birlikte anlaşma ile bu kurala çeşitli istisnalar getirilmiştir. Bu istisnalar doğrultusunda yapılan uygulamalar bu ilkeye aykırılık olarak kabul edilmemektedir. Örneğin gümrük birlikleri, serbest ticaret anlaşmaları (STA) gibi ikili veya bölgesel ticaret anlaşmalarından kaynaklı uygulamalar, yine GATT anlaşmasında öngörülen anti-damping ve telafi edici vergi uygulamaları veya genelleştirilmiş tercihler sistemi çerçevesinde GYÜ'lere düşük gümrük vergi uygulanması⁸⁹.

⁸⁷ Şener, a. g. e., 2015, 35-36.

⁸⁸ Ulusoy, Halatçı Ü. (2009). *Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*, Türkiye, Turhan Yayınevi, s. 30.

⁸⁹ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto> Erişim tarihi:14.01.2019.

Ulusal işlem ilkesi: GATT m. III’de düzenlenen ulusal işlem ilkesine göre; bir üye devlet DTÖ üyesi bir ülkeden ithal ettiği ürünler ile yerli ürünlerine, iç pazara ilişkin düzenleme ve uygulamalar bakımından aynı muamelede bulunmalıdır⁹⁰. Bu ilke ancak ürünün ulusal pazara girmesinden sonra geçerli olabilecektir. Bu nedenle, bir ithal mal üzerinden gümrük vergisi alınması bu ilkeye aykırılık teşkil etmemektedir⁹¹. Bu ilke ile anlatılmak istenen, yerli ürünler ile ithal ürünlerin serbestçe rekabet edebilmesi için dahili vergilerin, ithal malı ile yerli ürün arasında bir ayırım yaratmaması ve düzenlemelerin bu yönde uygulanmaması gerekmektedir⁹².

Koruma aracı olarak sadece gümrük tarifelerinin kullanılabilmesi ilkesi: Uluslararası ticarete mal ve hizmetlerin ülkeye girişinin sınırlandırılması ya da engellenmesi amacıyla çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Söz konusu araçlar tarife engelleri ve tarife dışı engeller olarak iki farklı sınıfa ayrılmaktadır. GATT, korumanın sadece gümrük tarifeleri ile yapılmasını tercih etmektedir. Bunun sebebi ise tarifelerin tarife dışı engellere oranla daha şeffaf ve öngörülebilir nitelikte bulunmasıdır⁹³. Örneğin kota uygulamasında idari kararlar rol oynadığından ayrımcılığa neden olabilmekte veya idari kararlar kısa sürelerle değiştirilebildiğinden ticarete uzun dönemli istikrarı engelleyebilmektedir⁹⁴. Kotalar rekabeti ortadan kaldırarak tekelciliğe yol açabilirken, tarifeler piyasa mekanizmasına daha uygun olarak görülmektedir⁹⁵. Bu ve benzeri nedenlerle uygulamada tarifelerin miktar kısıtlamalarına tercih edildiği görülmektedir. Zaten GATT’ta üye ülkelerin yerli sanayiye korumak zorunda kalmaları halinde bunun gümrük vergileri ile yapılmasını istemektedir.

Ticaret kısıtlamalarının giderek azaltılması ilkesi: GATT öngörülen istisnalar dışında tarife dışındaki engellerin yasaklanmasını ve tarifelerinde zamanla düşürülmesini temel politika olarak belirlemiştir. Bu politikanın bir sonucu olarak üye ülkelerin yerli sanayiye korumak zorunda kalmaları halinde izin verilen gümrük vergilerinin de zamanla indirilmesi, hatta mümkünse kaldırılması bu ilke ile ortaya konulmaktadır⁹⁶. GATT anlaşması yapılırken gümrük vergilerinin azaltılması öncelik olarak belirlenmiş, üye ülkelerin müzakereler için

⁹⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 31.

⁹¹ Şener, a. g. e., 2015, 37.

⁹² Ulusoy, a. g. e., 2009, 32.

⁹³ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 417.

⁹⁴ Ulusoy, a. g. e., 2009, 34.

⁹⁵ Şener, a. g. e., 2015, 38.

⁹⁶ Ulusoy, a. g. e., 2009, 34.

oluşturdukları taviz listesinde yer alan vergi oranları “bağlı oranlar (bound rates)” olarak nitelendirilerek ülkelerin müzakere edilmeksizin bu oranları artıramaması taraflar için bağlayıcı hale getirilmiştir⁹⁷.

2.3.2.1.3 GATT turları

Üye ülkeler, ortaya çıkan anlaşmazlıklara ve sorunlara çözüm bulabilmek⁹⁸, aynı zamanda GATT anlaşmasının güncelliğini sağlamak amacıyla “round (tur)” olarak isimlendirilen ticaret görüşmeleri için zamanla biraraya gelmişlerdir⁹⁹. GATT turları olarak bilinen bu görüşmeler Tablo 2.2’de gösterilmektedir.

Yıl	Yer/Toplantı Adı	Katılan Ülke Sayısı	Görüşülen Konular	Yapılan Ağırlıklı Tarife İndirimi
1947	Cenevre/ Cenevre Görüşmeleri	23	Tarifeler	%26
1949	Fransa/ Annecy Görüşmeleri	13	Tarifeler	%3
1950-1951	İngiltere/ Torquay görüşmeleri	38	Tarifeler	%4
1955-1956	Cenevre/ Cenevre Görüşmeleri	26	Tarifeler	%3
1961-1962	Cenevre/ Dillon Görüşmeleri	26	Tarifeler	%4
1964-1967	Cenevre/ Kennedy Görüşmeleri	62	Tarifeler, anti-damping önlemleri	%38
1974-1979	Cenevre/ Tokyo Görüşmeleri	102	Tarifeler, tarife dışı önlemler, çok taraflı anlaşmalar	%33
1986-1994	Cenevre/ Uruguay Görüşmeleri	123	Tarifeler, tarife dışı önlemler, tarım, tekstil, fikri ve sınai mülkiyet hakları, kamu ihaleleri, hizmetler, anlaşmazlıkların halli, WTO'nun kurulması	%38
*2001-2004	Doha/ Doha Görüşmeleri	144	Kalkınma için tarımda, sanayide ve hizmetlerde küresel ticareti serbestleştirmek	-

Tablo 2.2. Yıllara göre GATT turları.

Kaynak: Şener, a. g. e., 2015, 39.

Not*: Aslında DTÖ kapsamında yapılan görüşmeler olmakla birlikte DTÖ bazen GATT 94 olarakta anıldığı ve GATT’ın devamı niteliğinde olduğu için bütünlüğü sağlamak bakımından bu tabloda gösterilmesinde mahsur görülmemiştir.

⁹⁷ GİB, a. g. e., 2009, 6.

⁹⁸ Şener, a. g. e., 2015, 39.

⁹⁹ Akın, a. g. e., 2006, 20.

Tablo 2.2'yi incelediğimizde GATT döneminde toplam 8 adet müzakere turu yapıldığı görülmektedir. Toplantılarda ele alınan konularda, görüşmeye katılan taraf sayılarında ve müzakere yöntemlerinde zamanla değişiklikler ortaya çıkmıştır. Başlangıçta ekonomik güç dengelerini temsil eder biçimde görüşmeler ABD ile Batı Avrupa ülkeleri arasında yürütülüyordu. Sonradan ekonomik bir güç olarak sahneye çıkması ile Japonya da görüşmelerde aktif rol oynamaya başlamıştır¹⁰⁰. İlk 5 tur'un tek gündem maddesi olma özelliği taşıyan gümrük vergileri(tarifeler) küresel ticareti artırmak için kademeli olarak indirilirken, 1973 petrol krizinden sonra ortaya çıkan yeni korumacılık politikaları (tarife dışı engeller) da ağırlıklı gündem maddesi olmaya başlamış ve bunlara karşı alınacak önlemlerde müzakere konuları arasına girmiştir¹⁰¹.

Daha öncede ifade edildiği gibi müzakere turlarında “karşılıklı ödün” tekniği (bkz. s. 28) ile yapılmış Kennedy görüşmelerine kadar “madde bazı” esas alınarak indirimler gerçekleştirilmiştir. Kennedy görüşmelerinde ise, madde bazı esas alınarak yapılan indirim müzakerelerinin yerine, bir bütün olarak “toplu indirim yöntemi” benimsenmiştir. Tarife indirimleri konusunda sonuç alınması açısından çok daha etkin bir yöntem olmuştur¹⁰² Bu müzakerelerle GATT'ın ilk kurulduğu dönemde sanayi ürünleri için %40 olan tarife oranları her müzakere turunda sağlanan indirimlerle 1990 yılında %5'e indirilebilmiştir. Sağlanan indirimlerle dünya ticaret hacmindeki gelişmeye bağlı olarak dünyada toplam ihracatın toplam gelir içindeki payı %6'dan %30'a çıkmıştır¹⁰³.

GATT çerçevesinde yapılan ilk beş turun neredeyse tamamında tarifeler üzerine görüşmeler yapılmıştır. Sonraki turlarda tarife dışı önlemler de gündemde yer almaya başladıkça ve katılımcı ülke sayıları arttıkça müzakere süreleri uzamaya başlamıştır. Önceleri görüşmelerin konusu mal ticareti iken, küreselleşmenin ve bölgesel entegrasyonların ivme kazanmasıyla etkinliğini artıran yeni ekonomik kavramlar ve konular da Uruguay görüşmeleri ile birlikte

¹⁰⁰ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 422.

¹⁰¹ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 18.

¹⁰² Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 422.

¹⁰³ Şahinöz, A. (2002). “Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü.” *Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, Tarım Sempozyumu, 7-8 Ocak 2002*, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını, Yayın No: 46, Ankara, s. 177. (177-190) 1-331 (Internet: http://zmo.org.tr/resimler/ekler/9d37f89c7d708b6_ek.pdf, Erişim tarihi: 22.11.2018)

müzakere masasına taşınmıştır¹⁰⁴. Müzakere turlarının son üçünde (Kennedy, Tokyo, Uruguay) yeni ve sistemsal kararlar alındığından bunlar üzerinde durulacaktır.

Kennedy Görüşmeleri (Cenevre 1964–67): 1964’de başlayıp üç sene süren Kennedy Görüşmeleri ilklerin ve çeşitli yeniliklerin başlatıldığı görüşmeler olmuştur. Bir bütün olarak toplu tarife indirimi yönteminin benimsenmesi dışında göze çarpan husus ilk kez tarife dışı engellerin kaldırılması yönünde çalışmalar başlatılmış¹⁰⁵, dampinge karşı anti-damping kodu benimsenmiştir¹⁰⁶.

Müzakereler genellikle dönemin ekonomik gücü olan AET ile ABD arasında geçmiştir. Görüşmelerde gelişmiş devletler çoğunlukla ileri teknoloji sanayi ürünlerinden oluşan listelerde tarife indirimlerine gitmişler, ancak bazı tarım ürünleri ticaretinde tarife indirimleri sağlanmaka birlikte bu ürün grubunda tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Bu durum az gelişmiş devletlerin tepkilerine neden olmuştur. Çünkü az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği tarım ürünlerinde bunlar lehine indirim sağlanamamışken, ithal ettiği sanayi ürünlerinde gelişmiş ülkeler yararına indirim sağlanmıştır¹⁰⁷.

Tokyo Görüşmeleri (Cenevre 1973–1979): Tokyo Müzakereleri’nin yapıldığı dönem dünyanın yeni bir ekonomik krizle mücadele ettiği bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan petrol fiyatlarının yükselmesi kaynaklı ekonomik krizin etkisiyle gelişmiş ülkeler korumacı politikaları devreye almışlardır. Bunun sonucunda dış ticaret hacmi daralmaya başlayınca dünya ticaretine yeniden bir ivme kazandırmak ve dünya ticaretini şekillendiren uluslararası ilişkileri iyileştirmek için Tokyo Müzakereleri başlatılmıştır.

Tokyo Turu’nda gelişmekte olan ülkelerin yıllarca süren mücadelesi ve baskısı sonunda sanayi ürünleri ve tarım ürünleri ticareti bütüncül bir yaklaşımla müzakere masasına yatırılmış, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin karşılıklı yarar sağlaması yönünde yaklaşım benimsenmiştir.

¹⁰⁴ Akın, a. g. e., 2006, 20.

¹⁰⁵ Ulusoy, a. g. e., 2009, 40.

¹⁰⁶ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 422.

¹⁰⁷ Ulusoy, a. g. e., 2009, 40.

Ayrıca “Az Gelişmiş Devletlerin Farklı ve Daha Elverişli İşleme Tabi Tutulması Kararı” ile de onlara daha ayrıcalıklı bir statü sağlanmıştır¹⁰⁸. %34’e ulaşan tarife indirimleri ve gelişmekte olan ülkelere sağlanan ayrıcalıklar dışında getirdiği en önemli yenilik, tarife dışı engeller konusunda GATT hükümlerini değiştirmek yerine bunların yorumlanmasına rehberlik etmek üzere “kod” ların oluşturulmasıdır¹⁰⁹. Bütüncül bir yaklaşımla hem gelişmiş hem az gelişmiş ülkeleri kapsamına alan somut adımların atılması Tokyo Turu’nun “o güne kadar yapılan en çetin ve etkileri en fazla olan müzakereler”¹¹⁰ olarak tanımlamasını sağlamıştır.

Uruguay Görüşmeleri (Uruguay 1986–1994): İkinci dünya savaşından 1980’li yıllarda Avrupa ve Japonya’nın ekonomik güç olarak sahneye çıkmasına kadar ABD, uluslararası ticarete söz sahibi ve baskın güç idi. Bu ülkeler, kalkınmalarıyla biriktirdikleri dolar rezervlerini ABD’de altına çevirtmeye ve altın stoklarını genişletmeye başladılar. Bu durum hem yaşanan krizin bir yansıması hem de Bretton Woods sistemi çerçevesinde oluşan uluslararası ödeme sisteminin bir sonucuydu. Dolar uluslararası bir ödeme aracı olarak kullanıldığı, ABD bunun karşılığında altın satma taahhüdüne girdiği için yani diğer ülke merkez bankalarının ABD’ye satmak isteyecekleri dolara karşılık o ülkelere altın satma taahhüdü bulunduğu için ABD dış dengeye çok dikkat etmek ve ödemeler bilançosunda açık doğuracak politikalardan kaçınmak zorundaydı. Her ne kadar ithalatını kendi bastığı para ile finanse ederek senyoraj geliri elde etse bile, yüksek dış açıklar doların değerini düşüreceği için bu paraya olan güven sarsılabilirdi. Dış açıkla oluşacak diğer ülkelerdeki dolar bolluğu, bu ülkeler ellerindeki dolarları ABD’ye satmak istediklerinde ABD’nin altın stoklarının erimesi tehlikesi söz konusu idi¹¹¹. Aynı dönemde, Avrupa ülkelerinin dışında Uzakdoğu ve Güney Amerika’da hızla kalkınmaya başlayan devletlerde dünya ticaretinden geniş pay almaya ve uluslararası ticarete söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler bir uluslararası örgütün kurularak uluslararası ticaret sisteminin evriminin gerçekleştirilmesi ihtiyacını ortaya koymuştur. Bunun üzerine Kasım 1982’de, GATT bünyesinde Çalışma Grupları ve Komiteler oluşturularak bu yönde hazırlık çalışmaları başlatılmıştır¹¹². Dört yıl süren çalışmaların ardından 1986 yılında Uruguay’ın başkenti Punto del Este’de başlayan ve sekiz yıl süren, en kapsamlı GATT görüşmeleri niteliğindeki Uruguay

¹⁰⁸ Ulusoy, a. g. e., 2008, 48.

¹⁰⁹ Akın, a. g. e., 2006, 21.

¹¹⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 41.

¹¹¹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 649.

¹¹² Akın, a. g. e., 2006, 20.

Roundu sonunda¹¹³; tarife indirimlerine devam edilerek %38'i bulan indirimler uygulanmıştır. Tarife dışı araçlarla ilgili Tokyo Round'u ile getirilen “kod” uygulaması terkedilerek tarife dışı araçlarında dört yıllık bir sürede kademeli olarak kaldırılması kararlaştırılmıştır. Yine Tokyo turunda ilk defa sanayi sektörü ile birlikte indirim konusu olarak ele alınan tarım sektörünün piyasa işleyişine bırakılması istenmiştir. Diğer taraftan hizmetler sektörü, ticaretle bağlantılı yatırım önlemleri, fikri mülkiyet hakları, tekstil ve hazır giyim sektörü anlaşmalara dahil edilmiş, tekstil sektöründeki kotaların 10 yıllık bir zaman periyodunda tarifelere dönüştürülmesi ve %25'lik bir indirim uygulanması kararlaştırılmıştır. Uruguay Görüşmeleri'nin en önemli sonuçlarından bir tanesi AHM'nin AHO'ya dönüştürülmesi ile TPRM'nin kurulmasıdır¹¹⁴. Alınan kararlar sonucunda oluşturulan ve 125 katılımcı ülke tarafından 12-15 Nisan 1994 tarihinde Fas'ın Marakeş kentinde imza altına alınan Nihai Senet 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girmiştir¹¹⁵. 29 adet anlaşma ile 25'ten fazla Bakanlar Deklarasyonu Mutabakat Metni ve Kararını kapsayan Nihai Senet üç bölümden oluşmaktadır¹¹⁶. Bir sayfadan oluşan ve diğer bölümleri tanıtan birinci bölüm Uruguay Görüşmelerinde alınan kararları ve tek taahhüt ilkesini, ikinci bölüm DTÖ Kuruluş Anlaşması ve eklerini, üçüncü bölüm Bakanlar Bildirisi ve Kararlarını içermektedir¹¹⁷. Yaklaşık 50 yıllık bir uygulamadan sonra yerini 1 Ocak 1995 tarihinde DTÖ'ye bırakan GATT hükümleri, sözleşme üzerinde bazı değişiklikler yapılarak GATT 1994 olarak yeniden düzenlenmiş ve DTÖ kuruluş anlaşması ekinde örgüt kapsamında varlığını korumaktadır¹¹⁸.

2.3.2.2 Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

1995 yılında kurulmasıyla uluslararası ticaretin temel kurumu niteliğini kazanan DTÖ, bünyesine kattığı yeni anlaşmalarla uluslararası ticaretin kurallarını belirleyen, bu kurallara uyumu hukuksal bir mekanizma ile denetleyen, ortaya çıkan anlaşmazlıkları yine bağlayıcı hukuksal bir mekanizma ile çözüme kavuşturan, üye devletlerin hukuk sistemleri ve ulusal politikalarını etkileyen bir yapıya kavuşmuştur.

¹¹³ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 422.

¹¹⁴ Şener, a. g. e., 2015, 43-44.

¹¹⁵ Akın, a. g. e., 2006, 21.

¹¹⁶ Cengiz, a. g. e., 2018, 3.

¹¹⁷ Aerts, a. g. e., 2009, 8.

¹¹⁸ Cengiz, a. g. e., 2018, 1.

2.3.2.2.1 DTÖ'nün kurulma nedenleri

DTÖ'nün kurulma nedenleri, dünya ticaretinde ortaya çıkan ve çözülemeyen problemler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte bu nedenler 3 başlık altında kategorize edilerek ele alınmıştır.

Uluslararası Ödemeler Sistemine (Bretton Woods Sisteminin Çökmesine) Bağlı Nedenler:

Uluslararası ticaretteki ödeme sistemi Bretton Woods da yeni bir boyut kazandıktan sonra bu sistem uzunca bir süre sorunsuz bir şekilde sürdürülmüştür. Ancak sistemin ana unsuru ABD'nin dış açık vermeye başlaması ve dış açıklarının artmasıyla birlikte tehlike sinyalleri vermeye başlamış, ancak yapılan devalüasyonlar ve ayarlamalar yeterli olmayınca sistem, 1973 Mart'ında başlıca sanayileşmiş ülkelerin paralarının dalgalanmaya bırakılması ile yıkılmıştır¹¹⁹. Bretton Woods sisteminin çökmesiyle sermaye hareketlerinde de serbestleşme başlamıştır. Peki bu sistemi yıkılmaya götüren nedenler nelerdi?

Birinci sebep ABD'nin vermeye başladığı dış açıklardı. Bu açıklar başlangıçta çok önemli görülmemişti. Çünkü sistemin kurulduğu dönemde ülkeler savaştan ve ekonomik krizlerden çıktıkları için ekonomilerini onarmak adına yoğun bir çabaya girdiler. O dönemde ihtiyaç duydukları malları sağlayabilecekleri en önemli kaynak ABD idi. Bu nedenle ülkelerin altın rezervleri ABD'ye aktı. Bu rezervler azalınca diğer ülkelerin ABD'den ihtiyaç duyduğu mallar için ABD'ye ödemesi gereken dolar, ancak ABD'nin ithalatının artması karşılığında sağlanmaya başladı. ABD ithalatını artırdıkça dünyadaki dolar arzı artacak böylece bu dolarlar karşılığında da diğer ülkeler ihtiyaç duyacağı malları tedarik edebilecekti. Yani sistemin ilk kurulduğu dönemdeki ekonomik yapı ve koşullar dolayısıyla ihtiyaç duyulan paranın sağlanması adeta ABD'nin dış açık vermesine bağlıydı. Bu nedenle başlangıçta bu dış açıklar bir sorun olarak görülmedi.

Ancak, yeni kalkınan ülkelerin (Batı Avrupa ve Japonya) ihracattan kazandıkları dövizleri(dolar) ABD'de altına dönüştürmeye başlaması ve bazı ülkelerin (özellikle Fransa)¹²⁰

¹¹⁹ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 652.

¹²⁰ Seyidoğlu, a. g. e., 1994, 650.

tekrar altın standardına dönülmesini gündeme taşımasıyla birlikte altına hücum başladı. ABD'nin oluşan dış açıkları kapatmak için kullanılabileceği araç kur ayarlaması (devalüasyon) idi. Fakat sistem sabit kur üzerine oturduğu için sık kur ayarlamaları mümkün bulunmamaktaydı. Buna rağmen birkaç kez kur ayarlaması yapıldı ve sistem dışına çıkmış oldu. Bu politika da yeterli olmayınca bu defa daraltıcı politikalar ile koruma önlemlerine başvurmaya başladılar. Bu durum, GATT'la oluşturulmaya çalışılan sistemden sapma anlamına gelmektedir ki bu da GATT'ın sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Doların rezerv para olarak kullanılması ABD'nin ödemeler dengesi açıklarını finanse etmesini sağlıyordu. Ancak Vietnam Savaşı'nın finansmanının getirdiği yükün yanında ABD'nin o dönemde yerel düzeyde uygulamaya koyduğu destek programların finansmanı gibi mali yükler arttıkça finansman güçleşmeye başladı ve kamu açıkları ile birlikte ABD ödemeler dengesinin açıkları da büyüdü. Bu finansman ihtiyacının doğurduğu parasal genişlemeye bağlı olarak ABD'de enflasyon oranlarının yükselmesi de sorun oluşturmaya başlamıştır¹²¹.

Bir diğer sebep altına hücumla başlayan spekülasyon sermaye hareketleri ve bunun doğurduğu güven sorunudur¹²². Bretton Woods sisteminde parası sarsıntı geçiren ülke ya devalüasyon yapar ya da yapmaz, üçüncü bir olasılık yoktur diye düşünen ve bunu bilen hem ülkelerin merkez bankaları hem de spekülasyon sermaye hareketleri ile dolara olan güveni sarsmış ve sistemin yıkılışında baş aktör konumuna gelmişlerdir. Bretton Woods sistemi çökmüştür ancak, uluslararası para sistemi ABD odaklı olarak kaldığından sistemin çökmediği sadece işleyiş kurallarının değiştiği de dile getirilmektedir¹²³.

GATT sürecine ve GATT'ın işleyişine bağlı nedenler: Bir tüzel kişiliğe ve icrai organa sahip olmayan GATT, müzakere forumu olarak ülkeleri biraraya getirirse de tarife indirimleri dışında kural koyacak ve birçok alanda düzenleme yapacak yetkisi bulunmadığından etkili olamamıştır.

Bir diğer faktör GATT'ın işleyişine az gelişmiş ülkelerin entegrasyonu konusunda karşılaşılan sorunları (tarife indirimlerinin uzun yıllar sanayi ürünleri temelli yürümesi, tarım ürünleri ve tekstil gibi azgelişmiş ülkelerin etkili olduğu sektörlerin uzun süre dışarıda bırakılması) ortadan

¹²¹ Bedirhanoglu, a. g. e., 2006, 97-98.

¹²² Seyidoğlu a. g. e., 1994, 654.

¹²³ Bedirhanoglu, a. g. e., 2006, 100.

kaldırarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri aynı platformda buluşturmak gerekiyordu. Bunun için GATT'ın daha hızlı karar alabilen ve yaptırım gücü ile desteklenmiş bir yapıya kavuşturulması ihtiyacı hissedilmiştir¹²⁴.

Gelişmiş ülkelerdeki bölgeselleşme hareketleri (AB ve NAFTA) arasında GATT müzakereleri sırasında ortaya çıkan bloklaşmanın ileri safhalara taşınarak, daha büyük siyasi sorunlar yaratmaması için bu müzakerelerin kurumsal bir yapıda ve kurallara bağlı bir şekilde yürütülme ihtiyacı duyulması ile GATT sürecinde yer verilmemiş olan ancak küreselleşme ile birlikte ön plana çıkmaya başlayan hizmetler, uluslararası yatırımlar, fikri mülkiyet hakları gibi alanlarında disiplin altına alınması isteği diğer nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁵.

Global Nedenler: İkinci dünya savaşından sonra yapılan anlaşmalar ve oluşturulan uluslararası ekonomik kuruluşlar ticaretin serbestleştirilmesinde etkili olmuştur¹²⁶. 1970'li yıllardan itibaren önüne geçilemeyen ekonomik krizler ve ülkelerin milli gelirlerindeki düşüşlerle birlikte kalkınmanın finansmanında uluslararası kuruluşlarca ülkelere sağlanan kredilerin tahsilinde sorun yaşanmaya başlamıştır. Washington Konsensu'su adıyla liberal düşünürler tarafından ortaya atılan çözüm önerilerine göre; borçlu ülkeler tarafından gümrük vergileri düşürülerek ekonomileri dışa açılmalı, bu ülkeler bazı ürünleri kendi ülkelerinde pahalıya üretmek yerine dışardan ithal etmelidir. Böylece kaynakların etkin kullanılması sağlanarak borçların ödenmesi temin edilebilirdi. Bu yöndeki ticaret akışının denetlenmesi ve yönlendirilmesi için süreklilik arz eden bir kurumsal yapıya ihtiyaç bulunduğundan Bretton Woods Konferansları sırasında kurulamayan uluslararası ticareti düzenlemesi öngörülen kurumun kurulmasıyla bu eksikliğin giderileceği düşünülmüştür¹²⁷.

2.3.2.2.2 Kuruluş anlaşması ve kapsamı

Kuruluş anlaşması, üç bölümden oluşan Nihai Senet'in ikinci bölümünde yer almaktadır ve kuruluş anlaşmasının 4 adet eki bulunmaktadır. DTÖ Kuruluş Anlaşması'na imza koyan bir

¹²⁴ Şener, a. g. e., 2015, 46.

¹²⁵ Şener, a. g. e., 2015, 45.

¹²⁶ Sımayı, a. g. e., 2014, 13.

¹²⁷ Şener, a. g. e., 2015, 44.

devlet, tek taahhüt ilkesi gereği ekte yer alan (Çoklu Ticaret Anlaşmaları hariç) anlaşmaların hepsine birden otomatik olarak taraf olmaktadır¹²⁸. DTÖ anlaşması GATT'ın devamı niteliğinde olduğundan literatürde zaman zaman GATT'94 olarak da anılmaktadır. Ancak GATT'94 DTÖ'nün mal ticaretine ilişkin Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları'ndan yalnızca bir tanesidir. DTÖ anlaşması GATT'tan daha kapsamlı olup bünyesinde birçok yeni anlaşma ve hüküm içermektedir¹²⁹.

DTÖ Kuruluş Anlaşması, aslında örgütün işlevlerini, yapısını, üyelik için gerekli nitelikleri, karar alma yöntemlerini düzenleyen ve küresel ekonomi için iş birliği çağrısının yapıldığı kısa bir anlaşmadır, önsöz ve 16 maddeden oluşmaktadır¹³⁰. Anlaşmanın 4 adet eki bu eklere bağlı alt ekleri bulunmaktadır (Bkz. Şekil 2.3). Kuruluş Anlaşması'nın 1 no.lu Ek'inde "Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları" yer almaktadır. Bu anlaşmalar da 3 adet ek'ten oluşmaktadır. Ek-1A'da Mal Ticaretinde Çok Taraflı Ticaret Anlaşmaları (13 adet anlaşmayı kapsamaktadır), Ek-1B'de Hizmet Ticareti Genel Anlaşması, Ek-1C'de ise Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması bulunmaktadır.

Kuruluş Anlaşması'nın 2 no.lu Eki'nde tezimize konu "Anlaşmazlıkların Halline İlişkin Kural ve Yöntemleri Tespit Eden Mutabakat Metni (AHMM)" yer almaktadır. Kuruluş Anlaşması'nın 3 no.lu Eki'nde "Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması" yer alırken 4 no.lu Eki'nde taraf olunması ihtiyari olan Çoklu Ticaret Anlaşmaları yer almaktadır.

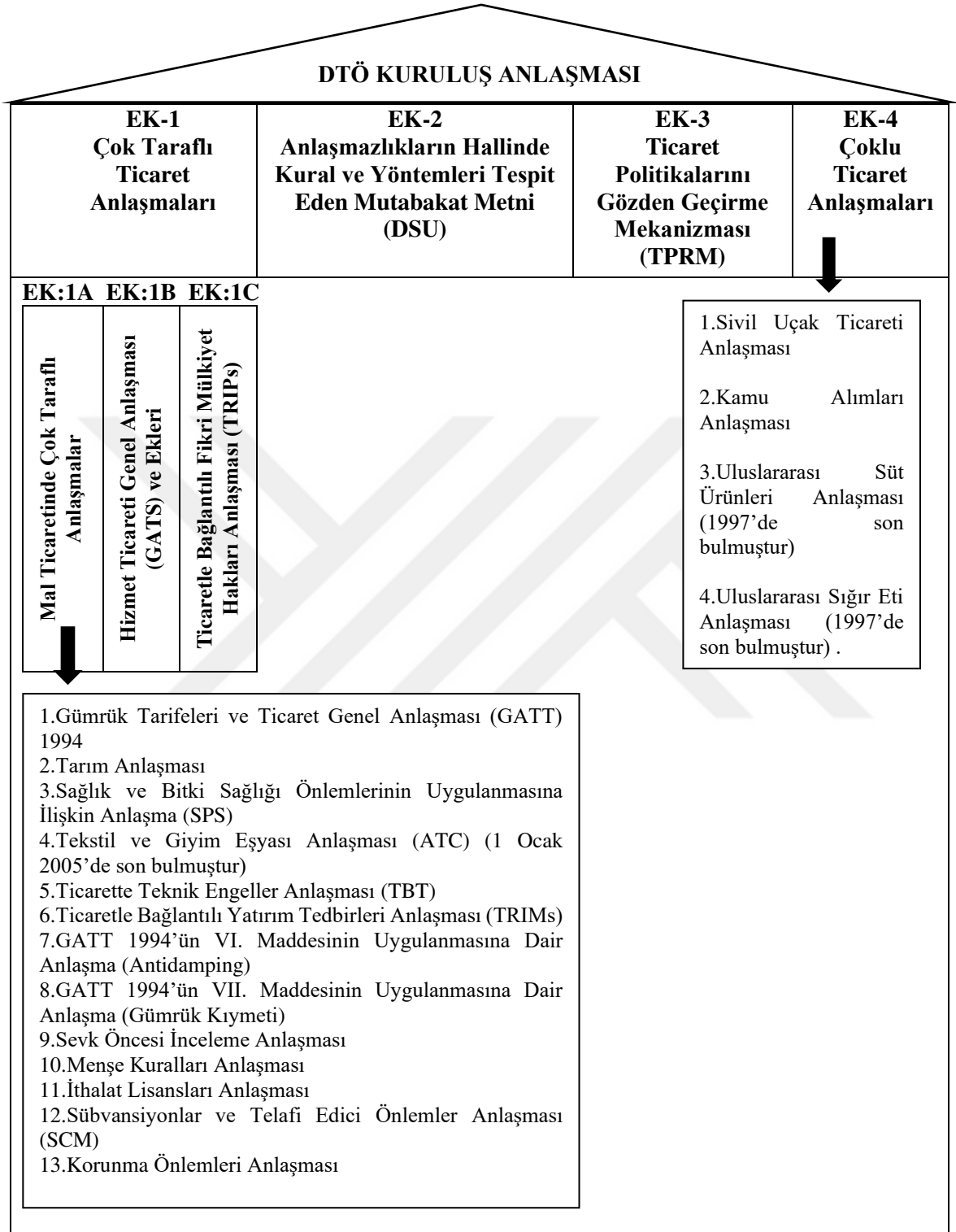
Kuruluş Anlaşması'nın 1, 2 ve 3 no.lu Ekler'inde yer alan anlaşmalar ve bu anlaşmaların alt ekleri Kuruluş Anlaşması'nın ayrılmaz bir parçasıdır ve Kuruluş Anlaşması'nı imzalayan tüm üyeler bunları da koşulsuz şartsız kabul etmiş sayılırlar (Kuruluş Anlaşması m. II:2). 4 no.lu ekinde bulunan anlaşmalar (Çoklu Ticaret Anlaşmaları) ise ancak bu anlaşmalara ayrıca taraf olan ülkeler için bağlayıcıdır (Kuruluş Anlaşması m. II:3¹³¹).

¹²⁸ Yılmaz, F. (2006). *Dünya Ticaret Örgütü'nde Hukukî Uyuşmazlıkların Çözümü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Devletler Özel Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara, s. 3.

¹²⁹ İncegöl, H. (2011). *"Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Sistemi ve Türkiye'nin Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar"*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı. İstanbul., s. 5.

¹³⁰ Akın, a. g. e., 2006, 23-24

¹³¹ Yolchuyev, a. g. m., 2016, 5.

Şekil 2.3. DTÖ kuruluş anlaşması yapısı.

Kaynak: Yolchuyev, a. g. m., 2016, 4.’te yer alan Şekil 1’den esinlenilmiştir.

2.3.2.2.3 DTÖ'nün amaçları

Örgütü kuran anlaşmanın önsözünde belirtilen DTÖ'nün amaçları, esas itibari ile GATT'ın amaçları ile benzerlik göstermektedir.

DTÖ'nün öncelikli genel amacı GATT'ta olduğu gibi uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için pazara giriş engellerinin kaldırılarak üye ülkelerin yabancı pazarlara liberal, güvenli ve öngörülebilir erişimlerini sağlamaktır¹³². Bu amaçla ulaşmak için gümrük vergilerini kaldırmak, gümrük vergileri dışında engeller varsa, bu engelleri önce gümrük vergisine dönüştürmek sonrasında ise bu engelleri kaldırmak, ticaretteki her türlü engelleri kaldırmak şeklinde özetlenebilecek alt özel amaçlar yer almaktadır¹³³. İkinci genel amacı da kurallara uymayan üye devletlerin şikâyet edildiği bir mekanizma ile üyeler arasındaki anlaşmazlıkları AHO kapsamında çözmektir¹³⁴. Bir başka ifade ile birinci amaç serbest ticaretin sağlanması, ikinci amaç ise adil ticaretin sağlanması şeklinde ifade edilebilir¹³⁵.

Bununla birlikte DTÖ, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi küresel iktisadi yapının önemli bir unsuru haline geldiğinden bu kurumlarla birlikte uluslararası ekonomik politikaların oluşturulmasında iş birliği geliştirmektedir. Bu iş birliklerinin sonucu olarak DTÖ'nün amaçlarına arasına;

- ✓ Üyelerin gelirini ve refahını artırmak,
- ✓ Tam istihdamın gerçekleştirilmesine katkı sağlamak,
- ✓ Kaynakların optimal kullanımını sağlayarak tam ve sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun mal ve hizmet üretimini gerçekleştirmek ve ticaretini sağlamak,
- ✓ Çevreyi korumak,
- ✓ Farklı ekonomik düzeyde olan üyelerin (gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin) dünya ticaretinden ve büyümeden daha iyi pay almalarını sağlamak

gibi amaçlarda dahil olmuştur.

¹³² İncegöl, a. g. e., 2011, 7.

¹³³ Kargı ve Yaygır, a. g. m., 2017, 4.

¹³⁴ Şener, a. g. e., 2015, 49-50.

¹³⁵ Ulusoy, a. g. e., 2009, 57.

2.3.2.2.4 DTÖ'nün temel işlevleri

DTÖ'nün yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek doğrultusunda kendisine yüklenen birtakım görevleri/fonksiyonları bulunmaktadır. Kuruluş Anlaşması'nın 3'üncü maddesinde ifade edilen bu işlevler şu başlıklar altında toplanmaktadır.

Anlaşmaların uygulanması: DTÖ'nün işlevlerinden birincisi, DTÖ kapsamına giren kuruluş anlaşması eki anlaşmaların uygulanmasını ve yürütülmesini sağlamak ve kolaylaştırmaktır. Diğer işlevlerde temel olarak bu işlevin gerçekleştirilmesine yardımcı olur.

Görüşmeler/Müzakereler için forum: DTÖ kapsamına giren anlaşmalar bir kurallar manzumesidir. DTÖ'nün ikinci işlevi, bu kuralların geliştirilmesine ve ticaretle bağlantılı diğer konular üzerine üye devletlerarasında görüşmeler yapılabilmesi için bir platform oluşturmaktır¹³⁶. Bu forumlar üye devletlerin yapacakları düzenlemelere ve uygulayacakları ticaret politikalarına rehberlik etmekte ve bir çerçeve çizmesini sağlamaktadır. Bu işlevde ifadesini bulan devamlı müzakere olgusu, GATT'ın ticaretin serbestleştirilmesi çerçevesinde dünya ticaret sistemine getirdiği en önemli yeniliktir. Daha önce GATT'ta da bulunan gevşek yapıdaki müzakere turları, DTÖ'nün kurulmasıyla, farklı düzeylerde ve düzenli yürütülen bir yapıya dönüşmüştür¹³⁷. Ayrıca görüşme forumları için iki farklı kategori yaratıldığı¹³⁸ gözlenmektedir (DTÖ Anlaşması, m. III:2).

Birinci kategori DTÖ'nün temel fonksiyonu olan Kuruluş Anlaşması ve eki anlaşmalarla ilgili çok taraflı görüşmeleri ifade ederken ikinci kategori ise, DTÖ Bakanlar Konferansı tarafından kararlaştırılan ve çok taraflı ticaretle ilgili ek görüşme forumlarını ifade etmektedir.

GATT dönemiyle birlikte yapılmaya başlanan turlara (müzakerelere) katılan üye ülke sayısı (Annecy ve Cenevre (1955) hariç) sürekli artış göstermiştir. Tablo 2.2'nin incelenmesinden

¹³⁶ Ulusoy, a. g. e., 2009, 59.

¹³⁷ Aerts, a. g. e., 2009, 17.

¹³⁸ Akın, a. g. e., 2006, 25.

görülebileceği üzere, İlk kez 1947 yılında yapılan Cenevre Tur'u ile başlayan müzakerelere 23 üye ülke katılım sağlamışken son yapılan Doha Turu'nda bu sayı 144'e ulaşmış bulunmaktadır. Gerek katılımcı üye devlet sayısının giderek artması, gerekse müzakere konularının fazlalığı ile birbirinin içine girmiş yapısı ve birbirine bağıllığı, müzakereleri güçleştirmekte ve uzlaşmaya varılmasını daha zor bir hale getirmektedir. Nitekim bunun yansıması yıllarca süren uzun müzakere turları veya müzakereler sonunda bir sonuca ulaşılamaması olarak kendini göstermiştir. Bununla birlikte son dönemlerde müzakere konularının tek bir paket halinde masaya konulması yöntemi, yukarıda belirtilen güçlükleri aşmak için kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁹.

Anlaşmazlıkların halli ve ticaret politikalarının gözden geçirilmesi: DTÖ, üyeler arasında ortaya çıkabilecek ticari anlaşmazlıkların çözülmesi için oluşturulan mekanizmanın etkin işleyişini sağlamak ve üyelerin ticaret politikalarını gözden geçirmek işlevine sahip bulunmaktadır¹⁴⁰. Bu işlevleri yerine getirirken hem DTÖ Kuruluş Anlaşması Ek 2'de yer alan Anlaşmazlıkların Halline İlişkin Kuralları ve Yöntemleri Tespit Eden Mutabakat Metni'ni (AHMM), hem de Ek 3'de yer alan Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizmasını kullanmaktadır (DTÖ Anlaşması, m. III:3 ve 4)¹⁴¹.

Küresel ekonomi politikalarında tutarlılığı sağlamak için uluslararası iş birliği: DTÖ'nün bu işlevine dayanak teşkil eden iki farklı madde bulunmaktadır. Bunlardan birincisi DTÖ'nün, gerekli olduğu hallerde IMF, Dünya Bankası ve bağlı kurumlarıyla iş birliği yapmasına imkân veren DTÖ Anlaşması'nın III'üncü maddesinin 5'inci fıkrasıdır. Diğer taraftan Genel Konsey'e, sorumlulukları ve menfaatleri DTÖ ile ilişkili olan hükümetler arası örgütlerle etkili iş birliğinin sağlanması için uygun düzenlemeler yapma, DTÖ'nün faaliyet alanıyla ilgili konularda çalışmalar yapan hükümetler dışı örgütlerle de, danışmalar ve iş birliği için uygun düzenlemeler yapma yetkisi veren DTÖ Anlaşması'nın V'inci maddesinin 1 ve 2'nci fıkrası da bu işlevin yerine getirilmesine esas teşkil etmektedir.

¹³⁹ Aerts, a. g. e., 2009, 18-19.

¹⁴⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 59.

¹⁴¹ Akın, a. g. e., 2006, 26.

DTÖ'nün kurulmasıyla birlikte, DTÖ, IMF ve Dünya Bankası uluslararası ekonomiyi küresel seviyede düzenleyen ekonomik örgütler olarak Aralık 1996 ve Nisan 1997'de iş birliği anlaşmaları imzalayarak iş birliği içinde çalışmaya başlamıştır. Bu iş birlikleri, toplantılara katılım, bilgi paylaşımı, çalışanlar düzeyinde bağlantılar ve Tutarlılığı Sağlamak İçin Yüksek Seviyede Çalışma Grubu kurulması gibi girişimlerle sağlanmaktadır. Seattle Bakanlar Konferansı'nda (1999) DTÖ Genel Direktörü'nün, IMF Yönetici Direktörü'nün ve Dünya Bankası Başkanı'nın birlikte ortak açıklama yapmaları bu iş birliğini görünür kılan bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁴². Diğer taraftan Dünya Bankası'nın, gelişmekte olan devletlere, dış ticaretlerini geliştirmeleri ve çok taraflı ticaret sistemine katılımları konusunda destek vermesi de uluslararası ticaret sistemini düzenleyen DTÖ'yle iş birliğinin bir diğer yansımasıdır.

2.3.2.2.5 DTÖ'nün temel ilkeleri

DTÖ bir nevi GATT'ın devamı ve GATT'ı içinde barındıran bir yapı olduğu için işlevlerini yerine getirirken baz aldığı temel ilkeler GATT ilkeleri ile benzerlik göstermektedir (Bkz. 2.3.2.1.2 GATT'ın ilkeleri s. 29). Bununla birlikte bazı yeni ilkelere ilave edilmiştir. GATT'ta bulunan en çok kayırılan ülke ve ulusal işlem ilkesi, DTÖ'de benimsenen “ayrımcı olmama ilkesi”nin parçaları olarak ifade edilmektedir¹⁴³. Tarifeler yoluyla koruma ve tarifelere bağlı kalma ilkesi aynı şekilde muhafaza edilirken, bunlara ek olarak şeffaflık ve karşılıklı olma(mütekabiliyet) ilkesi ortaya çıkmıştır¹⁴⁴.

Ayrımcı olmama ilkesi: Bu ilke ticari ilişkilerde üye ülkeler arasında ayırım yapılmamasını esas almaktadır. Bu açıdan ülkelerin bulunduğu kategori dikkate alınmaksızın karşılıklı faydalara odaklanılarak ticaretin yapılması ön plana çıkmaktadır. Bu ilkenin altında “En Çok Kayırılan Ülke Kuralı” ve “Ulusal İşlem (Muamele) Kuralı” yatmakla birlikte bu alt ilkelere GATT ilkeleri incelenirken değinildiğinden (Bkz. s. 29-30) burada tekrar ele alınmayacaktır.

¹⁴² Akın, a. g. e., 2006, 27.

¹⁴³ Yolchuyev, a. g. m., 2016, 3.

¹⁴⁴ Şener, a. g. e., 2015, 57.

Mütekabiliyet (Karşılıklılık) ilkesi: Bu ilke Kuruluş Anlaşması'nın Önsöz'ünün üçüncü paragrafında yer alan “karşılıklı menfaat esasına dayalı” ifadesinden çıkarılmıştır ve en çok kayırılan ülke ilkesinin tamamlayıcısı niteliğindedir¹⁴⁵. Üye bir ülkenin diğer ülkeden pazara giriş koşullarını daha kolay hale getirmesini talep edebilmesini ifade etmektedir¹⁴⁶.

Şeffaflık: Üye ülkelerin anlaşmalarla ortaya koydukları taahhütlerini yerine getirirken ve/veya yerine getirilip getirilmediğini gözlemlerken birbirlerinin dış ticaret rejimiyle ilgili hususları bilmesi/öğrenmesi gerekmektedir. Bu aynı zamanda karşılıklı hakların ve yükümlülüklerin korunması açısından önemlidir. Şeffaflık, DTÖ Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması ve üye ülkelerin bildirimleri çerçevesinde sağlanmaktadır¹⁴⁷. Gümrük tarifelerinin koruma aracı olarak kullanılmasında diğer araçlara göre DTÖ tarafından öncelikli tercih edilmesinin arkasında yatan sebep diğer yöntemlere göre daha şeffaf olmasıdır.

Tarifeler yoluyla koruma/tarifelere bağlı kalma: GATT döneminden beri benimsenen bu ilkenin 3 ayağı bulunmaktadır. Birinci ayağı korumanın sadece gümrük tarifeleri ile yapılmasının öncelikli olarak tercih edilmesidir. Bunun bir yansıması olarak ortaya konulan ikinci ayakta ise tarifelerinde zamanla düşürülmesinin temel politika olarak belirlenmesidir. Müzakerelerle oluşturulan taviz listeleri ile düşürülen vergi oranları “bağlı oran” halini almakta ve müzakere edilmeksizin artırılmamaktadır. Yani aşağıya doğru esneklik, ancak yukarıya doğru katılık içeren bir yapı benimsenmiştir. Uruguay Turu ile birlikte üye ülkeler taviz listelerini daha da geliştirmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak bağlı oranlar çerçevesinde yapılan ticaret artmıştır. Nitekim, Gelişmiş Ülkeler için bağlı oranlar Uruguay Turu öncesinde %78 iken, bu oran Uruguay Turu sonrasında %99'a; GYÜ'ler için %21'den %73'e yükselmiştir¹⁴⁸. Doha Tur'una kadar bütün müzakere turlarının temel konusu tarifelerin indirilmesi olmuştur (Bkz. Tablo 2.2). Üçüncü ayak ise tarife dışındaki kısıtlama ve engellerin bazı istisnalar dışında yasaklanması, kaldırılması, belli şartlarda dış ticarete sınırlama getirme serbestliği çerçevesinde izin verilmesidir (Emniyet Sübapları olarak ta adlandırılan bu ilke belli şartların varolması halinde ithal mallara yönelik olarak antidamping ve telafi edici vergilere başvurulmasına¹⁴⁹ izin

¹⁴⁵ Şener, a. g. e., 2015, 60.

¹⁴⁶ İncegöl, a. g. e., 2011, 7.

¹⁴⁷ Cengiz, a. g. e., 2018, 12-13.

¹⁴⁸ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

¹⁴⁹ İncegöl, a. g. e., 2011, 7.

verilmesini ifade etmektedir). Bunun bir yansıması olarak tarım ürünleri ticaretinde uygulanan ithalat kısıtlamaları ve diğer bazı tarife dışı uygulamalar büyük ölçüde tarifelere dönüştürülmüş (tarifikasyon), ayrıca, ülkeler bazında bazı istisnalar olmakla birlikte %100 oranında konsolidasyon sağlanmıştır¹⁵⁰.

2.3.2.2.6 DTÖ'nün kurumsal yapısı ve işleyişi

Kurumsal yapısı: DTÖ, GATT dönemindedeki faaliyetlerin yürütüldüğü Cenevre (İsviçre)'de bulunmaktadır. Ayrı bir tüzel kişiliğe haiz uluslararası bir örgüttür. Bu nedenle de bir örgüt olarak uluslararası anlaşmalar yapabilmektedir. Bu doğrultuda hiçbir ülke otoritesi altında bulunmamaktadır ve hiçbir devletten talimat almamaktadır. Mensupları ve temsilcileri de başka uluslararası örgütlerde (örneğin Birleşmiş Milletler (BM)) olduğu gibi imtiyaz ve dokunulmazlıklara sahiptir (Kuruluş Anlaşması m. VI: 4). Bu husus, görevlerini bağımsız bir şekilde yürütebilmelerini temin etmektedir¹⁵¹.

Bakanlar Konferansınca atanan bir Genel Müdür, Genel Müdürün üye devletlere danışarak belirlediği dört¹⁵² Genel Müdür Yardımcısı ve diğer personellerden oluşan Sekreteryâ, DTÖ'nün işlemlerini yürütmektedir¹⁵³. DTÖ'de 2020 Yıllık Raporu'na göre 600'ün üzerinde personel istihdam edilmektedir¹⁵⁴. Sekreteryâ'nın öne çıkan görevleri arasında; görüşmelerde ve Anlaşmaların uygulanmasında DTÖ organlarına idari ve teknik destek sağlamak, aday ülkelerin katılım müzakereleri ile ilgilenmek ve üye olmayı amaçlayan ülkelere danışmanlık hizmeti sağlamak, gelişmekte olan ve özellikle en az gelişmiş ülkelere teknik destek vermek, hukuk uzmanı personel vasıtasıyla anlaşmazlıkların halline ve DTÖ kurallarının yorumlanmasına yardımcı olmak, ekonomik ve istatistik anlamda performans ve politika analizleri yaparak üyelere ve küresel ekonomiye politikalar oluşturulması noktasında yardımcı olmak sayılabilir¹⁵⁵.

¹⁵⁰ GİB, a. g. e., 2009, 6.

¹⁵¹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 6-7.

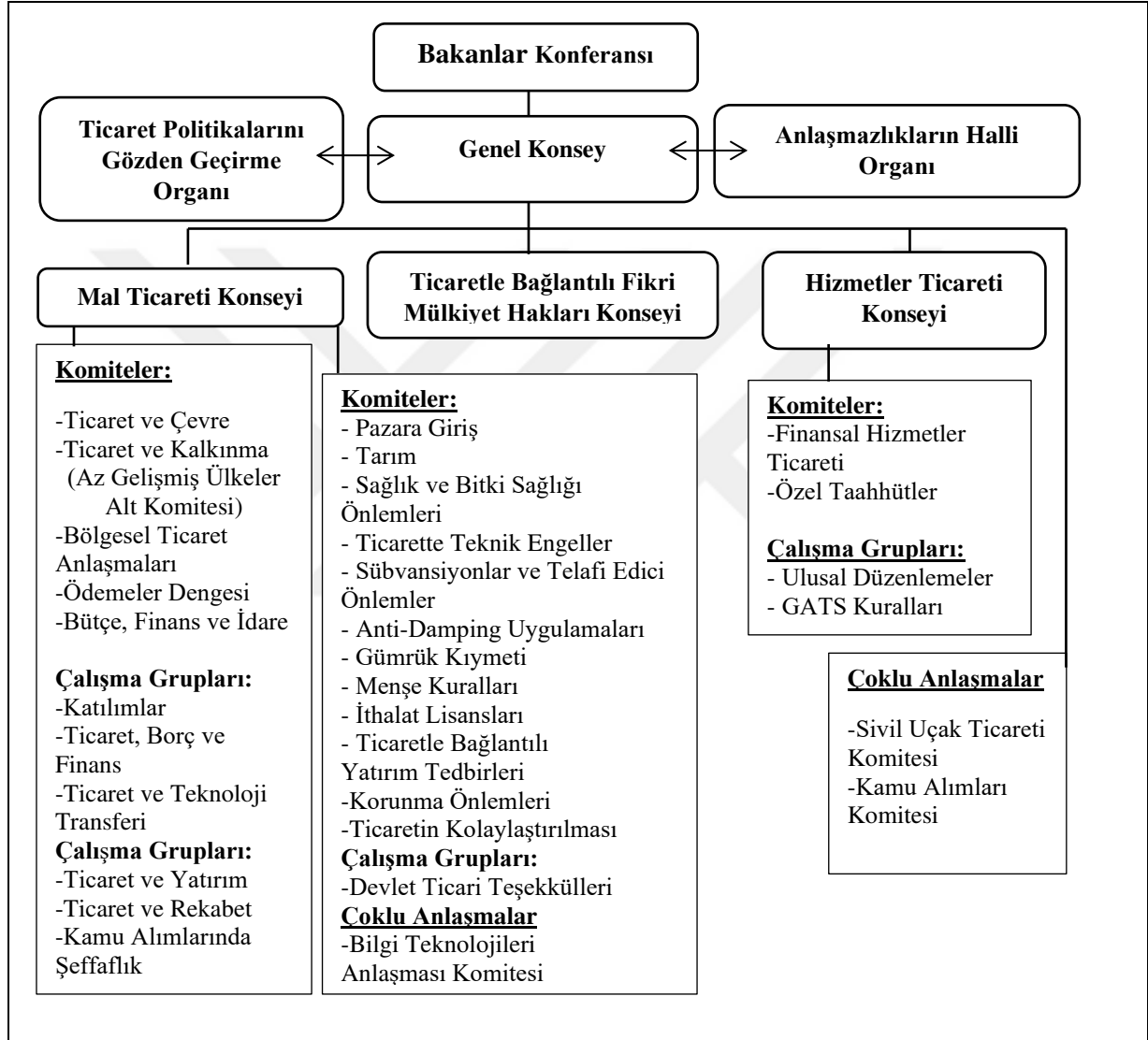
¹⁵² WTO. (2020). "Annual Report 2020", WTO Publications, Switzerland: s. 173. (Internet: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep20_e.pdf, Erişim tarihi: 18.06.2020).

¹⁵³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 68.

¹⁵⁴ WTO, a. g. e., 2020, 10.

¹⁵⁵ GİB, a. g. e., 2009, 9.

Sekreteryaya dışında DTÖ yönetim organizasyonunda bulunan diğer organları da gösteren DTÖ'nün kurumsal yapısına ilişkin organizasyon şeması aşağıda (Şekil 2.4) yer almaktadır. Önemli kararların çoğu Bakanlar Konferansı'nda, ya da Genel Konsey'de konsensus esasına göre alınmaktadır.

Şekil 2.4. DTÖ'nün kurumsal yapısı.

Kaynak: Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-terafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi: 14.01.2019.

Bakanlar konferansı: Kuruluş Anlaşması'nın IV'üncü maddesi uyarınca en az iki yılda bir toplanan ve üye ülkelerin temsilcilerinden (genellikle Ticaret Bakanları) ¹⁵⁶ oluşan Bakanlar Konferansı DTÖ'de en üst düzey karar alma organıdır¹⁵⁷. Çoğunlukla dünya ticaretine yön veren kararlar Bakanlar Konferansı'nda imza altına alınmaktadır. GATT 1947'deki Genel Kurul'un işlevlerini yerine getirmektedir¹⁵⁸. Bakanlar Konferansı'nın olmadığı dönemlerde Konferansın işlevleri Genel Konsey tarafından yerine getirilmektedir¹⁵⁹.

Şimdiye kadar yapılan Bakanlar Konferanslarını gösteren tablo (Tablo 2.3) aşağıda yer almaktadır.

Sıra	Konferansın Adı-Yeri	Tarih
1	Singapur Bakanlar Konferansı-Singapur	9 - 13 Aralık 1996
2	Cenevre Bakanlar Konferansı- İsviçre	18 – 20 Mayıs 1998
3	Seattle Bakanlar Konferansı- ABD	30 Kasım – 3 Aralık 1999
4	Doha Bakanlar Konferansı- Katar	9 – 13 Kasım 2001
5	Cancun Bakanlar Konferansı	10 – 14 Eylül 2003
6	Hong Kong Bakanlar Konferansı- Hong Kong	13 – 18 Aralık 2005
7	Cenevre Bakanlar Konferansı- İsviçre	30 Kasım – 2 Aralık 2009
8	Cenevre Bakanlar Konferansı-İsviçre	15 – 17 Aralık 2011
9	Bali Bakanlar Konferansı- Tayland	3 – 6 Aralık 2013
10	Nairobi Bakanlar Konferansı- Kenya	15 – 19 Aralık 2015
11	Bouenes Aires Bakanlar Konferansı-Arjantin	10-13 Aralık 2017

Tablo 2.3. DTÖ bakanlar konferansları.

Kaynak: Internet: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/minist_e.htm, Erişim tarihi: 01.10.2019.

Diğer taraftan 12'nci Bakanlar Konferansının 8-11 Haziran 2020 tarihlerinde Kazakistan'ın Nur-Sultan kentinde yapılması kararlaştırılmış, ancak COVID-19 pandemisi nedeniyle 30 Kasım-3 Aralık 2021 tarihlerine ertelenerek İsviçre'nin Cenevre şehrine alınmıştır. Anılan

¹⁵⁶ Aerts, a. g. e., 2009, 15.

¹⁵⁷ Yılmaz, a. g. e., 2006, 4.

¹⁵⁸ Ulusoy, a. g. e., 2009, 68.

¹⁵⁹ Yılmaz, a. g. e., 2006, 5.

tarihte de pandemi ve seyahat kısıtlamaları nedeniyle Bakanlar Konferansı toplanamamış ve belirsiz bir tarihe ertelenmiştir¹⁶⁰.

Genel konsey: DTÖ Kurucu Anlaşması'na göre (m. IV: 2) üye devletlerin temsilcilerinden oluşan Genel Konsey ikinci derece karar alma organı¹⁶¹ olup, Bakanlar Konferansı'nın düzenlenmediği dönemlerde görevini onun adına yürütmektedir. Örgütün devamlı olarak idaresinden sorumlu olup, acil olarak ele alınması gereken en önemli konular dahil DTÖ'nün günlük işleyişine ilişkin kararlar Genel Konsey tarafından alınmaktadır. Konsey, bu işlevlerini yerine getirmek için gerektiğinde toplanmakla birlikte düzenli olarak (yılda yaklaşık 12 kez¹⁶²) toplanır. Bu toplantılardaki temsilcilerin çoğu, Örgüte üye devletlerin Cenevre'deki daimi delegeleridir¹⁶³.

DTÖ Anlaşması'nın IV'üncü maddesinin 3 ve 4'üncü paragrafına göre Genel Konsey, Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Organı (Trade Policy Review Body-TPRB) ve Anlaşmazlıkların Halli Organı (Dispute Settlement Body-DSB) olarak da toplanabildiği için Bakanlar Konferansı'na karşı üç ayrı organ olarak sorumluluk taşımaktadır¹⁶⁴.

Ayrıca Genel Konsey'in idaresi altında bulunan ve uluslararası ticaretin DTÖ platformunda düzenlenen üç ana konusu (Mal Ticareti (GATT Konseyi), Hizmet Ticareti (GATS Konseyi), Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları (TRIPS Konseyi)) ile ilgili 3 konsey daha bulunmaktadır. Bu konseyler sorumluluk alanındaki anlaşmalarda yer alan kurallara üyeler tarafından uyulup uyulmadığını gözetlemek ve denetlemekle sorumludur. Bu konseyler gerektiği kadar yardımcı alt organ oluşturabildiği gibi oluşturulan organlar da konseylerinin izin verdiği çerçevede kendi kurallarını belirleyebilmektedirler¹⁶⁵. Bu doğrultuda konseylerin yürüttüğü işlerle ilgili olarak bir kısmı DTÖ Anlaşması tarafından doğrudan öngörülmüş, bir

¹⁶⁰ Internet: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc12_e/mc12_e.htm, Erişim tarihi: 01.10.2019, 10.06.2021, 21.01.2022.

¹⁶¹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 68.

¹⁶² Aerts, a. g. e., 2009, 15.

¹⁶³ Akın, a. g. e., 2006, 30.

¹⁶⁴ İncegöl, a. g. e., 2011, 14.

¹⁶⁵ Şener, a. g. e., 2015, 52.

kısmı Bakanlar konferansı kararı ile kurulmuş çok sayıda Komite ve Çalışma Grubu bulunmaktadır (Bkz.Şekil 2.4).

DTÖ'ye üyelik, katılım süreci ve çekilme: DTÖ'ye üyelik iki farklı biçimde gerçekleşmektedir. Bunlardan bir tanesi asli üyelik şeklinde oluşmuşken, bir diğer yol katılım şeklinde meydana gelmektedir¹⁶⁶.

DTÖ Anlaşması'nın 11'inci maddesi uyarınca GATT 1947, GATT 1994 tarafları ve AB üyeleri Nihai Senet'in imzalanmasıyla DTÖ'nün asli üyesi olmuştur. Bu kapsamda aralarında Türkiye'nde bulunduğu 128 üye DTÖ'nün asli ve kurucu üyesi olmaya hak kazanmış bulunmaktadır¹⁶⁷.

DTÖ'ye katılım yoluyla üyelik ise DTÖ Anlaşmasının 12'nci maddesi uyarınca ticaret politikalarında tam otonomiye sahip her ülkenin kendi isteği doğrultusunda DTÖ Kuruluş Anlaşması ve Eki Anlaşmalara taraf olmak için başvuru yapmasıyla olabilmektedir. Bu üyelik türü ucu açık bir sürece sahiptir ve DTÖ ile aday ülke arasında belirlenecek hükümler çerçevesinde ilerleyebilmektedir¹⁶⁸. Katılım süreci müzakereler yoluyla ilerlediği için bu süreçte her aday ülke DTÖ anlaşmalarının getirdiği bir takım hak ve yükümlülükler altına gireceğinden buna yönelik düzenleme, yapılanma ve uygulamaları gerçekleştirmesi uzunca bir süreç alabilmektedir. Ancak bu sürecin sonucunda adaylık mümkün olabilmektedir. DTÖ'ye katılım süreci dört aşamadan oluşmaktadır.

Yazılı Başvuru ve Çalışma Grubu Oluşumu: Üye olmak isteyen ülke, ülkenin uyguladığı ticaret politikalarının tüm yönleriyle anlatıldığı bir dosya ile yazılı başvuruda bulunmaktadır.¹⁶⁹ Genel Konsey bu başvuruyu olumlu değerlendirerek katılımı ilgili bir Katılım Çalışma Grubu oluşturur. Çalışma grupları tüm üye ülkelerin katılımına açıktır ve aday ülkenin, bu çalışma

¹⁶⁶ Cengiz, a. g. e., 2018, 4-5.

¹⁶⁷ Şener, a. g. e., 2015, 52.

¹⁶⁸ İzmir Ticaret Odası (İZTO). (Hazırlayan: Sülün, D.) (2016). *Küreselleşme Sürecinde DTÖ ve Avrupa Birliği*. s.1. (İnternet: http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6374_1473171067.pdf, Erişim tarihi: 22.11.2018)

¹⁶⁹ Şener, a. g. e., 2015, 53.

grubunda ülkesinin DTÖ Anlaşmaları kapsamına giren ticari ve ekonomik politikaları ile uygulamalarını tüm yönleriyle açıklaması gerekmektedir¹⁷⁰. Dosyadaki belgeleri inceleyen çalışma grubu Sekretarya'ya bilgilendirme belgesi sunar.

İncelemeler ve Müzakere Aşaması: İkinci olarak, çalışma grubunun inceleme ve araştırmaları belli bir düzeye geldikten sonra aday ülkeyle DTÖ üyeleri arasında ikili düzeyde görüşmeler başlar. Bu görüşmelerde, her ülkenin kendi ticari çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda konular üzerinde durulmaktadır¹⁷¹.

Katılım Protokolü Aşaması: Üçüncü aşama olarak katılım protokolünün hazırlanması ve imzalanması aşaması gelmektedir. Çalışma grubunun incelemelerinin ve ikili müzakerelerin tamamlanmasının ardından hazırlanan rapor, katılım protokolü ve taahhüt listeleri birlikte Genel Konsey'e veya Bakanlar Konferansı'na sunulmaktadır. Üyelik başvurusunun değerlendirildiği Çalışma Grubu'nda kararlar oybirliği ile alınır¹⁷².

Oylama Aşaması: Dördüncü ve son aşamada ise, kendisine rapor, katılım protokolü ve taahhüt listeleri sunulan Genel Konsey veya Bakanlar Konferansı başvuruyu oylar. Üyelerin 2/3 çoğunluğunun başvuru lehine oy kullanmasıyla üyelik kabul edilir ve adaya kendi ulusal parlamentosundan onay alması için üç aylık bir süre tanınır. Bu üç aylık sürenin ardından üyelik gerçekleşmiş olur¹⁷³.

DTÖ'ye üyelik sürecinin uzun ve sancılı olduğunun en büyük örneğini Azerbaycan'ın üyelik sürecinde görmek mümkündür. Azerbaycan Haziran 1997'de DTÖ Sekreterliği'ne üyelik için başvuruda bulunmuş ve başvuruları olumlu değerlendirildikten sonra 16 Temmuz 1997'de bir çalışma grubu oluşturulmuştur. 22 Nisan 1999'da Azerbaycan, DTÖ'ye dış ticaret politikaları hakkında ilk beyanını sunmuş ve 2002'den günümüze kadar sorunların çözümü için birçok kez görüşmüşlerdir¹⁷⁴. Buna rağmen Azerbaycan hala gözlemci durumunda bulunmaktadır. Bunun

¹⁷⁰ Aerts, a. g. e., 2009, 13.

¹⁷¹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 54.

¹⁷² İZTO, a. g. e., 2016, 1.

¹⁷³ Şener, a. g. e., 2015, 53-54.

¹⁷⁴ Bulut, a. g. m., 2007, 66.

en önemli sebebi müzakereleri yürütecek yetişmiş uzman kadroların tam anlamıyla oluşturulamaması ve DTÖ tarafından gerçekleştirilen her yeni roundun daha liberal sonuçlara yönelik uygulamalarla neticelendiği düşünüldüğünde, her yeni üyelik başvurusunda bulunan ülkenin karşılaştacağı şartların daha ağır olabilmesidir. Genç bir devlet olan Azerbaycan'ın acımasız rekabete hazır olabilmesi için muhtemel kazanç ve kayıpların çok yönlü değerlendirilmesi gerekliliği de üyelik sürecinin uzamasına etki eden en önemli faktörlerdendir.

Hali hazırda DTÖ'ye üye ülkelerin sayısı 164¹⁷⁵'tür. DTÖ'nün 1995'te kuruluşundan bugüne 36 yeni ülke katılım sağlamıştır. Bu ülkeler dışında aralarında Azerbaycan, Cezayir, Lübnan, İran, Irak ve Suriye'nin de bulunduğu 24 kadar gözlemci üye (*observer*) bulunmaktadır. Üye olmayan en önemli ülke örneği Kuzey Kore'dir. Bu ülke dışında aralarında Türkmenistan, Eritre ve Güney Sudan dışında egemen sayılamayacak 12 kadar daha ülke bulunmaktadır¹⁷⁶. Güney Sudan ile katılım için Mart 2019 da ilk çalışma grubu toplantısı gerçekleştirilmiş, Etiyopya birkaç yıllık aranın ardından, Özbekistan ise 14 yıllık aranın ardından katılım için görüşme sürecini tekrar başlatmıştır. Bahama ve Belarus ise katılım müzakerelerini sürdürmektedir¹⁷⁷. Devletler dışı örgütlerle özel kişilerin DTÖ kapsamında toplantılarda bulunma ve çalışma hakkı bulunmamaktadır. Bununla birlikte üye olmayan ülkelerin¹⁷⁸ ve uluslararası kurumların gözlemci olarak çalışmalara katılması mümkün bulunmaktadır¹⁷⁹.

Üye ülkelerin DTÖ'den çekilmeleri her zaman mümkündür. Bir üyenin Genel Müdürlüğe yazdığı çekilme bildiriminden altı ay sonra bildirim yürürlüğe girmekte ve çekilme gerçekleşmektedir. Ancak Çoklu Ticaret Anlaşmaları'ndan çekilme her anlaşmanın kendi şartlarına tabi bulunmaktadır¹⁸⁰.

DTÖ'de karar alma usulü: DTÖ'de aksine bir hüküm bulunmadığı sürece "konsensus" usulü ile karar alınmaktadır. Bu usul oy birliği ile karar almak anlamına gelmemekte olup, o an

¹⁷⁵ Internet: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, Erişim tarihi 27.12.2019.

¹⁷⁶ Batirel, Ö. F. (2016). "Dünya Ticaret Örgütü Üyeligi, Dış Ticaret Vergileri ve Türkiye Uygulaması", *Journal of Life Economics*. 3 (4), s. 7. (Internet: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/305702>, Erişim tarihi:05.09.2019).

¹⁷⁷ WTO, a. g. e., 2020, 26-28.

¹⁷⁸ Cengiz, a. g. e., 2018, 4.

¹⁷⁹ Cengiz, a. g. e., 2018, 7.

¹⁸⁰ Şener, a. g. e., 2015, 54.

toplantıda bulunan herhangi bir üye temsilcisi, alınacak karara itiraz etmediği sürece, konsensusla karara varılmış sayılmaktadır¹⁸¹. Konsensus ile karar alınmadığı durumlarda oylamaya başvurulmaktadır. Anlaşmalarda aksi belirtilmedikçe kararlar oy çokluğu ile alınmaktadır¹⁸². Bununla birlikte Anlaşmaların çeşitli hükümlerinde 3/4 çoğunluk, 2/3 çoğunluk ile karar alınması öngörülen durumlarda bulunmaktadır¹⁸³. 164 üyeli bir örgüt içinde karar alabilmek oldukça zor olmakla birlikte, geniş katılımı alan kararların üye devletlerce kabul edilme ve uygulanma düzeyi de bir o kadar yüksektir¹⁸⁴.

2.3.2.3 DTÖ ve GATT arasındaki farklar

Daha öncede belirtildiği gibi DTÖ, GATT'ı da içine alan ancak ondan daha farklı işlev, işleyiş ve yapıya sahip bir örgüttür. İkisi arasındaki temel farklılıkları şöyle sıralayabiliriz;

1-GATT, kurumsal bir yapıya sahip olmayan, kuruluş amacı ITO'nun kurulması olan çok taraflı bir anlaşmadır¹⁸⁵. Buna karşın DTÖ tüzel kişiliğe ve sekreteryaya ile desteklenen kurumsal yapıya sahip bir örgüttür.

2-GATT, geçici olarak (ITO kurulana kadar yürürlükte kalmak üzere) oluşturulmuş bir anlaşma olup, 40 yıl bu statüsünü değiştirmeksizin faaliyet yürütmüştür¹⁸⁶. Buna karşılık DTÖ geçici bir kurallar bütünü değil süreklilik arz eden bir yapı taşımaktadır¹⁸⁷.

3-GATT kuralları sadece mal ticaretini kapsarken¹⁸⁸ (bütün mal ticaretine konu sektörlerde dahil edilmemiş, örneğin tarım ve tekstil çoğunlukla dışarda bırakılmıştır.), DTÖ mal ticareti ile birlikte hizmet ticareti, fikri ve mülkiyet hakları anlaşmalarını da kapsamaktadır¹⁸⁹.

¹⁸¹ Şener, a. g. e., 2015, 55.

¹⁸² Ulusoy, a. g. e., 2009, 70.

¹⁸³ "...Bakanlar Konferansı dörtte üç çoğunlukla uluslararası bir anlaşma tarafından herhangi bir üyeye yüklenen bir sorumluluğu kaldırabilmektedir.... Yeni bir üyenin alınması ancak Bakanlar Konferansı'nda üçte iki çoğunlukla kabul edildikten sonra gerçekleşebilmektedir..." GİB, a. g. e., 2009, 10.

¹⁸⁴ Akın, a. g. e., 2006, 29.

¹⁸⁵ GİB, a. g. e., 2009, 7.

¹⁸⁶ İncegöl, a. g. e., 2011, 7.

¹⁸⁷ Şener, a. g. e., 2015, 46.

¹⁸⁸ GİB, a. g. e., 2009, 7.

¹⁸⁹ Batirel, a. g. m., 2016, 7.

4- GATT'ın işlevlerine ilave olarak DTÖ'de yeni işlevler bulunmaktadır. Ülkelerarası ticari anlaşmazlıkların halli, ülkelerin ticaret politikalarının izlenmesi, diğer uluslararası ekonomik kuruluşlarla (IMF ve Dünya Bankası) iş birliği, çevreyi koruyarak sürdürülebilir kalkınmayı sağlama, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yardımcı olma gibi işlevlerde üstlenmiştir¹⁹⁰.

5- GATT çoğunlukla tarife indirimleri üzerine yoğunlaşmışken, tarife dışı engeller GATT düzenlemesinin dışında kalmıştır. DTÖ tarife dışı engelleri de kapsamıştır.

6-GATT'ta taraf devletler ancak belli zamanlarda toplanabildiğinden diğer zamanlarda ortaya çıkan sorunlara ilişkin karar alınması ve bunların çözülmesi sorun oluşturmaktaydı. DTÖ'nün kurumsal ve devamlı örgüt yapısı bu sorunu da ortadan kaldırmıştır.

7- DTÖ, anlaşmazlıkların halli konusunda daha hızlı çalışan, kurumsal ve otomatik mekanizmalara sahiptir¹⁹¹.

2.4 GATT ve DTÖ'nün Ticaretin Gelişimine Etkilerinin Analizi

Bugün itibarıyla DTÖ üyesi olan 164 ülke dünya ticaretinin %98'sini oluşturmaktadır¹⁹². Teknolojik gelişme ve küreselleşmenin katkısıyla birlikte serbest ticarete yönelik düzenlemelerin, oluşturulan kurumların ve yapıların bu sonuca esas katkıyı sağladığı inkar edilemez. Bu gelişimin etkilerini iki alt başlık altında görmekteyiz.

2.4.1 Ticaret Hacmine Etkileri

Hacim olarak bakıldığında 1948 yılında 58 milyar dolar olan dünya mal ticareti (dünya mal ihracatı) 1973'te 583 milyar dolara 1994'te 4 trilyon 328 milyar dolara yükselmiştir. DTÖ'nün kurulduğu 1995 yılında 5 trilyon 167 milyar dolar olan hacim 2003-2008 yılı arası 2 kat artış kaydederek 16 trilyon dolara ulaşmıştır. 2008-2009 yıllarında Mortgage Krizi'nin etkisiyle %25'e yakın keskin bir düşüş göstermiştir. Ancak, Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ)'in katkısıyla 2010 yılından itibaren dünya mal ihracatı yeniden artış yaşamıştır. 2015 yılında ise

¹⁹⁰ Batirel, a. g. m., 2016, 7.

¹⁹¹ GİB, a. g. e., 2009, 8.

¹⁹² WTO, a. g. e., 2020, 30.

petrol ürünleri ve madencilik ürünleri ihracatındaki kuvvetli düşüşün (%36'lık bir düşüş) etkisiyle mal ihracat hacminin azalışı 2016 yılında durmuş ve günümüze kadar artışını sürdürmüştür. 2008 krizinden sonra ortaya çıkan dalgalanmalarla 16 trilyon dolar ile 19 trilyon dolar arasında gidip gelen dünya ticaret hacmi 2020 yılını 17 trilyon dolar hacimle tamamlamış bulunmaktadır¹⁹³(Tablo 2.4).

Yıllar	Dünya * (milyon \$)	Türkiye ** (milyon \$)	Türkiye'nin Dünyadaki Payı (%)
2003	7.590.832	47.253	0.62
2004	9.223.553	63.167	0.69
2005	10.510.292	73.476	0.70
2006	12.131.449	85.535	0.71
2007	14.032.003	107.272	0.77
2008	16.170.529	132.027	0.82
2009	12.565.091	102.143	0.81
2010	15.303.993	113.883	0.74
2011	18.343.114	134.907	0.74
2012	18.513.545	152.462	0.83
2013	18.968.466	151.802 ¹ 161.480 ²	0,80 ¹ 0,85 ²
2014	19.010.139	157.610 ¹ 166.504 ²	0,82 ¹ 0,87 ²
2015	16.560.762	143.838 ¹ 150.982 ²	0,86 ¹ 0,91 ²
2016	16.046.277	142.529 ¹ 149.246 ²	0,88 ¹ 0,93 ²
2017	17.746.583	156.991 ¹ 164.494 ²	0,88 ¹ 0,92 ²
2018	19.559.050	168.000 ¹ 177.168 ²	0,86 ¹ 0,90 ²
2019	19.019.026	171.468 ¹ 180.832 ²	0,90 ¹ 0,95 ²
2020	17.618.935	169.637 ²	0,96 ²

Tablo 2.4. Dünya mal ihracatı ve Türkiye mal ihracatı (2003-2020).

Kaynak: *Dünya rakamları Internet: <https://timeseries.wto.org/> verilerinden.

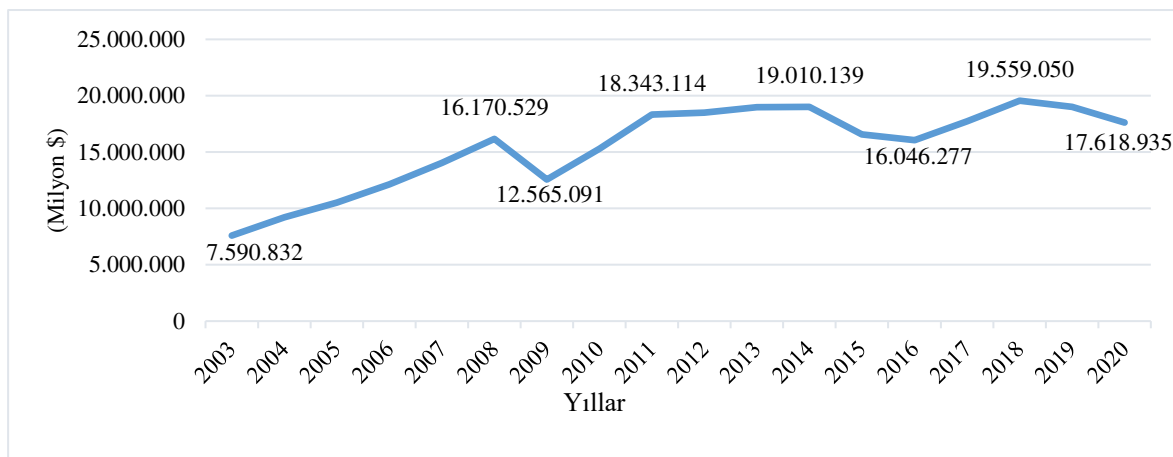
** Türkiye rakamları TÜİK verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Not: ¹ Genel Ticaret Sistemi öncesi TÜİK verileri.

² Genel Ticaret Sistemine göre düzeltilmiş TÜİK verileri.

¹⁹³ Internet: <https://stats.wto.org/>, Erişim tarihi: 07.04.2022.

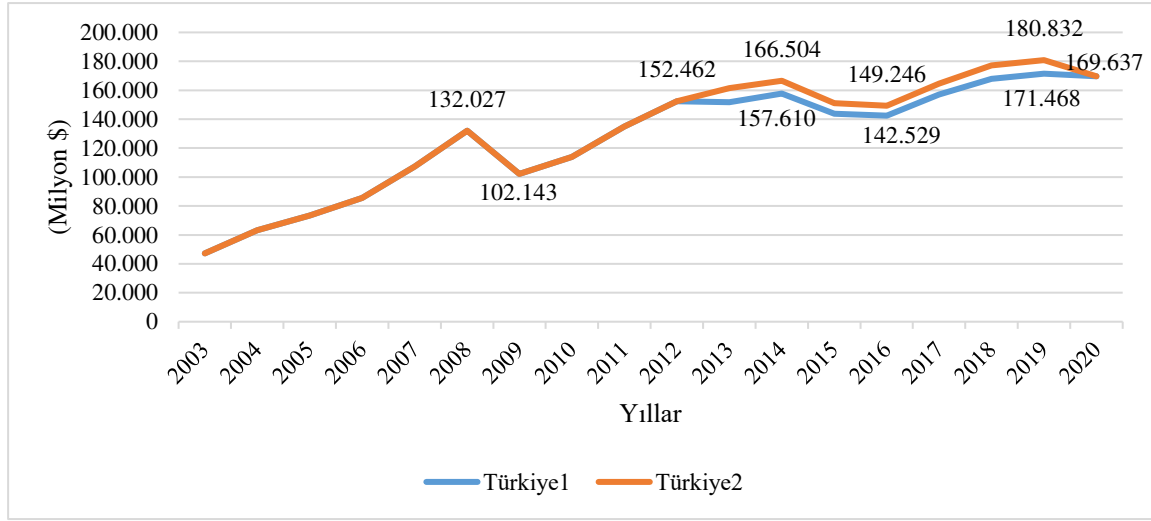
Türkiye'nin ihracatı da dünya konjonktürüne paralel olarak dalgalanma göstermekle beraber gerek 2008 krizi ve gerekse 2015 ve 2016'daki düşüşler dünya ihracatındaki düşüşlere göre daha sınırlı kaldığı için Türkiye'nin Dünya ihracatından aldığı pay 2003 yılındaki %0,62 seviyesinden bugün %0,96 seviyesine yükselmiş bulunmaktadır. TÜİK tarafından yapılan hesaplama yönteminin değişmesiyle (2020 yılı Ocak ayı itibariyle Genelleştirilmiş Ticaret Sistemine göre hesaplama geçilmiş ve 2012-2020 yılları arası için yeniden yapılan hesaplama göre 7 - 10 milyar dolar arası ihracat artışları kaydedilmiştir (Türkiye 2).) birlikte bu rakamın son yıllarda %1'e ulaştığı görülmektedir. Genel eğilimin sürekli artış yönünde olması önemli bir başarı olarak görülmektedir. Burada petrol fiyatlarındaki düşüşün olumlu katkısı ve ihracatçılarımızın kriz dönemlerinde alternatif pazarlara yönelerek ihracatın azalmasını sınırlandırması önemli rol oynamış bulunmaktadır. Bununla birlikte az gelişmiş ülkelerin dünya ihracatından aldığı payın ortalama %0,94 civarında olduğu göz önüne alındığında ülkemizin halihazırda bu ülke kategorileriyle aynı ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. BM tarafından kabul edilen ve DTÖ tarafından da az gelişmiş ülkelerin çok taraflı ticari hayata katılımının artırılması için pazara giriş engellerinin kaldırılmasına yönelik teknik destek ve eğitim yardımı gibi konularla desteklenerek söz konusu ülkelerin dünya ticaretinden aldığı payın 2020'ye kadar iki katına çıkartılması hedefinin benimsendiği "2011 İstanbul Eylem Programı" nda yer alan hedefe¹⁹⁴ ulaşmayı başaramasa bile, ülkemizin bu hedef için çabalayan bir konumunda olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Şekil 2.5. Dünya mal ihracatı gelişimi (2003-2020).

Kaynak: WTO Total Merchandise Exports by years, (Internet: <https://stats.wto.org/>, Erişim tarihi: 07/12/2021).

¹⁹⁴ WTO, a. g. e., 2020, 22.

Şekil 2.6. Türkiye mal ihracatı gelişimi (2003-2020).

Kaynak: TÜİK verilerinden alınmıştır.

Yukarıdaki grafiklerden (Şekil 2.5 ve Şekil 2.6) görüleceği üzere dünya mal ihracatı ile Türkiye mal ihracatının seyri çok örtüşmektedir. Grafiklerin aynı zamanlı kırılmalar göstermesi serbest ticaretin ve açık ekonomi olmanın bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan Türkiye'nin ihracat artışının dünya ihracat artışından daha fazla olması (incelenen dönem (2003-2020) itibariyle Dünya mal ihracatı %132 artmışken Türkiye ihracatı %258 artış kaydetmiştir.) ve azaldığı dönemlerde de dünya trendinden daha az azalması nedenleriyle Türkiye'nin dünya ihracatından aldığı pay yaklaşık %50 artışla %0,63'ten %0,96'ya ulaşmış bulunmaktadır.

Koruma engellerinin azaltılarak ve ortadan kaldırılarak kurallara dayalı bir sistemin hakim kılınması ticareti serbestleştirmiş, bu durum ticaretin üretimden daha fazla artmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda 1950 yılında dünya ihracatının dünya Gayrı Safi Milli Hasıla (GSMH)'sına oranı %5,5 iken, 2005 yılında bu rakam %19,4'e yükselmiş, 2014 yılında ise yaklaşık olarak %24 seviyesine ulaşmıştır¹⁹⁵. Son dönemde karşılaşılan ekonomik krizler, uygulanan korumacı politikalar, pandemi etkisi gibi nedenlerle bu oranın %20'lere tekrar

¹⁹⁵ Yolchuyev, a. g. m., 2016, 14.

düştüğü görülmektedir. Benzer şekilde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin küresel ekonomiden veya ticaretten aldığı payların kompozisyonu da değişmiştir (Bkz. s. 15).

Görüldüğü gibi yapılan düzenlemeler ticaret hacmini artırıcı etki yaptığı gibi küresel ticaretten pay alımını da olumlu yönde etkilemiştir. Her ne kadar gelişmiş ülkelerin başat konumu devam etse bile günümüzde birçok Uzakdoğu ve Güney Amerika ülkesi endüstriyel gelişimlerini uluslararası ticaret sonucu sağlamışlardır¹⁹⁶.

2.4.2 Gümrük Vergilerine Etkileri

GATT'ın "Ulusal Muamele İlkesi" çerçevesinde geliştirilen mal ve hizmet vergileme esasları; yerli üretimi yabancı rekabete karşı korumak amaçlı kullanılan gümrük vergilerinin vergi sistemi içindeki ağırlığını hafifletmek, dış ticarete ithal ve yerli ürünler arasında tarafsız olmak, dış ticaret vergilemesinin bir politika aracı olarak önemini azaltmak¹⁹⁷ şeklinde oluşturulmuş ve ticaretin serbestleştirilmesinin sağlanması hedeflenmiştir. Bunun sonucunda 1947 yılında %40 olan sanayi ürünleri gümrük vergisi GATT'la başlayan tarife indirimlerinin sürdürülmesi ile günümüzde %3'e kadar indirilmiştir¹⁹⁸.

Bununla birlikte DTÖ üyeliğinden sonra ülkelerin vergi gelirlerinde (gümrük vergilerinin kaldırılması veya indirilmesi nedeniyle) büyük kayıplar yaşanmıştır (1990-2011 dönemi için 97 ülke üzerinde yapılan amprık araştırma, üye devletlerin ortalama olarak GSYH'larının %0,73'ü oranında bir gümrük vergisi kaybı yaşadıklarını göstermektedir)¹⁹⁹. Türkiye'de DTÖ üyeliği ve AB ile gümrük birliği nedeniyle gümrük vergisi oranlarını bu anlaşmalardaki yükümlülüklerini dikkate alarak belirlemektedir. GATT ve DTÖ çerçevesinde verilen taahhütlerden kaynaklı tarife indirimleri, AB ile gümrük birliği nedeniyle uygulanan ortak gümrük tarifesi gibi nedenlerle Türkiye'de de gümrük vergisinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payının düştüğü ve nicelik olarak önemini kaybettiği görülmektedir²⁰⁰.

¹⁹⁶ Cengiz, a. g. e., 2018, 10.

¹⁹⁷ Batirel, a.g. m., 2016, 2.

¹⁹⁸ Yolchuyev, a. g. m., 2016, 14.

¹⁹⁹ Batirel, a.g. m., 2016, 3.

²⁰⁰ Kargı ve Yaygır, a. g. m., 2017, 9.

Türkiye’de gümrük vergisi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki 1990 yılında %7,3 olan payı²⁰¹ önce %5 düzeylerine inmiş 2001 yılında %1’in altına kadar inerek en düşük düzeyi görmüştür. Sonrasında tekrar artma eğilimine girerek bugün %2,72 düzeyine çıkmış bulunmaktadır (Bkz. Tablo 2.5). 1995 yılından sonraki keskin düşüş AB ile gümrük birliğinin başlamasının bir sonucudur. 2001 sonrası artış eğiliminin Türkiye’deki ekonomik kriz nedeniyle uygulanan güçlü ekonomiye geçiş programının bir sonucu olduğu düşünülmektedir.

Vergi gelirleri içinde gümrük vergilerinin payı azalırken üye ülkelerin buradan yaşadıkları kayıpları ithalde alınan KDV gibi vergilerle telafi ettikleri görülmektedir. Ülkemiz açısından yapılan incelemede ithal ürünlerinden alınan KDV’nin 1992 yılında toplam vergi gelirlerinin %10’u düzeyinden 2020 yılında %16,2 düzeyine gelmiş bulunduğu anlaşılmaktadır (Bkz. Tablo 2.5). Hatta ithal ürünleri üzerinden alınan KDV’nin toplam vergi gelirleri içindeki payı 2021 yılında %22,5 seviyesine ulaşarak ilk kez diğer vergi kalemlerinin (Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Dahilde Alınan KDV, ÖTV) ayrı ayrı toplam vergi içindeki paylarının üzerine çıkmıştır²⁰². Diğer taraftan 2001 yılından itibaren her ikisinin payının da uzun dönemli artma eğiliminde olduğu görülmektedir. Sadece bu iki vergi bugün vergi gelirlerinin %25’ini oluşturmaktadır. Diğer taraftan 2002 yılından itibaren ithalde alınan KDV’ye ek olarak getirilen Özel Tüketim Vergisi’nin (ÖTV)²⁰³ ithalde ne kadar tahsil edildiği vergi istatistiklerine yansımadığından bu konuda bir değerlendirme yapma olanağı bulunmamaktadır. Ancak ÖTV gelirlerinin merkezi yönetim vergi gelirlerinin 1/4’ünü oluşturduğunu da dikkatlerden kaçırmamak gerekmektedir.

²⁰¹ Batirel, a. g. m., 2016, 5.

²⁰² Aktaş, T. (2022). “İthalde alınan KDV, en büyük vergi kalemi oldu”, *Dünya Gazetesi*, 20/01/2022, (İnternet: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/ithalde-alinan-kdv-en-buyuk-vergi-kalemi-oldu/646381>, Erişim tarihi: 20.01.2022).

²⁰³ “... ÖTV kanununa ekli dört listede bulunan eşyaların ithalatı üzerinden bir defaya mahsus alınmaktadır” Kargı ve Yaygır, a. g. m., 2017, 11.

Yıllar	Gümrük vergileri (Bin TL)	İthalde alınan katma değer vergisi (KDV) (Bin TL)	Toplam vergi gelirleri (Bin TL)	Gümrük vergilerinin toplamdaki payı (%)	İthalde alınan KDV'nin toplamdaki payı (%)
1992	1.725	15.035	141.602	1,2	10,6
1993	13.023	30.985	264.273	4,9	11,7
1994	21.842	65.824	587.760	3,7	11,2
1995	48.433	142.861	1.084.350	4,4	13,2
1996	62.051	323.859	2.244.094	2,7	14,4
1997	123.538	700.300	4.745.484	2,6	14,8
1998	175.915	1.136.023	9.228.596	1,9	12,3
1999	238.961	1.731.072	14.802.280	1,6	11,7
2000	385.991	3.891.746	26.503.698	1,4	14,7
2001	382.058	5.149.317	39.735.928	0,9	13,0
2002	594.337	8.857.452	59.631.868	0,9	14,9
2003	888.767	11.641.552	84.316.169	1	13,8
2004	1.219.854	15.658.747	101.038.904	1,2	15,5
2005	1.547.658	20.224.772	119.250.807	1,29	15,3
2006	2.090.186	25.432.537	151.271.701	1,38	16,8
2007	2.454.875	26.495.628	171.098.466	1,43	15,5
2008	2.788.589	29.980.574	189.980.827	1,47	15,8
2009	2.486.462	26.135.212	196.313.308	1,27	13,3
2010	3.269.666	36.210.987	235.714.637	1,39	15,4
2011	4.693.331	48.690.345	284.490.017	1,65	17,1
2012	5.238.101	50.005.155	317.218.619	1,65	15,8
2013	5.466.773	62.733.522	367.517.727	1,49	17,1
2014	6.588.043	64.413.736	401.683.956	1,64	16,0
2015	8.362.813	74.655.321	465.229.389	1,8	16,0
2016	9.173.022	76.842.064	529.607.900	1,73	14,5
2017	12.539.011	100.105.977	626.082.414	2	16,0
2018	15.734.432	122.301.655	738.180.401	2,13	16,6
2019	17.555.491	125.292.455	820.148.186	2,13	15,3
2020	26.767.628	159.188.686	983.069.869	2,72	16,2

Tablo 2.5. Türkiye’de gümrük vergileri, ithalde alınan KDV ve toplam vergi gelirleri (1992-2020).

Kaynak: GİB, (İnternet: https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/, Erişim tarihi: 08.01.2021)

3. ULUSLARARASI TİCARİ ANLAŞMAZLIKLARDA DTÖ'DE KULLANILAN ŞİKÂyet MEKANİZMASI

3.1 Genel

Uluslararası anlaşmazlıkların DTÖ'de çözümünde diplomatik ve hukuki nitelikte olmak üzere iki mekanizma ile karşılaşılmaktadır. Diplomatik yöntem denildiğinde, anlaşmazlık tarafları arasında doğrudan yapılacak görüşmeler veya üçüncü kişilerin (devlet ya da şahıs) taraflar arasındaki anlaşmazlığa müdahale etmesi (dostça girişim, arabuluculuk, uzlaştırma) yolları ifade edilmektedir. Hukuki nitelikte olanlar ise yargı ve tahkimdir. Anlaşmazlık diplomatik yollardan çözülemediği takdirde yargı ya da tahkim yoluna başvurulabilmektedir. Yargı ve tahkim arasındaki temel fark, yargıda hakimler, mahkeme ve uygulanacak hukuk kuralları bellidir, taraflarca değiştirilemez. Tahkimde ise hakemler, mahkemeler ve uygulanacak hukuk kuralları taraflarca tespit edilebilir²⁰⁴. Tahkim yöntemi yargısal mekanizmaya oranla daha hızlı işlemesi nedeniyle tercih edilebilmesine karşın, son yıllarda devletlerin anlaşmazlıklarını uluslararası yargı yoluyla çözme eğiliminde oldukları da görülmektedir²⁰⁵. DTÖ AHM'de yer alan Panel ve Temyiz yolları yargısal nitelikte olan çözüm yoludur.

Uluslararası ticari anlaşmazlıkların çözümünde DTÖ'de kullanılan AHM uzunca bir zaman diliminde oluşturulduğundan iki döneme ayrılarak incelenebilir. Bunlardan bir tanesi GATT Dönemi (1948-1994), bir diğeri ise DTÖ Dönemi (1994 sonrası)'dir.

3.1.1 GATT Dönemi (1948-1994)

GATT döneminde ticari anlaşmazlıkların çözümü, GATT' ın açıkça “anlaşmazlıkların halli” kelimelerini içermeyen²⁰⁶ daha çok XXII (Danışmalar) ve XXIII'üncü maddeleri (hakkın ortadan kaldırılması, etkisizleştirilmesi, hakkın kullanımının engellenmesi) esas alınarak

²⁰⁴ Ulusoy, a. g. e., 2009, 132.

²⁰⁵ Ulusoy, a. g. e., 2009, 133.

²⁰⁶ Akın, a. g. e., 2006, 35.

çözümüne kavuşturulmaya çalışılmıştır. Ancak söz konusu maddeler genel bir çerçeve çizmekle yetindiği için anlaşmazlıkların çözümünde çoğunlukla uygulamalardan yararlanıldığı görülmüştür²⁰⁷. GATT döneminde ticari anlaşmazlıkların halli ilk olarak, m. XXII’de düzenlenen iki taraflı danışmalar ile başlamaktaydı. Anlaşmazlıkların istişareler ile çözülmesini öngören ve “Danışma” başlığını taşıyan XXII’nci madde, çok genel, iki aşamalı bir maddedir. İlk aşama iki taraflı danışmaları (m. XXII:1)), bu aşama başarısız olduğu takdirde ikinci aşama, çok taraflı danışmaları (m. XXII:2)) kapsamaktadır²⁰⁸. İki taraflı danışmalarda taraflar anlaşmazlığın çözümü için karşılıklı danışmalarda bulunurken, çok taraflı danışmalar aşaması, taraflardan birinin talebi üzerine Genel Kurul ve diğer taraf devlet veya devletlerin de danışmalara katılımını ifade etmektedir.

GATT’ın XXIII’üncü maddesinde düzenlenen diğer anlaşmazlığın halli yolu, bir anlaşmazlığın “anlaşmaya aykırılık” ya da “bir taraf devletin menfaatlerinin ihlali” olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkabileceğini ve ortaya çıkan anlaşmazlığın “anlaşmazlıkların önlenmesi”, “anlaşmazlıkların çözümü” ve “anlaşmaya bağlı kalınmasını sağlamak” olmak üzere üç farklı yöntemle ele alınarak çözüme kavuşturulabileceğini ifade etmektedir²⁰⁹.

Şayet bir üye ülke Anlaşma doğrultusunda sahip olduğu bir hakkın ortadan kaldırıldığı, hakkın zaafa uğratıldığı veya Anlaşmanın amaçlarından birisinin engellendiği düşüncesinde ise GATT m. XXIII’e göre danışma talebinde bulunacaktır. Burada belirtilen “ortadan kaldırma” “zaafa uğratma” hallerinin varolması üç farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Buna göre de 3 farklı şikâyet türü bulunmaktadır. Bunlar;

- i. Bir üye ülkenin GATT Anlaşmasından kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmemesi, (İhlale dayalı şikâyet, GATT m. XXIII. 1(a))
- ii. Bir üye ülke tarafından, GATT Anlaşmasının hükümlerini ihlal etsin ya da etmesin, bir önlemin uygulamaya konulması (İhlale dayalı olmayan şikâyet, GATT m. XXIII.1(b))
- iii. İlk iki hal dışında başka bir durumun mevcudiyeti (Duruma dayalı şikâyet, GATT m. XXIII.1(c))

²⁰⁷ Ulusoy, a. g. e., 2009, 77.

²⁰⁸ Akın, a. g. e., 2006, 36.

²⁰⁹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 78.

Bu durumlardan birinin varlığı şikâyet için yeterli sayılmaktadır.

Üye ülkelerden birinin Anlaşmalar'dan kaynaklanan bir yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde ihlale dayalı şikâyet hakkı doğmaktadır. İhlale dayalı şikâyetle bulunan bir ülkenin hangi yükümlülüğün ihlal edildiğini de ortaya koyması ve ispat etmesi gerekmektedir. Uygulamada, sadece ihlal durumunun varlığını ispat etmenin yeterli olduğu, şayet ihlal var ise bu durumun bir hakkın zaafa uğradığı ya da ortadan kalktığına yönelik karine oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu karine daha sonra AHMM m. 3.8'de yazılı hale getirilmiş ve DTÖ döneminde somutlaştırılmıştır.

İhlale dayanmayan şikâyetlerin temelinde ise, ülkelerce yapılan herhangi bir ihlal olmasa bile gerçekleştirilen bazı uygulamalar ve önlemler yoluyla engellemelerin yapılabilmesi yatmaktadır. Söz konusu düzenleme, DTÖ yükümlülükleri ihlal edilmese dahi birtakım uygulamaların, hakkın ortadan kalkmasına ya da zaafa uğramasına yol açabileceğini ifade etmektedir.

AHM içindeki son şikâyet türü olan duruma dayalı şikâyetler ile ilgili düzenleme ayrıntılı olmadığı ve henüz somut uygulama bulunmadığı için bu şikâyet türünde aranacak hukuki kriterler konusunda belirsizlik bulunmaktadır. İlgili düzenlemeden anlaşılan, aynı maddenin (a) ve (b) bentlerinde yer alanların dışında bir durum olmalıdır. Aynı zamanda bu durumun bir hakkı ortadan kaldırdığı ya da zaafa uğrattığı veya Antlaşmalarda yer alan amaçlardan birini engellendiği ispat edilmelidir²¹⁰.

Yukarıda belirtilen hallerin meydana gelmesi durumunda menfaatleri ihlal edilen taraf, diğer taraf(lar)a başvurarak ihlalin giderilmesini talep etmektedir. Bu başvuru sonucunda yapılan danışmalar taraf devletler arasında geçmekteydi. GATT'ın ilk dönemlerinde danışmalara ilişkin Genel Kurul'a yazılı bildirim yapma şartı bulunmamaktaydı. Bu nedenle Genel Kurul görüşmeleri esnasında taraflardan birisi herhangi bir anlaşmazlıkla ilgili yürütülen müzakerelere ilişkin bir söylemde bulunmadıkça hem diğer ülkelerin yapılan başvuru ve

²¹⁰ Ulusoy, a. g. e., 2008, 133-134.

yürütülen müzakerelerden haberi olmuyor hem de anlaşmazlıklara ilişkin yazılı bir kayda ulaşamıyordu. Sistem zamanla geliştikçe ve başvurular yazılı hale gelmeye başladıkça söz konusu döneme ilişkin kayıtlar oluşmaya başlamıştır²¹¹. Taraf devletlerarasında yürütülen danışmalarda bir sonuca ulaşamaması veya anlaşmazlığın başka bir nedenle doğmuş olması halinde anlaşmazlık Genel Kurul’a götürülebilmekteydi. Böyle bir durumda anlaşmazlık, anlaşmazlığa taraf olmayan üye devletlerden seçilen genellikle üç, ara sıra da beş uzmandan oluşan hakemler önünde ele alınmaktadır. 1952 yılında geliştirilen²¹² ve anlaşmazlıklara bakan hakem heyetlerinin “panel” olarak anıldığı bu yöntemde, oluşturulan heyet anlaşmazlıkla ilgili bulguları araştırmak, ilgili GATT kurallarını bulmak ve tavsiyelerde bulunmak üzere görev yapmaya başlamıştır. Hakemler anlaşmazlık taraflarını dinledikten sonra görüş ve tavsiyelerini bir rapor haline getirerek Genel Kurul’a sunmaktadır. Genel Kurul, raporu konsensus ile kabul etmişse taraflar bu karara uymak zorundadır. GATT döneminde “anlaşmazlıkların halli (dispute settlement)” teriminden çok “istişare (görüşme) (negotiation)” ve “danışma (consultation)” terimi kullanılmıştır; çünkü GATT dönemi AHM, tarafların anlaşmazlıkları hukuki yollardan ziyade diplomatik yollardan çözmeleri üzerine kurulmuştur²¹³.

1948-1994 yılları arasındaki GATT dönemi şikâyet miktarı konusunda çeşitli kaynaklarda farklı rakamlarla karşılaşılmaktadır. Bunun sebebi ele alınan dönemlerin veya incelenen şikâyetlerin kategorize edilmesindeki ve araştırmalarda kullanılan veri tabanlarındaki farklılık olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte GATT döneminde şikâyetler için 120’yi aşkın panel kurulduğu yapılan farklı araştırmalarda ortaya konulmuştur. 1948-1994 yıllarını kapsayan ve 298 şikâyeti ele alan bir analize göre ise şikâyetlerin %42’sinde panel kurulmamıştır²¹⁴. GATT döneminin iki aşamalı bir sistem olduğu gözönüne alındığında, şikâyetlerin %58’inde panele müracaat edilmesi yönteminin tercih edildiği sonucu çıkarılabilir. Yine yapılan bir başka çalışmaya göre yıllık şikâyet sayıları ile açılan panel sayıları karşılaştırılmış, GATT döneminde yıllık şikâyete konu anlaşmazlık sayısı ortalama 10, bunlardan panel tarafından çözümlenenlerin sayısı ise 2 olarak hesaplanmıştır²¹⁵. Döneme ilişkin yapılan başka bir çalışmada sürecin zaman boyutu ele alınmış ve çoğu davanın sonuçlanmasının (panelin kurulmasından raporun üyelere

²¹¹ WTO, (2018). “*GATT Disputes:1948-1995 Volume 1: Overview and done-page case summaries*”, s.11. (Internet: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gatt4895vol1_e.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019).

²¹² Akın, a. g. e., 2006, 40.

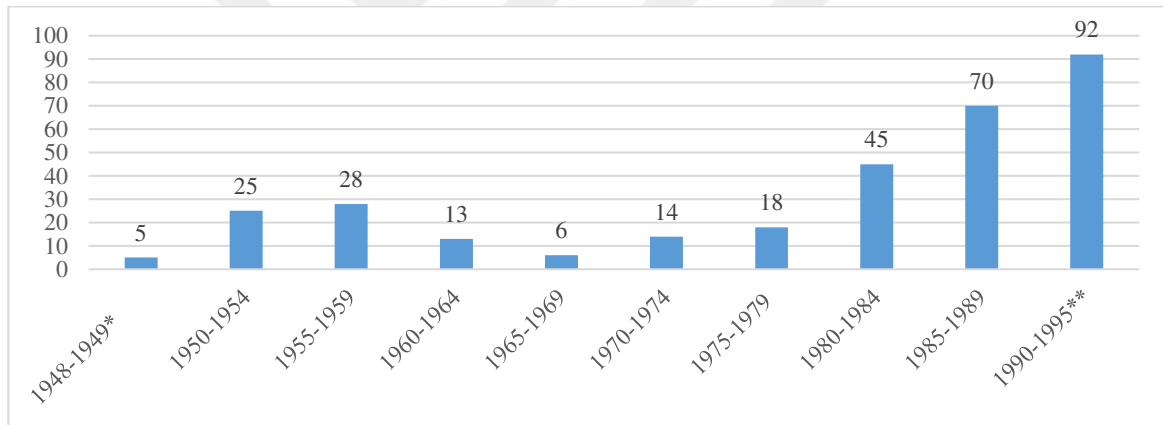
²¹³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 78.

²¹⁴ Ulusoy, a. g. e., 2009, 81.

²¹⁵ Simay, A. (2014). “Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlıklarının Çözüm Sistemi ve Çin’in Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 41, Mart-Nisan, 97-120, s. 99.

dağıtılmasına kadar geçen zamanın) 10 aydan daha az süre aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Prof. Robert HUDEC tarafından yapılan bir çalışmada da sürecin başarı oranına bakılmış ve analize göre ise 1948-1990 arasında GATT AHM’de ele alınan beş anlaşmazlıktan dördünün başarı ile tamamlanmış olduğuna değinilerek mekanizmanın %88 oranında başarılı sonuçlar elde ettiği ifade edilmiştir²¹⁶.

AHM mekanizmasına yönelik bu çalışmadaki analizimizde GATT dönemi ile ilgili olarak temel alacağımız veriler ise DTÖ’nün GATT’ın 70’inci yılı dolayısıyla yayınladığı çalışmada yer alan veriler olacaktır. Söz konusu çalışmada anılan dönemde GATT’a yapılan şikâyet (anlaşmazlık) başvurusu 316 olarak ifade edilmektedir²¹⁷. Bunların yıllara göre dağılımı (5 yıllık dönemler itibarıyla) Şekil 3.1’de yer almaktadır.

Not:

* Yalnızca iki yıllık dönemi kapsamaktadır.

**6 yıllık dönemi kapsamaktadır, (1947 ve 1995’te şikâyet başvurusu bulunmamaktadır.)

Şekil 3.1. GATT dönemi şikâyet (anlaşmazlık) sayıları (1948-1994).

Kaynak: WTO, a.g.e, 2018, 8.

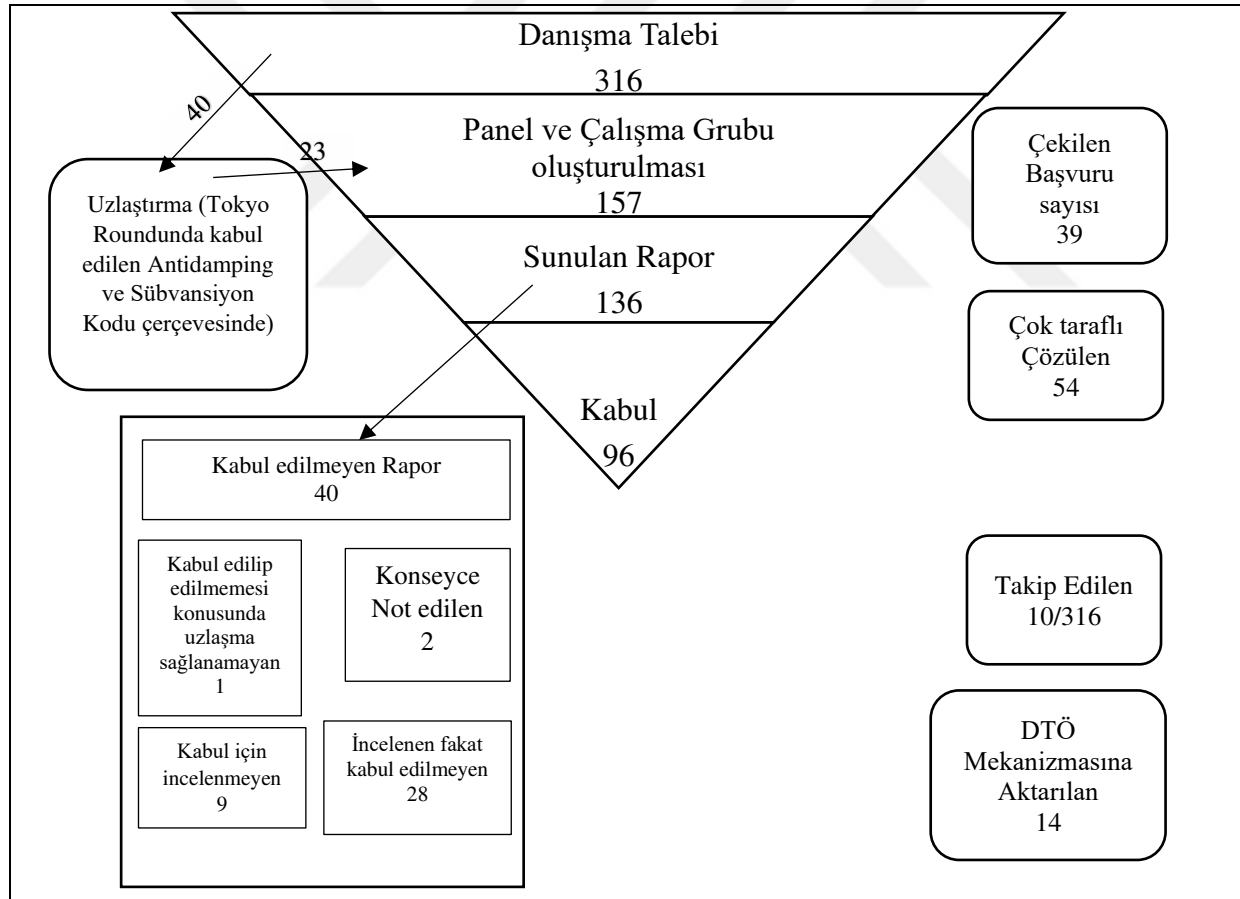
Söz konusu şekilde dikkat çeken hususlardan bir tanesi, (dönemsel) şikâyet sayılarının 1980’den sonra hızla artması ve 1990-1995 dönemine gelindiğinde şikâyet sayısının 1975-1979 döneminin 5 katına ulaşmasıdır. Ayrıca son 10 yılda yapılan şikâyet sayısının toplam

²¹⁶ Ulusoy, a. g. e., 2009, 81.

²¹⁷ WTO, a. g. e., 2018, 8.

şikâyetlerin %51'ini oluşturduğu göze çarpmaktadır. Yani GATT dönemi toplam şikâyetlerin yarısından fazlasının son 10 yılda gerçekleştirildiği görülmektedir.

GATT döneminde ortaya çıkan anlaşmazlıkların geçtiği aşamalara ise Şekil 3.2'de yer verilmiştir. Ortaya çıkan anlaşmazlıkların yaklaşık yarısının danışmalar aşamasında çözüme kavuşturulduğu, yarısının ise panel ve çalışma gruplarına havale edildiği görülmektedir. Diğer taraftan dikkat çeken bir başka husus Tokyo Round'u ile sisteme kazandırılan Uzlaştırma müessesesinin de yaklaşık 40 anlaşmazlıkta kullanılmış olmasıdır. Bunların yarıya yakınının bu yöntemle çözüme kavuşturulduğu, çözüme kavuşturulamayan 23 anlaşmazlığın ise panel ve çalışma gruplarına aktarıldığı görülmektedir.

Şekil 3.2. GATT dönemi anlaşmazlık çözüm aşamaları ve anlaşmazlık sayıları (1948-1994).

Kaynak: WTO, a. g. e., 2018, 12.

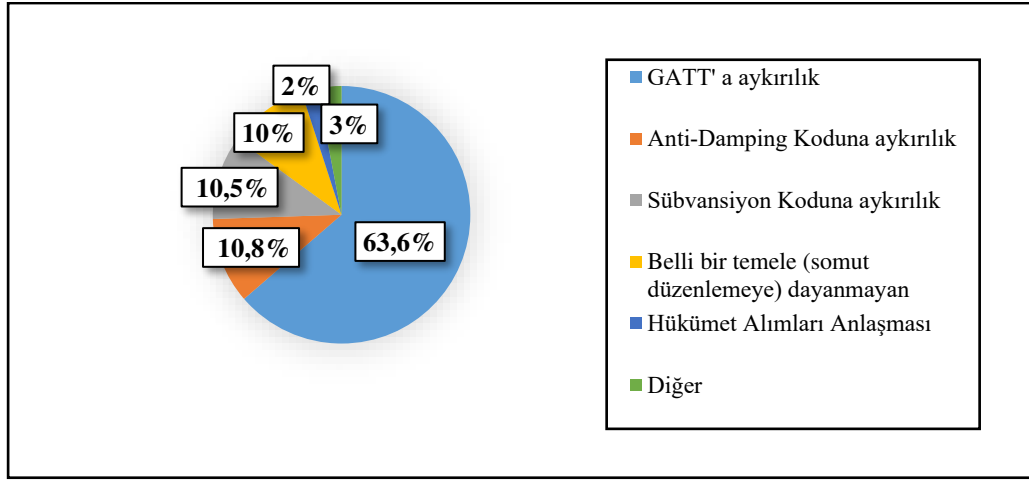
Tablo 3.1.'de GATT döneminde ortaya çıkan anlaşmazlıklardaki taraf sayıları yer almaktadır. Söz konusu tablonun incelenmesinden görüleceği üzere 291 anlaşmazlıkta (toplam anlaşmazlığın %92'si) taraflar birer ülkeden (bir şikâyet eden, bir şikâyet edilen(savunmacı)) oluşmaktadır. Yalnızca birer ülkenin şikâyetçi tarafta yer aldığı anlaşmazlık sayısı 297 adettir (toplam anlaşmazlığın %93'ü). İki ve daha fazla şikâyetçinin bulunduğu anlaşmazlık sayısı ise 19 adet olup (toplam anlaşmazlığın %7'si), bunların içinde şikâyetçi sayısı 2 olan anlaşmazlık sayısı 10 olarak göze çarpmaktadır. Şikâyetçi sayısı 3 olan 4 anlaşmazlık ve şikâyetçi sayısı 5 olan 2 anlaşmazlık bulunmaktadır. Savunmacı taraf açısından değerlendirdiğimizde yalnızca bir ülkenin savunmacı taraf olarak yer aldığı anlaşmazlık sayısı 310 adettir (toplam anlaşmazlığın %98'i). 2 ve daha fazla savunmacı ülkenin yer aldığı (2 ve daha fazla ülkeye karşı oluşturulan) anlaşmazlık sayısı ise toplam 6 adettir (toplam anlaşmazlığın %2'si).

Taraf sayısı (Şikâyet Eden)	Taraf sayısı (Savunma/Cevaplayan)	Anlaşmazlık sayısı
1	1	291
1	2	1
1	5	1
1	7	2
1	8	1
1	15	1
2	1	10
3	1	4
5	1	2
9	1	1
10	1	1
14	1	1
Toplam Anlaşmazlık Sayısı		316

Tablo 3.1. GATT dönemi anlaşmazlıklarındaki taraf sayıları (1948-1994).

Kaynak: WTO, a. g. e., 2018, 14.

GATT dönemi 316 anlaşmazlığın temel dayanaklarına Şekil 3.3'te yer verilmiştir. O dönem şikâyetlerin %63,6'sını oluşturan 201 anlaşmazlığın *GATT'a aykırılık* sebebiyle ortaya çıktığı, %10,8'inin (34 anlaşmazlık) *Antidamping Koduna aykırılıktan* şikâyet konusu edildiği, %10,5 ile üçüncü sırada ise *sübvansiyon koduna aykırılıktan* 33 adet şikâyetin yer aldığı görülmektedir. Bu üç sebep toplam şikâyetin yaklaşık %85'ini oluşturmaktadır. Şikâyet başvurularında somut bir düzenlemenin gösterilmediği %10'luk bir anlaşmazlık da yer almaktadır.

Şekil 3.3. GATT dönemi şikâyetlerin temel dayanakları (1948-1995).

Kaynak: WTO, a. g. e., 2018, 17.

GATT dönemi anlaşmazlıkların halli mekanizmasının ülke/ülke grupları tarafından kullanım durumu Şekil 3.4.'de gösterilmiştir. Toplam şikâyetlerin yaklaşık 2/3'ünün beş ülke/ülke grubu tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Sistemi şikâyetçi olarak en fazla kullanan ülke ABD (93 şikâyet ile toplam şikâyetlerin %29'u) olmuştur. ABD'yi 50 şikâyet ile AET (toplam şikâyetlerin %15'i), 32 şikâyet ile Kanada (toplam şikâyetlerin %10'u), 19 şikâyet ile Avustralya (toplam şikâyetlerin %6'sı) ve 16 şikâyet ile Brezilya (toplam şikâyetlerin %5'i) takip etmektedir.

Sistemi en fazla kullanan 5 ülkenin her birinin şikâyetçi oldukları ülkeleri değerlendirdiğimizde; ABD'nin şikâyetlerinin 29'unda AET yer almaktadır. Yani ABD şikâyetlerinin %31'ini AET'ye karşı gerçekleştirmiştir. Bunu sırasıyla 11 şikâyet ile Japonya (%11), 10 şikâyet ile Kanada (%10), 8 şikâyet ile Fransa (%8) ve 7 şikâyet ile Norveç (%7) takip etmektedir. Yani ABD'nin şikâyetlerinin %67'sini 5 ülke oluşturmakta, geri kalan %33 ise 24 farklı ülkeye karşı gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. AET'nin şikâyetçi olduğu 50 anlaşmazlığın 26'sı ABD'ye karşı bulunmaktadır. Bu da AET'nin şikâyetlerinin yarısından fazlasının ABD'ye karşı olduğu anlamına gelmektedir. Geri kalan şikâyetlerden 7 adedi (%14) Kanada, 4 adedi (%8) Japonya, 3 adedi (%6) Şili ve 3 adedi (%6) Brezilya'ya karşı yapılmış bulunmaktadır. Kanada'nın 32 şikâyetinin 17'si (%53) ABD'ye karşı, 10 adedi (%31) AET'ye

karşı, 2 adedi (%6) Japonya'ya karşı gerçekleştirilmiştir. Kanada'nın toplam şikâyetlerinin %90'ı bu 3 ülke/ülke grubuna yönelik bulunmaktadır. Şikâyet mekanizmasını 19 şikâyet ile dördüncü sırada kullanan *Avusturalya*'nın şikâyetlerinin 9 adedi AET'ye, 3 adedi ABD'ye, 3 adedi Japonya'ya yönelik bulunmaktadır. Bu da Avustralya'nın şikâyetlerinin %78'inin bu 3 ülke/ülke grubuna muhatap olduğunu göstermektedir. Beşinci sırada yer alan *Brezilya*'nın toplam 16 şikâyetinin 10 adedi (%63) ABD'ye yönelik iken, 3 adedi (%19) AET, 2 adedi (%12) Meksika'ya karşı bulunmaktadır.

Şikâyetlerin *coğrafi bazlı dağılımına* bakıldığında %34,9 ile Kuzey Amerika ilk sırada yer almaktadır. Bunu %32,5 ile Avrupa, %15,1 ile Latin Amerika, %9,1 ile Asya, %6,5 ile Okyanusya ve %1,1 ile Afrika ülkeleri takip etmektedir²¹⁸.

Sistemde *şikâyetçi olunan (cevap veren)* ülkelerin dağılımına baktığımızda 91 anlaşmazlık ile ABD(%29) yine ilk sırada yer alırken, bunu 78 anlaşmazlık ile AET(%24) takip etmektedir. Üçüncü sırada 23 anlaşmazlık ile Japonya (%7), dördüncü sırada 19 anlaşmazlık ile Kanada (%6) ve beşinci sırada 16 anlaşmazlık ile Fransa (%5) yer almaktadır. Bu 5 ülke/ülke grubu, toplam şikâyetlerin %71'inde cevap veren konumunda yer almaktadır.

Cevap verenlerin coğrafi bazlı dağılımına bakıldığında bu defa %52 ile Avrupa bölgesinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunu %31,9 ile Kuzey Amerika, %9,3 ile Asya, %4,5 ile Latin Amerika, %1,7 ile Okyanusya ve %0,7 ile Karayip ülkeleri takip etmektedir²¹⁹.

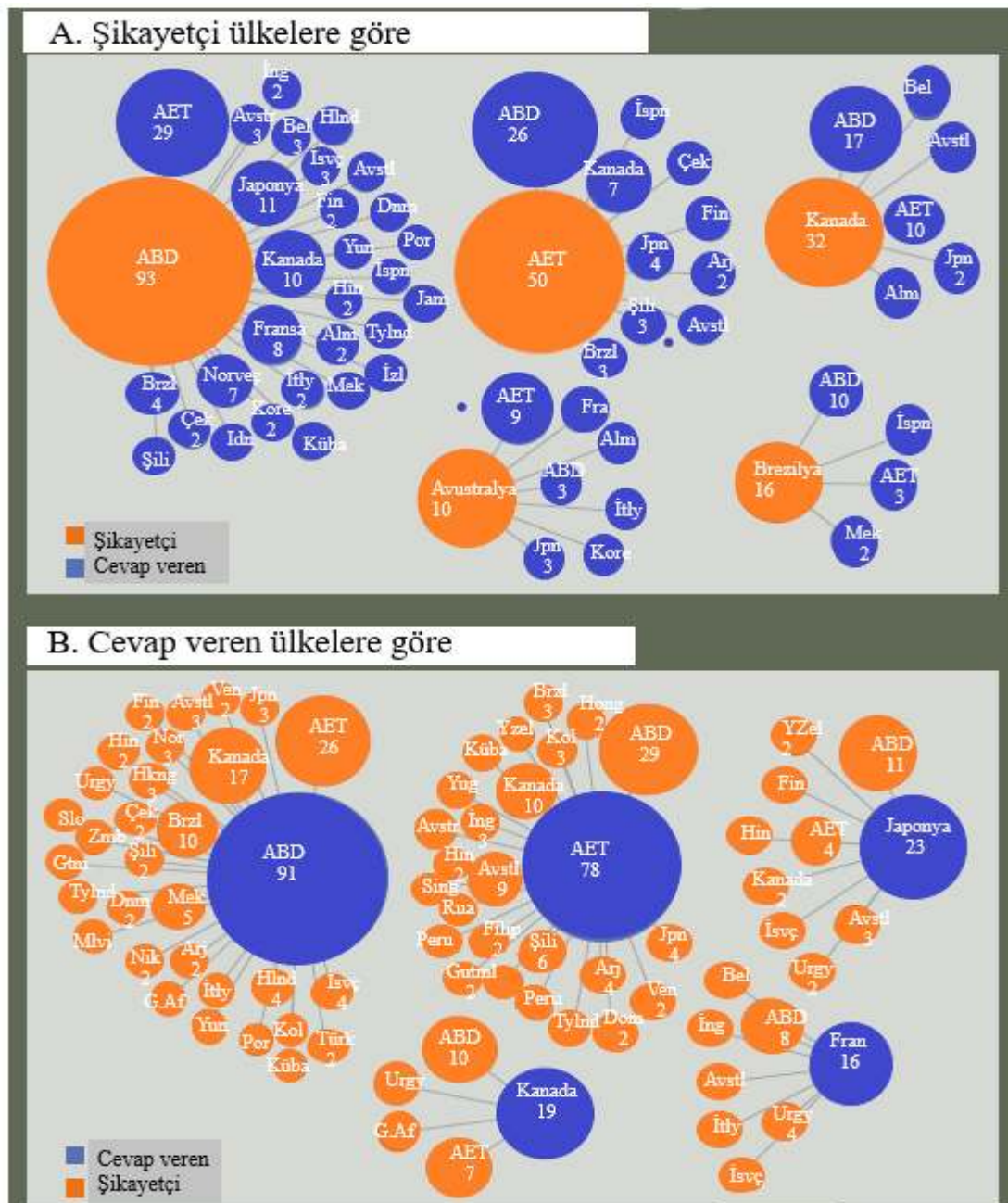
1948–1990 yılları arasını kapsayan bir araştırmaya göre GATT önüne götürülen toplam 229 şikâyetin sadece 49'unun (%20) gelişmekte olan devletlere aittir. Gelişmiş ülkelerin ise şikâyetlerin %80'ini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan devletlerin anlaşmazlıklarının %18'i bir sonuca ulaşırken; gelişmiş devletlerin anlaşmazlıklarının ise %31'inin sonuçlandırıldığı tespit edilmiştir²²⁰. Tüm GATT dönemi boyunca da bu görünümün devam ettiği sistemi en fazla kullanan ülkelerin ABD, AET, Kanada, Japonya, Fransa,

²¹⁸ WTO, a. g. e., 2018, 18.

²¹⁹ WTO, a. g. e., 2018, 18.

²²⁰ Ulusoy, a. g. e. 2009, 144.

Kaynak: WTO, a. g. e., 2018, 19.

Panele aktarılan anlaşmazlıkların %86'sının rapora bağlandığı, raporların %61'inin kabul edildiği (Bkz. Şekil 3.2) görülmekle birlikte, GATT döneminde pozitif konsensusla karar almadan negatif konsensusla karar alma sürecine geçilene kadar şikâyet edilenin karşı oyu nedeniyle karar alma süreçlerinde sıkıntılar yaşanmıştır²²¹.

Gelişmekte olan ülkelerin anlaşmaya taraf olmaları ve sistemi kullanmaya başlamalarının artması ile sistemi geliştirmeye yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. İlk olarak sağlanan en önemli geliştirme, anlaşmazlıklar taraflarca karşılıklı görüşme ile çözülememiş ise bir sonraki adım olan “anlaşmazlık tarafları ve bunların dışındaki Taraf Devletler’le Genel Kurul’da görüşmeler yapma” yerine, bağımsız üyelerden oluşturulan panellerle anlaşmazlığa çözüm bulma yönteminin uygulanmaya başlanmasıdır. Yani çok taraflı görüşmelerin yerini paneller almaya başlamıştır. Kennedy ve Tokyo görüşmeleri, sistemi geliştirmeye yönelik önemli mutabakat metinleri ve kararların ortaya çıktığı GATT turları olmuştur²²². GYÜ’lerin sisteme ilişkin istekleri “1966 Kararları” (panel’in GYÜ’lerin usul konusunda ve ekonomik anlamdaki güçlüklerini dikkate alması, GYÜ’lerin danışma sürecinde başarısız olması durumunda GATT Genel Müdürü’nün iyi niyet girişimi hizmetlerini talep edebileceklerinin belirtilmesi, panel oluşumu, panel raporlarının sunumu ve panel kararlarının yerine getirilmesi konusunda zaman kısıtlarının getirilmesi) ve özellikle Tokyo Müzakereleri sonucunda kabul edilen “1979 Kararları” (esaslı çıkarları olan (üçüncü) taraflara da sürece katılım imkânı sağlanması, anlaşmazlığın taraflarından birinin GYÜ ve diğerinin gelişmiş ülke olması halinde panelistlerden birinin GYÜ’lerden olması ve az gelişmiş ülkelerin istemesi durumunda bunlara Sekretarya tarafından teknik destek sağlanması) ile karşılanarak GYÜ’ler lehine önemli düzenlemeler getirilmiştir²²³. Bunun sonucunda gelişmekte olan devletler, anlaşmazlıkların halli sürecine daha etkin bir şekilde katılım sağlamaya başlamıştır. Nitekim 1980 sonrası şikâyet başvurularının artmasının bir nedeni de yapılan bu düzenlemelerdir.

Sistemi iyileştirmeye yönelik sonraki adım, Nisan 1989 da kabul edilen “Montreal Kuralları” ile atılmıştır. Bu düzenleme bugünkü AHMM’nin de temelini oluşturmuştur. Danışma aşaması

²²¹ Aerts, a. g. e., 2009, 23.

²²² Ulusoy, a. g. e., 2009, 79.

²²³ Aydın, a. g. m., 2008, 296.

için bugün uygulanan süre sınırları ile panellerin otomatik olarak kurulmasını temin eden “karar almada negatif konsensüs usulüne geçiş” yönünde düzenlemeler yapılmıştır²²⁴.

Sistemi geliştirmeye ve iyileştirmeye yönelik çalışmalar yapılmakla birlikte GATT döneminde uygulanan AHM’ye getirilen eleştiriler ise aşağıdaki noktalar etrafında yoğunlaşmıştır;

- Zaman içinde konuya ilişkin çok fazla (sekiz adet) düzenlemenin ortaya çıkmasının norm karmaşasına sebep olması²²⁵,
- Panelin çalışma alanını belirleme, panel üyelerini seçme, tarafların cevapları gibi yargılama süreçleriyle ilgili kesin sürelerin bulunmaması nedeniyle panel kurulmasında, yargılamada, panel raporlarının kabul edilmesinde gecikmelerin bulunması²²⁶,
- Anlaşmaya taraf ülke sayısının (özellikle GYÜ) artmasına bağlı olarak anlaşmazlık sayısında da artış yaşanması, bunların içerisinde ihlale dayanmayan şikâyetlerin sayısının 1980’lerden sonra önemli bir artış kaydetmesiyle panellerin tespitlerinin tamamlanamaması ya da tavsiye kararlarının uygulanmasının koşullara bağlanması (özellikle anti-damping ve sübvansiyonlar ile ilgili raporların büyük kısmının veto nedeniyle kabul edilmemesi)²²⁷,
- Karar almada uygulanan pozitif konsensüs nedeniyle Panel raporlarının kabulünde, kaybeden taraf da oy kullandığından, raporların ve kararların kabulün de tikanıklık oluşması²²⁸, yine her iki anlaşmazlık tarafının da oylamaya katılması nedeniyle, bu durumun hâkimin kendi davasına bakamayacağı ilkesini ihlali etmesi²²⁹,
- Kararların uygulanmaması (Özellikle 1980’li yıllarda kabul edilen panel raporlarının önemli bir kısmı ABD, AT ve Kanada gibi gelişmiş sanayi devletleri tarafından uygulanamamıştır.)²³⁰ halinde herhangi bir yaptırım olmaması, bu nedenle devletlerin tek taraflı yaptırımlara başvurmalarının sıklaşması²³¹.

²²⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 93.

²²⁵ Ulusoy, a. g. e., 2009, 82.

²²⁶ Akın, a. g. e., 2006, 41.

²²⁷ Ulusoy, a. g. e., 2009, 82.

²²⁸ Akın, a. g. e., 2006, 41.

²²⁹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 82.

²³⁰ Akın, a. g. e., 2006, 41.

²³¹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 82.

Bu durumların varlığı AHM'ye duyulan güveni sarsmıştır. Sistemin iyileştirilmesi için zamanla yapılan değişikliklere rağmen²³², uluslararası ticaret için gerekli olan erişilebilirlik, şeffaflık ve öngörülebilirliği sağlamak konusunda etkili olamamış ve zayıf kalmıştır²³³. Böyle olunca Uruguay Roundu'ndada, AHM çok önemli bir görüşme alanı olmuş, sisteme getirilen eleştiriler ve yapılan teklifler doğrultusunda AHMM hazırlanmıştır²³⁴. GATT kapsamında yer almakla beraber etkisiz kalan AHM, AHO ve Temyiz Organı ile kuvvetlendirilmiştir²³⁵.

3.1.2 DTÖ Dönemi (1994 sonrası)

DTÖ döneminde AHM'nin hukuki çerçevesini AHMM oluşturmaktadır. AHMM, GATT bünyesinde gelişen tecrübe ve eleştiriler ışığında mevcut düzenlemelerin Uruguay Roundu'nda elden geçirilerek güncelleştirilmesi sonucunda, DTÖ Anlaşması'nın 2 no.lu eki olarak, 1 Ocak 1995'te, diğer anlaşmalarla birlikte yürürlüğe girmiştir²³⁶. Böylece AHMM ile hukuksal altyapısı oluşturulan mekanizma, yaptırım gücü ile desteklenerek yargısal bir platforma taşınmıştır²³⁷.

AHMM'nin Kapsamı; 27 madde ve dört ekten oluşan AHMM, anlaşmazlıkların halli sürecinde izlenmesi gereken *usul kurallarını düzenleyen bir metin* olarak tanımlanmaktadır. Ortaya çıkan anlaşmazlıklarda uygulanacak olan esasa dair kurallar için ise anlaşmazlığın kaynaklandığı DTÖ anlaşmasında yer alan hükümlere müracaat edilecektir. Bu nedenle AHMM'nin *1 no.lu ek'inde* AHMM'nin kapsamında bulunan DTÖ anlaşmalarının listesi yer almaktadır²³⁸.

Anlaşmazlıkların halinde genel kural olarak Mutabakat Metni hükümleri uygulanmakla birlikte, DTÖ Anlaşmalarının bir kısmında, anlaşmazlıkların halline ilişkin birtakım özel

²³² “Usul konusundaki eksiklikleri gidermek amacıyla GATT'ın hukukî uyumsuzlukların çözümüne dair kurallarına 1979, 1982, 1984 ve 1988 yıllarında eklemeler yapılmış...” Yılmaz, a. g. e., 2006, 7.

²³³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 77.

²³⁴ Akın, a. g. e., 2006, 42.

²³⁵ Aerts, a. g. e., 2009, 24.

²³⁶ Söz konusu kuruluş anlaşması ve ekleri 25.02.1995 tarihinde 22213 sayılı Mükerrer Resmî Gazete'de yayımlanan 03/02/1995 tarihli ve 95/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 31/12/1994 tarihinden geçerli olmak üzere ülkemizde de yürürlüğe girmiştir.

²³⁷ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

²³⁸ Yılmaz, a. g. e., 2006, 13-14.

hükümlerde bulunmaktadır. *AHMM'nin 2 no.lu Ek'inde* hukukî anlaşmazlıkların çözümü konusunda özel hükümler bulunan anlaşmalara yer verilmektedir. Genel hükümlerin yer aldığı Mutabakat Metni ile 2 no.lu Ek'te bulunan özel hükümler arasında bir çatışma olduğunda, 2 no.lu Ek'te yer verilen özel hükümler uygulanacaktır²³⁹. *3 no.lu Ek'te* panellerin çalışma usullerine ilişkin düzenlemeler, *4 no.lu Ek'te* Uzman İnceleme Grupları ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır²⁴⁰.

AHM'nin *temel amacı*, AHMM kapsamı Anlaşmaların uygulanması veya yorumlanmasında üye ülkeler arasında çıkabilecek anlaşmazlıklara çözüm getirilmesini, üye bir ülkenin DTÖ Anlaşmaları kapsamına giren bir konuda yaptığı bir düzenlemeyle diğer bir üye ülkenin menfaatine zarar vermesi durumunda ortaya çıkan anlaşmazlığın çözülmesini sağlamaktır. Bu mekanizmayla, üye bir ülkenin haklarının ihlal edilmesi durumunda Panel ve Temyiz Organı önünde hakkını aramasına olanak sağlanmış, kendi başlarına daha yıkıcı yöntemler kullanarak çözmelerine engel olmak amaçlanmıştır. Bununla birlikte tavsiyelerde ve kararlarda, öncelikle, haksız bulunan tarafın ulusal düzenlemelerini yükümlülüklerine uygun hale getirmesi istenir, yoksa bir tarafın cezalandırılması amaçlanmaz. Nitekim bunu gerçekleştirmek amacıyla, üyeler arasındaki anlaşmazlığa DTÖ anlaşmaları hükümlerine uygun, karşılıklı kabul edilebilir, olumlu bir çözümün bulunması anlaşmazlığın çözümü süresince teşvik edilmektedir (AHMM, m. 3.7)²⁴¹ ve anlaşmazlığın bütün aşamalarında tarafların kendi inisiyatifi ile karşılıklı görüşmelerle anlaşmazlığı çözmelerine olanak tanınmaktadır²⁴². Yani AHM'nin ilk önceliği, uygulanan önlemlerin geri çekilmesini sağlamaktır. Bunun sağlanamaması halinde yaptırımların uygulanması gündeme gelebilmektedir²⁴³. Bu doğrultuda anlaşmazlıkların halinde tazminat ve misilleme en son başvurulacak yöntemler olarak karşımıza çıkacaktır.

Ticaret sisteminin “güvenliğini” ve “önceden öngörülebilirliğini” AHM aracılığıyla sağlamak hedeflenmektedir (AHMM m. 3.2). Çünkü sistem devletlerin aralarındaki ticaretin kurallara dayalı, güvenilir, hızlı ve etkili yaptırımlar ile desteklenmesi arzusunun bir sonucu olarak gelişmiştir. Anlaşmazlıkların hızlı ve zamanında çözülmesi haksız ticari önlemlerin

²³⁹ Aerts, a. g. e., 2009, 26.

²⁴⁰ Yılmaz, a. g. e., 2006, 8.

²⁴¹ Akın, a. g. e., 2006, 42-43.

²⁴² Ulusoy, a. g. e., 2009, 83.

²⁴³ Aerts, a. g. e., 2009, 27.

olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak ve devletlerarasında bir denge sağlayacaktır. Böylece DTÖ'nün etkin işleyişi temin edilerek üyelerin hak ve yükümlülükleri arasında da bir denge sağlanmış olacaktır²⁴⁴.

Tek taahhüt ilkesi uyarınca kurucu anlaşmaya taraf olan ülkeler aynı zamanda AHMM'nin de tarafı olduğundan bir anlaşmazlık halinde burada öngörülen yargılama, kararların bağlayıcılığı ve yaptırımlardan oluşan bir süreci izlemek zorundadır. Böylece AHM, mahkeme usulüne göre hareket eden bir sistem²⁴⁵ niteliğinde Antlaşma'ya taraf olan bütün devletler için münhasır ve zorunlu bir yargısal²⁴⁶ mekanizmaya dönmüştür.

Mekanizma, sadece devletlerarasındaki ticari anlaşmazlıklara uygulanabilmektedir. Şahıslar veya firmalar arasındaki ticari anlaşmazlıklar mekanizma dışında kalmaktadır²⁴⁷. AHMM, DTÖ üyesi olmayan ülkelere karşı veya üye olmayan ülkeler tarafından üye ülkelere karşı da kullanılamaz²⁴⁸. AHM sürecini yalnızca üye ülkeler başlatabilir, DTÖ organlarının kendiliğinden mekanizmayı harekete geçirmeleri mümkün değildir²⁴⁹. Böylece sistem, DTÖ'ye üye devletlerin haklarını koruma, hak ve yükümlülükleri arasında bir denge sağlama konusunda merkezi bir rol üstlenmiştir²⁵⁰.

Ticari hayatta ülkelerin aldığı önlemlerin ticaretle uğraşan şahıs ve şirketleri etkilememesi düşünülemez. Aynı şekilde küresel ölçekte faaliyet yürüten sivil toplum örgütlerinin de üyelerini etkileyen önlem ve düzenlemelere kayıtsız kalması beklenemez. Her iki grubunda AHM'de taraf olma ve bu yola başvurma olanakları yoktur. Ancak, kendi hükümetlerine baskı yapmak suretiyle sistemi harekete geçirilebilmeleri mümkün olduğu gibi (pek çok ülke iç

²⁴⁴ Ulusoy, a. g. e., 2009, 83.

²⁴⁵ Aerts, a. g. e., 2009, 25-26.

²⁴⁶ "... Munhasır Yargı Yetkisi; AHMM m. 23, uyuşmazlıkların çözümü için DTÖ'nün çok taraflı sistemine başvuruyu zorunlu tutarken, sadece tek taraflı işlemi yasaklamakla kalmayıp, DTÖ ile ilgili bir uyuşmazlığın çözümü için başka yargı organlarının kullanılmasını da engellemiştir. Zorunlu Yargı Yetkisi; Anlaşmazlıkların halli sistemi zorunludur. Tüm DTÖ Üyeleri, tek bir taahhüt olarak DTÖ Anlaşmasını imzaladıkları ve onayladıkları için, AHMM de bunun bir parçası olduğundan, buna tabidirler." Sarıbeyoğlu, M. (2008). *Dünya Ticaret Örgütü'nün Antlaşmalara Dayalı Milletlerarası Ekonomik Düzendeki Yeri ve Türk Hukukuna Etkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Kamu Hukuku) Anabilim Dalı. Ankara, s. 113.

²⁴⁷ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafliliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

²⁴⁸ Yılmaz, a. g. e., 2006, 10.

²⁴⁹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 84.

²⁵⁰ Akın, a. g. e., 2006, 33.

mevzuatında buna yönelik düzenlemelere yer vermektedir. Örneğin “Türkiye’nin Ticari Haklarının Korunması Hakkında Karar” (Bkz. s. 166))²⁵¹ sundukları kapsamlı raporlar aracılığıyla kendi görüş ve düşüncelerinden ilgili organların haberdar olmalarını sağlama imkanları da bulunmaktadır²⁵². Böylece kişilerin veya şirketlerin maruz kalabileceği hak kayıplarının ve zararların önüne geçilmesi sağlanabilecektir²⁵³.

DTÖ dönemi AHM’ye ilişkin kurallar, GATT dönemi kuralları üzerine yapılandırılmış, danışmalar aşaması ve paneller korunmuş olmakla birlikte kurallar, daha açık tanımlanmış, detaylara bağlanmış ve böylece daha etkili olması sağlanarak anlaşmazlıkların en kısa sürede çözülmesi amaçlanmıştır²⁵⁴. Önemli bir başarı olarak kabul edilen sistemle, GATT dönemi AHM’nin kusurlarından arındırılan, güvenilir ve öngörülebilir bir sistem oluşturulmuştur. DTÖ dönemi AHM’nin GATT döneminden farklı olarak getirdiği temel yenilikleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1- GATT döneminde varolan AHM’nin diplomatik yönü ağır basmakta ve anlaşmazlıkların daha çok danışmalar yoluyla çözümü öngörülmekteydi. DTÖ dönemi AHM’de ise, anlaşmazlıkların çözümü daha detaylı kurallara bağlanmıştır²⁵⁵. Sistem, kural merkezli olup, bu kuralları düzenleyen metinler çerçevesinde çözüme ulaşılmasını amaçlamıştır. Böylece anlaşmazlığın çözümünde, devletlerin politik, ekonomik ve askeri güçler dengesinin etkin olarak kullanıldığı, diplomatik görüşmelerin ağır bastığı GATT dönemi sisteminden DTÖ anlaşmalarında yer alan üye devletlerin uluslararası hukuki yükümlülüklerini temel alan bir sisteme geçilmiştir²⁵⁶. Kurallara bağlı bir yapıyla oluşturulan AHM sayesinde uluslararası ticari sistem, hukuki anlamda daha bağlayıcı hale gelmiş, ülkelerin tek taraflı yaptırım uygulamalarının önüne geçilmiştir²⁵⁷.

2- Sürecin her bir aşamasına (Danışma, Panel, Temyiz ve uygulama) yönelik süre sınırlamaları getirilmiştir²⁵⁸.

²⁵¹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 96.

²⁵² Ulusoy, a. g. e., 2009, 192.

²⁵³ Cengiz, a. g. e., 2018, 20.

²⁵⁴ Sımayı, a. g. m., 2014, 99.

²⁵⁵ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafliliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

²⁵⁶ Akın, a. g. e., 2006, 33.

²⁵⁷ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 19.

²⁵⁸ Aerts, a. g. e., 2009, 23

3- Karar almada şikâyet edilen tarafın karşı oy kullanması nedeniyle sistemi bloke edebildiği pozitif konsensusla karar alma yönteminden negatif konsensusla karar alma yöntemine dönülmüştür²⁵⁹.

4- Panelin kurulması için alınacak kararın pozitif konsensustan negatif konsensusa dönüştürülmesi ile panelin otomatik olarak kurulması sağlanmıştır²⁶⁰.

5- Panellerin teşekkülü ve görev kapsamı (çalışma alanının belirlenmesi ile) daha açık bir şekilde tanımlanmıştır²⁶¹.

6- En önemli yenilikler olarak AHO ve Temyiz Organı kurulmuştur²⁶²:

7- Panel ve Temyiz Organı kararlarının otomatik olarak kabulü sağlanmıştır (Karar almada pozitif konsensustan negatif konsensusa dönülmesi ile)²⁶³.

8- Karar ve tavsiyelerinin uygulama safhasına ilişkin daha açık hükümler getirilmiş, kararlara uyulmaması halinde alınabilecek önlemler (yaptırımlar) ayrıntılı olarak düzenlenmiştir²⁶⁴. Örneğin AHM kapsamında misilleme yaptırımında, zarar gören ticaret sektöründen farklı bir sektörde yaptırım uygulanması mümkün hale getirilmiştir²⁶⁵.

Anlaşmazlıkların halli sürecinde anlaşmazlığa çözüm bulunmasını teşvik etmek amacına yönelik bir mekanizma daha göze çarpmaktadır. Bu da “İyi Niyet Girişimi, Uzlaştırma ve Arabuluculuk” mekanizmasıdır (AHMM m.5.1). Bu yöntem, anlaşmazlık taraflarının kabul ettiği durumlarda isteğe bağlı olarak kullanılan ilave bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; DTÖ Genel Müdürü, re’sen, görev gereği iyi niyet girişiminde bulunabilmekte, uzlaştırıcı ve arabulucu olarak hareket ederek anlaşmazlığın halli için çaba gösterebilmektedir (AHMM, m. 5.6). Veya gelişmişlik seviyesi en düşük ülkelerden birinin taraf olduğu bir anlaşmazlıkta, anlaşmazlık danışmalar aşamasında sonuçlandırılmazsa, bu ülkenin talebi üzerine, Genel Müdür ve AHO Başkanı, anlaşmazlığın halli için iyi niyet girişiminde bulunabilmekte, uzlaştırıcı ve arabulucu olarak anlaşmazlık taraflarına yardımlarını sunabilmektedir (AHMM, m. 24.2).

²⁵⁹ Aerts, a. g. e., 2009, 24.

²⁶⁰ Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 19.

²⁶¹ Aerts, a. g. e., 2009, 25.

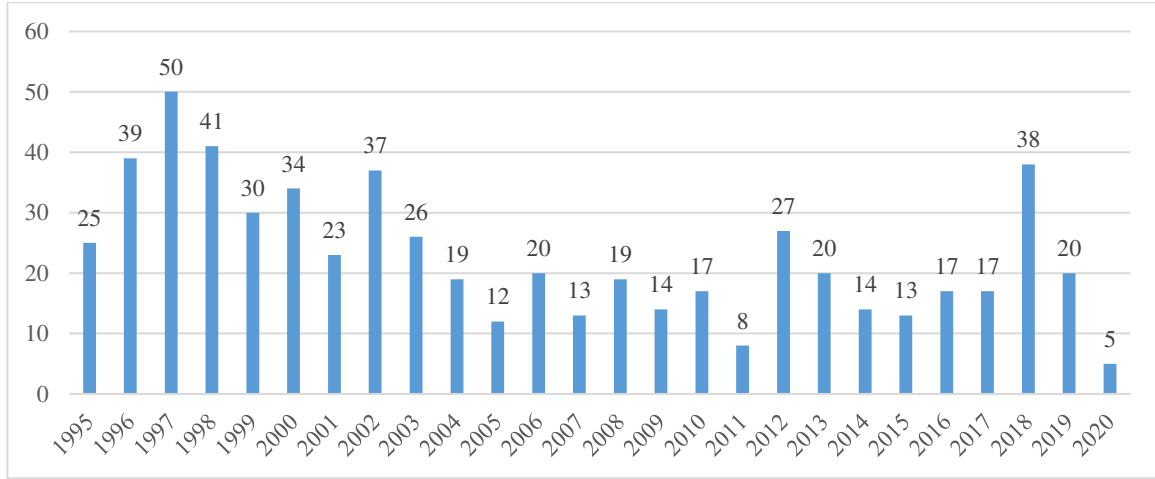
²⁶² Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 19.

²⁶³ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

²⁶⁴ Aerts, a. g. e., 2009, 25.

²⁶⁵ Akın, a. g. e., 2006, 34.

AHM’de yapılan değişikliklerin uygulamaya (mekanizmanın kullanımına) etkisi, beklentilerin ötesine geçmiştir. 46 yıllık GATT döneminde AHM kapsamında toplam 316 şikâyet yapılırken, DTÖ döneminde ise ilk 12 yıllık dönemde üye devletler 369 şikâyetle bulunmuştur²⁶⁶. 2020 yılı sonu itibariyle DTÖ dönemi şikâyet sayısının 598’e ulaştığı (Bkz. Şekil 3.5) göz önüne alındığında ilk 12 yıldan sonraki 13 yıllık dönemde şikâyet sayılarında göreceli azalma olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 3.10.b). Bununla birlikte yıllık ortalama şikâyet sayısının GATT döneminde 6,5 civarında olduğu düşünüldüğünde, DTÖ dönemindeki yıllık ortalama şikâyet sayısının 24 civarında olması yeni sistemde anlaşmazlıkların halli için başvurunun yaklaşık 4 kat artmış olduğunu göstermektedir (Bkz. Şekil 3.10.a. sarı çizgi (GATT ortalaması) ve yeşil çizgi (DTÖ ortalaması)).

Şekil 3.5. DTÖ dönemi şikâyet başvuruları sayısı (1995-2020).

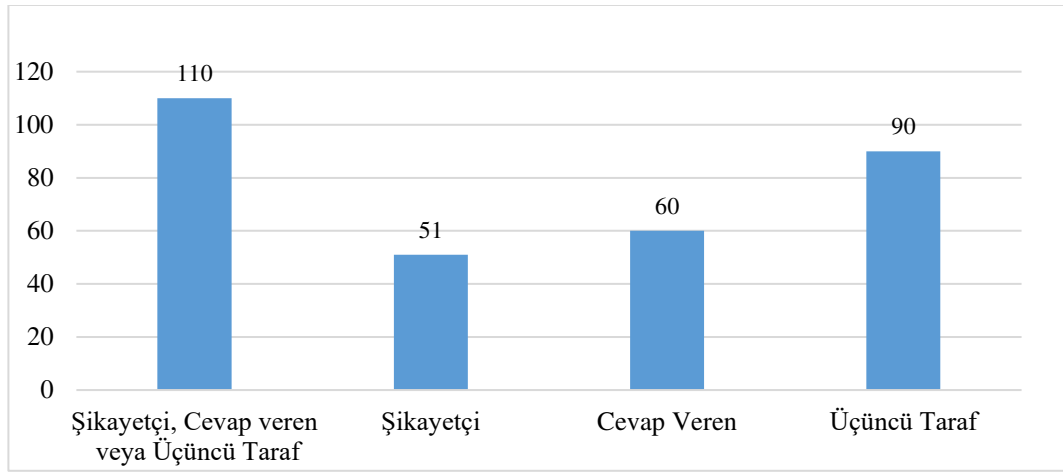
Kaynak: WTO (2021). Annual Report 2021, s. 139. (İnternet: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/anrep21_e.htm, Erişim tarihi: 12.07.2021).

Bu sonuçlar DTÖ dönemi AHM’nin işleyişinin GATT döneminden daha iyi olduğunu göstermektedir. Üyelerin sistemi kullanımları artmıştır ancak bu durum sistemin kusursuz olduğunu göstermez²⁶⁷. Başvurulara yönelik benzer bir çalışmayı 3’er yıllık dönemler itibariyle yaptığımızda (Bkz.Şekil 3.10.b) AHM’ye başvuru sayısının bir dönem hariç (2016-18) azalma eğiliminde olduğu görülecektir. Bu durum konjonktürel ekonomik politikalardan

²⁶⁶ Aerts, a. g. e., 2009, 25.

²⁶⁷ Simayi, a. g. m., 2014, 3.

kaynaklanabileceği gibi kurallı, yazılı bir yargılama mekanizmasının etkisiyle sistemin oturmaya başlaması ve kararlarla oluşan içtihatlar neticesinde DTÖ üyelerinin kurallara riayet etme konusunda artan çabalarının bir sonucu olarak da yorumlanabilir. Bununla birlikte kur savaşları, ticaret savaşları, küresel pandemi, küresel enflasyon, tedarik zincirlerindeki aksama ve bozulma ile dünyada artan bölgesel sorunlar dikkate alındığında, şayet ülkeler 1929 ekonomik buhranı, petrol krizi veya 2008 küresel krizinde olduğu gibi bir araya gelerek sorunlara birlikte çözüm bulma yöntemini tercih etmeyip, korumacılık reflekslerine yönelirlerse, anlaşmazlık ve başvuru sayılarının izleyen dönemlerde tekrar artış eğilimini sürdürmesi muhtemel görülmektedir.

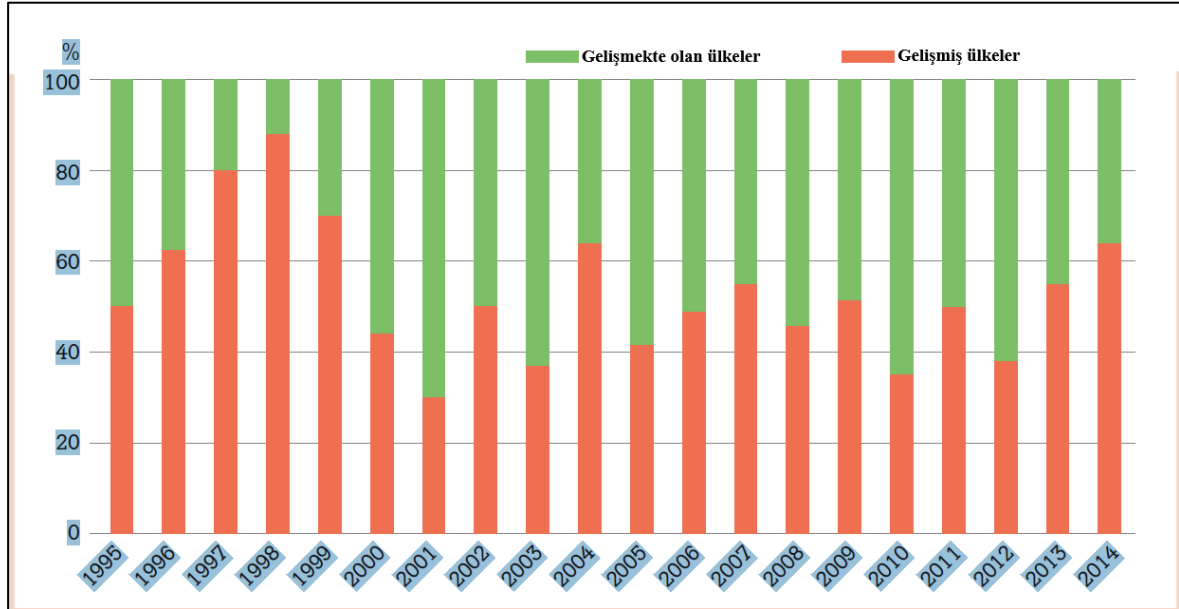
Şekil 3.6. DTÖ üyelerinin AHM’ye katılım durumu (1995-2020).

Kaynak: WTO- chart 1 (Internet:

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputats_e.htm, Erişim tarihi: 14.11.2021).

DTÖ döneminde 1995 yılından 2020 yılı Aralık ayı sonuna kadar oluşan 598 anlaşmazlıkta 110 farklı ülke, taraf veya üçüncü taraf olarak AHM’ye aktif katılım sağlamıştır. Bu anlaşmazlıklarda 51 farklı ülke şikâyetçi konumunda yer alırken, cevap veren konumunda 60 farklı ülke yer almaktadır. Ayrıca toplam 90 farklı ülkenin de bir veya daha fazla üye ülkeyle beraber üçüncü taraf olarak anlaşmazlıklara katılım sağladığı görülmektedir (Bkz. Şekil 3.6). 164 üyeli bir örgütte şimdiye kadar mekanizmanın 110 farklı ülke tarafından kullanılmış olması %67’lik bir kullanım oranına tekabül etmektedir.

Diğer taraftan yıllara göre dalgalı seyir izlemekle birlikte sistemin GATT döneminde (Bkz. Şekil 3.4) olduğu gibi DTÖ döneminin başlangıcında da (ilk 5 yıl) çoğunlukla gelişmiş ülkeler tarafından birbirine karşı kullanıldığı görülmektedir.

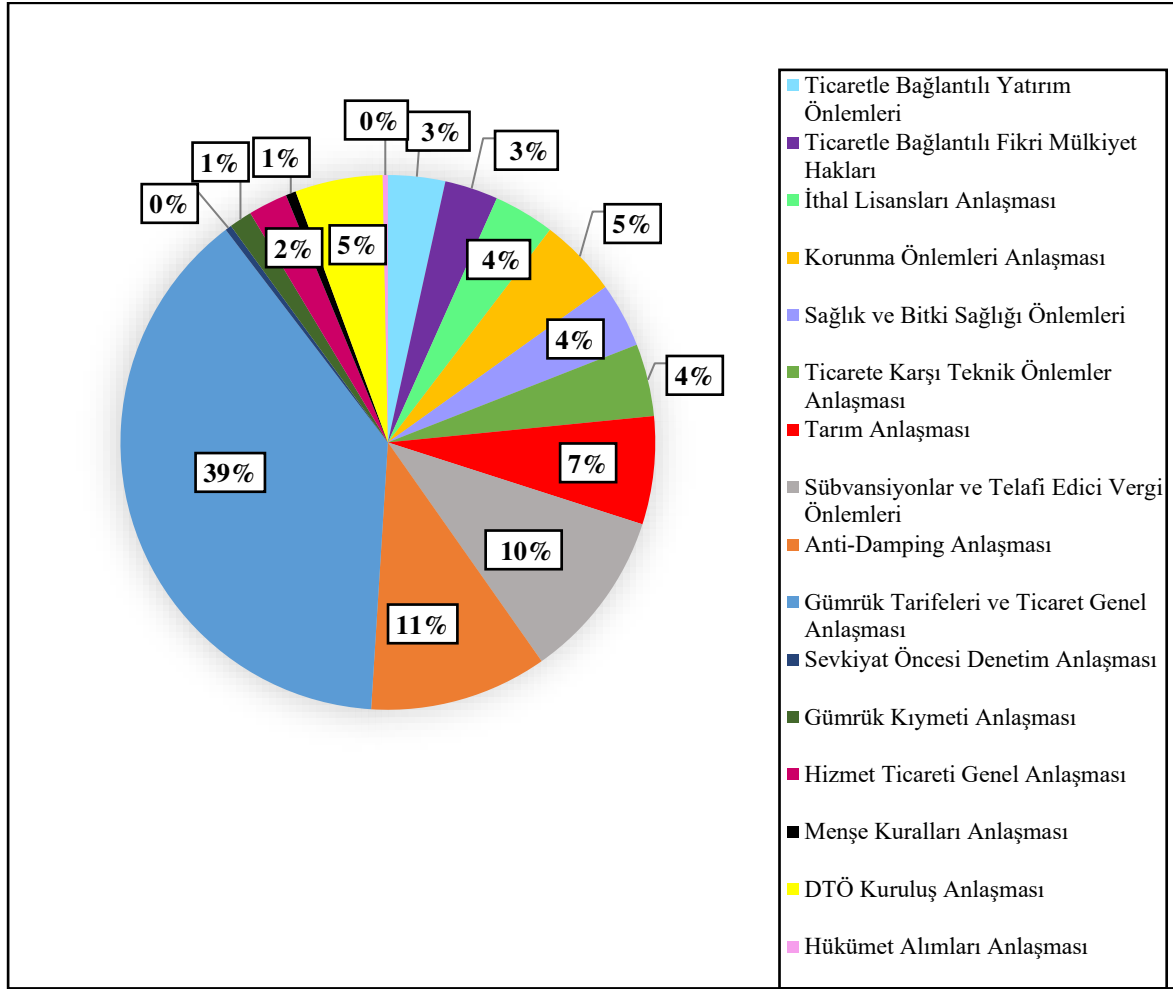

Şekil 3.7. AHM’ nin yıllara göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kullanım oranı.

Kaynak: WTO (2015). “Dispute Brochure 20 years”, s. 4. (Internet: https://www.wto.org/english/thewto_e/20y_e/dispute_brochure20y_e.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019)

Bununla birlikte Şekil 3.7’ye bakıldığında DTÖ döneminin sonraki periyodunda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de gittikçe artan oranda sistemi kullanmaya başladığı görülmektedir. Yıllara göre değişmekle birlikte sistemin gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler tarafından kullanım oranlarının %40 ila %60 arasında bir kullanım dengesinde dalgalandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan şikâyetlerin çoğunluğunun 5 gelişmiş ülke/ülke grubu üzerinde yoğunlaşması gibi gelişmekte olan ülkelerin yaptığı şikâyetlerin %70’inin de 6 gelişmekte olan ülke (Brezilya, Hindistan, Arjantin, Meksika, Şili, Tayland) üzerine yoğunlaşması²⁶⁸ dikkat çekmektedir.

²⁶⁸ Aydın, a. g. m., 2008, 301.

Şekil 3.8. DTÖ dönemi şikâyetlerin temel dayanakları (1995-2020).

Kaynak: WTO. “Disputes Settlement. Disputes by Agreements” (Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_agreements_index_e.htm, Erişim tarihi: 02.12.2021).

Şikâyetlerin kapsadığı anlaşmaların dağılımı itibarı ile düşünüldüğünde (Şekil 3.8. ve Şekil 3.3.), DTÖ döneminde ağırlığı azalmakla birlikte GATT Anlaşması’nın ihlali kaynaklı başvuruların ilk sırada yer almaya devam ettiği görülmektedir. GATT döneminde şikâyet başvurularının %64’ü GATT Anlaşması ile ilgili iken, bu oranın DTÖ döneminde yarıya yakın düşüşle %38’e indiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi korumacılık aracı olarak gümrük tarifelerinin kullanımına getirilen sıkı kurallar ve sınırlamalar nedeni ile korumacılığın farklı yöntemlere kaymış olmasıdır. Antidamping Anlaşması’nın ihlali sebebiyle yapılan başvurular ikinci sırada yer almakta olup, GATT dönemi toplam başvurular içindeki %10’luk payını DTÖ döneminde %11’e çıkartmış bulunmaktadır. Sübvansiyon ve Telafi Edici Vergiler

Anlaşması'nı ihlal kaynaklı şikâyet başvuruları üçüncü sıradaki yerini hem sayısal hem de oransal olarak muhafaza etmektedir. (GATT Dönemi %10,5, DTÖ Dönemi %10). Bu üç anlaşmaya dayanan ihlal başvuruları önemini korumakla birlikte, üç anlaşmanın toplam başvurular içindeki payının, GATT döneminde toplam başvuruların %85'inden bugün itibarıyla %58'e gerilediği görülmektedir. DTÖ dönemiyle birlikte ihtisaslaşmanın, uzmanlaşmanın ve farkındalığın artmasıyla birlikte başvuruların daha ayrıntılı ve nitelikli hale gelmeye başladığı ve tarım (%7), teknik düzenlemeler (%4), fikri mülkiyet hakları (%3), sağlık ve bitki sağlığı (%4), ithal lisansları (%4) ve hizmet ticareti (%2) gibi diğer spesifik anlaşmalardan kaynaklı ihlal başvurularının sistem içerisinde önemini artırmaya başladığı gözlemlenmektedir.

3.2 DTÖ AHM'de Yer Alan Temel Aktörler

AHM'de yedi adet temel faktörün yer aldığı görülmektedir. Bunlar; taraflar, AHO, panel, temyiz organı, üçüncü taraflar, DTÖ sekreteryası ve uzman gruplardır.

3.2.1 Taraflar

Daha önce de ifade edildiği gibi AHM'de çözümlenecek bir anlaşmazlığa sadece DTÖ'ye üye devletler taraf olabilir. Mekanizma, sadece devletlerarasındaki ticari anlaşmazlıklara uygulanabilmektedir. Şahıslar veya firmalar arasındaki ticari anlaşmazlıklar mekanizma dışında kalmaktadır. AHMM, DTÖ üyesi olmayan ülkelere karşı veya üye olmayan ülkeler tarafından üye ülkelere karşı da kullanılamaz. Üye olmayan devletler dışında özel firmalar, sivil toplum örgütleri gibi diğer gerçek veya tüzel kişiler de anlaşmazlıklara taraf olamazlar. AHM sürecini yalnızca üye ülkeler başlatabilir. DTÖ organlarının kendiliğinden mekanizmayı harekete geçirmeleri mümkün değildir²⁶⁹.

Anlaşmazlıkların halli sisteminde sadece devletlerin taraf olabilmesi noktasına bazı eleştiriler getirilmektedir. Bunlardan bir tanesi hükümetler, DTÖ kapsamında üstlendikleri yükümlülüklerine aykırı hareket ettiklerinde, uluslararası ticaret alanında faaliyet gösteren

²⁶⁹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 84.

şirketler ve sanayi kuruluşlarının bu konuda mücadele edememeleridir. Bu kuruluşlar genellikle, DTÖ hukukunun ihlal edildiğini bilmemekte veya bilseler de sistemde taraf olamadıkları için mücadele edememektedirler. Ancak, bu kişilerin kendi hükümetlerini harekete geçirerek DTÖ nezdinde konunun çözülmesini sağlamaları mümkündür. Bunun için özel sektör ile devlet arasında güçlü bir işbirliği olması gerekir²⁷⁰. Fakat DTÖ'ye üye gelişmekte olan veya azgelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren şirketler ve kuruluşların bir ihlal durumunda kendi hükümetlerine başvurmalarına rağmen anlaşmazlık süreci masraflarının da yüksek olması nedeniyle kendi hükümetlerini ikna etmekte güçlük çekmeleri, bu nedenle ihlalleri önleme noktasında sonuç alamamaları da bir başka eleştiri noktası olmaktadır²⁷¹.

3.2.2 Anlaşmazlıkların Halli Organı (AHO)

Anlaşmazlıkların halli konusunda merkezi rol oynayan temel kurum olan AHO esasen Genel Konsey'in kendisidir. Genel Konsey, TPRM ve AHO olarak ta görev yapmaktadır²⁷². DTÖ Anlaşması'nın 4'üncü maddesinin üçüncü paragrafı uyarınca Genel Konsey'in, AHMM ile belirlenen sorumluluklarını yerine getirmek için AHO olarak farklı bir başkanla toplanması halinde aldığı isimdir²⁷³ ve AHO'nun Genel Konsey'in işleyişinden ayrı usul kuralları bulunmaktadır. AHO, DTÖ Genel Konseyi'ni oluşturan üye devletlerin temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu temsilciler genellikle üye ülkelerin DTÖ nezdindeki büyükelçileri olduğundan DTÖ'nün merkezi olan Cenevre'de ikamet etmekte ve Dışişleri veya Ticaret Bakanlığı adına görev yürütmektedirler²⁷⁴. Bu doğrultuda AHO'ya da üye ülkelerden birinin DTÖ nezdindeki büyükelçisi başkanlık yapmaktadır²⁷⁵. Başkanın görevleri; toplantıyı yönetmek, gündemdeki konulara açıklık getirmek, üyelere bilgi vermek ve konuşma olanağı sağlamak gibi usule ilişkin konular olmakla birlikte istişarelere/danışmalara ilişkin bazı özellikli sorumlulukları da bulunmaktadır²⁷⁶. Diğer taraftan AHO için çalışan sivil memurlar olduğu gibi DTÖ Sekreteryası, AHMM m. 27.1 uyarınca AHO'ya idari desteğin yanısıra

²⁷⁰ Aerts, a. g. e., 2009, 28-29.

²⁷¹ Akın, a. g. e., 2006, 44.

²⁷² Aerts, a. g. e., 2009, 16.

²⁷³ İncegöl, a. g. e., 2011, 27.

²⁷⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 98.

²⁷⁵ Yılmaz, a. g. e., 2006, 5.

²⁷⁶ Ulusoy, a. g. e., 2009, 88.

panellere de hukuki ve usule ilişkin yönlerden yardım ve teknik destek sağlayarak dolaylı olarak AHO'ya yardımda bulunmaktadır.

AHO, AHMM'nin uygulamasından ve sistemin denetiminden sorumlu aktör olarak görev yapar. Bu doğrultuda; panel kurma kararlarını verme, panelistleri tayin etme ve panelin çalışma alanını kabul etme, Panel ve Temyiz Organı kararlarını kabul etme/onaylama, Karar ve tavsiyelere ilgili ülkelerin uyup uymadığını izleme (denetleme), uyulmadığı takdirde talep üzerine misilleme hakkının kullanılması konusunda onay verme²⁷⁷, DTÖ anlaşmaları çerçevesinde ayrıcalıkların ve diğer yükümlülüklerin ertelenmesine izin verme²⁷⁸, “makul süre” konusunda tavsiyede bulunacak olan hakemleri tayin etme²⁷⁹ anlaşmalarda yer alan hükümlerin anlamını tespit etme²⁸⁰ konularında yetkilidir.

AHMM'nin 2'nci maddesinin üçüncü paragrafında, AHO'nun görevini yerine getirmek için gereken sıklıkla toplanacağı hüküm altına alınmış olduğundan toplanma için hangi konuyla ilgili toplantı yapılacaksa, o konuya ilişkin AHMM'de öngörülen süre kısıtlamalarına riayet edilerek toplantı yapılmaktadır. Bununla birlikte uygulamada genellikle ayda bir defa olmak üzere düzenli toplantı yapılmaktadır. Ayrıca üyelerden birinin talebi olması halinde özel toplantı yapılmasına Genel Müdür tarafından karar verebilmektedir²⁸¹.

AHO'da karar almada genel kural konsensus yöntemidir. Toplantıya katılan üye ülkelerden herhangi biri önerilen karara itiraz etmeği sürece konsensus ile karar alındığı kabul edilmektedir. Bu yöntem Pozitif (Olumlu) Konsensus Yöntemi adı verilmektedir. Bu yöntemde tek bir üyenin karşı çıkması halinde kararın alınması engellenmektedir²⁸².

Diğer taraftan, Uruguay müzakere turu ile anlaşmaya eklenen Negatif (Olumsuz) Konsensus Yöntemi ile karar alınan durumlarda bulunmaktadır. Bu karar alma yönteminde toplantıya

²⁷⁷ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

²⁷⁸ Ulusoy, a. g. e., 2009, 86.

²⁷⁹ Aerts, a. g. e., 2009, 30.

²⁸⁰ Akın, a. g. e., 2006, 50.

²⁸¹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 98.

²⁸² Aerts, a. g. e., 2009, 30.

katılan bütün üyelerin kararın alınmaması yönünde bir konsensusu bulunmuyor ise karar otomatik olarak alınmış kabul edilmektedir. Bu yöntemde bir kararın alınmaması isteniyorsa bütün üyelerin ikna edilmesi gerekmektedir. Negatif konsensus yönteminin uygulandığı konulara panelin kurulması, panel ve Temyiz Organı raporlarının kabul edilmesi, tavizler veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması kararları örnek olarak verilebilir²⁸³.

3.2.3 Panel

AHM'nin ikinci kurumsal unsurudur. Üyeler arasındaki anlaşmazlıkları incelemek üzere kurulan yargı benzeri organlar²⁸⁴ olup iç hukuktaki ilk derece mahkemeler gibi nitelendirilebilir. Ancak, normal bir mahkemeden farklı olarak panelistler genellikle anlaşmazlığın taraflarınca karşılıklı görüşme ile belirlenmektedir²⁸⁵. Paneller, her bir anlaşmazlık için AHO tarafından o anlaşmazlığa mahsus ve geçici (*ad hoc*) nitelikte kurulurlar. Somut davanın hukuki boyutu ve esaslarını ortaya çıkararak AHO'ya bir rapor sunarlar. Bir başka deyişle paneller, AHMM'nin 11'inci maddesinde ifade edildiği gibi, DTÖ anlaşmaları kapsamında yaptıkları inceleme ile AHO'nun karar vermesine ve tavsiyede bulunmasına yardımcı olacak bir görev ifa etmektedirler. İnceleme bitip anlaşmazlıkla ilgili karar verdiklerinde görevleri sona erer.

AHMM'nin 9'uncu maddesinin 1'inci fıkrası uyarınca aynı konu ile ilgili olarak birden fazla üye tarafından panel oluşturulması talep edildiğinde, ilgili tüm üyelerin haklarını dikkate alarak inceleme yapmak üzere tek bir panel oluşturulabilmektedir. Şayet aynı konu için birden fazla panel oluşturulmuşsa, ayrı oluşturulan panellerin her birinde, mümkün mertebe aynı kişilerin panel üyesi olarak görev yapması ve panellerin zaman cetvellerinin uyumlu olması istenilmektedir (AHMM, m. 9.3).

Paneller, 3 veya 5 panelistten oluşur²⁸⁶. Anlaşmazlık tarafları, panelin kurulmasından itibaren 10 gün içinde, panelin beş kişiden oluşması yönünde ortak bir karar almazlarsa, panel üç üyeyle

²⁸³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 86-87.

²⁸⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 103.

²⁸⁵ Aerts, a. g. e., 2009, 31.

²⁸⁶ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

kurulur (AHMM, m. 8.5). Panelistlerin nitelikleri ve seçilme usulleri gibi hususlara ilişkin açıklamalara mekanizmanın aşamalarının incelendiği üçüncü bölümde yer verildiğinden (Bkz. 3.3.2.3 Panelistlerin atanması) tekrar olmaması için burada değinilmemiştir.

Panellerde takip edilecek prosedür ve usuller (AHMM, Ek 3- Çalışma Prosedürleri), zaman sınırlamaları ve panel raporunun kapsamı gereken noktalar gibi hususlarda AHMM’de ayrıntılı düzenlemeler bulunmaktadır. Diğer taraftan paneller, her türlü kaynaktan bilgi isteyebilecekleri gibi bilimsel veya teknik sorunlar hakkında uzman grupların görüşlerine de başvurabilirler (AHMM, m. 13, Ek 4- Uzman İnceleme Grupları).

3.2.4 Temyiz Organı

AHM’de yer alan üçüncü kurumsal aktör GATT döneminde bulunmayan Temyiz Organıdır. “Dünya Ticaret Mahkemesi” olarak da anılan bu kurum panellerin aksine devamlı bir organ olup, Uruguay müzakereleri sonrasında 19 Temmuz 1995 tarihinde kurulmuştur²⁸⁷.

Anlaşmazlık tarafları, panel raporunda yer alan hukuki konularla ve panel tarafından yapılan hukuki yorumlarla sınırlı olarak, panel raporunu temyiz edebilirler (AHMM, m. 17.4 ve 6). Temyiz incelemesi üst yargı yeri olarak nitelendirilen Temyiz Organı tarafından yapılır. Temyiz Organı AHO tarafından 4 yıllığına seçilen yedi üyeden oluşur. Bir defaya mahsus olmak üzere yeniden atanmaları mümkün olduğundan en fazla 8 yıl görev yapma imkânına sahiptirler. Temyiz Organı temyiz incelemelerini bu yedi üyenin arasından oluşturulacak üç üyeli daireler aracılığıyla yapmaktadır. Yani her bir temyiz incelemesinde bu kişilerden üçü görev yapar (AHMM, m. 17.1 ve 17.2). AHMM’nin 17’inci maddesinin 3’üncü paragrafı uyarınca üyelerin, hukuk, uluslararası ticaret ve DTÖ anlaşmalarının kapsadığı alanlarda yetkinliklerini kanıtlamış kişiler olmaları gereklidir.

Temyiz Organı’na üye seçilirken kesin kriterler oluşturulmuş olmamakla birlikte temsilcinin vatandaşı olduğu ülkenin dünya ticaretinden aldığı pay, coğrafi konumu, gelişmişlik düzeyi ve

²⁸⁷ Ulusoy, a. g. e., 2009, 95-96.

tabi olduğu hukuk sistemi gibi nitelikler dikkate alınarak tüm DTÖ üyelerinin geniş bir biçimde temsiline sağlanması gözetilir. Temyiz Organı üyeleri göreve başladıktan sonra AHMM uyarınca bağımsız ve tarafsız olarak hareket etmek durumundadır²⁸⁸, ancak diğer mahkemelerde olduğu gibi bunu güvence altına alacak ayrıntılı hükümlere yer verilmemiştir. Yalnızca Davranış Kuralları çerçevesinde bir taahhütname ile bu yönde beyan alınmaktadır. Temyiz Organı üyeleri AHO tarafından (pozitif) konsensus yöntemi ile yapılan oylama ile seçilmektedir. Yani üyelere birinin karşı çıkması halinde seçim engellenebilmektedir²⁸⁹. Nitekim 2018 yılından sonraki süreçte Temyiz Organında görev süresi dolan üyelerin yerine yenileri seçilemediğinden Temyiz Organı daireleri oluşturmada sorun yaşamış ve yeni temyiz başvuruları için çalışamaz duruma gelmiştir. Bu nedenle temyiz organı üyelerinin seçiminde negatif konsensus oylaması yönteminin uygulanmasının bir çözüm olabileceği düşünülmektedir.

Temyiz Organı'nın sekretarya hizmetleri DTÖ Sekretaryası'na idari olarak bağlı, ancak kurumsal olarak DTÖ Sekreteryası'ndan ayrı ve bağımsız bir sekreteryaya tarafından yürütülür (AHMM m. 17.7)²⁹⁰.

Temyiz Organı, faaliyetlerini AHMM m. 17.9 uyarınca oluşturulan “Temyiz İncelemesi Çalışma Usulleri (TİÇU)” çerçevesinde yürütmektedir. TİÇU'da gerekli görülmesi halinde değişiklikler yapılabilir²⁹¹. Üyelerin AHMM'nin 17'nci maddesine göre tam zamanlı çalışması gerekmekte olup, herhangi bir gereksinim durumunda üyelere erişebilmesi yeterli olmaktadır. Üyelerin görev yapmadıkları zamanlarda farklı işlerle uğraşabilme konusunda serbestlikleri bulunmaktadır. Ancak bu işlerin üyelikle bağdaşmayan işler olabileceği gözönüne alınarak bu sakıncanın giderilmesi ve yargıçların bağımsız olmalarının temin edilebilmesi açısından üyelerin tam zamanlı çalışmaları önerilmektedir. Temyiz Organı üyelerinin tam zamanlı olarak çalışabilmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır²⁹². Dairelerin üyeleri kendi aralarından bir başkan seçer (TİÇU, m. 7.1). Başkan temyiz sürecinin genel işleyişinden ve duruşmaların idaresinden sorumlu olarak

²⁸⁸ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

²⁸⁹ Cengiz, a. g. e., 2018, 29.

²⁹⁰ Akın, a. g. e., 2006, 54.

²⁹¹ Aerts, a. g. e., 2009, 33.

²⁹² Cengiz, a. g. e., 2018, 29.

toplantılara başkanlık eder. Temyiz Raporu'nun hazırlanması da başkanın koordinasyonu ve sorumluluğunda gerçekleştirilir (TİÇU, m. 7.2). Temyiz Organının müzakereleri gizli yapılır ve karar tarafların gıyabında alınır (AHMM, m. 17.10). Karar alma konusunda daire üyelerinin oybirliğinin sağlanması öncelikli tercihtir ve bunun sağlanması için tüm olanaklar denenir. Ancak bu sağlanamıyorsa oy çokluğu ile karar alınır (TİÇU 3.2). Karar anonim olarak yazılır; hangi görüşün hangi üye tarafından ileri sürüldüğü kararda belirtilmez (AHMM, m. 17.11).

Temyiz Organı, temyize konu panel raporunda yer alan, panelin hukuki bulgularını ve ulaştığı sonuçları aynen kabul edebilir, değiştirebilir veya reddedebilir (AHMM, m. 17.13). Bunu yaparken, panel raporunda yayımlanan kararlar ve panel tarafından yapılan hukuki yorumlar ile sınırlı olmak zorundadır.

Temyiz Organı tarafından hazırlanan rapor AHO'ya sunulmaktadır. Rapor konusunda hukuki karar almaya AHO yetkili olduğundan, Temyiz Organı kararları, tıpkı panellerde olduğu gibi AHO tarafından onaylandıktan sonra taraflar için bağlayıcı hale gelmektedir. Bundan sonra anlaşmazlık taraflarınca herhangi bir şart ileri sürülmeden rapor sonuçları kabul edilecektir (AHMM, m. 17.14).

3.2.5 Üçüncü Taraflar

Danışmalara ve panellere, anlaşmazlık tarafları dışındaki diğer DTÖ üyelerinin üçüncü taraf olarak katılımı mümkündür. Üye ülkeler dışındaki gerçek veya tüzel kişiler panellere üçüncü taraf olamazlar. Danışmalar ve panel aşamasında üçüncü taraf olmak isteyen ülkelerin anlaşmazlıkla ilgili olarak önemli bir (ticari) menfaatinin olması gerekir (AHMM m. 4.11 ve 10.2). Bu ülkeler danışmalar ve panel aşamasında dinlenme ve yazılı sunuş yapma imkânına sahiptirler. Panele katılabilen üçüncü tarafların, panel raporunu temyiz etme hakkı bulunmamaktadır, ancak öncesinden AHO'ya bildirimde bulunmak şartıyla temyiz incelemesinde kendilerinin dinlenilmesini talep edebilirler (AHMM m. 17.4).

3.2.6 DTÖ Sekreteryası

DTÖ Sekreteryası'nın AHMM'nin 27'nci maddesinin 1'inci fıkrası uyarınca anlaşmazlıkların halli sisteminin idari, teknik ve hukuki işlerinde görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Cenevre'de yapılacak panele ilişkin panelistlerin seyahatlerini organize etmek, taraflara gönderilecek panele davet yazılarını yazmak, ilgili tarafların panel sunuşlarını alarak bunların diğer taraflara iletilmesini sağlamak gibi panele yardımcı olmaya yönelik lojistik hizmetler idari görev ve sorumluluklarına örnek olarak verilebilir. Diğer taraftan DTÖ Sekreteryası'nın AHM'nin hukuki ve usulle ilgili yönleri bakımından da panellere yardımcı olarak idari, hukuki ve teknik destekte bulunması söz konusudur. Örneğin, panellere, anlaşmazlıklarla ilgili hukuki tavsiyelerde bulunarak destek sağlamak için, Sekreteryası'nın anlaşmazlık konusu DTÖ Anlaşması'yla ilgili bölümünden bir personel ve Hukuk İşleri Bölümü'nden bir hukukçu personel olmak üzere iki kişiyi panellerde görevlendirmektedir²⁹³. Bunun dışında gelişmekte olan üye ülkelere, anlaşmazlığın çözümü için hazırlıklar konusunda tarafsız yardımlarda bulunabilmektedir. AHMM'nin 27'nci maddesinin 2'nci paragrafı uyarınca gelişmekte olan bir üye ülkenin talep etmesi halinde Sekreteryası, bu ülkeye anlaşmazlığın çözümü konusunda ek hukuki danışmanlık ve yardımda bulunmak üzere DTÖ teknik iş birliği hizmetlerinden vasıflı bir hukuk uzmanı tahsis edebilmektedir. Sekreteryası panel üyelerinin seçimine yardımcı olmak amacıyla bir liste bulundurmak suretiyle de anlaşmazlıkların halli sisteminde rol almaktadır (AHMM m. 8.4). Ayrıca, anlaşmazlıkların halline ilişkin prosedürler ve uygulamalar hakkında ilgilenen üye devletler için eğitim kursları da düzenlemektedir (AHMM m. 27.3).

Diğer taraftan Sekreteryayı temsil eden DTÖ Genel Müdürü'nün AHMM kapsamında üstlendiği bazı özel görevlerin de Sekreteryası'nın AHM kapsamındaki görev ve sorumlulukları arasında gösterilmesinin yanlış olmayacağını düşünüyorum. Bu kapsamda yer alan AHMM m. 24.2'ye göre, az gelişmiş bir üye ile ilgili anlaşmazlıklarda, danışmalar aşamasında çözüme ulaşılamamış ise, az gelişmiş bir üyenin talebi üzerine (bir panel talebinden önce), Genel Müdür veya AHO Başkanı anlaşmazlığı çözmek için taraflara uzlaştırma ve arabulucuk göreviyle yardım edebilmektedir. Genel Müdür ve AHO Başkanı, bunu yaparken uygun gördükleri herhangi bir kaynak ile istişare edebilirler. Genel Müdür'ün AHM süreciyle ilgili bir diğer

²⁹³ Aerts, a. g. e., 2009, 34.

önemli görevine, panel üyelerinin ve hakemlerin seçiminde sahip olduğu yetki örnek olarak verilebilir²⁹⁴. Daha öncede ifade edildiği gibi panelin kuruluş tarihinden sonra 20 gün içinde anlaşmazlık tarafları panel üyeleri üzerinde mutabakata varamazlarsa, taraflardan biri DTÖ Genel Müdürü'ne başvurarak panelistlerin belirlenmesini isteyebilmektedir. Genel Müdür, AHO Başkanı ve ilgili konsey veya komitenin başkanı ile istişarelerde bulunarak panelistleri belirlemektedir. Benzer şekilde tavsiye ve kararların uygulanması aşamasında makul süre belirlenmesi için tarafların tahkime başvurusu halinde konunun tahkime havale edilmesinden sonra 10 gün içinde taraflar bir hakem üzerinde mutabık kalamazsa, hakem, taraflar ile istişare ettikten sonra 10 gün içinde Genel Müdür tarafından tayin edilmektedir²⁹⁵.

3.2.7 Uzman Gruplar

DTÖ Anlaşmaları çok sayıda ve çok farklı konularda olduğu için bu anlaşmalarla ilgili ortaya çıkan anlaşmazlıklarda karmaşık ve teknik bilgi gerektirecek niteliğe bürünmektedir. Anlaşmazlıkları inceleyen panelistler ise çoğunlukla uluslararası ticaret hukuku alanında uzmanlaşmış kişiler veya avukatlardan oluşmaktadır. Bu nedenle teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren konularda panelistler çoğu zaman yardıma ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyaçtan hareketle gerek AHMM m. 13.1 ve gerekse AHMM m. 13.2'nin verdiği yetkiye istinaden paneller, anlaşmazlık konusu ile ilgili teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren konularda görüşlerini almak üzere uzmanlara başvurabilmektedirler. Anlaşmazlık taraflarından birisinin ileri sürdüğü bilimsel veya başka teknik bir konuyla ilgili maddi bir hususta da uzman gruplardan tavsiye niteliğinde yazılı bir rapor isteyebilmektedirler. Bu uygulama, yargılama mekanizmalarındaki “bilirkişi incelemesi/raporu” benzeri bir uygulamadır.

Uzman gruplarına hangi durumlarda başvurulacağı konusunda AHMM'de herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak bazı anlaşmalarda (örneğin; Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Antlaşması m. 11.2 ve Ticarete Teknik Engeller Antlaşması m. 14.2) uzman gruplara başvurulması yönünde özel düzenlemelere yer verildiği görülmektedir. Uzman İnceleme Gruplarının oluşturulması, çalışmalarında tabi oldukları kurallar ve usuller

²⁹⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 102.

²⁹⁵ Yılmaz, a. g. e., 2006, 63.

AHMM'nin 4 no.lu Ek'i olarak düzenlenmiştir. Uygulamada paneller, taraflara uzman gruplarına başvuracaklarını en geç panelin ilk esaslı toplantısında bildirmektedir. Yine uygulamada uzman grupları yerine bireysel olarak uzmanlardan yararlanmaktadır. Bunun sebebi olarak panellerin kısıtlı zaman dilimi içinde çalışmaları ve uzman grupların oluşturulmasının çok vakit alması gösterilmektedir²⁹⁶. Dava konusu olan bu hususta Temyiz Organı panellerin grup yerine bireylerden yararlanma konusunda takdir yetkisi olduğunu karara bağlamıştır²⁹⁷.

Anlaşmazlığın tarafı olan ülkelerin vatandaşları (taraflar bu konuda uzlaşmadıkça ya da panel tarafından bu kişilerin sahip oldukları teknik bilgi nedeniyle uzmanlık ihtiyacının başka şekilde karşılanamayacağı görüşü bulunmadıkça), bilirkişi grubu içerisinde yer alamazlar (AHMM Ek 4/1). Aynı şekilde anlaşmazlığın tarafı ülkelerin hükümet görevlilerinin (devlet bürokrasisinde çalışan resmi görevlilerin) de bilirkişi grubu içerisinde yer alması mümkün bulunmamaktadır. Uzman İnceleme grubu üyeleri, hükümetlerinin ya da herhangi bir kurumun temsilcisi sıfatıyla değil, şahsî olarak görev yaparlar. Dolayısıyla, hükümetler veya kurumlar dahil kimseden konuyla ilgili talimat alamazlar (AHMM Ek 4/3). Bu hususlar uzmanların bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlamak için gerekli görülmektedir²⁹⁸.

Uzmanların seçim usulü ile ilgili olarak AHMM'de herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Panele yardımcı olmak amacıyla oluşturulduğu ve panelin otoritesine tabi olduğu için seçimlerinde son söz panele ait olsa da uygulamada anlaşmazlık taraflarının seçim sürecinde panel ile yakın ilişki içinde olduğu ve taraflara danışıldığı gözlenmektedir. Ayrıca uzmanların belirlenmesi sırasında anlaşmazlık konusuna göre ilgili uluslararası örgütlerden ve organlarından da yardım talep edilebilmektedir. Panel tarafından isimlerin belirlenmesinden sonra bu kişiler DTÖ Sekretaryası'na bildirilir ve Sekretarya da önerilen isimler ile irtibat kurarak onları davet eder. Panel ve Temyiz Organı üyeleri gibi uzmanlar da Davranış Kuralları'na uymayı taahhüt etmek zorundadır. Her bir çalışma ve rapor için günlük ücret ile birlikte konaklama ve yol giderleri de DTÖ bütçesinden karşılanmaktadır²⁹⁹.

²⁹⁶ Ulusoy, a. g. e., 2009, 103-104.

²⁹⁷ "Temyiz Organı kararı, *European Communities – Measures Concerning Meat and Meat Products, (EC-Hormones.)* WT/DS26/48/ABR, para. 147–148." Ulusoy, a. g. e., 2009, 104.

²⁹⁸ Yılmaz, a. g. e., 2006, 19.

²⁹⁹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 104.

Uzman grubu, çalışmasını panelin gözetimi altında yürütür, bunların görev sınırları ve çalışma prosedürleri panel tarafından belirlenir ve panele karşı sorumludurlar (AHMM Ek 4/1). Uzman grupları, çalışmaları sırasında uygun gördükleri herhangi bir kaynak ile istişarede bulunabilir ve bu kaynaktan bilgi ve teknik görüş alabilirler. Şayet, bir üye'nin yetki sahası içindeki bir kaynaktan bilgi veya teknik görüş istiyorlar ise, o üye'nin hükümetini bundan haberdar etmeleri gerekmektedir. Her üye'nin istenilen bilgileri hemen ve eksiksiz karşılaması gerekmektedir (AHMM Ek 4/4). Anlaşmazlık tarafları, gizli nitelikte olmadıkça, uzman inceleme grubuna sunulan ilgili bütün bilgilere erişme imkânına sahiptir. Uzman inceleme grubuna sağlanan bilgiler, bu bilgileri sağlayan hükümet, kurum veya kişinin resmi izni olmadan açıklanamaz. Uzman inceleme grubundan bu tür bir bilgi istendiğinde, uzman inceleme grubu söz konusu bilgiyi açıklamaya yetkili değil ise, bilgiyi sağlayan hükümet, kurum veya kişi bu bilginin gizli olmayan bir özetini temin edecektir (AHMM Ek 4/5).

Çalışmasını tamamlayan uzman grubu, bir taslak rapor hazırlayarak bunu davanın taraflarına sunar; tarafların görüşlerini aldıktan sonra ise nihaî kararını hazırlayarak davanın taraflarıyla panele aynı anda sunar. Uzman grubunun hazırladığı bu rapor tavsiye niteliğindedir, paneli bağlamaz (AHMM Ek 4/6).

3.3 AHM'nin Aşamalarının İncelenmesi

AHM'nin işleyiş sürecini dört aşamada incelemek mümkündür (Şekil 3.9). Mekanizma, önce anlaşmazlık konusunun taraflar arasında danışma/istişare yoluyla çözümlenmesi süreciyle başlamakta, anlaşma sağlanamazsa, panel kurulması, panel kararına karşı temyize başvurulması, kararların onaylanması ve icrası aşamalarıyla tamamlanmaktadır.

Danışmalar/İstişareler olarak adlandırılan birinci aşamada anlaşmazlığa taraf olan üye ülkelere kendi aralarında görüşerek anlaşmazlığı çözüme kavuşturmaları yönünde imkân tanınır. Burada tarafların anlaşabilmesi için kendilerine tanınan süre 60 gündür. Bu süre içinde anlaşmaya varamazlar ise tarafların DTÖ Genel Müdürü'nden arabuluculuk yaparak anlaşmazlığa çözüm bulunmasını isteme hakları da bulunmaktadır.

Danışma görüşmelerinde bir anlaşmaya varılamadığı zaman şikâyetçi taraf AHO'dan panel kurulması amacıyla toplanmasını talep eder ve ikinci aşamaya geçilmiş olur. AHO tarafından panelin kurulması ve panelistlerin atanmasından sonra çalışmaya başlayan panelin yapacağı inceleme sonucunda hazırlayacağı nihai rapor ise en geç 6 ay içinde anlaşmazlık taraflarına bildirilmelidir. Acil durumlarda bu süre 6 aydan 3 aya düşürülebilir. Anlaşmazlık tarafları panelin verdiği karara 60 gün içinde itiraz etmedikleri sürece AHO tarafından kabul edilen karar yürürlüğe girmiş olur.

Taraflardan birinin veya her ikisinin panelin kararına itiraz etmesi halinde üçüncü aşama olan temyiz süreci başlar. DTÖ dışında hiçbir uluslararası örgütte bu sistem bulunmamaktadır. Temyiz Organı tarafından yürütülen bu aşamada panelin hata yaptığı düşünülen hukuki meseleler ve yorumlar üzerine inceleme talep edilebilir, kanıtların yeniden görüşülmesi ya da yeni konuların görüşülmesi talep edilemez. Temyiz Organı yaptığı inceleme sonucunda panelin vermiş olduğu tavsiye kararını onaylayabilir, değiştirebilir ve/veya reddedebilir. Temyiz Organı kararını mutlaka 60 gün içinde veya bu süre içerisinde düzenleyemeyecekse ihtiyaç duyduğu süreyi de belirterek en son 90 gün içerisinde bildirmek durumundadır³⁰⁰.

Dördüncü ve son aşama ise temyiz raporlarının AHO tarafından incelemesi ve kabulüdür. AHO tarafından temyiz raporları 30 gün içerisinde konsensusla reddedilmediği sürece kabul edilmiş olmaktadır. Bu dört aşamalı süreç toplamda en fazla 1 yıl 3 ay³⁰¹ veya süre uzatımına göre 1 yıl 4 ay sürmektedir.

AHO toplantısında raporun onaylanmasından sonra durum taraflara bildirilir ve kararın uygulanması safhası başlar. Taraflar AHO'nun raporundaki tavsiye ve kararlarına hemen uymak zorundadır. Ancak rapora hemen uymak mümkün görünmüyorsa taraflara 15 ayı geçmeyecek bir süre tanınır. Bu süre istisnai durumlarda 18 aya kadar uzatılabilir³⁰².

³⁰⁰ Şener, a. g. e., 2015, 77.

³⁰¹ Şener, a. g. e., 2015, 78.

³⁰² Şener, a. g. e., 2015, 78

Her ne kadar mekanizma DTÖ süreciyle birlikte gerçek bir hukuki kimlik kazanmış olsa da GATT döneminin karşılıklı istişareye dayalı diplomatik yönünü kapsamaya devam ettiğinden süreçte rol alan aktörler ve yaptıkları görevlerin niteliğine göre AHM’de uygulanan yöntemler, siyasi yöntemler ve hukuki yöntemler olarak da sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.

Siyasi Yöntemler;

- ❖ Danışmalar/İstişareler Süreci (AHMM. m. 4))
- ❖ İyi Niyet Görevi, Uzlaştırma ve Arabuluculuk (AHMM. m. 5, 24),
- ❖ Alınan Tavsiyeler;
 - ✓ Panel Tavsiyeleri
 - ✓ Temyiz Organı Tavsiyeleri (AHMM. m 19),
 - ✓ AHO Tavsiyeleri (AHMM. m. 16,17)],
- ❖ Tavsiyeler ve Kararların Uygulanmasının İzlenmesi (AHMM. m. 21) ile
- ❖ Tazminat ve Tavizlerin Askıya Alınması (AHMM. m. 22)

Hukuki Yöntemler;

- ❖ Panel Süreci (AHMM. m. 6-16, 18, 19),
- ❖ Temyiz Süreci (AHMM. m. 17-19),
- ❖ Panel ve Temyiz Raporlarına ilişkin AHO’nun tasarrufları (AHMM. m. 16, 17),
- ❖ Tahkim (AHMM. m. 25),
- ❖ Özel Uluslararası Tahkim (örn. Sevk Öncesi İnceleme Anlaşması m. 4) ile
- ❖ Ulusal Mahkeme Usulleri (örn. Anti-Damping Anlaşması m. 13, Sübvansiyon Anlaşması m. 23)

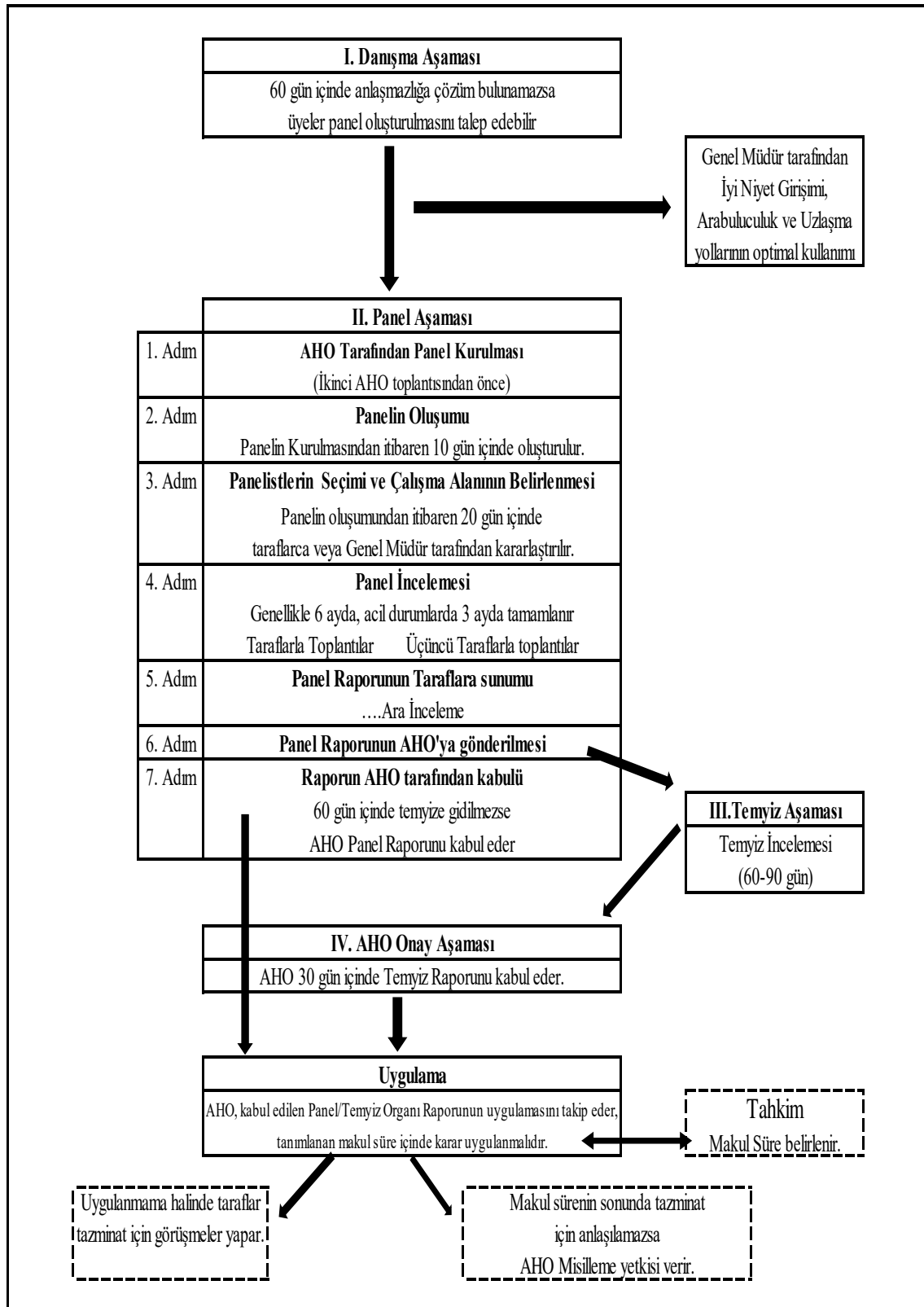
şeklinde kategorize edilmektedir³⁰³. Bu ayrıma bağlı olarak süreçte görevli organlardan AHO siyasi organ, panel ve temyiz organları bağımsız organ olarak da nitelendirilmektedir³⁰⁴. Detayları aşağıdaki kısımlarda yer alan bu aşamalar ve süreçlerin her birisi belirli sürelerle sınırlandırılmıştır (Tablo 3.2).

DTÖ verilerine göre 1994-2020 yıllarını kapsayan 25 yıllık periyotta 600’e yakın anlaşmazlık için DTÖ’ye başvuruda bulunulmuş, bunun yarıya yakını (%40) iki taraflı görüşmelerle (Danışma Aşaması) çözüme kavuşturulmuş, kalan kısım için panel sürecine başvurulmuştur. Son yıllarda panel sürecinin ortalama 14 ayda sonuçlandığı, bununla birlikte temyiz edilen davalara bakıldığında Temyiz Organı’nın ise ortalama 3 ayda davaları tamamladığı ifade edilmektedir³⁰⁵.

³⁰³ Aerts, a. g. e., 2009, 35-36.

³⁰⁴ Cengiz, a. g. e., 2018, 23.

³⁰⁵ WTO, a. g. e., 2015, 1.

Şekil 3.9. AHM'nin aşamaları.

Kaynak: Aerts, a. g. e., 2009, 37. ve Akın, a. g. e., 2006, 64'ten yararlanılmıştır.

Aşama	Süreçler	Süreler
Danışma Aşaması	Danışma görüşmeleri	60 gün
Panel Aşaması	Panelin kurulması ve panelistlerin atanması	45 gün
	Panel raporunun hazırlanarak taraflara gönderilmesi	6 ay
	Panel raporunun DTÖ üyelerine dağıtımı	3 hafta
	AHO'nın panel raporunu kabulü (temyize gidilmezse)	60 gün
A.	Temyize gidilmezse	Toplam: 1 yıl
Temyiz Aşaması	Temyiz Organı raporunun hazırlanması	60-90 gün
	AHO'nın temyiz raporunu kabulü	30 gün
B.	Temyize gidilirse	Toplam:
	i) Temyiz raporu 60 günde tamamlanırsa [Açıklama: A. da belirtilen süre (1 yıl) + Raporun hazırlanması (60 gün) + Raporun kabulü (30 gün)]	1 yıl 3 ay
	ii) Temyiz raporu 90 günde tamamlanırsa [Açıklama: A. da belirtilen süre (1 yıl) + Raporun hazırlanması (90 gün) + Raporun kabulü (30 gün)]	1 yıl 4 ay
Uygulama	Uygulama süresi	
	Temyize gidilmemesi halinde azami süre	15 ay
	Temyize gidilmesi halinde azami süre	18 ay
C.	Temyize gidilmezse	Toplam:
	i) Panel raporunun kabul edildiği tarihten itibaren azami 15 ay [Açıklama: A. da belirtilen süre (1 yıl) + 15 ay]	2 yıl 3 ay
	Temyize gidilirse	Toplam:
	Temyiz raporunun kabul edildiği tarihten itibaren 18 ay	
	ii) Temyiz Raporunun 60 günde hazırlanması halinde [Açıklama: B.i deki süre (1 yıl 3 ay) + 18 ay]	2 yıl 9 ay
	iii) Temyiz Raporunun 90 günde hazırlanması halinde [Açıklama: B.ii deki süre (1 yıl 4 ay) + 18 ay]	2 yıl 10 ay

Tablo 3.2. AHM'de süreler.

Kaynak: Aerts, a. g. e., 2009, 38., Akın, a. g. e., 2006, 65., Ulusoy, a. g. e., 2009, 251 ve (İnternet: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/disp1_e.htm, Erişim tarihi: 22.05.2022)'den yararlanılmıştır.

3.3.1 Danışma Aşaması

AHM'nin ilk aşaması danışmalar aşamasıdır. DTÖ'de anlaşmazlıkların halli süreci, bir üye ülkenin diğer bir üye ülke tarafından DTÖ anlaşmalarından doğan haklarının ihlâl edildiği iddiasıyla DTÖ AHM'ye resmî olarak başvurarak danışmalarda bulunmayı talep etmesiyle başlar. Bu hukuki sürecin başlamasına sebep olan ihlallerin nitelikleri ve türlerine “3.1.1 GATT Dönemi” başlığı altında değinilmiştir (Bkz. s.61-64). Anlaşmazlıkların danışmalar aşamasında çözülmesi, panel aşamasında çözülmesinden daha kısa sürede sonuç alınmasını sağlaması ve masrafsız olması bakımından her zaman tercih edilir. Bu aşamayı süreç içerisinde önemli kılan bir başka faydası, tarafların somut anlaşmazlığa ilişkin olarak panel aşamasında ileri süreceği hukuki iddialar ve taleplerin daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlamasıdır. Taraflar arasındaki anlaşmazlığa dostça bir çözüm sağlamayı temin ettiği için süreç boyunca bu imkânın denenmesine izin verilmektedir³⁰⁶.

Danışmalar aşamasının *amacı*, üyelerin karşılıklı görüşmesini sağlayarak, aralarındaki anlaşmazlığı bire bir görüşme yoluyla çözüme kavuşturma imkânı vermektir. Aynı zamanda uygulanan önlemleri açıklığa kavuşturarak anlaşmazlığın hukukî dayanaklarının ve dava konusu vakıaların taraflar arasında anlaşılmasını sağlamaktır. Bu nedenle tarafların birbirleriyle iş birliği halinde olmaları önem arz etmektedir. Zaten DTÖ'ye üye devletler, AHMM. m. 4.1 ile danışmalar yönteminin güçlendirilmesi ve etkinliğinin artırılması yönündeki kararlılıklarını taahhüt altına aldıklarından, bir üye devletin danışmalar talebinde bulunması halinde, olumlu bir yaklaşım sergileyerek birbirlerine fırsat tanımaları, bu taahhüt ve kararlılıklarının bir gereğidir.

GATT döneminde ortaya çıkan eleştiriler ve tecrübelerden hareketle, AHMM'de danışmalar aşamasına belirli süre sınırlamaları getirilmiş ve böylece tarafların süreci uzatmaları engellenmiştir³⁰⁷. Ancak danışma sürecinin başlatılmasıyla ilgili olarak bir zaman dilimi öngörülmemiştir³⁰⁸.

³⁰⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 156.

³⁰⁷ Yılmaz, a. g. e., 2006, 26-27.

³⁰⁸ Cengiz, a. g. e., 2018, 52.

Önlemlerin uygulamaya başlamasıyla genellikle anlaşmazlık tarafları danışma sürecine girmeden önce kendi aralarında görüşerek anlaşmaya çalışmakta ve bunu sağlayamazlarsa resmi danışma talebinde bulunmaktadırlar³⁰⁹. Resmi danışma talebi, panel kurulmasını talep edebilmek için bir önkoşuldur³¹⁰. Danışma talebi, AHMM. m. 4.4 uyarınca yazılı şekil şartına tabi olup, söz konusu yazılı talepte, talebin gerekçeleri, anlaşmazlığa konu olan önlemin ne olduğu ve şikâyetin hukuki dayanaklarının belirtilmesi gerekir. Danışmalar talebinde bulunan üyenin, talebini yazılı olarak anlaşmazlık konusu önlemi alan diğer tarafa, AHO'ya, anlaşmazlıkla ilgili DTÖ konsey ve komitelerine göndermesi gerekmektedir. Ancak uygulamada talebin yalnızca AHO'ya gönderildiği³¹¹, AHO'nun bu talebi resmi DTÖ belgesi olarak yayımladığı³¹² ve anlaşmazlıkla ilgili DTÖ komite ve konseylerine gönderdiği görülmektedir³¹³.

Danışma talebini alan ilgili ülke tarafından 10 gün içinde talebe cevap verilmesi ve talep tarihinden itibaren 30 gün içinde danışmalara başlanması gerekmektedir (AHMM. m. 4.3). Genel düzenleme bu yönde olmakla birlikte bazı istisnalar da bulunmaktadır³¹⁴. Danışma talebi yapıldıktan sonra 10 gün içinde bir cevap alınamazsa veya 10 gün içinde cevap alınır ancak 30 gün içinde danışmalara başlanmazsa şikâyet eden tarafın panel kurulmasını talep etme hakkı doğmaktadır (AHMM m. 4.3).

Danışmalar gizli yapılır (AHMM m. 4.6). Bu nedenle taraflar danışmalar esnasında kendilerine sunulan bilgi ve belgeleri üçüncü bir tarafa ifşa edemez. Bu durumun taraflarca bilinmesi danışma toplantılarında daha açık davranarak sorunun kısa sürede çözülmesine yardımcı olabilmektedir³¹⁵.

³⁰⁹ Cengiz, a. g. e., 2018, 51.

³¹⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 137.

³¹¹ Cengiz, a. g. e., 2018, 52.

³¹² Akın, a. g. e., 2006, 66.

³¹³ Ulusoy, a. g. e., 2008, 159.

³¹⁴ “Bozulabilir mallarla ilgili uyuşmazlıklarda danışmalara başlama süresi 10 gündür ve danışmalardan 20 gün içerisinde sonuç alınamaması durumunda davacı tarafın panel kurulmasını talep etmesi mümkündür (md. 4.8). Burada amaçlanan, doğacak zararın giderilmesinin zorluk arz edeceği türden acil durumlarda tarafların daha kısa sürede sonuca ulaşmasını sağlamaktır...” Yılmaz, a. g. e., 2006, 29.

³¹⁵ Yılmaz, a. g. e., 2006, 28.

Üyelerin danışmaları nerede yapacakları ile ilgili AHMM’de bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle istedikleri yerde ve zamanda yapma hakları bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Danışma görüşmelerinin çoğunlukla Cenevre’de toplantı odasında ya da misyonlarda gerçekleştirildiği, bunun dışında anlaşmazlık taraflarının ülkelerinde de karşılıklı görüşmelerin yapılabildiği görülmektedir. Genellikle görüşmeler misyon üyeleri üzerinden yürütülmektedir, fakat ihtiyaç duyulması halinde özel temsilcilerin katılması da mümkündür³¹⁶. Danışmaların tamamen taraflara bağlı ve gizli yürütülmesi bu sürecin denetimini kısıtlamakta, DTÖ organlarının denetimi dışında gerçekleşen bir süreç ortaya çıkmaktadır³¹⁷.

Danışma talepleri GATT 1994’ün XXII’nci (ikili istişareler) maddesi veya XXIII’üncü (çoklu istişareler) maddesi ile AHMM m.4 esas alınarak yapılmaktadır. GATT 1994’ün XXII ve XXIII üncü maddelerinden hangisinin hukuki dayanak olarak gösterildiği, üçüncü tarafların danışmalara katılabilmelerinde önem arz etmektedir. Danışma görüşmelerinin GATT 1994’ün XXII’nci maddesi çerçevesinde yapılmasının talep edilmesi halinde diğer üye devletler, şikâyet olunan devletin izin vermesi halinde danışmalara katılabilmektedir (AHMM m. 4.11). GATT 1994’ün XXIII’üncü maddesine göre yapılan danışma talebi ise, üçüncü devletlerin katılımına izin vermemektedir. Dolayısıyla diğer üye devletlerin danışmalara katılıp katılamayacağı şikâyetçi tarafın danışma talep dilekçesinde göstereceği hukuki dayanağa (yani isteğine) bağlı olmaktadır³¹⁸. Üçüncü ülkelerin danışmalara katılabilmesi “önemli bir ticari menfaati” bulunması ve şikâyet edilen ülkenin onay vermesi koşullarının sağlanmasıyla mümkün bulunmaktadır³¹⁹. Danışma talebinin DTÖ tarafından duyurulmasından itibaren 10 gün içinde danışmalara katılmak isteyen üçüncü ülke, danışmalara katılma talebini danışmalarda bulunacak taraf ülkelere ve AHO’ya iletmesi gerekmektedir. Şayet üçüncü ülkenin danışmalara katılma talebi şikâyet edilen ülke tarafından kabul edilmezse, söz konusu üçüncü ülkenin de ilgili ülkeye karşı bağımsız bir hukukî süreç başlatarak danışmalarda bulunulmasını talep etmesi de mümkün bulunmaktadır (AHMM, m. 4.11). Oysa panel aşamasında üçüncü tarafların katılımı için davalı tarafın katılım talebini kabul etmeme yetkisi bulunmamakta olup üçüncü tarafın “önemli bir menfaatinin” bulunması yeterlidir (AHMM m.10.2)³²⁰.

³¹⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 161.

³¹⁷ Cengiz, a. g. e., 2018, 55.

³¹⁸ Aerts, a. g. e., 2009, 40.

³¹⁹ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

³²⁰ Ulusoy, a. g. e., 2008, 169.

Danışma görüşmeleri, talebin alınmasından itibaren 60 gün içinde sonuçlanmalıdır. Bu 60 gün içinde anlaşmazlığın çözülememesi halinde, danışma talebinde bulunan tarafın AHO'dan anlaşmazlığın halli için bir panel kurulmasını talep etme hakkı doğmaktadır. Danışma görüşmeleri için tanınan 60 günlük sürenin dolmasından önce, tarafların anlaşmazlığı kendi aralarında çözemeyeceklerine karar vermeleri durumunda da dâvacı tarafın panel kurulması talebinde bulunması mümkündür (AHMM, m. 4.7). Hatta Temyiz Organı kararına göre tarafların anlaşması durumunda, danışmalarda bulunulmayarak doğrudan doğruya panel kurulması aşamasına geçilmesi de mümkündür³²¹.

Diğer taraftan hem danışmalar aşamasında hem de dava sürecinin her aşamasında (ama genellikle panele gitmeden önce) anlaşmazlığın taraflarının *iyi niyet, uzlaştırma ve arabuluculuk* yoluyla anlaşmazlığı kendi aralarında çözmeye çalışmaları ayrı bir usul olarak öngörülmüştür (AHMM m. 5)³²². Taraflarının isteğine bağlı olarak uygulanan bu usullerde DTÖ Genel Müdürü'nden anlaşmazlığın çözümü için taraflara yardımcı olması beklenmektedir. Söz konusu usuller, devletler tarafından bugüne kadar kullanılmamıştır.³²³

Danışmalar yolu ile anlaşmazlık çözümlenemese bile AHM'nin her aşamasında tarafların bir çözüm üzerinde anlaşmak üzere görüşmeleri sürdürmesi mümkündür. Uygulamada da bazı davalarda AHO'ya başvurularak görüşmelere imkân tanınması için panelin askıya alınması, Panel veya Temyiz Raporu'nun geciktirilmesinin istendiği görülmektedir³²⁴.

Danışmalar sürecinin sonunda, taraflar aralarındaki anlaşmazlığı bir çözüme kavuştururlarsa ulaştıkları bu çözümü, AHO'ya, ilgili Konseylere ve Komitelere bildireceklerdir. Bu bildirimin amacı diğer üyelerin ulaşılan çözüme ilişkin herhangi bir itirazı var ise bunu ileri sürmelerine fırsat tanımaktır (AHMM m. 3.6).

³²¹ "...Temyiz Organı kararı, *Mexico – Corn Syrup (Article 21.5 – US)*, WT/DS132/AbP/RW, para. 62." Yılmaz, a. g. e., 2006, 29.

³²² Yılmaz, a. g. e., 2006, 28.

³²³ Aerts, a. g. e., 2009, 41.

³²⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 162.

Danışmalar aşamasında, gelişmekte olan ülkelerin durumlarının özellikle dikkate alınması hükme bağlanmış (AHMM, m. 4.10), böylece onların kendilerini ayrıcalıklı hissederek sisteme katılımı teşvik edilmek istenmiştir. Anlaşmazlık taraflarından biri gelişmekte olan bir ülke ise AHO Başkanı, danışmalarda bulunma süresini uzatabilecektir (AHMM, m. 12.10)³²⁵. Gelişmekte olan ülkeler gibi az gelişmiş ülkelerin özel durumlarının da AHM'nin bütün aşamalarında dikkate alınması istenmiştir (AHMM m. 24.1,2).

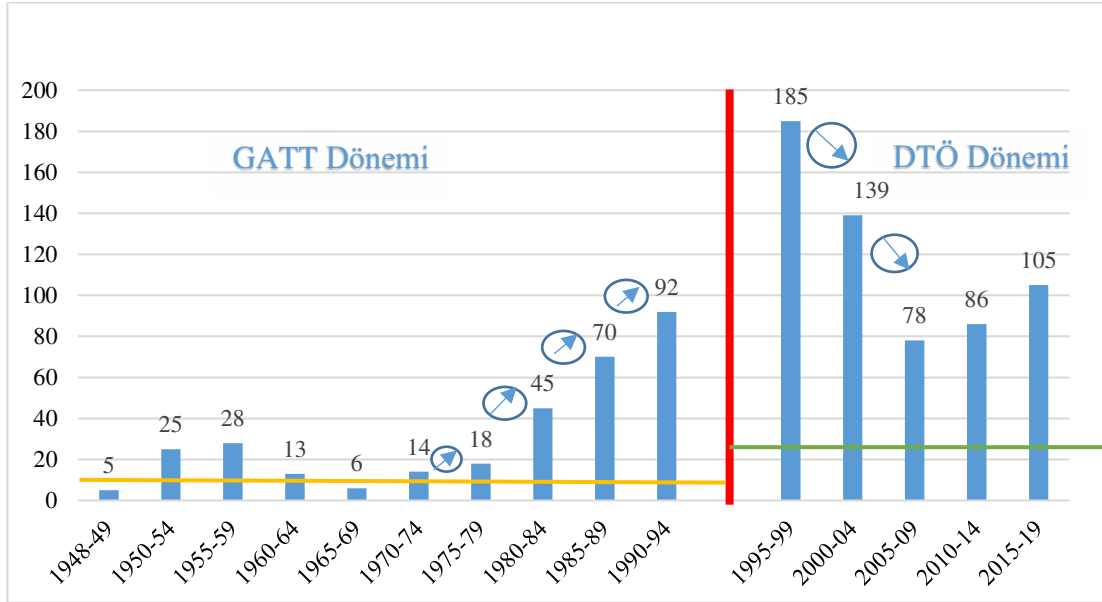
AHM'de sistemin işletilmesi danışma görüşmeleri ile başladığı için anlaşmazlık başvuru sayıları aynı zamanda danışmalar aşamasında bulunan anlaşmazlık sayıları ile aynı anlama gelmektedir. GATT dönemi ile karşılaştırma yapabilmek açısından DTÖ dönemi anlaşmazlık sayıları da beşer yıllık dönemlere ayrılarak aynı tabloda gösterilmek suretiyle incelenmiştir (Şekil 3.10.a). 2020 yılı hem pandeminin etkisinin hissedildiği olağandışı yıl olması hem de beş yıllık döneme dahil olmaması nedeniyle bu yılda yapılan 5 adet başvuru karşılaştırma incelemesinde dışarda bırakılmıştır.

DTÖ döneminde 2019 yılı Aralık ayı sonuna kadar toplam 593 adet anlaşmazlık (danışma) başvurusu yapılmıştır. Şekil 3.10.a.'dan da görüleceği üzere GATT döneminde kurallı düzenlemelerin yapılmaya başlanmasıyla 1980'lerden sonra meydana gelen başvuru artışları, DTÖ'nün yürürlüğe girdikten sonraki ilk 5 yıl olan 1995-1999 döneminde zirve yapmış bulunmaktadır. Sonraki iki dönemde ise azalma eğilimine girildiği görülmektedir. Bununla birlikte 46 yıllık GATT döneminde 316 başvuruya karşılık yıllık başvuru ortalaması 6.87 (Şekil 3.10.a sarı çizgi) olurken, 25 yıllık DTÖ dönemindeki yıllık başvuru ortalaması 23.70 (Şekil 3.10.a yeşil çizgi) olmuştur. Sistemin GATT döneminden yaklaşık 3,5 kat daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

GATT dönemi ve DTÖ döneminde sistemin en yoğun kullanıldığı periyotları karşılaştırdığımızda (GATT Dönemi 1975-1994 ve DTÖ Dönemi 1995-2015) söz konusu periyotta GATT dönemi başvuru ortalaması 11,25 iken, DTÖ dönemi başvuru ortalaması 24,4'e çıkmaktadır. Yani her iki dönemde de sistemin en yoğun kullanıldığı periyotlar itibariyle bile DTÖ dönemi kullanımı, GATT döneminin 2 katından fazla olmuştur. Bu sonuçlar bize sistemde

³²⁵ Akın, a. g. e., 2006, 67.

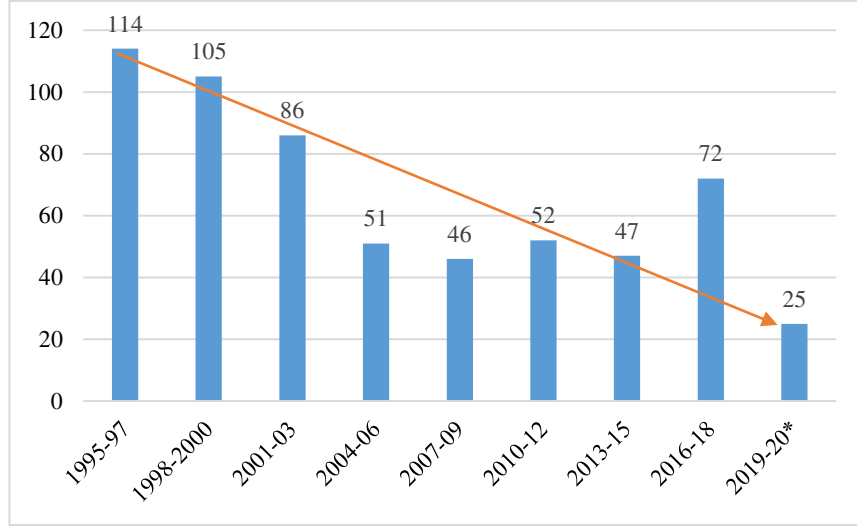
yapılan düzenlemelerin üyeler tarafından benimsendiğini ve sistemin kullanımını teşvik ettiğini göstermektedir.

Şekil 3.10.a. GATT–DTÖ dönemleri AHM başvuru sayıları karşılaştırması (5 yıllık dönemler).

Kaynak: GATT dönemi WTO, a. g. e., 2018, 8 (Bkz. Şekil 3.1) ve DTÖ Dönemi WTO, a. g. e., 2021, 139, Figure 1,’dan oluşturulmuştur.

Diğer taraftan bir başvuru sürecinin aşamalarının yaklaşık 3 yılda tamamlandığı gözönüne alınarak DTÖ dönemi başvuruları 3’er yıllık dönemlere ayrılarak incelendiğinde (Şekil 3.10.b) başvuru trendinin 2016-2018 dönemi hariç azalma eğilimi gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu yöndeki bir sonuç kanaatimizce sisteme olan ilginin azalmasının değil, gerek panel kararları ve gerekse temyiz organı kararları ile oluşmaya başlayan içtihat ve müktesabat nedeniyle ülkelerin uygulamalarında daha hassas olmaya başlamalarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 2016-2018 döneminin kur savaşları ve ticaret savaşlarının ivmelendiği yıllar olması ve bu dönemde alınan ticaret önlemlerinin DTÖ mekanizmasına taşındığını göstermesi bakımından bu dönemde yaşanan artış anlamlandırılabilir. Diğer taraftan aynı etkinin izleyen dönemde de kendini göstermesi muhtemel iken, pandeminin ortaya çıkmasının bu durumu baskıladığı anlaşılmaktadır.

Şekil 3.10.b. DTÖ dönemi AHM başvuru sayıları (3 yıllık dönemler).

Kaynak: WTO, a. g. e., 2021, 139, Figure 1’den oluşturulmuştur.

DTÖ döneminde anlaşmanın ilk 5 yıllık periyodunda 125 anlaşmazlıkla ilgili 185 danışma başvurusu yapılmıştır. ABD 43 anlaşmazlıkla ilgili 60 danışma başvurusunda bulunmuş iken, bu sayı toplam anlaşmazlığın 1/3’üne tekabül etmektedir. Aynı zamanda danışma taleplerinin %35’ini ilk 3 yıllık dönemde yaptığı görülmektedir. AB’nin görünümüne bakacak olursak 44 anlaşmazlıkla ilgili 47 danışma talebinde bulunduğu, bu rakamın anlaşmazlıkların 1/3’üne tekabül ettiği görülmektedir. AB’nin ilk iki yıldaki başvurusunun %11 olduğu düşünüldüğünde son yıllarda mekanizmayı kullanma tercihinin arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. İlk 5 yıllık uygulamada ABD ve AB toplam anlaşmazlık başvurularının %60’ını yapmış görünüyor. Bunların yanında 8 danışma talebiyle (%12’5’e tekabül ediyor) göreceli olarak az olmakla birlikte Kanada’nın da sistemi kullandığı görülmektedir. İlk 5 yıllık periyod özellikle temyiz organının faaliyetlerinin oturması ve kabullenilişi açısından oldukça tartışmalı geçmekle birlikte bu 5 yıllık uygulama döneminde sistemin çoğu üye tarafından benimsendiği görülmektedir³²⁶.

İkinci 5 yıllık periyotta sistemin kullanımında ilk döneme kıyasla düşüş olduğu gözlemlenmektedir. 94 anlaşmazlığı kapsayan 127 danışma başvurusunun incelendiği ikinci

³²⁶ Davey, W. J. (2005). “The WTO Dispute Settlement System: The First ten Years” *Journal of International Economic Law* 8(1), 17–50. Oxford University Press 2005 s. 17-18.

dönemde ABD ve AB'nin sistemi kullanmadaki dominant özelliğinin bu dönemde kırılmış olduğu görülmektedir. 2000-2004 arası dönemde ABD 18 anlaşmazlıkla ilgili 18 danışma talebinde bulunmuş (Bu dönem anlaşmazlıklarının %19'una tekabül ediyor). AB ise aynı periyotta 15 anlaşmazlıkla ilgili olarak 15 danışma talebinde bulunmuş (ki bu da o dönem ki anlaşmazlıkların %15'ine tekabül etmektedir). Şayet 2000 yılı dışarıda bırakılmış olsa ABD'nin payı %15'e, AB'nin payı ise %12'ye gerilemiş olacaktır³²⁷.

DTÖ döneminde getirilen yeni düzenlemeler ile gelişmekte olan ülkelerin AHM'ye daha çok katılmaları amaçlanmıştır. İstatistiki veriler de GATT dönemine kıyasla DTÖ döneminde gelişmekte olan ülkelerin şikâyetlerini artırdıklarını göstermektedir. İlk dönemde danışma taleplerinin %25'i gelişmekte olan ülkelere aitken, ikinci 5 yıllık dönemde bu oran iki kattan fazla artarak toplam danışma başvurularının %62'si bu ülkeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin sistemi kullanımının ikinci 5 yıllık döneminde kayda değer biçimde artış gösterdiği görülmektedir. Böylece hem mutlak anlamda hemde göreceli olarak bu dönemde gelişmekte olan ülkelerin sistemi kullanma ağırlığı artmıştır. Brezilya bu dönemde 9 başvuru ile bu ülkeler arasında oldukça aktif rol oynamaktadır³²⁸.

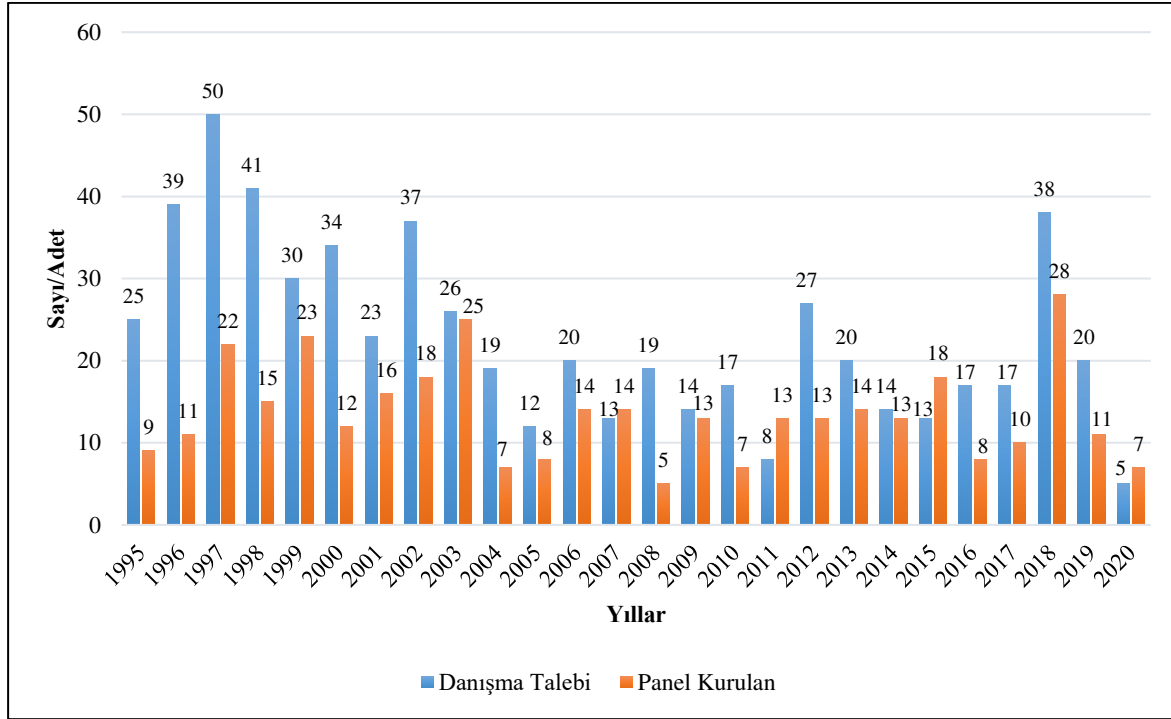
Yıllara göre dalgalı seyir izlemekle birlikte sistemin başlangıçta çoğunlukla gelişmiş ülkeler tarafından kullanıldığı (GATT Dönemi), ancak DTÖ döneminde ise az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin de gittikçe artan oranda sistemi benimsediği ve kullanmaya başladığı görülmektedir (Bkz. Şekil 3.7, s. 80). Hatta bu dönemde cevap veren (savunma tarafı) ülkelerin çoğunluğunun da gelişmekte olan ülkeler olması, bu ülkelerin yalnızca gelişmiş ülkelere karşı değil gelişmekte olan ülke grubunda birlikte oldukları ülke grupları ile birbirlerine karşıda sistemi etkin bir şekilde işlettiklerini göstermektedir. Özellikle Latin Amerika ülkelerinin sistemi birbirlerine karşı yoğun bir biçimde kullandığı gözlemlenmektedir³²⁹. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla çekimser davranmalarının birçok nedeni olmakla birlikte en belirgin nedenler AB ve ABD gibi ülkelere yardım almaları, tercihli ticaret sisteminden faydalanmaları dolayısıyla söz konusu ülkeleri kızdırmak istememeleridir³³⁰.

³²⁷ Davey, a. g. m., 2005, 23.

³²⁸ Davey, a. g. m., 2005, 24.

³²⁹ Davey, a. g. m., 2005, 24.

³³⁰ Ulusoy, a. g. e., 2008, 167.

Şekil 3.11. DTÖ dönemi danışma aşamasında çözölen anlaşmazlık sayısı.

Kaynak: WTO, a. g. e., 2021, 139, Figure 1.

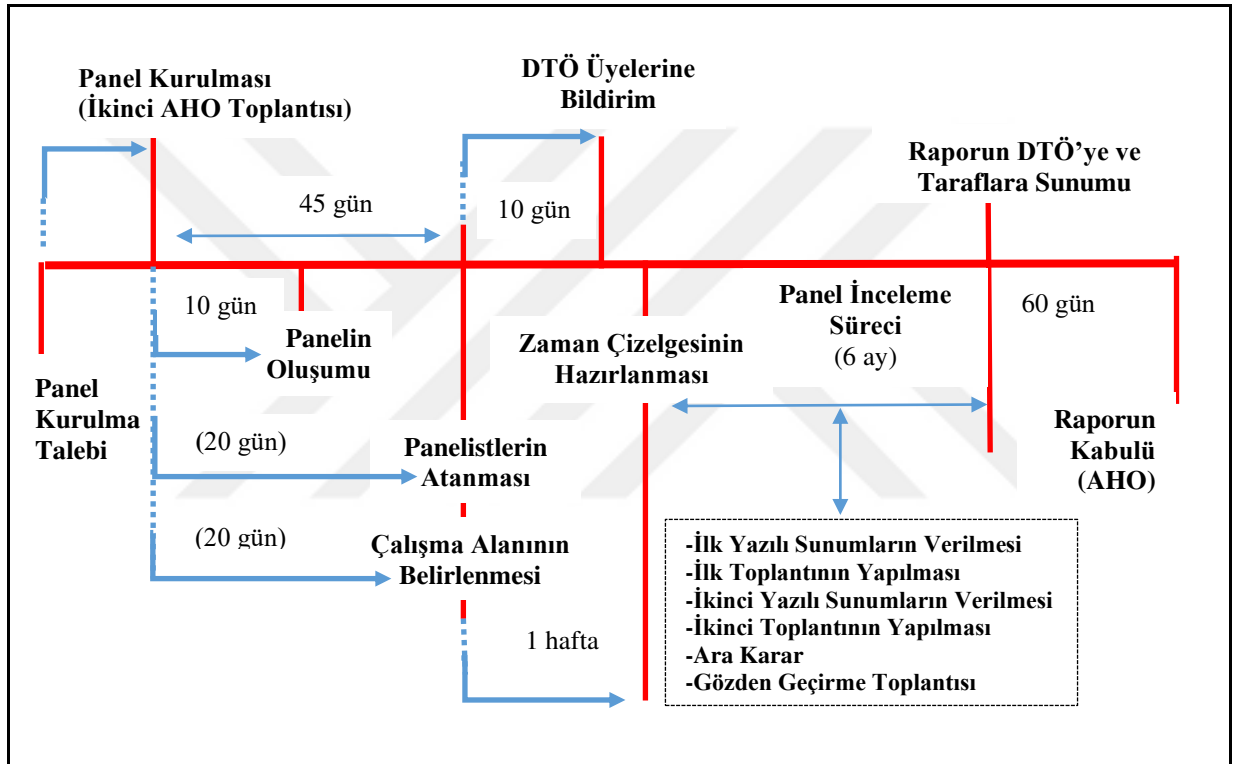
DTÖ döneminde danışmalar aşamasında çözümlenen anlaşmazlık sayılarını incelemek için toplam başvuru ile bunlardan panele taşınanların sayısını karşılaştırmamız gerekmektedir (Şekil 3.11). Söz konusu rakamlar incelendiğinde DTÖ'ye sunulan anlaşmazlıkların %41'inin panele başvurulmaksızın danışmalar aşamasında dostane bir şekilde çözüme kavuşturulduğu görölmektedir. Toplam anlaşmazlığın %59'u ise Panel'e taşınmaktadır (2019 sonu itibariyle danışma talebi: 593, kurulan panel:345'dir)³³¹. DTÖ'nün kurulduğu günden beri en düşük anlaşmazlık başvurusunun yapıldığı 2020 yılını da analize dahil ettiğimizde sonuç çok değişmemektedir. Yalnızca bir puanlık bir kayma olduğu görölmekte, toplam başvuruların %40'nın danışma aşamasında çözüldüğü, %60'nın ise panel aşamasına taşındığı şeklinde bir sonuç ortaya çıkmaktadır (2020 dahil edildiğinde danışma talebi 598, kurulan panel 356'dır)³³². Kurulan bu panellerin sonunda bütün anlaşmazlıklar için değil 265 anlaşmazlık için panel raporu düzenlenmiştir. Bunun sebebi panel kurulmuş olsa bile anlaşmazlığın her safhasında tarafların anlaşmazlığı çözüme imkânının bulunmasıdır.

³³¹ WTO, a. g. e., 2015, 1.

³³² İnternet:https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputats_e.htm, Erişim tarihi: 14.11.2021.

3.3.2 Panel Aşaması

Anlaşmazlık danışmalar aşamasında çözüme ulaştırılırsa süreç orada son bulacaktır. Yoksa sonraki aşama olan panel aşamasına geçilir. Panel aşaması, panel kurulma talebi ile başlayan ve Panel Raporu'nun AHO tarafından kabulü ile sonuçlanan bir süreçtir (Şekil 3.12). Şimdi bu sürecin her bir safhasında gerçekleştirilen işlemleri inceleyelim.

Şekil 3.12. Panel aşaması işleyiş süreci.

Kaynak: AHMM hükümlerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

3.3.2.1 Panelin kuruluşu

Panel aşamasının başlayabilmesi için şikâyetçi tarafın AHO'dan panel kurulmasını talep etmesi gerekmektedir.

3.3.2.1.1 Talep aşaması

Şikâyetçi taraf aşağıdaki hallerde AHO'dan panel kurulmasını talep edebilir.

- (1) Danışmalara girme talebine 10 gün içinde cevap verilmemesi (AHMM, m. 4.3).
- (2) Danışmalara girme talebinin alındığı tarihten sonra en fazla 30 gün içinde veya karşılıklı kabul edilen başka bir süre içinde danışmalara başlanmaması (AHMM, m. 4.3).
- (3) Danışma talebinin alındığı tarihten sonra 60 gün içinde danışmalar yoluyla anlaşmazlığın çözülememesi veya bu süre içinde taraflarca ortaklaşa olarak anlaşmazlığın danışmalar yoluyla çözümlenemeyeceğine karar verilmesi (AHMM, m. 4.7).
- (4) Tarafların danışmalar gerçekleştirilmeden doğrudan doğruya panel kurulması aşamasına geçilmesine ortaklaşa karar vermesi (AHMM, m. 4.7).
- (5) Acil durumlarda (bozulabilir mallarla ilgili acil durumlar dahil) talebin alındığı tarihten itibaren 10 gün içinde danışmalara başlanmaması veya talebin alındığı tarihten sonra 20 gün içinde anlaşmazlığın çözülememesi (AHMM, m. 4.8).

Şikâyetçi tarafın yukarıdaki hallerden birinin gerçekleşmesi durumunda anlaşmazlığı çözmek üzere bir panel kurulmasını AHO'dan talep etmesiyle panel süreci başlamaktadır. Panel kurulması talebinin yazılı olarak yapılması gerekir. Bu talepte, anlaşmazlık konusu önlemin ne olduğu, (özet bir şekilde) şikâyetin yasal dayanakları ve tarafların danışmalarda bulunup bulunmadıkları belirtilmelidir (AHMM m. 6.2). Şikâyetin yasal dayanaklarına ilişkin özet, dava nedenlerinin anlaşılmasını sağlayacak biçimde olmalıdır³³³. Davanın yasal dayanaklarından anlaşılması gereken husus, belirli bir anlaşma ya da anlaşmalarda yer alan ve ihlal edildiği düşünülen hükümlerdir ve bu hükümlerin belirtilmesi gerekir³³⁴.

Uygulamada davalı tarafların, davacının panel kurulması talebinde anlaşmazlık konusu önlemin ne olduğu ve yasal dayanaklarının yeterince açık belirtilmediği iddiasıyla açıkça

³³³ Yılmaz, a. g. e., 2006, 31.

³³⁴ Akın, a. g. e., 2006, 47.

belirtilmeyen dava sebebinin panel tarafından karara bağlanamayacağını sıkça ileri sürdükleri görülmektedir. Bu durum Panellerin ve Temyiz Organının konuya ilişkin bir içtihat oluşturmasını beraberinde getirmiştir. Temyiz Organı'na göre; panel kurulması talebinin iki fonksiyonu bulunmaktadır. Birincisi, davalı tarafı yasal dayanaklar konusunda bilgilendirmektedir. Böylece adil bir yargılama yapılmasının sağlanmasına hizmet etmektedir. İkincisi, dava nedenlerini açıkça ortaya koyarak panelin çalışma alanını belirlemektedir. Panel, çalışma alanına göre faaliyet yürüteceği ve adil yargılamayı sağlaması gerektiği için bu iki hususa etki eden davacının panel kurulması talebine ilişkin yazılı metin dikkatle incelenmeli, dava nedenlerinin söz konusu metinde yer alıp almadığına karar verilmelidir³³⁵.

Panel kurulması için yapılan başvurunun panel sürecini başlatmak dışında;

- Davalı tarafa, panelin inceleme konusu ile danışmalar aşamasının konusunun aynı olup olmadığını belirlemesine olanak sağlaması³³⁶;
- Üçüncü tarafların, önemli bir menfaatleri olması halinde yargılama sürecine katılmalarını belirleyebilmelerine olanak sağlaması³³⁷,

gibi işlevleri de bulunmaktadır.

Panel kurulması talebinde bulunulurken usul olarak son derece dikkatli davranmak gerekmektedir. Aksi takdirde şikâyet edilen taraf temyiz sürecinde panel talebinin usulüne göre yapılmadığını iddia ederek panel raporunun reddini talep edebilmektedir. Her yargısal süreçte olduğu gibi AHMM'de yer alan panel kurulmasına yönelik usule uyulup uyulmadığını Temyiz Organı inceleyerek konuyu açıklığa kavuşturan içtihatlar da oluşturmaktadır. Örneğin Temyiz Organı konuya ilişkin bir kararında; panel kurulma talebinde, şikâyetçi tarafın davasını ayrıntılarıyla açıklamasının gerekmediği, fakat ihlal edildiğini ileri sürdüğü anlaşmaların ilgili hükümlerine atıflar yaparak, asgari seviyede tüm iddialarını ileri sürmesi gerektiğini belirtmiştir. Yine başka bir kararında; ihlal edildiği ileri sürülen hükümleri belirten “basit bir

³³⁵ Yılmaz, a. g. e., 2006, 33.

³³⁶ “...Temyiz Organı'na göre, danışmalar sürecinde ortaya çıkan vakıalar ışığında dâvacı tarafın panel kurulması talebinde danışmalarda bulunma talebine nazaran farklılık arz eden dâva nedenlerini ileri sürmesi normal karşılanmalıdır..... istişare talebi ve panel kurulması talebini düzenleyen 4. ve 6. maddelerine dayanarak dava konusu önlemler arasında tam ve kesin bir aynılık olması gerekmediğini ifade etmiştir.... TO Raporu Brazil – Aircraft, WT/DS46/AbB/R, para. 132-133.” Yılmaz, a. g. e., 2006, 27.

³³⁷ Akın, a. g. e., 2006, 68.

listeleme”nin iddiaları göstermede yetersiz kalabileceği gibi, panel kurma talebinde yer alacak ayrıntıların seviyesinin, davalı tarafın savunmasını adil şekilde hazırlamasına olanak sağlayacak şekilde bilgi içerip içermediğine göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir³³⁸.

3.3.2.1.2 Talebin karara bağlanması aşaması

Panel kurulması talebinin şikâyetçi tarafından AHO’ya ulaştırılmasından sonra (AHO’nun toplantı tarihinden en az 10 gün önce toplantıyı bildirmesi koşuluyla) 15 gün içerisinde AHO, panel kurulma talebini ele almak üzere özel gündemle toplanabilmektedir. Talebin gündeme alındığı ilk AHO toplantısında panel kurulma talebine bir itiraz olması durumunda (uygulamada davalı ülke itiraz edebilmektedir) kurulma kararı verilemeyecektir³³⁹. Bu nedenle genellikle panel kurulma talebinin gündeme geldiği *en geç ikinci AHO toplantısında* oy birliğiyle panelin kurulmamasına karar verilmediği sürece (öyleki bu aşamada şikâyetçi ülke kurulması yönünde oy kullanacağı için) panel otomatik olarak kurulmaktadır (AHMM m. 6.1).

3.3.2.2 Panelin oluşumu

Panelin oluşumu, panelin kuruluşundan sonra gerçekleşen ve panel üyelerin belirlenmesine yönelik bir süreç olup üyelerin belirlenmesi ile tamamlanır. Bu süreçte üyelerin seçiminde hangi metodolojinin izleneceği, kimler tarafından seçileceği, üyelerin sahip olması gereken özellikler gibi konular açıklığa kavuşturulmaktadır. Panelin kurulması aşamasında tek yetkili organ AHO’dur. Ancak panelin oluşumunda farklı faktörlerde rol almaktadır³⁴⁰.

Birden fazla üye ülke, aynı konuya ilişkin olarak ayrı ayrı panel oluşturulması talebinde bulunabilir. Böyle bir durumda AHO’nun, mümkün mertebe tek bir panel oluşturması önerilmektedir. Ancak bu yapılırken talepte bulunan her üyenin hakları gözetilmelidir (AHMM, m. 9.1). Oluşturulan tek panel, incelemesini, bu incelemeler ayrı panellerde yapıyor muş gibi

³³⁸ “....TO Raporu, “EC-Bananas III”, Belge No. WT/DS27/AB/R., ve TO Raporu “Korea- Dairy”, Belge No. WT/DS98/AB/R para . 120-127...”. Akın, a. g. e., 2006, 69.

³³⁹ Yılmaz, a. g. e., 2006, 31.

³⁴⁰ Ulusoy, a. g. e., 2008, 174.

hiçbir anlaşmazlık tarafının hakkına zarar gelmeyecek şekilde gerçekleştirecek ve ilgili tarafların talebi halinde anlaşmazlık konusuyla ilgili ayrı raporlar sunacaktır. Birden fazla şikâyetçinin her biri tarafından sunulan yazılı başvurular diğer şikâyetçilere verilecek, bir şikâyetçi panele görüşlerini sunarken diğer şikâyetçiler de hazır bulunma hakkına sahip olacaktır (AHMM, m. 9.2). Daha kısa sürede sonuç alınmasını sağlayarak zaman kazandıran, ilgili üyelerin kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmasına imkân tanıyan ve her bir şikâyetçinin sunmuş olduğu tüm belgelere tarafların hepsinin ulaşmasını temin eden faydalı bir düzenleme olduğunu söylemek mümkündür³⁴¹.

Diğer taraftan dünyada NAFTA, AB, Afrika, Karayip ve Pasifik (ACP) gibi ekonomik entegrasyonların artmasıyla birlikte bu entegrasyonlar da kendi aralarında anlaşmalar yapabilmektedir. Entegrasyonlar arası anlaşmalardan kaynaklı uygulamalar şikâyet konusu olduğunda, şikâyetçi ülkenin ilgili ülkeye açtığı davaya karşı entegrasyonun da savunmaya dahil edilip edilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. AHMM’de çoklu savunmaya ilişkin bir düzenleme bulunmaması nedeniyle konuya panel ve temyiz organı kararları doğrultusunda içtihatlarla açıklık getirilmektedir. Örneğin Türkiye-Hindistan Tekstil Anlaşmazlığı’nda (DS34) şikâyetçi Hindistan, anlaşmazlık konusu aynı zamanda Türkiye ve AB arasındaki gümrük birliğine dayanmasına rağmen sadece Türkiye’ye karşı dava açmıştır. Türkiye AB’nin de bu konuda davalı taraf ve savunmacı olmasını talep etmiştir. Konuyu inceleyen panel, şikâyetçi üyenin hangi devlete dava açacağına (birden fazla devlet ile ilgili olsa bile) kendisinin karar verebileceğini ve bunlardan sadece birine karşı dava açabileceğini belirtmiştir. Yine EC-Bananas III Davası’nda da anlaşmazlık ACP ile AT arasındaki Lomé Konvansiyonu’na dayanmasına rağmen şikâyetçi devletler, sadece AT’ye karşı dava açmışlardır. Bu anlaşmazlıkta da panel ve temyiz organı, anlaşmazlığın dayanağı olan antlaşmaların diğer taraflarının (ACP) kendi rızaları olmaksızın davalı olmaya zorlanamayacaklarını ifade etmiştir³⁴².

³⁴¹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 192.

³⁴² Ulusoy, a. g. e., 2009, 167.

Birleştirilmiş panel yerine aynı konudaki şikâyetleri incelemek üzere birden fazla panel oluşturulursa, AHMM m. 9.3 uyarınca bu panellerde aynı panelistlerin görev yapması sağlanmalı ve panellerin zaman cetveli de buna göre uyumlaştırılmalıdır.

Panelin kurulmasından itibaren 10 gün içinde, taraflar panelin beş üyeden oluşacağı konusunda anlaşmazlarsa, panel üç üyeden oluşturulur (AHMM. m. 8.5). Paneller genel olarak 3 kişiden oluşmakta ve standart çalışma usul ve esasları çerçevesinde görev yapmaktadır³⁴³.

3.3.2.3. Panelistlerin atanması

DTÖ panellerinde görev yapan panel üyeleri, anlaşmazlık bazında geçici olarak atanmakta olup, sürekli görev yapmamaktadırlar. AHMM'nin 8.1'inci maddesi, panel üyelerinin devlet görevinde olan ya da olmayan nitelikli aşağıdaki kişilerden seçileceğini belirtmektedir. Bunlar;

- ✓ DTÖ üyesi bir ülkeyi DTÖ paneli önünde temsil etmiş olan kişiler,
- ✓ DTÖ üyesi bir ülkeyi DTÖ Konsey ve Komitelerinde temsil etmiş olan kişiler,
- ✓ DTÖ üyesi ülkelerin DTÖ nezdindeki temsilciliklerinde görev almış kişiler,
- ✓ DTÖ Sekreteryasında çalışmış olan kişiler,
- ✓ Uluslararası ticaret hukuku ya da politikası alanında ders vermiş olan veya yayınları olan kişiler,
- ✓ DTÖ üyesi bir ülke bürokrasisinde üst düzeyde ticaret politikası görevlisi olarak hizmet vermiş kişiler.

Panel üyeleri genellikle DTÖ bünyesinde görev yapan hükümet misyon üyeleri arasından seçilmektedir. Ancak günümüzde AHM'nin kullanımının her geçen gün artmasıyla birlikte bu temsilciler yeterli gelmemeye başlamıştır³⁴⁴. Bu nedenle DTÖ üyesi ülkelerinin devlet görevlileri dışında devlet görevlisi olmayan kişiler arasından da seçim yapılabilmektedir. Bununla beraber, taraflar aksini kararlaştırmadığı müddetçe, anlaşmazlığın tarafı ya da

³⁴³ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

³⁴⁴ Cengiz, a. g. e., 2018, 57.

anlaşmazlığa üçüncü taraf olarak katılan ülkelerin vatandaşları, o anlaşmazlıkta panelist olarak görev yapamazlar (AHMM m.8.3).

Panelin kurulmasından sonra en geç 20 gün içinde panel üyelerinin belirlenmesi gerekmektedir ve kural olarak, panelistler anlaşmazlık taraflarının mutabakatı ile seçilir (AHMM, m. 8.7). AHMM'nin 8'inci maddesinin 4'üncü paragrafı uyarınca panelistlerin seçimine yardımcı olmak amacıyla DTÖ Sekreteryası'nca bir panelist listesi hazırlanmaktadır ve taraflar panelistlerin seçiminde anlaşamazsa taraflara panel için aday önerisinde bulunmaktadır. DTÖ üyeleri periyodik olarak söz konusu listede yer almasını istedikleri kişileri Sekreteryaya bildirmektedirler. Bildirilen isimler, AHO onayından sonra listede yer alabilmektedir³⁴⁵. Bu konudaki AHO kararı pozitif konsensus ile alınmaktadır. Bu aday listesi tahdidi nitelikte olmayıp, liste dışından da panel üyesi atanabilmektedir. Bu durum, uygulamada genellikle fikri mülkiyet hakları ve ticaretin spesifik alanları ile ilgili anlaşmazlıklarda gündeme gelmektedir, çünkü aday listesi genellikle mal ticareti konusunda uzman kişilerden oluşmaktadır. Özel uzmanlık alanı gerektiren konularda liste dışından da aday gösterilmektedir³⁴⁶.

Panelistlerin seçimi için öngörülen sürede anlaşmazlığın tarafları panel üyeleri konusunda anlaşmaya varamazlarsa, taraflardan herhangi birinin talebi üzerine DTÖ Genel Müdürü, AHO Başkanı ve ilgili Konsey veya Komitenin Başkanı ile istişarelerde bulunarak panel üyelerini ve panel kompozisyonu tayin etmektedir. Bunu yaparken anlaşmazlık taraflarına da danışmaktadır. Şayet kapsamdaki anlaşma veya anlaşmalarda konuya ilişkin özel hükümler var ise buna uygun da hareket etmelidir. AHO Başkanı'nın bu şekilde oluşturulan paneli, talebi aldığı tarihten sonra en geç 10 gün içinde DTÖ üyelerine bildirmesi gerekmektedir (AHMM, m. 8.7).

Anlaşmazlık tarafları, zorunlu nedenler olmadıkça Sekreteryaya tarafından panel için aday olarak gösterilenlere itiraz edemezler (AHMM, m. 8.6). Bununla birlikte maddede belirtilen “zorunlu nedenler” kavramının içeriğine ilişkin bir düzenlemenin bulunmaması, panelist adayların meslekleri yeterlilikleri, vatandaşı oldukları ülke, daha önce aldıkları kararlar gibi sebeplerle

³⁴⁵ Internet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

³⁴⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 105.

panelistleri reddedebilmekte ve bu tartışmalar nedeniyle panellerin kurulması gecikebilmektedir³⁴⁷. Diğer taraftan panel üyeleri belirlenirken coğrafi dağılım, teknik uzmanlık, üyelere en az birinin avukat ve ekonomist olması, taraflardan birinin gelişmekte olan ülke olması halinde de mutlaka bir panelistin gelişmekte olan bir ülke vatandaşı olması gibi konulara dikkat edilmektedir³⁴⁸.

Panel üyeleri, mensubu bulundukları devleti veya bir örgütü temsilen değil, kişisel sıfatlarıyla görev yaptıkları için görevlerini bağımsız ve tarafsız bir şekilde ifa etmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda DTÖ üyeleride, panel üyelerine panelde görüşülen dava ile ilgili talimat veremezler veya panel üyelerini etkileyemezler (AHMM, m. 8.9).

3.3.2.4 Panelin çalışma süreci

Anlaşmazlıkta görev alacak panel üyelerinin atanmasını müteakip panelin çalışma süreci başlamaktadır. Panel öncelikle çalışma usullerini ve çalışma takvimini belirleyerek işlemlere başlamaktadır.

3.3.2.4.1 Panelin çalışma alanının (görev tanımının) belirlenmesi

Oluşturulan panelin bakacağı somut davadaki yargılamanın hızlı ve etkili bir biçimde ilerlemesine yönelik olarak panelin çalışma alanının sınırlarını gösteren (bazı kaynaklarda “görev belgesi” olarak adlandırılmakla birlikte bu amaçla düzenlenen bir belge olmadığı, AHO tarafından DTÖ üyelerine yapılan bildirimde panel üyeleri ile birlikte panelin çalışma alanı (görev tanımı) ilan edildiği için tarafımızca “çalışma alanı” ve/veya “görev tanımı” ifadesi tercih edilen) panelin görev tanımı, öncelikle taraflar arasında belirlenebilir. Anlaşmazlık tarafları, panel kuruluşundan itibaren 20 gün içinde aksi yönde bir karar almadıkları sürece paneller, standart çalışma alanına göre faaliyetlerini yürütürler (AHMM, m. 7.1). Bu 20 günlük sürede taraflar anlaşabilirlerse “özel görev tanımı” da belirlenebilir, aksi halde “genel görev

³⁴⁷ Cengiz, a. g. e., 2018, 58.

³⁴⁸ Ulusoy, a. g. e., 2009, 91.

tanımı” çerçevesinde panel çalışmalarını yürütecektir. Anlaşmazlık tarafları, özel bir çalışma alanı belirlemişlerse, herhangi bir üye ülke, AHO’da, bu konu hakkında itirazını ileri sürebilir (AHMM, m. 7.3)³⁴⁹. Görev tanımının belirlenmesi ve panel üyelerinin seçimi için aynı zaman dilimi öngörülmekle birlikte uygulamada görev tanımının çoğunlukla panelin kurulduğu toplantıda tespit edildiği, panel üyelerinin seçiminin daha sonra belirlendiği, ancak bu iki hususta DTÖ üyelerine bildirimin aynı belge ile eş zamanlı olarak gerçekleştirildiği görülmektedir.³⁵⁰

DTÖ web adresinde yayımlanan belgelerden AHMM’nin 7’nci maddesinde ifade edilen bir panelin standart görev tanımını;

“ ... (davacı ülkenin ismi) ... tarafından sunulan... (dava dilekçesinin DTÖ belgesi olarak yayımlandığı belge numarası) ...belgede belirtilen konuyu, aynı belgede belirtilen kapsamdaki anlaşma hükümleri çerçevesinde incelemek, AHO’nun bu antlaşma ya da antlaşmalarda yer alan tavsiye ya da kararları alabilmesine yardımcı olacak tespitlerde bulunmak”

şeklinde ifade edebiliriz. Hazırlanan standart çalışma alanı bütün DTÖ üyelerine bildirilir³⁵¹. Yukarıda yer verilen standart görev tanımından panelin çalışma alanının şikayetçi ülke tarafından AHO’ya sunulan panel kurulması talebinde ileri sürülen dava nedenleriyle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, panel kurulması talebinde dava nedenlerinin anlaşılır biçimde ortaya konulması panel incelemesi aşamasında önemli bir rol oynamaktadır³⁵². Diğer taraftan panel kurulma talebinin açık olmaması veya yeterince ayrıntı içermemesi sebebiyle adil yargılanma hakkının ihlal edileceği ileri sürülebilir³⁵³. Çünkü panel kurulma talebinde çerçevesi çizilen görev tanımı ile şikâyetin kapsamı hakkında davalı taraf ile diğer üyelere bilgi verilmektedir. Böylece adil yargılama hakkı güvenceye alınmaktadır³⁵⁴.

³⁴⁹ Akın, a. g. e., 2006, 70.

³⁵⁰ Ulusoy, a. g. e., 2008, 184.

³⁵¹ Akın, a. g. e., 2006, 70.

³⁵² Yılmaz, a. g. e., 2006, 32.

³⁵³ Cengiz, a. g. e., 2018, 56.

³⁵⁴ “TO Raporu, Brazil-Desiccated Coconut, WT/DS22/ABR, para.20...” Ulusoy, a. g. e., 2008, 178.

Panel, panel kurulması talebinde ileri sürülen dava nedenlerinin, bir başka ifadeyle çalışma alanının dışına çıkarak bir hukuka uygunluk denetimi yapamamakta, diğer bir ifadeyle, panelin re'sen inceleme yetkisi bulunmamaktadır³⁵⁵. Anlaşmazlık tarafları, yargılama süreci başladıktan sonra yeni dava nedenleri ileri süremezler. Bununla birlikte, dava nedenlerini destekleyen açıklamalar/deliller kullanılmasının veya tarafların bulgularını ve ulaşılmış olduğu sonuçları destekleyen hukuki gerekçelendirme yapma yetkisinin sınırlanamayacağı değişik Temyiz Organı kararlarında belirtilmektedir³⁵⁶. Ayrıca ilerleyen süreçte anlaşmazlık tarafları yeni kanıt sunabilmekte veya anlaşmazlık taraflarından yeni kanıt sunmaları istenebilmektedir. Bütün bu durumlar panelin yetki alanı olan çalışma alanını ihlal eden durumlar olarak görülmemektedir. Çalışma alanının (görev tanımının) belirlenmesinden sonra panel, çalışma usul ve takvimini belirleyerek anlaşmazlık konusunu görev tanımı içinde incelemeye başlamaktadır.

3.3.2.4.2 Panelin çalışma usullerinin ve çalışma takviminin belirlenmesi

Panelistlerin atanmasıyla oluşturma süreci tamamlanan panel fiilen çalışmaya başlar. Panelin ilk görevi, çalışma usullerini ve çalışma takvimini belirlemektir. Panellerin çalışma usulüne ilişkin kurallar AHMM'nin 12'nci maddesinde ve 3 no.lu Eki'nde yer almaktadır. Panel, anlaşmazlığa taraf olanlara danıştıktan sonra aksine bir karar olmadıkça, Ek-3'te yer alan kurallara uymaktadır. Söz konusu Ek-3'te yer alan çalışma usullerinin bağlayıcı olmadığı, anlaşmazlığın tarafları uzlaşabilirlerse bu usuller dışında çalışma usulleri ve takvim uygulanabileceği AHMM m.12.1'de hüküm altına alınmıştır. Şayet ek usuller kullanılmışsa, kullanılan bu usullerin neler olduğu panel raporunun giriş kısmında açıklanmaktadır. Çalışma usullerinin, panel raporlarının hazırlanmasını geciktirmeyecek şekilde esnek olmasına, kısa zamanda davayı sonuçlandıracak açıklıkta olmasına dikkat edilir³⁵⁷. Panelin kendi çalışma yöntemlerini belirleme konusunda varolan takdir yetkisinin AHO'nun yetkisini elinden alacak şekilde kullanılamayacağı Temyiz Organı tarafından vurgulanmıştır³⁵⁸.

³⁵⁵ Yılmaz, a. g. e., 2006, 33.

³⁵⁶ Akın, a. g. e., 2006, 71.

³⁵⁷ Ulusoy, a. g. e., 2008, 195.

³⁵⁸ "TO Raporu, "India- Patents (US)", Belge No. WT/DS50/AB/R, para.92." Akın, a. g. e., 2006, 71.

Panel, panelin oluşumundan ve çalışma alanının belirlenmesinden sonra bir hafta içinde çalışma sürecine ilişkin bir zaman çizelgesi hazırlar (AHMM, m. 12.3). İlgili Ek'te (Ek-3'ün 12'nci maddesi) yer alan çalışma takvimi (Tablo 3.3.) örnek niteliğinde olup, panel tarafından takip edilmesi zorunlu değildir. Bu tablo, davanın şartlarına göre değiştirilebilecek, gerekirse anlaşmazlık taraflarıyla ek toplantılar yapılabilecektir³⁵⁹. Ancak davanın tarafları, panelin kendileri ile istişare ettikten sonra belirleyeceği takvime uymakla mükelleftir (AHMM. m. 12.5).

Çalışmanın Adı/Konusu	Öngörülen Süre
(a) Tarafların ilk yazılı sunumlarının alınması	
(1) Şikâyetçi Taraf:	3- 6 hafta
(2) Şikâyet olunan Taraf:	2- 3 hafta
(b) Taraflar ile esasa ilişkin ilk toplantının tarihi, zamanı ve yeri ile üçüncü taraf oturumu:	1- 2 hafta
(c) Tarafların yazılı cevaplarının alınması:	2- 3 hafta
(d) Taraflar ile esasa ilişkin ikinci toplantının tarihi, zamanı ve yeri:	1- 2 hafta
(e) Raporun açıklayıcı kısmının taraflara gönderilmesi:	2-4 hafta
(f) Raporun açıklayıcı kısmı hakkında tarafların yorumlarının alınması:	2 hafta
(g) Bulguları ve sonuçları içeren geçici (ara) raporun taraflara sunulması:	2- 4 hafta
(h) Taraflara, raporun kısımları üzerinde gözden geçirme talebi için son tarih belirlenmesi:	1 hafta
(i) Taraflarla yapılabilecek ek toplantılar dahil olmak üzere, panel tarafından gözden geçirme süresi:	2 hafta
(j) Nihai raporun anlaşmazlık taraflarına sunulması:	2 hafta
(k) Nihai raporun Üyelere dağıtılması:	3 hafta

Tablo 3.3. Panel çalışmaları için önerilen zaman tablosu.

Kaynak: AHMM, (Ek-3 m. 12), (Internet: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/28-dsu_e.htm, Erişim tarihi:25.06.2021).

³⁵⁹ Akın, a. g. e., 2006, 79.

3.3.2.4.3 Panelde tarafların temsili

AHM'nin devletlerin egemen eşitliği ilkesine dayandığı göz önüne alındığında ülkelerin panel önünde kendilerini temsil etmek üzere istedikleri kişileri temsilci olarak seçebilecekleri düşünülmelidir. Bu konuda hükümet temsilcileri ile özel sektör temsilcileri olarak ortaya çıkan iki seçenek konusunda üyeler arasında bir konsensus olmaması, konunun DTÖ yargı organları önünde tartışılmasına sebep olmuş ve özel temsile de izin verilmesi panellerin ve temyiz organı kararlarının sonucunda kaçınılmaz olmuştur. Temyiz organı bu konuda karar verirken AHMM'de, çalışma usullerinde, uluslararası örf adet hukukunda ve uluslararası mahkeme uygulamalarında özel temsili engelleyen bir düzenleme bulunmadığı, özel temsilciler aracılığı devletlerin anlaşmazlıkların halli sürecinde kapasitesinin artacağı, anlaşmazlığa taraf olan üyelerin yargı organları önünde yetkin kişiler tarafından temsil edilmelerinin büyük önem taşıdığı³⁶⁰ yönünde gerekçeler ileri sürmüştür.

Bu içtihatlar sonucunda uygulamada panellerin de son dönemlerde özel temsile izin verdiği görülmektedir. Bu durum devletlerin egemen eşitliği ilkesi çerçevesinde devletlerin istedikleri kişileri temsilci olarak seçebilmeleri anlayışına uygun ve diğer uluslararası örgütlerde bulunan uygulamalarla paraleldir. Ancak sürecin masraflı, özel temsilin de yüksek maliyetli olabileceği düşünüldüğünde bu durumun gelişmekte olan ülkeler aleyhine sonuçlar ortaya çıkarabilmesi ve adil yargılanma haklarını ihlal edebilme olasılığı bulunmaktadır. Bunu önlemek için isteyen az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından kullanılmak üzere DTÖ bünyesinde bu amaçla bir fon oluşturulması bir seçenek olarak düşünülmelidir.

Bugün geline nokta itibarıyla anlaşmazlığın tarafı ülkeler, kendi hükümetleri tarafından yetkilendirilen resmi görevliler, özel avukatlar, iş insanları veya hükümet dışı örgütlerden herhangi bir kişi tarafından temsil edilebilmektedirler. Bununla birlikte, anlaşmazlık taraflarının temsilcileri veya DTÖ görevlisi dışındaki kişiler, bir panel toplantısına katılamamaktadırlar³⁶¹.

³⁶⁰ “...TO Raporu, EC-Bananas III, para.10 ve 12...” Ulusoy, a. g. e., 2009, 165.

³⁶¹ Akın, a. g. e., 2006, 72-73.

3.3.2.4.4 Panel sürecinde üçüncü tarafların durumu

Üçüncü ülkeler, tarafların onayına gerek olmaksızın, panel konusu olan ihtilafta *önemli menfaati olması ve bu menfaati dolayısıyla panele üçüncü taraf olarak katılma isteğini AHO'ya bildirmesi koşuluyla* panele yazılı görüş sunma ve panel tarafından dinlenme imkânına sahip bulunmaktadır (AHMM, m. 10.2).

AHO'ya yapılacak bildirimin ne zaman yapılması gerektiği konusunda ilgili olarak açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte, konuya ilişkin iki görüş göze çarpmaktadır. Bunlardan ilkinde; üçüncü taraf olarak bir davaya katılmak isteyen ülkelere panelin kuruluşundan itibaren 10 günlük bir süre verilerek bildirimin bu sürede yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bu görüşe dayanak olarak AHMM'nin 8.3'üncü maddesi gösterilmektedir. Anılan madde anlaşmazlık tarafı ülkelerin vatandaşları ile üçüncü tarafların anlaşmazlıkla ilgili panelde görev yapamayacaklarını belirtmektedir. Bu nedenle anlaşmazlığa bakacak panel üyeleri belirlendikten sonra bunlardan birisinin vatandaşı olduğu ülkenin üçüncü taraf olmak istemesi durumunda tarafsızlık ilkesi zedeleneceği için panelist atamasının yenilenmesi gerekebileceğinden panelist atamasından önce bildirimin yapılması yönünde görüş oluşturulmuştur³⁶². İkincisinde ise yine yukarıda belirtilen riski ortadan kaldırmak üzere AHMM Ek-3 m. 6'da yer alan *"İhtilafla ilgilendiklerini AHO'ya bildiren bütün üçüncü taraflar, panelin esasa ilişkin ilk toplantısının o amaçla ayrılan ilk oturumunda görüşlerini sunmaya yazılı olarak davet edilecektir..."* hükmünden hareketle bu bildirimin panelin kurulduğu ilk AHO toplantısında yapılması gerektiği görüşü ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda uygulamada en çok tercih edilen zamanın ilk AHO toplantısı olduğu görülmektedir³⁶³.

Panel, davanın taraflarıyla yapılan ilk toplantıda üçüncü ülkelere de bir bölüm/zaman ayırmakta ve üçüncü ülkeler sunuşlarını (yazılı veya sözlü) bu bölümde gerçekleştirmektedirler³⁶⁴. Üçüncü taraflarca yapılan sunuşlar, anlaşmazlık taraflarına verildiği gibi panel raporuna da yansıtılmaktadır (AHMM, m. 10.2). Aynı şekilde anlaşmazlık taraflarının ilk toplantı öncesinde panele sundukları bilgi ve belgeleri üçüncü taraflarında görme hakkı bulunmaktadır (AHMM,

³⁶² Yılmaz, a. g. e., 2006, 39.

³⁶³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 191.

³⁶⁴ Yılmaz, a. g. e., 2006, 39.

m. 10.3)³⁶⁵. Üçüncü ülkeler panel kararı ile doğrudan bağlı olmadıkları gibi şikâyetçi ülke gibi tazminat talep etme hakkı da yoktur. AHM’de üçüncü tarafların haklarının sınırlı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkeler için anlaşmazlığın halli sürecine üçüncü taraf olarak katılım (kulfeti az olduğundan) büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu hak dava açmak için yeterli kapasitesi olmayan ülkelere menfaatlerini savunma olanağı sağlamıştır³⁶⁶. Davalara üçüncü taraf olarak 90 farklı ülkenin katılım sağladığı düşünüldüğünde, bu haktan yararlanan ülkelerin toplam üye ülkelerin %54’üne tekabül ettiği görülmektedir (Bkz. Şekil 3.6).

Şayet üçüncü taraf, anlaşmazlık konusu önlemin, kendi menfaatlerini etkisiz hale getirdiğini veya ihlal ettiğini düşünürse, ayrı bir anlaşmazlıkların halli süreci de başlatabilecek ve bu defa davanın asli tarafı olarak daha geniş haklara sahip olabilecektir. Böyle bir durumda, bu anlaşmazlık konusunda yapılacak olan inceleme, mümkün olduğu takdirde ilk anlaşmazlığı inceleyen panele havale edilir (AHMM, m. 10.4).

3.3.2.4.5 Panelin bilgi ve belge isteme hakkı

AHMM m. 13 ve AHMM Ek-3 m. 8 gereğince panellerin ilgili her türlü kaynaktan bilgi, belge ve teknik tavsiye talep etme hakkı bulunmaktadır. Bununla birlikte, panel, görülmekte olan davada taraf olmayan DTÖ’ye üye herhangi bir devletin yetki alanı içindeki kişiden veya organdan bu yönde bir talepte bulunacağı zaman önceden, üye devletin yetkili otoritelerine durumu bildirmesi gerekmektedir (AHMM, m. 13.1).

Kendisinden bilgi talep edilen üye ülke, panelin ihtiyaç duyduğu bilgi ve teknik desteğe ilişkin talebe hemen ve eksiksiz cevap verecektir. Şayet talep edilen bir bilgi sunulmazsa ne olacağı konusunda AHMM’de bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak Temyiz Organı, panelin davanın objektif bir değerlendirme yapma yükümlülüğünün ihlal edildiğine kanaat getirilerek

³⁶⁵ “...Üçüncü taraf durumundaki ülkenin görme hakkına sahip olduğu belgeler, davanın taraflarının ilk dilekçeleriyle sınırlı olmayıp, ilk duruşmaya kadar geçen süreçte tarafların yaptıkları her türlü sunuşu kapsar: Temyiz Organı kararı, *US – FSC (Article 21.5 – EC)*, WT/DS108/Ab/RW, para. 245” Yılmaz, a. g. e., 2006, 39.

³⁶⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 223.

bilgi vermeyen taraf hakkında olumsuz bir hukuki değerlendirmede bulunabileceğini karara bağlamıştır. Ancak bunun için bazı koşulların gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁶⁷. Durum böyle olunca uygulamada panellerin bu yetkiyi sık kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Panel tarafından talep edilen bilgi, gizli olduğu gerekçesi ile reddedilemez. Bununla birlikte, panele verilen gizli bilgi, üye devletin yetkililerinin, ilgili organın veya kişinin resmi izni olmadan açıklanamaz (AHMM, m. 13.1). Diğer taraftan panel, her davada tarafların sunduklarına ek bilgi istemek durumunda olmayıp, hangi bilginin istenmesi gerektiği konusundaki takdir yetkisi tamamen panele aittir³⁶⁸.

Her türlü kaynaktan bilgi isteyebilen panellerin *uzman bir inceleme grubundan (bilirkişi grubu)* (Bkz. Başlık 3.2.7) tavsiye niteliğinde rapor (bilirkişi raporu) istemesi de aynı madde de düzenlendiği için bilgi isteme kapsamında değerlendirilmektedir (AHMM, m. 13.2).

AHM’de, şahıslar veya kuruluşlar anlaşmazlıkta taraf olamamaktadırlar. Ancak paneller, görülmekte olan bir anlaşmazlıkla ilgili *özel kişi veya kuruluşlardan, hükümet dışı örgütlerden de bilgi talep edebilirler*. Bununla birlikte, davanın tarafı ya da üçüncü tarafı olmayan ancak konuyla ilgisi olan *özel kişilerin, kuruluşların veya hükümet dışı örgütlerin*, panel tarafından talep edilmediği halde panele anlaşmazlık konusuyla ilgili sundukları kapsamlı rapor aracılığıyla paneli bilgilendirmek istedikleri ve böylece anlaşmazlıklara müdahil olmak istedikleri durumlarla karşılaşmıştır. Bu sunuşların dikkate alınıp alınmayacağı konusu US - Shrimp davasında panel tarafından incelenmiş, AHMM m. 13’e göre bilgi veya belge talep etme yetkisinin münhasıran davayı gören panele ait olduğu, panel tarafından talep edilmeden özel kişilerin, kuruluşların veya hükümet dışı örgütlerin sunduğu bilgi ve belgelerin kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Ancak konuyu inceleyen Temyiz Organı, AHMM m. 13’ün bilgi ve belge isteme hakkını davayı gören panele vermiş olmasının talep edilmeksizin panele herhangi bir bilgi veya belgenin sunulamayacağı şeklinde yorumlanamayacağını, yargılama sürecinin her aşamasında bilgi kabul etme temeline dayalı olarak panelin bu sunumları kabul etme yetkisinin olduğunu, ancak bu sunumlarla bağlı olmadığını belirtmiştir. Söz konusu Temyiz Organı kararından sonra görülen bazı davalarda paneller, davayı geciktirmeyecek bir

³⁶⁷ “Temyiz Organı kararı, US – Wheat Gluten, WT/DS166/AbP/R, para. 175”. Yılmaz, a. g. e., 2006, 19.

³⁶⁸ “Temyiz Organı kararı, EC – Bed Linen (Article 21.5 – India), WT/DS141/AbP/RW, para. 167.” Yılmaz, a. g. e., 2006, 19.

zamanda sunulmak kaydıyla, bu tür sunuşları kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, bugün itibariyle, sivil toplum örgütlerinin DTÖ’de görülen davalar hakkındaki görüşlerini davayı gören panele sunma haklarının bulunduğunu kabul etmek gereklidir.³⁶⁹ Özellikle gelişmekte olan DTÖ üyeleri bu yaklaşımı şiddetle eleştirmekte ve AHM’nin bu sunumlarla gözlemci olarak veya başka herhangi bir kapasitede hükümet dışı örgütlere açılmasına karşı çıkmaktadırlar³⁷⁰.

Ancak günümüzde uluslararası ticaret her alanda olduğu gibi uluslararası sivil toplum kuruluşlarının menfaatleri üzerinde de etki doğurmaktadır. DTÖ devletlerarasındaki ticari ilişkileri düzenleyen bir örgüt de olsa, etki alanı geniş olduğundan hükümetler dışı örgütlerin de gerektiğinde süreç içinde rol oynamasını sağlaması gerekmektedir³⁷¹. Bunu da AHM içinde yer alan “sunum ve raporların kabul edilmesi” ile gerçekleştirilebileceği unutulmamalıdır.

3.3.2.4.6 Panelde gizlilik

AHMM’nin 14’üncü maddesinin 1’inci paragrafında panellerin gizli olarak yürütüleceği hüküm altına alınmıştır. Benzer hüküm panelin çalışma usullerine ilişkin kuralların yer aldığı Ek-3’ün 3’üncü maddesinde de “panelin müzakereleri ve panele sunulan belgeler gizli tutulacaktır” şeklinde yer almaktadır. Ancak böyle olması bir anlaşmazlık tarafının, ihtilafa ilişkin kendi pozisyonunu kamuya açıklamasına engel teşkil etmemektedir. Üyeler, bir başka üye tarafından panele sunulan ve gizli olduğu belirtilen bilgileri gizli tutacaklardır. Bununla birlikte bir anlaşmazlık tarafı, yazılı sunuşlarını gizli bir versiyonda panele sunarsa, bir Üye’nin talebi üzerine, bu sunuşun kamuya açıklanabilecek gizli olmayan bir özetini de sağlayacaktır. (AHMM, Ek-3 m. 3)

Panel’in kapalı celsede toplanması gizliliğin bir gereğidir. Anlaşmazlık tarafları ve ilgili taraflar, ancak panel tarafından davet edildiklerinde toplantılarda hazır bulunurlar (AHMM, Ek 3, m. 2). Yine gizlilik ilkesinin bir yansıması olarak panel üyeleri tarafından anlaşmazlığa

³⁶⁹ “TO Raporu, US – Shrimp, WT/DS58/Ab/R, para. 108.” Yılmaz, a. g. e., 2006, 40-41.

³⁷⁰ Akın, a. g. e., 2006, 75.

³⁷¹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 228.

ilişkin beyan edilen görüşler, panel raporunda isimleri belirtilmeden yazılmaktadır (AHMM, m. 14.3).

3.3.2.4.7 Panelin işleyişi, inceleme ve değerlendirme süreci

Panelin işleyiş sürecine geçmeden önce bu işleyiş sürecinde ve karar aşamasında panelin davayı incelerken neye göre ve hangi saiklerle hareket edeceği, hangi hukuku ve kaynakları uygulayacağı, bunu yaparken ne tür yetki ve yükümlülüklerle tabi olduğu konusunun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Temyiz Organı ve Panel’lerin bir DTÖ üyesinin aldığı bir önlemin ya da yaptığı hukuki düzenlemenin hukuka aykırılığı iddiasını karara bağlarken hangi ölçütü kullanacağı, hangi hukuku ve kaynakları uygulayacağı konusu “inceleme ölçütü” olarak tanımlanmaktadır³⁷².

AHMM’de bu konuda açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan boşluk, zamanla Temyiz Organı ve çeşitli Panel’lerin kararlarında bu konuyla ilgili 11’nci maddeye başvurulabileceği belirtilerek içtihat yolu ile doldurulmuştur. Temyiz Organı, AHMM 11’nci maddede yer alan düzenlemenin bir tür inceleme ölçütünü içerdiğine karar vermiş³⁷³ ve söz konusu madde inceleme ölçütü olarak uygulanagelmıştır³⁷⁴.

Panelin İşlevleri başlığını taşıyan AHMM 11’inci maddeye göre paneller;

- ✓ Objektif bir değerlendirme yapma yükümlülüğü,
- ✓ Adil yargılanma hakkına riayet yükümlülüğü,
- ✓ İspat yüküne ilişkin genel kurallara uyma yükümlülüğü

altındadır³⁷⁵.

³⁷² Ulusoy, a. g. e., 2008, 208.

³⁷³ “...EC – Hormones, WT/DS26/AbB/R, WT/DS48/AbB/R, para. 119...” Yılmaz, a. g. e., 2006, 24.

³⁷⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 209.

³⁷⁵ Ulusoy, a. g. e., 2008, 205.

İnceleme ölçütünde esas alınabilecek bir diğer düzenlemenin de AHMM m. 3.2 olduğu yönünde farklı bir görüşte bulunmaktadır. Bu maddenin inceleme ölçütü ile iki yönden ilgisi bulunduğu, ilk yönünün maddede geçen “uluslararası kamu hukukunun yorumuna ilişkin örf adet kuralları” ifadesinden hareketle bu kuralların incelemelerde dikkate alınabileceğini ifade ettiği, ikinci yönünün ise, maddenin son cümlesinde geçen “AHO’nun tavsiye ve kararlarının anlaşmalar kapsamında üye devletlerin hak ve yükümlülüklerini artıramayacağı ve azaltamayacağı” ifadesinden hareketle bu ifadenin paneller için incelemelerinde kullanmaları gereken bir sınır çizdiği (dolaylı olarak bir inceleme ölçütü koyduğu) belirtilmektedir. Yani paneller incelemelerini gerçekleştirirken ve bunun sonucunda düzenleyecekleri raporlarda üye devletlerin anlaşmalar kapsamındaki hak ve yükümlülüklerini artırmamaya ve azaltmamaya riayet edecektir. Aynı hüküm bu maddeye atıf yapılarak AHMM m. 19.2’de bu kez panel ve temyiz organı tavsiyeleri için vurgulanmıştır. Ama Panel ve Temyiz Organı kararlarında bu maddeye atıf yapılmadığından, tek başına inceleme ölçütü olarak alınmaya yeterli bir düzenleme olmadığı düşünülmektedir³⁷⁶.

AHMM’nin 11’inci maddesinde, panellerin görevinin önlerine gelen davayı objektif şekilde değerlendirmek olduğu belirtilmektedir. Objektif değerlendirmenin üç yönü bulunmaktadır. Birincisi vakaların değerlendirilmesi yani anlaşmazlığa konu olayın ortaya konulması, ikincisi vakalara uygulanacak hukuk kurallarının tespiti, üçüncüsü ise vakalar ile ilgili hukuk kurallarının birbirine uygunluğunun değerlendirilmesidir³⁷⁷.

Panellerin incelemelerinde vakalara uygulanacak hukuk kurallarını tespit ederken dikkate alacakları unsurlar şunlardır:

1-DTÖ anlaşmaları; AHMM’nin 3.2’nci maddesinde, AHM’nin amacının, üyeler arasındaki anlaşmazlıkların DTÖ Anlaşmaları hükümlerine, uluslararası hukukun yorumlanmasına ilişkin örf adet kurallarına uygun şekilde açıklığa kavuşturulması olduğu düzenlenmiştir. Yine AHMM’nin 7’nci maddesinde ise panellerin anlaşmazlıkları, kapsamındaki anlaşmalarda yer alan hükümler ışığında araştırmak üzere çalışma alanları oluşturacakları belirtilmektedir. Her

³⁷⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 212.

³⁷⁷ Ulusoy, a. g. e., 2008, 211.

iki madde de incelemelerde başvurulacak kaynak olarak DTÖ Anlaşması'nın eki olan tüm çok taraflı DTÖ Anlaşmalarını ifade etmektedir.

2- *Viyana anlaşmalar hukuku sözleşmesi*; AHMM'nin yukarıda belirtilen (m. 3.2 ve 7.2) hükümlerinde anlaşmazlıklara uygulanacak hukukun öncelikle kapsamdaki anlaşmalar olduğu ifade edilmekte, bununla birlikte bu anlaşmalar yorumlanırken diğer uluslararası hukuk kaynaklarından da yararlanılabileceği belirtilmektedir. Böylece uluslararası genel hukuka açık ve doğrudan atıf yapılmaktadır³⁷⁸. Bu doğrultuda kapsamdaki anlaşmalarda ve AHMM'de yer alan boşluklar uluslararası hukuk kurallarına göre doldurulmaktadır. Nitekim Temyiz Organı, “ABD-Yeniden Elde Edilmiş Gaz Yağı” davasına ait raporunda, AHMM'nin 3.2'nci maddesini gözönüne alarak, DTÖ hukukunun, uluslararası hukukun bir bölümü olduğunu belirtmiştir. Ayrıca raporda, uluslararası hukuka ilişkin yorumlama kurallarının Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde bulunduğu belirtilerek³⁷⁹ anılan sözleşmenin de vakalara uygulanacak hukuk kurallarının tespitinde başvurulacak bir kaynak olduğunu ortaya koymuştur.

3. *Hazırlık çalışmaları ve taslak metinler*; Yorum için başvurulabilecek bir diğer kaynak ise, anlaşmanın konu ve amacının anlaşılabilmesi için yazılan giriş bölümleri ile hazırlık çalışmaları ve taslak metinlerdir. Ancak uygulamada panellerin ve Temyiz Organı'nın bu metinlerin kaynak olarak kullanımına pek başvurmadıkları görülmektedir³⁸⁰.

4. *Uluslararası örf, adet hukuku kuralları*; Uluslararası örf adet hukuku kuralları da şüphesiz AHM içinde önemli bir yere sahiptir. Ancak gerek paneller gerekse temyiz organı, bir kuralın uluslararası örf ve adet hukukunun parçası olup olmadığı noktasında yoğun tartışmalar bulunduğundan hareketle kararlarında bunlara çok fazla atıfta bulunmamaktadır.

5. *Diğer çok taraflı uluslararası anlaşmalar*; Paneller ve Temyiz Organı, DTÖ Anlaşmaları'nın açıkça göndermede bulunduğu diğer çok taraflı uluslararası anlaşmalar ile anlaşmazlığın tarafları arasındaki diğer anlaşmaları da “kapsamdaki anlaşmalar” tanımı içinde dikkate

³⁷⁸ Göker, M. (2020). *DTÖ Anlaşmazlıklarının Hallinde Uluslararası Hukuk: Yönetimli Etkileşim Modeli*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım 2020, s.10

³⁷⁹ Akın, a. g. e., 2006, 46.

³⁸⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 123

almakta³⁸¹ ve anlaşmazlığa uygulanacak hukuka ilişkin tespitte bulunmaktadır. Ancak DTÖ Anlaşmaları'nda doğrudan gönderme yapılmayan uluslararası anlaşmalar da paneller ve Temyiz Organı için doğrudan olmasa da kaynak olarak kullanılabilir³⁸².

6. *Diğer uluslararası mahkeme kararları*; Temyiz Organı kendi kararlarını desteklemek amacıyla diğer uluslararası mahkeme kararlarına (özellikle de Uluslararası Adalet Divanı kararlarına) atıf yaparak³⁸³ incelemelerinde kaynak niteliğinde dikkate almaktadır.

7. *Paneller ve Temyiz Organı'nın önceki kararları*; Paneller ve Temyiz Organı kararları sadece anlaşmazlığın tarafları açısından bağlayıcıdır. Aynı şekilde sonraki anlaşmazlıklarda verilecek kararlar için önceki kararların bağlayıcı olacağı da söylenemez. Bununla birlikte genel kabul gören görüşe göre hukuki öngörülebilirliği sağlaması açısından önceki kararlar yol gösterici nitelikte değerlendirilmeli, verilen kararlar takip edilmeli ve önceki kararlara uygun hareket etmeye özen gösterilmelidir³⁸⁴.

İnceleme ölçütü konusunda AHMM'de açık bir düzenleme bulunmaması nedeniyle ortaya çıkan boşluk, zamanla Temyiz Organı ve çeşitli panellerin kararlarında yukarıda belirtilen kaynaklara atıf yapılarak doldurulmuştur. Bununla birlikte bazı DTÖ anlaşmalarında o anlaşmalarla ilgili davalarda uygulanacak özel inceleme ölçütlerine de yer verildiği görülmektedir³⁸⁵.

Panellerin incelemelerini yaparken anlaşmazlığa neden olan ve yerel makamlar tarafından verilen kararları yeniden inceleme yetkileri bulunmamaktadır. Panellerin yetkisi vakaların ve delillerin objektif bir değerlendirmesinden ibaret olup, kendilerini üye ülkelerin yetkili otoritelerin yerine koyarak inceleme yapamaz.³⁸⁶

³⁸¹ Akın, a. g. e., 2006, 46.

³⁸² Ulusoy, a. g. e., 2009, 125.

³⁸³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 125.

³⁸⁴ Ulusoy, a. g. e., 2009, 127.

³⁸⁵ Yılmaz, a. g. e., 2006, 25.

³⁸⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 213.

Panellerin inceleme sürecinde iddiaları ispat yükünün kimde olacağı konusunda AHMM’de herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Söz konusu boşluk Temyiz Organı kararları ile doldurularak bir kurala bağlanmıştır³⁸⁷. Bu kural, “... İddiada bulunan veya savunma yapan, bu iddiasını ve savunmasını ispatlamakla yükümlüdür...” şeklinde ifade edilerek hem davacı hem de davalı taraf için geçerli olacak şekilde ispat yükü bulunduğu belirtilmiştir³⁸⁸.

Taraflar olayların kanıtlanabilmesi için bir başka deyişle iddialarını ispat için birtakım delillere başvurur. Deliller konusunda da AHMM’de herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Delil serbestisi ilkesi gereğince sınırlamak mümkün olmamakla birlikte sunulan deliller hükümete ait ya da ait olmayan belgeler, tanık ifadeleri, panel önündeki uzman görüşleri, panel önündeki hükümet dışı tanıklar, anlaşmazlığa taraf olmayan örgütler tarafından sunulan çalışmalar (analiz, görüş, rapor makale v.s) ile uluslararası örgütlerden edinilen bilgiler şeklinde gruplanabilir³⁸⁹. Delillerin sunumu konusunda belirli bir süre sınırı AHMM’de bulunmamakla birlikte bunun panelin çalışma usulleri belirlenirken taraflarca kararlaştırılabileceği, şayet bu konuda çalışma usullerinde özel bir düzenleme yapılmamışsa delillere karşı savunma imkânının kullanılabilmesi için yeni delillerin en geç ikinci panel toplantısına kadar sunulabileceği kabul edilmektedir³⁹⁰.

Panel işleyişini, inceleme ve değerlendirmesini esas itibarıyla AHMM 12’nci ve 17’nci maddeleri arasında yer alan hükümler ile Mutabakat Metni’nin panelin çalışma usullerine ilişkin 3 no.lu ve 4 no.lu ekleri doğrultusunda gerçekleştirmektedir. Panelin çalışma takviminin belirlenmesinden sonra raporu oluşturmak için (uzatma talebi hariç) 6 aylık bir inceleme süreci bulunmaktadır. Bu süreçte panel belirlenen çalışma takvimine dikkat ederek kapalı oturumlarda toplanmaktadır. Anlaşmazlığın tarafları ve diğer ilgili taraflar, ancak panel tarafından davet edildiklerinde toplantılarda hazır bulunacaklardır (AHMM, Ek-3 m. 2). Süreç boyunca panellerin anlaşmazlığın taraflarıyla düzenli olarak istişarelerde bulunması ve kabul edilebilir bir çözüme ulaşmaları için onlara fırsat tanınması gerekmektedir (AHMM, m. 11). Bununla birlikte inceleme süreci boyunca tarafların panel veya Temyiz Organı ile tek yanlı

³⁸⁷ Yılmaz, a. g. e., 2006, 21.

³⁸⁸ “TO Raporu, “US-Wool Shirts and Blouses”, *Belge No. WT/DS33/AB/R, para. 14.*” Akın, a. g. e., 2006, 72.

³⁸⁹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 219.

³⁹⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 187.

haberleşmeler yapması da yasaktır (AHMM, m.18.1). Bu çerçevede Panelin İşleyiş Süreci aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır.

İlk yazılı sunumların verilmesi; Panelin anlaşmazlığın taraflarıyla yapacağı esasa yönelik ilk toplantıdan önce, anlaşmazlığın tarafları, olaya ilişkin olguları ve iddialarını içeren yazılı sunuşlarını çalışma takviminde belirtilen tarihte panele (Sekreteryaya aracılığıyla) iletirler (AHMM, Ek-3 m. 4). Şeffaflık ilkesi uyarınca her bir yazılı sunum anlaşmazlığın diğer tarafına veya taraflarına iletir. Çalışma takvimi belirlenirken tarafların ilk yazılı sunumlarını aynı zamanda vermeleri gerektiği yönünde bir karar alınmamışsa, önce şikâyetle bulunan taraf yazılı sunumunu verir. Panel, cevap veren tarafın sunumunu vermesi için de bir süre belirlemiş olmalıdır. Bundan sonraki tüm sunumlar ise aynı zamanda verilir (AHMM, m. 12.6). Panelin çalışma takvimi belirlenirken süreler de kararlaştırılmakla birlikte AHMM'nin 3 no.lu Eki'nin 12'nci maddesinde ilk yazılı sunuşlar için şikâyetçi tarafa genellikle panelistlerin atanması tarihinden itibaren 3-6 hafta arasında bir süre, şikâyetçi tarafın dilekçesini vermesini izleyen 2-3 hafta içinde de cevap veren tarafın cevap dilekçesini panele sunması doğrultusunda süre belirlenmesi önerilmektedir. Belirlenen süreler bir periyot şeklinde değil kesin tarihler şeklinde olmalı ve anlaşmazlık tarafları da bu tarihlere uymalıdır (AHMM, m. 12.5). Üçüncü tarafların yazılı sunuşları bu adımda değil esasa ilişkin ilk toplantının kendileri için belirlenen oturumunda yapılmaktadır.

Taraflar ilk yazılı sunuşlarında dava sebepleri ile bunlara ilişkin argümanlarını ortaya koymaktadır. Bu nedenle bu sunuşlar, anlaşmazlık konularının belirlenmesine ve panelin değerlendirmesi için hukuki gerekçelerin ve delillerin sunulmasına ilave katkı sağlar. Sonraki adımlarda yeni argümanlar ileri sürülebiliyor olsada genellikle bunun ilk yazılı sunuşta tamamen belirlenmesi beklenmektedir. Bu nedenle ilk yazılı sunuşta sunulan belgeler ekleri ile birlikte çok kapsamlı ve ayrıntılı olabilmektedir³⁹¹. AHMM m. 18.2'nin anlaşmazlığın taraflarına kendi pozisyonunu kamuya açıklama konusunda takdir yetkisi vermesi nedeniyle üye ülkelerin büyük kısmı yazılı sunuşlarını (sözlü duruşmanın ardından ya da usul işlemleri tamamlanır tamamlanmaz) kendi internet sayfalarında yayımlamaktadır³⁹².

³⁹¹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 169-170.

³⁹² Ulusoy, a. g. e., 2008, 197.

Birinci toplantının yapılması; Panel, sunumların iletilmesinden itibaren (zaman tablosunda önerilen 1-2 hafta içinde) anlaşmazlık taraflarıyla belirlenen tarihte ilk toplantısını yapar. Esasa ilişkin olan bu ilk toplantıda, panel önce şikâyetçi tarafı, sonra da şikâyet olunan tarafı sırasıyla dinler (AHMM, Ek 3, m. 5). Taraflar sözlü olarak görüşlerini belirttikten sonra panel taraflara sorular yöneltebilir. Panel, toplantılar dışında da taraflara yazılı olarak davayla ilgili sorular yöneltebilmektedir (AHMM, Ek 3, m. 8). Yargılama mekanizmalarında hukuki konuların sözlü olarak dile getirilmesi tercih edilen bir yöntem olmadığı için panellerin sorularının büyük bir çoğunluğuna genellikle yazılı olarak cevap verildiği görülmektedir. Anlaşmazlığın tarafları ve görüşlerini bildirmeye davet edilen üçüncü devletler sözlü beyanlarının yazılı bir örneğini panele vermek durumundadır³⁹³. Anlaşmazlık konusuyla ilgili esaslı menfaatlerini AHO'ya bildiren ve görüşlerini sunmak için yazılı olarak davet edilen üçüncü taraflar ise, ilk toplantıya kendileri için belirlenen ayrı bir oturumda katılırlar ve taraflar huzurunda kısa bir özet şeklinde görüşlerini sunarlar (AHMM, Ek-3 m. 6). Fakat üçüncü devletlerin bütün oturumlara otomatik olarak katılma hakları yoktur³⁹⁴.

İkinci yazılı sunumların verilmesi; Anlaşmazlık tarafları, ikinci toplantı yapılmadan önce, ancak ilk toplantıyı izleyen 2-3 hafta içinde olmak üzere belirlenen tarihte birbirlerinin iddialarına karşı cevaplarını içerir ikinci dilekçelerini (Sekreteryaya aracılığıyla) panele sunarlar (AHMM, Ek 3 m. 7). AHMM m. 12.6 uyarınca bu kez dilekçelerin aynı tarihte sunulması gereklidir³⁹⁵.

İkinci toplantının yapılması; İkinci yazılı sunumları takiben (zaman tablosunda önerilen 1-2 hafta içinde) belirlenen bir tarihte panel taraflarla ikinci toplantısını yapar. İkinci toplantıda taraflar birbirlerinin argümanlarına karşı delillerini ortaya koyarlar. Birinci toplantının aksine davalı taraf ilk sözü almak hakkına sahiptir, onu davacı taraf takip edecektir (AHMM, Ek 3, m.7). Taraflar bu toplantıda da yapmış oldukları sözlü açıklamaların da yazılı bir örneğini yine panele sunar (AHMM, Ek 3, m. 9). Üçüncü tarafların kural olarak ikinci toplantıya katılma

³⁹³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 171.

³⁹⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 199.

³⁹⁵ Yılmaz, a. g. e., 2006, 42.

hakları yoktur. Bununla birlikte EC-Bananas III Davası'nda Panel, üçüncü tarafların ikinci toplantıda gözlemci olarak bulunmalarına izin vermiştir³⁹⁶.

Ara değerlendirme aşaması; Karşılıklı sunulan delillerin ve sözlü savunmaların yapıldığı ikinci toplantıdan sonra 2-4 hafta içinde panel, rapor taslağını tarafların gıyabında hazırlamakta (AHMM m. 14.2) ve üyeler rapor taslağını tartışmak için Cenevre'de bir ya da birkaç defa toplanmaktadırlar. DTÖ Sekreteryası görevlileri, panelistlere taslak raporun hazırlanmasında yardım ederler³⁹⁷ ve panel bu taslağın açıklayıcı kısımlarını anlaşmazlık taraflarına gönderir (AHMM m. 15.1). Açıklayıcı bölüm, davanın taraflarının ve üçüncü tarafların davayla ilgili olarak panele sundukları görüşlerin özetlendiği ve panelin davaya ilişkin kararını içermeyen bir belgedir³⁹⁸. Panel tarafından belirlenen süre içinde (önerilen süre 2 hafta), anlaşmazlık tarafları bu rapor taslağının açıklayıcı kısımlarına karşı beyanlarını *yazılı* olarak sunarlar (AHMM, m. 15.1).

Panel, anlaşmazlık taraflarının yazılı olarak beyanlarının alınması için belirlenen sürenin dolmasından sonra, taraflara hem açıklayıcı kısımları hem de olaya ilişkin bulguları ve ulaşacağı sonuçları içerir şekilde *ara kararını/raporunu* (önerilen süre 2-4 hafta) sunar (AHMM, m.15.2). Yani ara karar iki bölümden oluşmaktadır. Açıklayıcı kısımlar birinci bölümü, olaya ilişkin bulgular ve bu bulgulardan yola çıkarak oluşturulan kararın yer aldığı sonuç bölümü ikinci bölümü oluşturmaktadır. Sonuç bölümünde anlaşmazlığın nedenleri, ilgili hükümlerin uygulanabilirliği ve ulaşılan bulgular ile tavsiyelerin dayanakları konusundaki hukuki tartışmalar çok ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır. Bu yönüyle GATT döneminin diplomatik yanı ağır basan ve genel hatlı raporlarına kıyasla daha hukuki bir nitelik taşımaktadır³⁹⁹. Ara kararın sunulmasından sonra panel taraflara ara karara itirazları için belirli bir süre verir. Bu süre için önerilen periyot 1 haftadır. Taraflar, panel tarafından belirlenen süre içinde ve nihai raporun üyelere gönderilmesinden önce yazılı olarak gözden geçirme talebinde bulunabilirler. Bu talep üzerine, panel, yazılı gözden geçirme talebinde yer alan konuları

³⁹⁶ “Panel Raporu, EC-Bananas III, para. 7.4-7.9” Ulusoy, a. g. e., 2009, 172.

³⁹⁷ Ulusoy, a. g. e., 2008, 201.

³⁹⁸ Yılmaz, a. g. e., 2006, 42.

³⁹⁹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 201.

değerlendirmek üzere bir toplantı daha yapar (AHMM, m. 15.2). Taraflarla yapılabilecek ilave toplantılar dahil panel tarafından gözden geçirme için önerilen süre 2 haftadır.

Panel kararlarının temyiz edilmesi mümkün olduğu için ara karar mekanizmasına ihtiyaç olmadığı yönünde görüşler bulunmasına⁴⁰⁰ karşın, bütün kararların temyize gitmediği, son dönemlerde temyiz başvurularında azalma olduğu⁴⁰¹, ayrıca bazı davalarda panellerin, ara karara yapılan itirazlara dayanarak verdiği kararda önemli değişiklikler yaptığı⁴⁰², taraflara son kez görüş bildirme imkânı tanıdığı için önemli bir usul hakkı olduğu⁴⁰³, bu nedenle bu mekanizmanın muhafaza edilmesi gerektiği yönünde karşı argümanlar da bulunmaktadır.

Nihai raporun hazırlanması, taraflara ve DTÖ üyelerine gönderilmesi; Panel tarafından belirlenen süre içinde, ara karar hakkında anlaşmazlık tarafları tarafından herhangi bir itiraz yapılmazsa, ara karar nihai rapor olarak kabul edilir ve taraflara tebliğ edilir. DTÖ üyelerine de dağıtılır (AHMM, m. 15.2). Ara karara itirazlar yöneltilmişse ve gözden geçirme toplantısı yapılmışsa, nihai rapor, bu itirazların değerlendirildiği bir bölümü de içerir (AHMM, m. 15.3). Hazırlanan nihai rapor iki hafta içinde taraflara tebliğ edilir (AHMM, Ek 3, m. 12). Taraflara gönderilen nihai karar, takip eden üç hafta içinde (AHMM, Ek 3, m. 12) DTÖ'nün üç çalışma diline (İngilizce, Fransızca, İspanyolca) çevrildikten sonra tüm DTÖ üyesi ülkelere gönderilir⁴⁰⁴.

Paneller tarafından hazırlanan raporlar genellikle anlaşmazlığın oluşturulduğu danışma talebinden başlayarak panelin ara kararını taraflara sunmasına kadar geçen süreçle ilişkin kronolojik bir özetin yapıldığı “giriş” bölümü ile başlamaktadır. Ardından anlaşmazlığın sebebine ilişkin olayların özeti kronolojik biçimde “olgulara bakış” adı altında açıklanmakta, üçüncü olarak sırasıyla “tarafların iddiaları ve talepleri” ile bunların tartışıldığı bir bölüm bulunmaktadır. Daha sonra davaya katılan “üçüncü tarafların iddiaları ve gerekçeleri”ne yer verilmektedir. Bunu izleyen bölümde “ara karar sonuçları” açıklanmakta, sonrasında panelin

⁴⁰⁰ Yılmaz, a. g. e., 2006, 43.

⁴⁰¹ Yılmaz, a. g. e., 2006, 44.

⁴⁰² Ulusoy, a. g. e., 2008, 203.

⁴⁰³ Ulusoy, a. g. e., 2009, 174.

⁴⁰⁴ Yılmaz, a. g. e., 2006, 43.

tüm iddialarla ilgili “tespitler”inin yer aldığı kısım bulunmaktadır. Sonraki kısımda tespitlerden yararlanılarak ulaşılan “sonuçlar” ve en sonunda bu sonuçlardan yola çıkarak panelin oluşturduğu “tavsiyeler”i içeren bölümler yer almaktadır. AHMM m. 19.1’e göre panelin davayı kaybeden tarafa tavsiye ve kararları nasıl uygulayacağına yönelik yollar konusunda öneride bulunma yetkisinde bulunmaktadır. Ancak panellerin çoğu “ilgili önlemi anlaşmalar ile uyumlu hale getirme” tavsiyesi dışında bir tavsiyede bulunmamaktadır⁴⁰⁵.

Panel süreciyle ilgili iki hususun daha vurgulanması gerekmektedir. Bunlardan bir tanesi “Usul Ekonomisi” olarak adlandırılan ve yargılamanın çabuklaştırılması adına emekten, zamandan ve maliyetten tasarruf etme imkânı sağlayan bir yöntemin kullanılmasıdır. Bu yöntem Temyiz Organı tarafından da onaylanmıştır. Söz konusu yöntemle göre panel, şikayetçi tarafından ileri sürülen dava sebeplerinin tamamını değil anlaşmazlığın sonuçlandırılması için gerekli gördüklerini inceleme kapsamında değerlendirmekte, diğer sebepleri incelememektedir⁴⁰⁶. Sürece ilişkin vurgulanması gereken diğer husus AHMM m.12.12 uyarınca şikayetçi tarafın talebi üzerine panelin çalışmasını herhangi bir zamanda erteleyebilmesidir. Literatürde bu husus “panelin çalışmalarını askıya alması” olarak ifade edilmektedir. Böyle bir durumda AHMM’de öngörülen süreler çalışmanın ertelendiği süre kadar uzamaktadır. Panelin çalışması 12 aydan daha uzun süreyle ertelendiği takdirde panel oluşturma yetkisi geçerliliğini yitirmekte ve oluşturulan panel ortadan kalkmaktadır.

3.3.2.5. Panel raporunun kabulü

Daha önce de ifade edildiği gibi AHMM’nin 11’inci maddesine göre paneller AHO’ya yardımcı olmak amacıyla görev yapmaktadır. Bu nedenle panele yüklenen görev AHO tarafından kendisine havale edilen anlaşmazlığı tarafsız bir şekilde inceleyerek bir rapor hazırlamak ve bu raporu değerlendirilmek üzere AHO’ya göndermektir. Panel raporunun kabul edilip edilmemesi AHO’nun yetkisindedir. Fiiliyatta panel raporunun otomatik olarak kabulünü sağlayan oylama yöntemi nedeniyle anlaşmazlığı çözenin AHO değil, kararı veren panel olduğunu ileri sürmek mümkündür⁴⁰⁷. Diğer taraftan panel kararının otomatik kabul edilmekte

⁴⁰⁵ Ulusoy, a. g. e., 2008, 204.

⁴⁰⁶ Ulusoy, a. g. e., 2009, 198-199.

⁴⁰⁷ Yılmaz, a. g. e., 2006, 44-45.

olması aralarında anlaşmazlık bulunan üye ülkeleri, sorunu panel aşamasına taşımaktansa kendi aralarında çözüme kavuşturma yönünde bir teşvik unsuru olmaktadır.

Panel raporu, DTÖ üyelerine dağıtıldığı tarihten itibaren ancak 20 gün sonra, AHO tarafından görüşülmek üzere gündeme alınabilir (AHMM, m. 16.1). Bu sürede üyelere kararı incelemek için zaman tanınmış olmaktadır⁴⁰⁸. Panel raporuna itirazı olan üyeler, raporun görüşüleceği AHO toplantısından en az 10 gün önce dağıtılmak üzere, rapora itiraz gerekçelerini içeren yazılı beyanlarını sunarlar (AHMM, m. 16.2).

Anlaşmazlık tarafları, panel raporunun AHO tarafından kabul edilmek üzere incelenmesi aşamasına tam olarak katılmak hakkına sahiptirler ve tarafların görüşleri tam olarak kaydedilir (AHMM, m. 16.3). Bu inceleme sürecinin sonunda kararın oylamasına geçilir. Panel raporu üyelere dağıtıldıktan sonra, taraflardan birinin temyiz gitmemesi veya AHO tarafından oybirliği ile raporun reddedilmesi (en azından davayı kazanmış olan taraf bu konuda bir oybirliği oluşmasını engelleyeceğinden verilen panel kararlarının AHO tarafından otomatik olarak onaylanmakta olduğunu söylemek mümkündür) durumları haricinde, AHO tarafından onaylanması ile kabul edilmiş olur (AHMM, m. 16.4). Raporun kabulü için öngörülen süre raporun üyelere dağıtım tarihinden itibaren 60 gündür. Anlaşmazlık taraflarından biri, resmi olarak raporu temyiz edeceğini bildirmişse, panel raporu, temyiz incelemesi tamamlanana kadar AHO tarafından kabul edilmek üzere ele alınamaz. Bu kabul yöntemi, üyelerin, bir panel raporu hakkında görüşlerini ifade etme hakkını engellemez (AHMM, m. 16.4).

3.3.3 Temyiz Aşaması

Uluslararası yargılama sisteminden daha çok ulusal yargılama sistemlerinde bulunan temyiz aşaması ilk derece mahkemelerinin kararlarındaki hataların giderilmesi, kararlarda yorum birliğinin sağlanması ve böylelikle alınan kararlara uyumun ve saygının artması⁴⁰⁹ bakımından kullanılan bir yargılama kademesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlerarasında meydana gelen ticari anlaşmazlıkların çözülmesi için oluşturulan AHM'de temyiz aşamasına ve temyiz

⁴⁰⁸ Ulusoy, a. g. e., 2009, 175.

⁴⁰⁹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 234.

kurumuna yer verilmesi, uluslararası hukuk alanında (ceza yargılamaları hariç) bir ilk olma özelliği taşımaktadır⁴¹⁰.

AHMM’de temyiz aşaması ile ilgili ayrıntılı düzenlemelere yer verilmemiştir. AHMM m. 17.9 uyarınca bazı ek düzenlemeler yapılarak belirsizlikler giderilmiştir. Böylece Temyiz Organı’nın kuruluşu, yapısı ve çalışma usulleri ile ilgili üç temel hukuki düzenleme ortaya çıkmıştır. Bunlar;

- i. AHMM, m. 16.4, m. 17 ve m. 18.,
- ii. Temyiz İncelemesi Çalışma Usulleri (TİÇU)⁴¹¹,
- iii. Davranış Kurallarına İlişkin Mutabakat Metni’dir.

Temyiz Organı, “*Temyiz İncelemesi Çalışma Usulleri*” (TİÇU) çerçevesinde çalışmalarını yürütmek zorundadır. Bununla birlikte Temyiz Organı’nın ihtiyaç duyduğu zamanda usul kurallarını kendisinin tespit edebilmesi yetkisi bulunmaktadır (TİÇU, Kural 16.1). Ancak bu birtakım koşullara bağlanmıştır. Bunlar;

- ✓ konulan usul kuralı AHMM ve DTÖ Antlaşmaları’ndaki ilgili hükümler ve çalışma usulüne ilişkin hükümler ile çelişmemeli,
- ✓ incelenmekte olan olaya özgü olmalı ve
- ✓ o konuyla ilgili “TİÇU”da bir hüküm bulunmamalıdır⁴¹².

AHMM m.17.9’da yer alan “Temyiz Organı’nın çalışma usullerinin AHO Başkanı ve Genel Müdür ile istişarelerde bulunarak Temyiz Organı tarafından belirleneceği ve üyelere tebliğ edileceği” hükmünden yola çıkarak ilk kez 1996 yılında hazırlanarak yürürlüğe giren çalışma usulleri, daha sonra ihtiyaçlara göre sık sık değiştirilmiştir⁴¹³. Halihazırda 15 Eylül 2010

⁴¹⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 200.

⁴¹¹ WTO, (2010). “Working Procedures for Appellate Review” 15 Eylül 2010. (Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ab_procedures_e.htm, Erişim tarihi: 04.10.2021).

⁴¹² Ulusoy, a. g. e., 2009, 202.

⁴¹³ “TİÇU”da altı kez değişiklik yapılmıştır. İlk iki değişiklik (28 Şubat 1997, 24 Ocak 2002) TO Başkanının görev süresi ile ilgili yapılmıştır. (5(2) no’lu kuralda yapılan değişiklik ile TO Başkanı’nın bir yıl yerine 2 yıllık bir süre için görev yapması öngörülmüş, Daha sonra yapılan ikinci değişiklik ile aynı kural TO başkanlarının ikinci bir yıl

tarihinde yürürlüğe giren TİÇU'ya göre temyiz işlemleri yürütülmektedir. Temyiz aşamasında uyulması gereken usul kurallarını ayrıntılı bir şekilde düzenleyen TİÇU'da, Temyiz Organı'nın görev ve yetkileri, usule ilişkin ayrıntılı düzenlemeler ve zaman tablosu yer almaktadır⁴¹⁴.

AHO tarafından kabul edilen *Davranış Kuralları* ise, Çalışma Usulleri'nin 8(2) no.lu kuralı uyarınca Çalışma Usulleri'nin 2 no.lu eki olarak uygulanmaktadır. Davranış Kuralları, Temyiz Organı üyelerine, panelistlere, tahkim üyelerine, uzmanlara, DTÖ ve Temyiz Organı Sekreteryası çalışanlarına uygulanan ve onların görevleri süresince uymaları gereken davranış tarzlarına yönelik özel bir düzenlemedir. Bu düzenlemelerin bu kişilerin görevi sırasında uyması gereken kuralların sınırını çizdiğini ve buna hukuksal temel oluşturduğunu söylemek mümkündür⁴¹⁵.

Panel raporlarına karşı temyiz başvurularını incelemekle görevli Temyiz Organı'na ilişkin bilgilere önceki bölümde (Bkz. Başlık 3.2.4) yer verildiğinden burada yalnızca usul ve işleyişe ilişkin hususlara değinilecektir.

3.3.3.1 Temyiz sürecinin işleyişi

Temyiz sürecine katılan DTÖ üyeleri temyiz aşamasında bulundukları konuma göre “temyiz eden”, “temyiz edilen”, “diğer temyiz edenler/katılımcılar” ve “üçüncü devletler” olarak adlandırılmaktadır (TİÇU, Kural 1). Anlaşmazlık taraflarının panel raporunu aynı anda karşılıklı olarak temyiz etmeleri de mümkün bulunmaktadır.

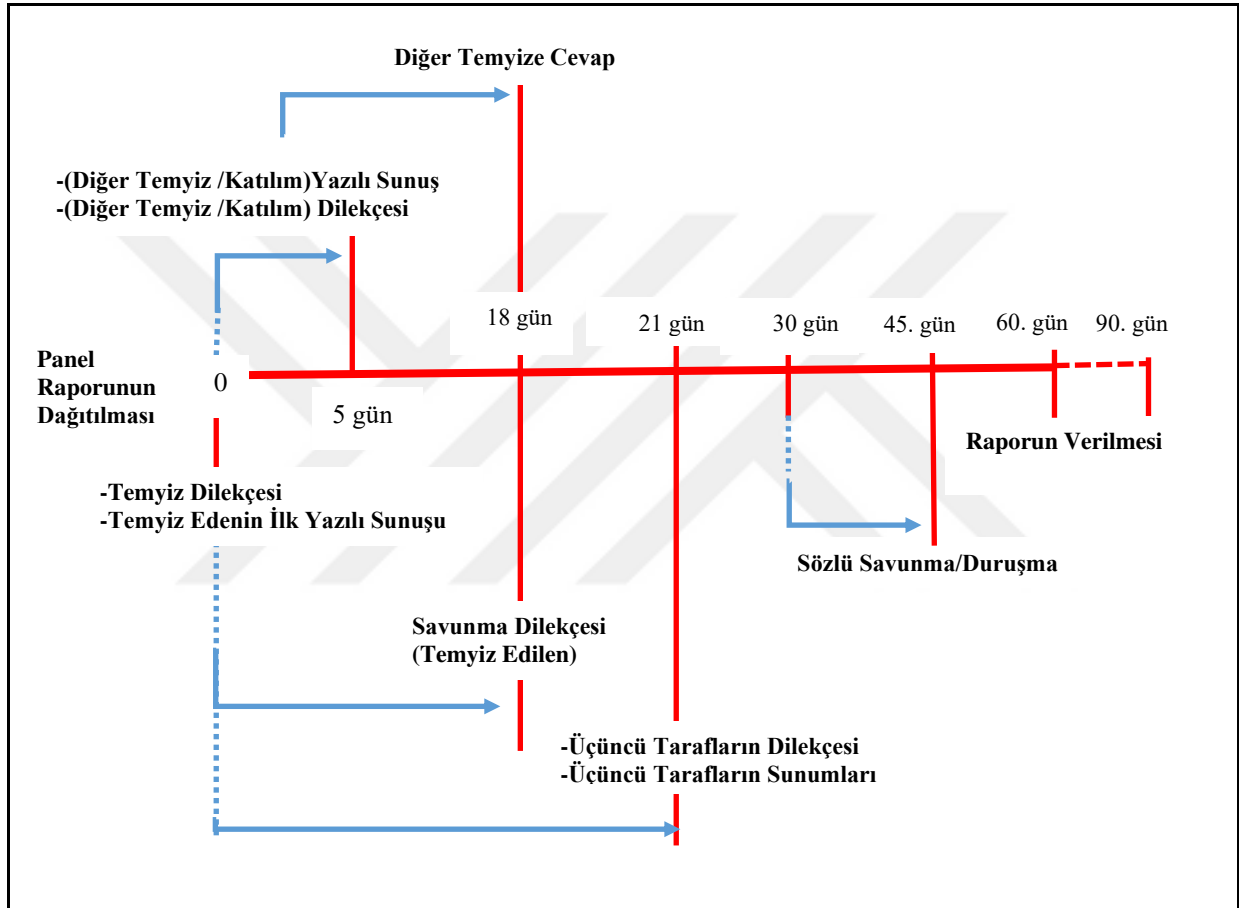
Şekil 3.13'de yer alan temyiz sürecinde temyiz incelemesi bir taleple başlamaktadır. Temyiz talebini sadece anlaşmazlık tarafları yapabilmektedir. Temyiz süreci, panel raporunun DTÖ üyelerine dağıtılmasından, raporun görüşüleceği AHO toplantısına kadar olan süre içinde AHO'ya yapılan yazılı bildirim (temyiz bildirimi) ile eş zamanlı olarak Temyiz Organı

daha görev yapmalarına olanak tanımıştır.) Daha sonraki iki değişiklik ile (1 Mayıs 2003 ve 1 Ocak 2005) üçüncü tarafların temyiz sürecine sözlü katılımları ile ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra yapılan beşinci değişiklik (2005) ile Temyiz başvuruları ve başvuru zaman tablosunda yer alan sürelerle ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. 15 Eylül 2010 yılında yürürlüğe giren altıncı kapsamlı değişiklik (WT/AB/WP/10) (WT/AB/WP11) no.lu belgeler ile 6,18,21,22,23,24,27,32 inci kurallar ile Annex I ve III de düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.” (Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ab_procedures_e.htm, Erişim tarihi: 04.10.2021).

⁴¹⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 235.

⁴¹⁵ Ulusoy, a. g. e., 2008, 236.

Sekretaryası'na sunulan, temyiz gerekçelerini ayrıntılı şekilde açıklayan, bir temyiz dilekçesiyle başlar (TİÇU, Kural 20.1). Temyiz gerekçelerinin dilekçede ayrıntılı şekilde belirtilmesi, panel aşamasında açıklandığı gibi, anlaşmazlığın diğer taraflarının adil yargılanma hakları açısından önem arz etmektedir. Temyiz Organı tarafların kendi görüşlerini sunabilmelerinin buna bağlı olduğunu ifade etmektedir⁴¹⁶.

Şekil 3.13. Temyiz işlemleri süreci.

Kaynak: Temyiz İnceleme Çalışma Usulleri Ek-1 Temyiz Zaman Tablosu (Working procedures for appellate review Annex I: Timetable for Appeals.)'nden yararlanılmıştır. (İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ab_e.htm, Erişim tarihi: 09.10.2021).

Temyiz dilekçesinin aşağıdaki hususları içermesi gerekir (TİÇU, Kural 20.2) :

⁴¹⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 237.

1. Temyize konu olan panel kararının başlığı/tarifi,
2. Temyiz eden tarafın adı/kimliği,
3. Temyiz eden tarafa ait tebligat bilgileri (adres, telefon, fax bilgileri),
4. Temyizin hukuki niteliğine ilişkin özet bilgi. Bu özet bilginin aşağıdaki hususları da kapsamı gerekmektedir (TİÇU, Kural 20.2 (d));

- a) Panel raporunda yer alan ve hata yapıldığı iddia edilen hukuki konular ve yorumlar,
- b) Panelin hukuki meseleleri yorumlarken ya da uygularken hataya düştüğü iddia edilen anlaşma hükümleri,
- c) Temyiz eden tarafın (temyizın ilerleyen aşamalarında başka paragraflara da dayanma hakkına halel getirmemek kaydıyla) varlıkları iddia edilen hukuki hataların panel kararında yer aldığı paragraf numaraları.

Temyiz eden, temyiz dilekçesinin sunulduğu tarihle aynı gün, TİÇU Kural 21.2'nci paragrafta uygun olarak hazırlanmış yazılı bir sunumunu Sekreteryaya'ya sunacak ve sunumun bir kopyası diğer taraflara iletilecektir. Yazılı sunuşta, panel raporunda olduğu iddia edilen hukuki hatalar ve dayanaklarının ayrıntılı bir şekilde açıklanması ve belirtilmesi gerekir (TİÇU, Kural 21.2). Temyiz talebinde bulunan tarafın yanı sıra aynı davada taraf olan bir başka devletin de temyiz aşamasına katılması mümkündür. Bir davada tarafların birden fazla devletten oluşması halinde çoklu temyiz (multiple appeals) gündeme gelmektedir⁴¹⁷. TİÇU'de *çoklu temyiz* iki şekilde düzenlenmiştir:

- i) İlk panelin kararını açıklamasının ardından AHMM m. 17.4'e göre taraflardan birinin temyiz sürecini başlatması ile birlikte 5 gün içinde davanın diğer taraflarından birinin panel raporunda yer alan ve temyiz talebinde ileri sürülmeyen başka hukuki hata ya da panel yorumları ile ilgili olarak temyiz sürecine katılımıdır (TİÇU, Kural 23.1). *Diğer temyiz eden* olarak adlandırılan bu taraf, asıl temyiz dilekçesinin verildiği tarihten itibaren 5 gün içinde, Temyiz Organı Sekreterliği'ne TİÇU Kural 21.2'ye uygun⁴¹⁸ olarak hazırlanmış yazılı bir sunuş yapar ve

⁴¹⁷ Ulusoy, a. g. e., 2009, 210.

⁴¹⁸ "i) tarihli ve imzalı olmalı, ii) aşağıdaki hususları içermeli;

sunumun bir kopyasını diğer taraflara da iletir (TİÇU, Kural 23.3). Bu sunuşa diğer taraflarca (asıl temyiz eden/temyiz edilen ve anlaşmazlığının diğer herhangi bir tarafı) 18 gün içinde cevap verilebilir (TİÇU, Kural 23.4).

ii) İkincisi, birden fazla tarafın birlikte temyiz sürecini AHMM m. 16.4'e göre başlatması halinde ortaya çıkmaktadır (TİÇU, Kural 23.4-5).

Temyiz Dairesi, yazılı talep üzerine temyiz edene (asıl temyiz eden veya diğer temyiz eden) *temyiz dilekçesinde değişiklik/düzeltilme hakkı* da verebilmektedir. Değişiklik/düzeltilme talebinin bir örneği ilgili tüm taraflara gönderilir. Daire bu talebi değerlendirirken çalışma programı ve raporu sunabileceği süre kısıtlarını, değişikliğin niteliği, kapsamı, değişiklik talebinin zamanlaması gibi hususları gözönüne alır. Daire düzeltme/değişiklik talebini tamamen veya kısmen karşılayabilir ve bu kararını düzeltilmiş taleple birlikte taraflara (temyiz eden, edilen ve üçüncü taraflar) ve AHO'ya bildirir (TİÇU, Kural Mükerrer 23). *Temyiz edilen* (Diğer anlaşmazlık tarafı), raporun temyiz edildiğinin kendisine bildirilmesi tarihinden itibaren 18 gün içinde yazılı bir dilekçeyle ve temyiz edenin dilekçesine benzer bir içerikle temyize cevap dilekçesi hazırlar. Cevap dilekçesiyle temyiz edenin dilekçesinde yer alan iddiaları çürütmeye çalışır (TİÇU, Kural 22).

Temyiz aşamasındada, AHMM m. 10.2 gereğince, ele alınan konuda esaslı bir menfaati olduğunu AHO'ya bildiren *üçüncü ülkeler* Temyiz Organı'na yazılı başvuru yapabilir ve bunun sonucunda kendilerine Temyiz Organı önünde sözlü sunuş yapma imkânı tanınabilir (AHMM, m. 17.4). Bir anlaşmazlığın üçüncü tarafları panel tarafından verilen kararları temyiz edemeselerde, ilgili kararın anlaşmazlığın taraflarınca temyiz edilmesinde esaslı menfaatleri olması halinde temyiz sürecine de üçüncü taraf olarak katılabilecektir⁴¹⁹. Temyiz dilekçesinin verildiği tarihten itibaren 21 gün içinde herhangi bir üçüncü taraf, temyiz organı önünde konumunu destekleyen gerekçeleri ve yasal argümanları içeren yazılı bir sunum yapabilir. (TİÇU, Kural 24.1)

1) panel raporunda yer alan hukuki konulardaki hata iddiaları ile panel tarafından geliştirilen yasal yorumları da gösteren temyiz gerekçelerini,

2) anlaşmazlık kapsamı anlaşmaların hükümlerini ve diğer yasal dayanakları

3) istenilen kararın veya hükmün niteliğini..." (TİÇU, Kural 21.2)

⁴¹⁹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 211.

TİÇU Kural 24'e göre üçüncü tarafların temyiz surecine katılabilmeleri için üç yol bulunmaktadır. Birincisi, yukarıda da belirtildiği gibi, temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 21 gün içinde yazılı sunuş yapabilir ve duruşmaya katılarak sözlü ifade verebilir (TİÇU, Kural 24.1). İkinci yöntem, üçüncü tarafların yine aynı süre içinde yazılı sunuş yapmasalar bile yazılı olarak Sekretarya'ya bildirmek koşulu ile duruşmaya sözlü olarak katılmak istediklerini belirtmesidir (TİÇU, Kural 24.2). Üçüncü yöntem ise, ilgili sürenin geçmesinden sonra herhangi bir yazılı sunum yapmaksızın ve Sekretarya'ya yazılı olarak bildirmeksizin, Sekretarya'ya sözlü duruşmaya katılma ve sözlü ifade verme niyetinin olduğunu belirtmesidir. Bu konuya ilişkin bildirimler ve talepler ilk fırsatta Sekretarya'ya iletilmelidir (TİÇU, Kural 24.4). Ancak bu son durumda sözlü ifade verilmesi hususu Temyiz Organı'nın takdir yetkisi kapsamındadır⁴²⁰.

Temyiz başvurusu yapıldıktan sonra süresi içinde yazılı sunuşların yapılmaması ya da sözlü duruşmaya devam edilmemesi halinde temyiz dairesi, katılımcıların da görüşünü alarak *temyiz başvurusunu reddetme* yetkisine sahiptir (TİÇU, Kural 29). Ayrıca panel raporunu temyiz eden taraf, temyiz sürecinin herhangi bir aşamasında başvurusunu geri çekebilir (TİÇU, Kural 30.1). Temyiz aşamasında olan bir anlaşmazlık AHMM m. 3.6 uyarınca karşılıklı anlaşma ile çözüme kavuşturulduğunda, AHO'ya bildirilen bu çözümün Temyiz Organı'na da bildirilmesi gerekmektedir (TİÇU, Kural 30.2).

3.3.3.2. Temyizde tarafların temsili

Panellerde olduğu gibi Temyiz Organı önünde de tarafların nasıl temsil edileceğine ilişkin düzenlemelerde bir hüküm bulunmamaktadır. Bu konu da içtihatlarla çözüme kavuşturulmuştur.

Temyiz Organı, “Avrupa Topluluğu-Muz” davasında, paneller önünde görülen anlaşmazlıklarda veya temyiz aşamasında gerçekleştirilen sözlü savunmada, anlaşmazlık taraflarını kimlerin temsil edeceğine ilişkin ne GATT 1947’de ne de DTÖ’nün kapsamındaki anlaşmalarında bir hüküm olmadığını ve bu konuda bir uygulama da geliştirilmediğini belirtmiştir. Ayrıca Temyiz Organı, temyiz incelemesinin sadece

⁴²⁰ Ulusoy, a. g. e., 2008, 247.

hukuki konularla ve panel tarafından geliştirilen hukuki yorumlarla sınırlı olması nedeniyle, anlaşmazlığa taraf hükümetlerin özellikle temyiz aşamasında nitelikli avukatlar tarafından temsil edilmesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir⁴²¹.

Bu çerçevede sözlü duruşmalarda taraflar, özel temsilciler dâhil olmak üzere kim tarafından temsil edileceklerine kendileri karar verebilmektedirler⁴²².

3.3.3.3 Temyiz organının işleyişi ve işlevi

Temyiz başvurusunun alınmasından raporun yazılarak AHO'ya sunulmasına kadar geçen süreçte Temyiz Organı tarafından gerçekleştirilen işlemler şu şekildedir.

3.3.3.3.1 Dairenin oluşturulması

Önce de ifade edildiği üzere Temyiz Organı, yedi üyeden oluşur ve somut bir davada bunlardan sadece üç tanesi ile oluşturulan bir daire temyiz incelemesinde görev alır (AHMM, m. 17.1). Temyiz incelemesini yürütecek olan üyeler belirli bir rotasyon esasında kur'a ile belirlenmektedir. Seçimin kur'a ile yapılması sayesinde bir davaya bakacak üyeler önceden belli olmamaktadır. Üyelerin vatandaşlık durumları göz önüne alınmaksızın her davaya bakmalarına olanak sağlanmaktadır (TİÇU, Kural 6.2). Somut bir dava için üç üyeden oluşturulan daire, kendi aralarından bir başkan seçer (TİÇU, Kural 7.1). Başkan, genel olarak temyiz sürecinin ve yapılacak duruşmaların idaresi, toplantılara başkanlık edilmesi ile kararın/temyiz raporunun yazılmasından sorumludur (TİÇU, Kural 7.2). Başkan'ın ya da bir üyenin görevlerini yerine getiremez hale gelmesi durumunda, o dairede görev yapan diğer üyeler ve TİÇU Kural 13 uyarınca yedek olarak seçilen üye, aralarından birini başkan üye olarak hareket etmek üzere seçer (TİÇU, Kural 7.3). Bir üyenin TİÇU Kural 6.3'te belirtilen bir nedenle (hastalık veya ciddi başka bir nedenle iş göremezlik, istifa vb.) bir dairede görev yapamaması durumunda, bu daire için seçilen üyenin yerine hemen TİÇU Kural 6.2. uyarınca başka bir üye seçilecektir. Görevinden istifa etmek isteyen bir üye, bu isteğini Temyiz Organı

⁴²¹ Akın, a. g. e., 2006, 82.

⁴²² Ulusoy, a. g. e., 2008, 249.

Başkanı'na yazılı olarak bildirir ve Temyiz Organı Başkanı da derhal AHO Başkanı'na, Genel Müdür'e ve Temyiz Organı'nın diğer üyelerine bilgi verir (TİÇU, Kural 14.1). Söz konusu istifa, AHO'nun Temyiz Organı'na danışarak aksi yönde karar almadığı sürece, istifa bildiriminin yapılmasından 90 gün sonra yürürlüğe girer (TİÇU, Kural 14.2). Bu düzenlemeyle görülmekte olan anlaşmazlığın karara bağlanması ve temyiz sürecinin uzamaması sağlanmaya çalışılmıştır.

3.3.3.3.2 Kayıtların ve belgelerin iletilmesi

Bir temyiz dilekçesinin verilmesi üzerine, DTÖ Genel Müdürü, derhal Temyiz Organı'na panel sürecinin tüm kayıtlarını iletecektir (TİÇU Kural 25.1). TİÇU Kural 25.2'ye göre bu kayıtlar;

(a) Anlaşmazlığın tarafları ve üçüncü taraflar tarafından sunulan yazılı beyanlar, bunlara verilen cevaplar ve bunlara eklenen destekleyici kanıtlar;

(b) Anlaşmazlığın tarafları ve üçüncü taraflarla yapılan panel toplantılarında sunulan yazılı argümanlar, bu panel toplantılarının kayıtları ve bu panel toplantılarında sorulan sorulara verilen yazılı cevaplar;

(c) Panel veya DTÖ Sekreterliği ile anlaşmazlığın tarafları veya üçüncü taraflar arasındaki panel anlaşmazlığına ilişkin yazışmalar ve

(d) Panele sunulan diğer belgelerden oluşur, ancak bunlarla sınırlı değildir.

3.3.3.3.3 Çalışma programının hazırlanması ve sürecin idaresi

Panellerde bulunan “çalışma alanı/görev tanımı” belirlenmesi uygulaması (Bkz. s. 113) Temyiz Organı'nın çalışma sürecinde bulunmamaktadır⁴²³. Bununla birlikte bir temyiz başvurusunun başlamasından hemen sonra, temyizi inceleyecek daire, TİÇU'da belirtilen sürelerle uygun olarak bir “çalışma programı” hazırlar. Bu çalışma programında, sözlü duruşma tarihi de dahil olmak üzere, belgelerin verilmesi için kesin tarihler ve dairenin çalışması için bir zaman tablosu

⁴²³ Akın, a. g. e., 2006, 88.

bulunur. Sekreterlik, temyiz edene, ihtilafın taraflarına ve herhangi bir üçüncü tarafa çalışma programının bir örneğini derhal iletir (TİÇU, Kural 26).

3.3.3.3.4 Karar verilmesi ve rapor sunumu

Temyiz Organının işlevi, temyize konu panel raporunda yer alan hukuki konular ve panel tarafından geliştirilen hukuki yorumlar ve bunlara ilişkin gündeme getirilen hususlardan her birini incelemektir (AHMM, m. 17.6 ve 17.12). Temyiz sürecinde maddî bulgu ve vakalar tekrar değerlendirilmez⁴²⁴.

Bununla birlikte “hukuki konular” yalnızca panel raporunda yer alan kapsamdaki anlaşmaların hükümlerinin, panel tarafından yapılan hukuki yorumlarını değil; AHMM’nin usule ilişkin düzenlemelerine de panel sürecinde uyulup uyulmadığını da içerir. Örneğin, Temyiz Organı, AHMM’nin 11’inci maddesi gereğince, “gerçeklere ilişkin objektif değerlendirme” yapmada panelin hataya düştüğü yönündeki iddiaları da inceler⁴²⁵.

Temyiz Organı, önüne gelen birçok davada panelin hukuki yorumlarının dayanaklarının neler olması gerektiğini belirtmiştir. İçtihatlar sonucunda oluşan bu dayanaklar panel inceleme sürecinde ifade edildiğinden (Bkz. Başlık 3.3.2.4.7) burada tekrar ele alınmamıştır. Temyiz Organı, temyiz sürecinin herhangi bir aşamasında davanın taraflarına dava ile ilgili sorular yöneltebilir. Sorulara verilen cevapların Temyiz Organı’na sunulması ve aynı zamanda davanın diğer taraflarına tebliğ edilmesi gerekir (TİÇU, Kural 28.1-2). Panellerde olduğu gibi, Temyiz Organı’na yapılan yazılı başvurular, anlaşmazlık tarafları dışında gizlilik içinde işlem görür. Bununla birlikte bu durum, bir anlaşmazlık tarafının kendi durumuna ilişkin olarak kamuya açıklama yapmasını engellemez. Bir anlaşmazlık tarafı, bir DTÖ üyesinin talebi halinde, yazılı başvurusunda bulunan bilgilerden kamuya açıklanabilecek olanlar hakkında gizli olmayan bir özet de sağlar (AHMM, m. 18.2).

⁴²⁴ Akın, Canbeldek Ö. (2014). “Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Mekanizmasında Misilleme Yaptırımı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16, Özel Sayı 2014, s. 1717.

⁴²⁵ Akın, a. g. e., 2006, 83.

Temyiz Organı temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren 30'uncu gün ila 45'inci gün arasında bir sözlü duruşma yapar (TİÇU, Kural 27.1). AHMM m. 17.10 uyarınca söz konusu duruşmanın gizli nitelikte olması gerekir.

Temyiz Organı, duruşmada davanın taraflarına ve üçüncü taraflara sorularını yönelttikten sonra kısa bir açıklama yapılır. Bu yönü ile sözlü duruşma, panel aşamasındaki esaslı toplantılara benzemektedir. Aralarındaki farklar şu şekilde özetlenebilir;

- (i) Temyiz sürecinde sadece bir sözlü duruşma yapılır.
- (ii) Sözlü ifadeler kısa tutulur.
- (iii) Duruşma genellikle bir günden uzun sürmez.
- (iv) Duruşmaya katılan taraflar birbirlerine doğrudan soru soramazlar⁴²⁶.

Sözlü duruşma aşamasından sonra tarafların temyiz sürecindeki aktif rolleri sona ermektedir. Temyiz Organı'nın raporları, anlaşmazlık taraflarının yokluğunda ve sağlanan bilgi ve beyanlar ışığında hazırlanır (AHMM, m. 17.10). Usule ilişkin süreç tamamlandıktan sonra Temyiz Organı'nın kendi içindeki karar alma süreci başlar. İncelemeyi yapan Daire, diğer dört Temyiz Organı üyesi ile de gerekli görüşmeleri yaparak raporunun taslağını hazırlar. Karar alma konusunda tercih edilen konsensus usulü olmakla birlikte, mümkün olmadığı hallerde karar oyçokluğu ile verilir. Kararın konsensus ile alınabilmesi için bütün olanakların denenmesi gerekir (TİÇU, Kural 3.2). Alınan kararların çelişmesini önlemek, kararlardaki sürekliliği ve tutarlılığı sağlamak, usul konularını tartışmak ve üyelerin uzmanlık alanlarındaki tecrübelerinden yararlanmak amacı ile Temyiz Organı üyeleri kendi aralarında düzenli olarak toplanırlar (TİÇU, Kural 4.1). Temyiz Organı üyelerinin anlaşmazlıkların halli ile ilgili gelişmeleri sürekli takip etmeleri gerektiğinden her temyizde sunulan bütün belgelerin bir örneğinin Temyiz Organı'nın bütün üyelerine gönderilmesi gerekir (TİÇU, Kural 4.2). Davaya bakan daire, dava konusunu Temyiz Organı'nın diğer üyeleri ile de görüş alışverişinde bulunarak tartışabilir (TİÇU, Kural 4.3). Ancak, bu husus, görevli dairenin kendisine havale edilen temyiz talebini karara bağlamak konusundaki yetkisini ortadan kaldırmayacağı gibi yargılama yetkisine ve bağımsızlığına müdahale olarak değerlendirilemez (TİÇU, Kural 4.4).

⁴²⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 239.

Panel raporunun taraflardan birince temyiz edileceğine dair resmi bildirimden itibaren (aciliyet gerektiren haller ve bozulabilir mallar ile ilgili süreç hariç) 60 gün içinde temyiz incelemelerinin tamamlanarak raporun AHO'ya sunulması gerekmektedir. Şayet bu süre içinde rapor tamamlanamayacaksa Temyiz Organı gecikme nedenlerini ve raporu ne zaman teslim edebileceğine ilişkin tahminini AHO'ya bildirir. AHO da bu bilgiyi DTÖ üyelerine iletir. Hiçbir halde temyiz incelemesi süresi 90 günü aşamaz (AHMM, m. 17.5). Ancak yasaklanmış sübvansiyon temyizlerinde süreler daha kısa tutulmuştur (TİÇU, Annex I).

Temyiz Organı yapacağı inceleme sonunda, panelin hukuki bulgularını ve varmış olduğu sonuçları kabul edebilir, değiştirebilir veya reddedebilir (AHMM, m. 17.13)⁴²⁷. Karar anonim olarak yazılır; hangi görüşün hangi üye tarafından ileri sürüldüğü kararda belirtilmez (AHMM, md. 17.11). Ulusal yargılama sistemlerindeki temyiz sürecinde bulunan davanın temyiz organı tarafından reddedilerek ilk derece mahkemeleri tarafından yeniden görülmesi için geri gönderme uygulaması, yani geri gönderme yetkisi, AHM'de bulunmamaktadır. Temyiz Organı'nın geri gönderme kararı verememesi, çeşitli eleştirilere neden olmaktadır.

Örneğin Panellerin verdikleri kararlarda sıklıkla usul ekonomisine başvuruyor olması dikkate alındığında, Temyiz Organı'nın kararı geri gönderme yetkisinin bulunmamasının, hukuki anlaşmazlığın tam olarak çözülememesi sonucunu doğurabileceği ileri sürülmektedir. Bu sorunun çözümü için Temyiz Organı'na kararları panele geri gönderme yetkisi verilmesi ya da panellere usul ekonomisi ilkesi uygulama yetkisi verilmeyerek bütün dava sebeplerinin karara bağlanması zorunluluğu getirilmesi önerilmektedir. Temyiz Organı'na geri gönderme yetkisi verilmesini destekleyenler; böylece Temyiz Organı'nın görev sınırının belirleneceğini ve tarafların adil yargılanma haklarının temin edileceğini savunmaktadırlar. Karşı olanlar ise, söz konusu yetkinin kullanılmasının yargılama sürecini geciktireceğini ve yaptırımların uygulanması konusunda otorite zayıflığına yol açabileceğini ileri sürmektedir. Buna karşılık olarak Temyiz Organı tarafından konunun yeniden görüşülüp karara bağlanması için panele geri gönderilmesinin biraz zaman alacağını doğru olduğu; ancak bu yetki verilmezse panel tarafından karara bağlanmamış olan hususların temyiz de edilememesi durumu ortaya çıkacağından böyle bir durumda karara bağlanmamış hususlarda AHM'nin yeniden başlatılması gerekeceği için sürecin yeniden başlamasının aslında daha fazla zaman kaybına yol açacağı iddia edilmektedir. Öte yandan geri gönderme yetkisinin tanınmasına koşut olarak, paneller tarafından usul ekonomisi uygulanmasının sakıncalarının ortadan

⁴²⁷ “...(kabul etme)Onama, panel kararının temyiz edilen yönlerinin hukuka uygun bulunmasını ifade eder. Onamanın tersi olan bozma (reddetme) ise, panel kararının hukuka aykırı bulunduğunu anlamına gelmektedir. Değiştirmede ise, TO, panel kararını bozmamakla birlikte, panelin hukuki yorumuna katılmamakta ve kararda değişiklik yapmaktadır. Pek çok davada TO, panel raporunun sonucuna katılmakla birlikte, gerekçesine katılmadığı için panelin hukuki sonuç ve bulgularının bir kısmını değiştirmiştir. Eğer tamamına katılıyor ise, onaylamakta, katılmıyorsa tamamen reddetmektedir...” Yılmaz, a. g. e., 2006, 57.

kalkacağı da ifade edilmektedir. Geri gönderme yetkisine alternatif olabilecek bir başka reform önerisi ise, panellerin yetkilerinin genişletilmesi ve böylece usul ekonomisine başvurularının azaltılmasıdır. Ancak bu durumda panellerin iş yükü artabileceği, diğer bir alternatif olan Temyiz Organı'nın inceleme yetkisinin derinleştirilerek genişletilmesi durumunda ise Temyiz Organı'nın iş yükü artacağı ve kısa sürede sonuç alınmasının mümkün olmayacağı ileri sürülmektedir⁴²⁸.

Temyiz Organı'nın uygulamada panel raporunu reddettiği bazı davalarda paneller tarafından karara bağlanmayan/incelenmeyen hususlarla ilgili olarak kendisi inceleme yaparak hukuki analizini tamamlama yolunu seçerek teamül oluşturduğu⁴²⁹ görülmekle beraber bu durum yukarıda belirtilen tespit ve tartışmaları ortadan kaldırmadığından, AHMM ile ilgili reform çalışmalarında Temyiz Organı'na geri gönderme yetkisi tanınması konusu gündemdeki yerini korumaktadır⁴³⁰.

3.3.4 Temyiz Organı Kararının/Raporun Kabulü

Panel kararlarında olduğu gibi Temyiz Organı kararlarında da raporların AHO tarafından kabulü ile taraflar için bağlayıcılık oluşmaktadır. Temyiz Organı'nın raporu, AHO tarafından DTÖ'nün üç çalışma diline çevrilip, tüm DTÖ üyelerine gönderildikten sonra 30 gün içinde oybirliğiyle kabul etmeme (negatif konsensus) yönünde bir karar alınmadıkça kabul edilmektedir. Bu süre içinde bir AHO toplantısı takvime bağlanmamış ise, bu amaçla bir AHO toplantısı yapılacaktır. AHO tarafından kabul edilen raporlar taraflar tarafından “şartsız” kabul edilir (AHMM, m. 17.14). Burada da (panel raporlarında olduğu gibi) en azından temyiz süreci lehine sonuçlanmış olan DTÖ üyesi ülke, raporun kabul edilmemesi yönünde oy kullanmayacağından, uygulamada Temyiz Organı kararlarının otomatik olarak kabul edilmekte olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Temyiz Organı kararı, anlaşmazlığı karara bağlayan nihai karardır. Bu aşamadan sonra herhangi bir kanun yolu bulunmamaktadır. Nitekim, temyiz edilen panel kararının AHO'da kabulü temyiz sonrasına bırakıldığından, Temyiz Organı kararı, panel kararında

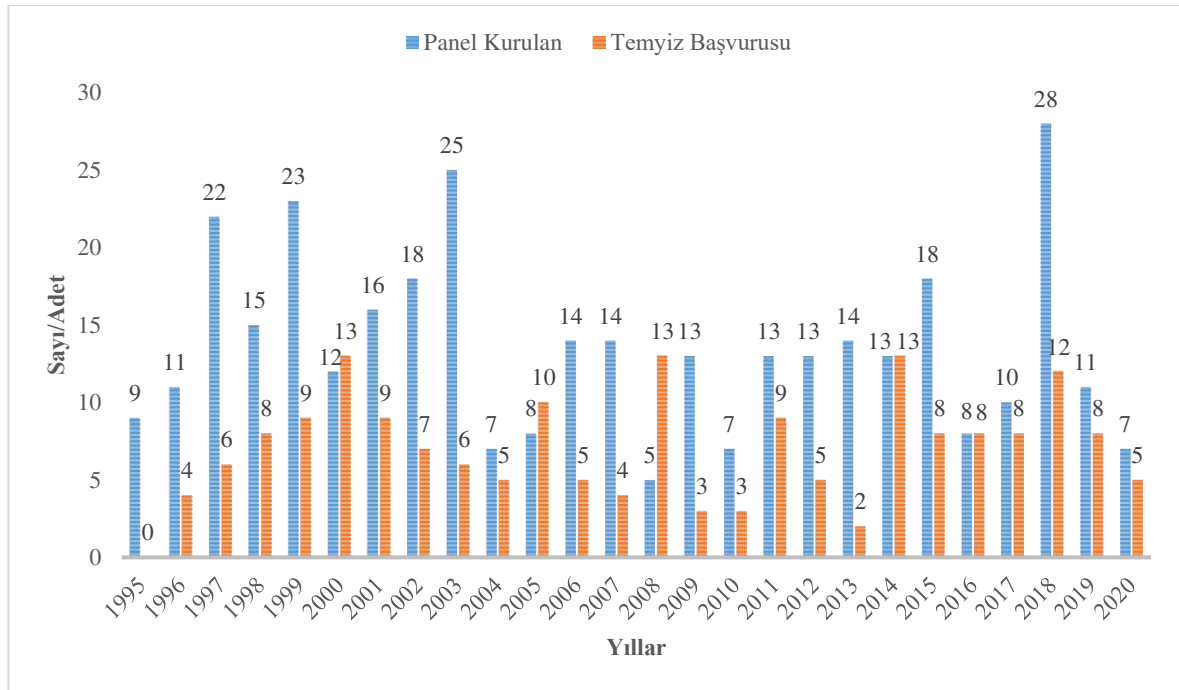
⁴²⁸ Ulusoy, a. g. e., 2009, 218-219.

⁴²⁹ “...Appellate Body Report, *US-Shrimp*, para. 123–124.” Ulusoy, a. g. e., 2009, 220 ve “...Appellate Body Report, *Canada-Periodicals*. s. 23-24...” Akın, a. g. e., 2006, 88.

⁴³⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 222.

değişiklik getiriyorsa AHO panel kararının Temyiz Organı kararıyla değiştirilmiş şekilde kabulü yönünde karar vermektedir⁴³¹.

DTÖ dönemi temyiz başvuru sayıları Şekil 3.14’de yer almaktadır. 2020 yılı Aralık sonuna kadar toplam 598 anlaşmazlığın 354 adedi için panel kurulmuş olduğu görülmektedir. Bu durum DTÖ dönemi anlaşmazlıkların %59’u için panel kurulduğu anlamına gelmektedir. Aynı dönemde yapılan temyiz başvurusu sayısının 183 olduğu gözönüne alındığında, panel kurulan anlaşmazlıkların %51’inin temyiz aşamasına taşındığı anlaşılmaktadır. Temyiz aşamasına taşınan anlaşmazlık, toplam anlaşmazlığın %30’una tekabül etmektedir.

Şekil 3.14. DTÖ dönemi temyiz başvuru sayıları.

Kaynak: WTO (2021). “Annual Report 2021”, Figure 3. s. 142 (Internet: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/anrep21_e.htm, Erişim tarihi:12.04.2022).

⁴³¹ Yılmaz, F. (2006). a. g. e., s. 61.

3.3.5 Kararların ve Tavsiyelerin Uygulanma Aşaması

DTÖ'yi diğer uluslararası örgütlerden ayıran özelliği yaptırım gücü ile desteklenmiş bir AHM'ye sahip olmasıdır. Kurumsallaşmanın sağlandığı bu mekanizmada hem uyulması zorunlu kurallar bulunmakta hem de bu kurallara uyulmaması halinde ihlali tespit eden, üyeleri bağlayıcı nitelikte kararlar alabilen organlar vasıtasıyla uygulamaya konulabilecek yaptırımlar bulunmaktadır.

Panel ve Temyiz Organı kararlarının AHO tarafından kabul edilmesi ile kararlar, taraflar için bağlayıcı hale gelmektedir. Bundan sonra kararların uygulanması aşamasına geçilmektedir. Bu aşamaya ilişkin olarak AHMM'de düzenlemeler bulunması AHM'nin caydırıcılığı açısından önemlidir. DTÖ anlaşmalarını ihlal ettiğine yönelik karar verilen tarafın kendi rızasıyla kararın gereğini yerine getirmemesi durumunda, anlaşmazlığın diğer tarafına karşı önlemler almak konusunda yetki verilmektedir. Böylelikle, kararın gereğini yerine getirmeyen taraf, bir anlamda cezalandırılmış olmaktadır⁴³².

Genel kural AHO'nun tavsiye ve kararlarının gereğininin üyeler tarafından hızlı bir şekilde yerine getirilmesidir (AHMM, m. 21.1). Kararın gereğinin hemen yerine getirilmesinin mümkün olmadığı durumlarda, ilgili tarafa bunun için "makul bir süre" verilmektedir. Kendisine kararın uygulanması için tanınan makul süre sonunda üye, düzenleme ve uygulamalarını karara uygun hale getirmediği takdirde, taraflar tazminat miktarını tespit amacıyla görüşmelere başlamaktadırlar. 20 gün içinde bir çözüme varılamaması halinde, şikâyetçi taraf, tavizler veya diğer yükümlülüklerin ilgili üyeye uygulanmasını askıya almak amacıyla AHO'dan izin talep edebilir. AHO oybirliğiyle talebin reddine karar vermediği takdirde askıya alma talebini kabul eder. Şikâyetçi ülke tarafından askıya alma uygulaması, şikâyet edilen ülkenin uygulamalarını DTÖ Anlaşmalarına uygun hale getirinceye kadar devam eder⁴³³. Bu şekilde özetlenen uygulama ve yaptırım sürecinin işleyişine aşağıda değinilmiştir.

⁴³² Yılmaz, a. g. e., 2006, 62.

⁴³³ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

3.3.5.1 Panel ve temyiz organı tavsiyeleri

Daha önceki bölümlerde de değinildiği üzere bir Panel veya Temyiz Organı, yaptığı incelemede bir üye tarafından alınan önlemin ya da yapılan düzenlemenin kapsamdaki bir anlaşmaya uygun olmadığı sonucuna vararak ihlal kararı verirse ilgili üyeye önlemini veya düzenlemesini anlaşmayla uyumlu hale getirmesini tavsiye etmektedir. Panel veya Temyiz Organı, tavsiyelerine ek olarak, önlemleri alan anlaşmazlık tarafına, tavsiyeleri nasıl uygulayacağına ilişkin yöntemler de önerebilir (AHMM, m. 19.1), ancak bu karşılaşılan bir durum değildir. Bununla birlikte bazı anlaşmalarda ihlal kararı üzerine ihlali yapan ülkenin ne şekilde hareket edeceğine yönelik düzenlemelerde bulunmaktadır. Örneğin Sübvansiyonlar ve Telaflı Edici Önlemler Anlaşması'nın 4.7'nci maddesi bu yönde hükümler içermektedir⁴³⁴. Bununla birlikte, panel ve Temyiz Organı, yaptığı tespitlerle ve tavsiyelerle, kapsamdaki bir anlaşma tarafından sağlanan hakları ve yükümlülükleri azaltamaz veya çoğaltamaz (AHMM, m. 19.2).

Panel ve Temyiz Organı kararlarının AHO'da kabul edilmesini müteakip karar ve kararda yer alan tavsiyeler AHO karar ve tavsiyeleri niteliğini almaktadır. AHO'nun tavsiyelerinin ve kararlarının ilgili üye tarafından en kısa zamanda yerine getirilmesi (AHMM, m. 21.1) ve normal şartlarda ilgili üyenin, önlemlerini anlaşmalarla uyumlu hale getirmesi için uygun değişiklikleri yapması beklenir.

“Örneğin, davalının davacı aleyhine uyguladığı antidamping önlemlerinin DTÖ kurallarına aykırı olduğuna karar verilirse, davalı bu önlemleri yürürlükten kaldırmalıdır. Fakat anlaşmazlık konusu her zaman bu kadar basit olmayabilir. Örneğin Panel, davalı tarafından pamuk üreticilerine sağlanan teşvik sisteminin DTÖ kurallarına aykırı olduğunu tespit edip, teşviklerin kaldırılması gerektiğine hükmedebilir. Ancak bütçe planlaması, bürokratik işleyiş ve benzeri nedenlerle davalı, teşvik sistemini makul süre içinde değiştiremeyebilir. Davalı bazen de kararı uygulamak için bu şekilde teknik bir engelle karşılaşmasada, keyfi olarak kararı uygulamaktan kaçınmaktadır⁴³⁵.

⁴³⁴ Yılmaz, a. g. e., 2006, 62.

⁴³⁵ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1718.

Raporların kabul edilmesinden itibaren 30 gün içerisinde gerçekleştirilen bir AHO toplantısında, ihlal kararı verilen ilgili üyenin AHO'nun tavsiyelerinin gereğini yerine getirmek konusundaki iradesini ortaya koyması gereklidir (AHMM, m. 21.3). Şayet 30 gün içerisinde AHO toplantısı bulunmuyor ise bu amaçla bir toplantı yapılacaktır (AHMM, dipnot 12). İhlal kararı verilen üyenin AHO'nun tavsiyelerini derhal yerine getirmesi mümkün değilse, anılan tarafa bu hususta makul bir süre tanınır (AHMM, m. 21.3).

Uygulamada en yaygın karşılaşılan davranış biçimi üye ülkelerin tavsiye ve kararların derhal yerine getirilmesinin mümkün olmadığını iddia ederek makul süre talebinde bulunmalarıdır. Çünkü ilgili devletlerin aldığı önlemler bazen idari basit bir karardan öteye geçerek iç hukuk düzeninde değişiklik gerektirebilmektedir. Ülkenin hukuk sisteminin veya devlet yapısının özelliğine göre bu da zaman alabilmektedir. Oysa etkin ve hızlı işleyen bir AHM için tavsiye ve kararların derhal yerine getirilmesi asıl olup, uygulama için taraflara makul bir süre verilmesinin istisnai nitelikte düşünülmesi gerekmektedir⁴³⁶.

3.3.5.2 Makul süre tanınması

Panel veya Temyiz Organı Raporu'nun kabul edildiği tarihten sonra 30 gün içinde yapılan AHO toplantısında, ilgili üye, AHO'nun tavsiyelerinin ve kararlarının uygulanması konusundaki düşüncelerini bildirir. İlgili üye, tavsiye ve kararlara derhal uyamayacağını bildirirse kendisine bu tavsiye ve kararlara uymasını sağlamak için makul bir süre tanınır (AHMM, m. 21.3). Makul süre 3 farklı şekilde belirlenmektedir:

(1) İlgili üyenin (davayı kaybeden ülke) bir süre önermesi ve bu önerinin AHO tarafından onaylanması (AHMM, m. 21.3 (a)).

İlgili üye bir süre önermez veya AHO önerilen süreyi onaylamazsa;

⁴³⁶ Ulusoy, a. g. e., 2008, 265.

(2) Tavsiyelerin ve kararların kabul edildiği tarihten itibaren 45 gün içinde anlaşmazlık taraflarınca karşılıklı olarak mutabakata varılmak suretiyle bir süre tespit edilebilir (AHMM, m. 21.3 (b)).

Taraflar arasında böyle bir anlaşmanın yokluğunda ise;

(3) Tavsiyelerin ve kararların kabul edildiği tarihten itibaren 90 gün içinde tahkim (*Tahkim I*)* kararıyla bir süre belirlenir (AHMM, m. 21.3 (c)).

Konunun tahkime (*Tahkim I*) sevk edilmesi durumunda, tarafların 10 gün içinde bir hakem üzerinde anlaşmaları beklenir. Bu anlaşma sağlanamazsa, DTÖ Genel Müdürü, ilgili taraflar ile istişare ederek 10 gün içinde bir hakem atamaktadır (AHMM, dipnot 12). Hakem tek bir kişi veya grup olabilir (AHMM, dipnot 13). Uygulamada tek bir kişi, genellikle Temyiz Organı'nın bir üyesi, hakem olarak seçilmektedir⁴³⁷.

Makul sürenin belirlenmesi için oluşturulan tahkimde, hakem makul süreyi belirlerken bu sürenin raporların kabul edildiği tarihten itibaren 15 ayı geçmemesini esas almalıdır. Ancak, özel şartlara göre, bu süre daha kısa veya daha uzun olabilir (AHMM, m. 21.3 (c)). Uygulamada hakemler, makul süreyi belirlerken, tavsiyenin uygulanabilmesi için karşılaşılabilecek zorlukları dikkate almakta, tavsiyenin yerine getirilmesinin yasal ya da idari nitelikte bir düzenlemeyi gerektirip gerektirmediğini göz önüne alarak sürenin uzun ya da daha kısa olabileceğini değerlendirebilmektedirler. Örneğin, “Kanada-İlaçların Patent Koruması” davasında, hakem, uygulamayı etkileyen düzenlemeleri değiştirme gibi idari bir eylemin yapılması için yasa değişikliğinin gerekli olduğu hallerde, makul sürenin daha uzun belirlenmesi gerektiğini tavsiye etmiştir⁴³⁸.

⁴³⁷ Aerts, a. g. e., 2009, 47.

⁴³⁸ “...*Tahkim Kararı, Canada- Pharmaceutical Patents, Belge No. WT/DS114/13, para. 49*”, Akın, a. g. e., 2006, 90.

* İki farklı konuda tahkim uygulaması olması nedeniyle birbirine karıştırılmaması için yazar tarafından I ve II olarak numaralandırılma yapılmıştır.

Burada özellikle vurgulanması gereken husus makul sürenin belirlenmesinde, her somut olayın kendine özgü koşulları içerisinde bir karar verilmekte olduğudur.

Örneğin Kanada-Pharmaceutical Patents Tahkim Kararı'nda Kanada, kendi uygulamalarının DTÖ kurallarına uygun hale getirilebilmesi için 11 aylık bir süreye ihtiyacı olduğunu; çünkü iptal edilmesi gereken “Patentli İlaçların Üretimi ve Depolanması Hakkındaki Tüzük”ün Kanada için çok hassas, politik bir konu olduğunu, konu ile ilgili sivil toplum örgütlerine danışılması gerektiğini, bunun için de uzun bir süreye ihtiyacı olduğunu iddia etmiştir. Hakem, Kanada'nın bu talebini reddetmiş ve altı aylık bir sürenin söz konusu değişiklik için yeterli olacağına karar vermiştir. Hakem bu kararını verirken sadece hukuki faktörlerin esas alınacağını, diğer konuların makul sürenin belirlenmesi üzerinde bir etkisi olamayacağını ifade etmiştir. Ancak Indonesia-Automobile Industry Davası'nda ise hakem, Endonezya'nın ekonomik ve finansal durumunun çok kötü olması ve ekonominin çökme noktasına gelmesi nedeni ile Endonezya'ya iç hukukunda gerekli değişiklikleri yapmak için ek 6 aylık bir süre daha vermiştir⁴³⁹. Ayrıca bir davada birden fazla önlemin olması halinde gerekli değişiklikler için aynı sürenin uygulanması gerekmemektedir. Örneğin Canada-Automotive Davası'ndaki tavsiye ile kararlar aynı zamanda hem yasaklanmış sübvansiyonlara hem de düzenleyici bir işleme dayanmıştır. Burada her iki önleme farklı sürelerin uygulanması gerekmiştir; çünkü yasaklanmış sübvansiyonların derhal geri çekilmesi gerekmektedir⁴⁴⁰.

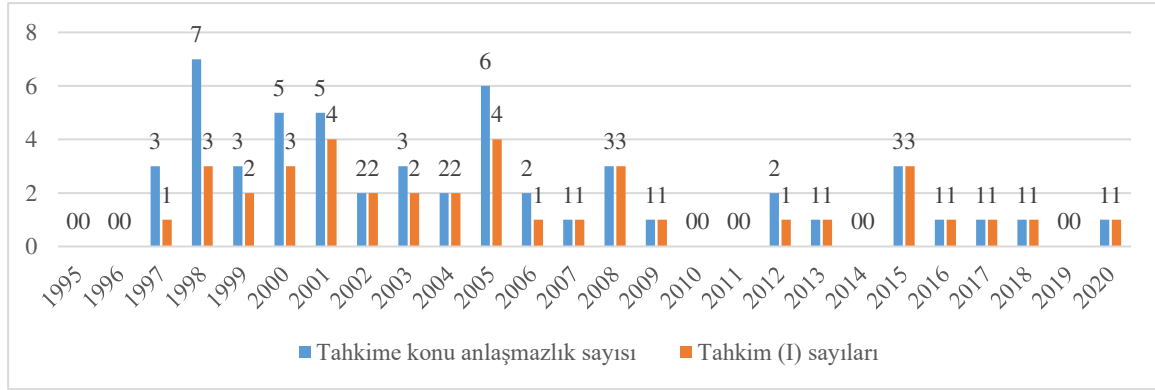
Diğer taraftan tahkim süreci devam ederken de tarafların anlaşarak makul süreyi belirlediği durumlar da bulunmaktadır. Örneğin US-Line Pipe davası'nda AHMM m. 21.3(c) kapsamında tahkim süreci devam ederken taraflar, makul sürenin belirlenmesi amacı ile görüşmelere başlayarak hakemin vereceği kararı ertelemesini talep etmişler, sonunda anlaşmışlar ve böylece hakemin bir karar vermesine gerek kalmamıştır⁴⁴¹.

Taraflar aksini kararlaştırmadığı sürece veya Panel veya Temyiz Organı AHMM m.12.9, m 17.5'e dayanarak raporunun sunulma süresini uzatmadıkça, AHO tarafından panelin kurulduğu tarihten, tavsiye kararının uygulanması için makul sürenin belirlendiği tarihe kadar geçen süre 15 ayı geçmeyecektir. Şayet Panel veya Temyiz Organı, kendi çalışmalarına ilişkin süreleri uzatmışlarsa, bu süreler 15 aya eklenir. Bununla birlikte, anlaşmazlık tarafları, istisnai şartlar olduğu konusunda anlaşmadıkça, toplam süre 18 ayı aşamaz (AHMM, m. 21.4).

⁴³⁹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 269-270.

⁴⁴⁰ Ulusoy, a. g. e., 2008, 267.

⁴⁴¹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 229.

Şekil 3.15. AHMM m. 21.3(c) uyarınca yıllara göre Tahkim (I) sayıları.

Kaynak: WTO chart-5

(Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputstats_e.htm, Erişim tarihi: 14.11.2021).

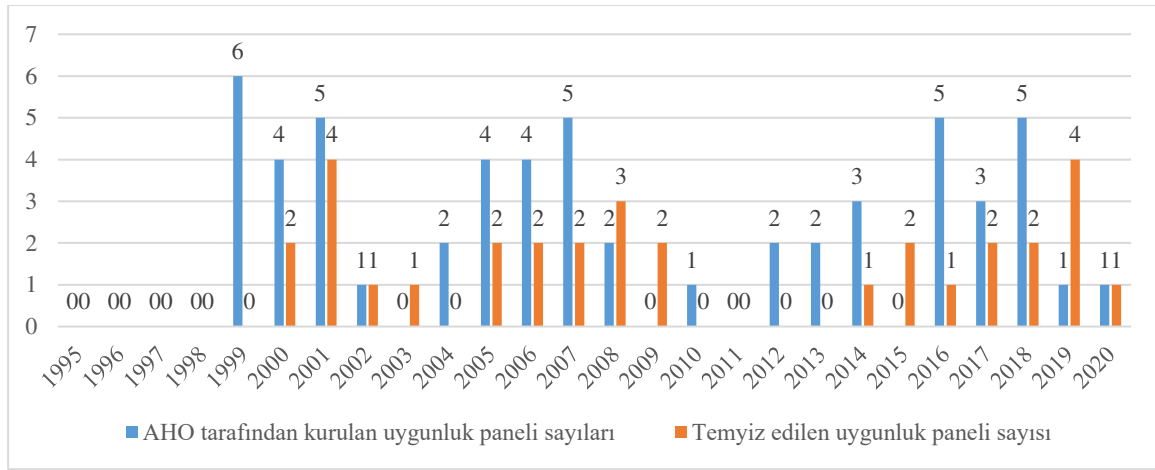
31 Aralık 2020 yılı sonuna kadar 53 anlaşmazlıkla ilgili olarak makul süre belirlenmesi talebiyle ilgili 38 tahkim (I) kararı verilmiştir (Bkz. Şekil 3.15). Aynı konuda birden fazla anlaşmazlık dosyası olabildiğinden dolayı tahkime konu anlaşmazlık sayısı tahkim kararı sayısından fazla bulunmaktadır.

3.3.5.3 Uygulama konusunda anlaşmazlık (Uygunluk Paneli)

Kabul edilen panel ve Temyiz Organı raporlarında yer alan tavsiyelere uygunluk sağlamak için ihlal kararı verilen ülke tarafından gerekli önlemler alınmadığı veya alınan önlemlerin, DTÖ kapsamındaki anlaşmalar çerçevesinde varlığı veya uygunluğu konusunda şikayetçi ülke ile bir anlaşmazlık olduğu takdirde, bu anlaşmazlıkta AHM çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu tür durumlarda konu AHO tarafından, tercihen ve mümkünse anlaşmazlık konusunu inceleyen ve tavsiyelerde bulunan orijinal Panel'e havale edilmekte ve bir “*Uygunluk Paneli*” oluşturulmaktadır (AHMM, m. 21.5).

Panel, anlaşmazlık konusuyla ilgili raporunu, konunun panele gönderildiği tarihten itibaren 90 gün içinde hazırlar ve dağıtır. Panel, 90 gün içinde raporunu tamamlayamayacağı

kanaatindeyse, raporunu sunacağı süreye ilişkin bir tahminle birlikte, gecikme nedenlerini yazılı olarak AHO'ya bildirir (AHMM, m. 21.5). Uygulama önlemleri hakkında tavsiye geliştirmek için oluşturulan bu ikinci panel süreci hakkında AHMM'de ayrıntılı bir düzenleme yapılmamış olması ve yapılan düzenlemenin de yeterince açık olmaması nedeniyle uygulamada sorunlarla karşılaşmaktadır. Örneğin, AHMM'nin 21.5'inci maddesinde, bu panelin çalışma alanlarının ne olması gerektiği, ara karar vermelerinin gerekip gerekmediği, anlaşmazlık taraflarının panelin kararına karşı itiraz olanakları veya panel kararının temyizi hakkında hiçbir düzenleme yapılmamıştır. Bu tür konular paneller ve temyiz organı tarafından önüne geldikçe karara bağlanarak içtihat oluşturulmaya çalışılmaktadır⁴⁴².

Şekil 3.16. Yıllara göre uygunluk paneli sayıları (AHMM m. 21.5).

Kaynak: WTO chart-6 (İnternet:

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputats_e.htm, Erişim tarihi: 14.11.2021).

31 Aralık 2020 itibariyle 51 anlaşmazlıkla ilgili (Raporu sunulan toplam panel sayısının %19'una tekabül etmektedir) uygunluk paneli kurulmuştur (Bkz. Şekil 3.16). Bu panellerin 33 adedi temyiz edilmiştir (Toplam uygunluk panellerinin %65'ine tekabül etmektedir.)⁴⁴³.

⁴⁴² Yılmaz, a. g. e., 2006, 66-67.

⁴⁴³ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputats_e.htm, Erişim tarihi: 14.11.2021.

3.3.5.4 Uygulanabilecek yaptırım türleri

Makûl süre içerisinde AHO'nun tavsiyelerinin yerine getirilmemesi halinde ilgili ülke için uygulanabilecek iki yaptırım türü bulunmaktadır (AHMM, m. 22). İlk olarak taraflar bir tazminat üzerinde anlaşmaya çalışacaktır. Bu konuda bir anlaşma sağlanamazsa, şikayetçi taraf, ihlali yapan tarafa karşı bazı tarife tavizlerini ya da DTÖ hukukundan kaynaklanan diğer yükümlülüklerini yerine getirmemek konusunda yetki talep edebilecektir. Literatürde ikinci yaptırım türü için “misilleme” (*retaliation*) kavramı da kullanılmaktadır.

Bu iki yöntemin özelliklerini geçici tedbir olması (AHMM, m. 22), ilgili üye devlet DTÖ kurallarına uygun olmayan önlemlerini yürürlükten kaldırmaya kadar veya taraflar arasında karşılıklı olarak tatmin edici bir çözüme ulaşıncaya kadar uygulanması (AHMM, m. 22.8), cezai niteliğinin bulunmaması⁴⁴⁴, geriye dönük olarak uygulanamaması⁴⁴⁵ olarak sıralayabiliriz. Bu geçici tedbirlerin tavsiye ve kararların tam olarak uygulanmasına tercih edilemeyeceği de hüküm altına alınmıştır (AHMM, m. 22.1 ve 22.8).

Bu yaptırımlar ancak uygulama tarihinden itibaren etkili olduğu için AHM'de hukuka aykırı uygulamadan doğan zarar geriye dönük olarak tazmin edilmemekte ve oldukça uzun süren yargılama dönemindeki (AHM'de davacının DTÖ'ye başvurmasından kararın uygulanmasına kadar geçen süre ortalama 32 ila 35 ay arasında değişmektedir) hukuka aykırılık yaptırımsız kalmaktadır.

Örneğin, dava konusu antidamping önlemlerinin hukuka aykırı olduğuna karar verilsede, misilleme yaptırımıyla tahsil edilen anti-damping vergilerinin iadesi sağlanamamaktadır. Bu durum davalının kararı mümkün olduğunda geç uygulamasına neden olmaktadır. Misilleme yaptırımının geçmişe etkili olmamasının bir diğer olumsuz sonucu da davacı ülkede yerleşik ihracatçılara ilişkindir. Özellikle ihracata bağımlı sektörlerde hukuka aykırı uygulamadan etkilenen üreticiler, kararın uygulanmasına kadar geçen sürede rekabet gücünü kaybetme riski altındadır. Bu problemin çözümü için Meksika tarafından AHMM 22.1 ve 22.2 maddelerinde değişiklik yapılarak davacının, Panel yargılaması sırasında veya en azından kararın uygulanması için makul süre beklenmeden misilleme

⁴⁴⁴ “EC-Bananas III Tahkim Kararı, para. 6.3...” Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1719.

⁴⁴⁵ Aerts, a. g. e., 2009, 49.

uygulamak üzere yetkilendirilmesi önerilmiştir. Ancak öneri kabul görmemiş ve değişikliğe gidilmemiştir⁴⁴⁶.

Bütün bu olumsuzlukların önüne geçmek için “yürütmenin durdurulması” mekanizması ya da “uğranılan zarara mahsuben uygulanan önlemin belli bir oranı kadar teminat/depo uygulamasının” gerçekleştirilmesi gibi konuların AHM’de yapılacak reform çalışmalarında tartışılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.

AHM’de üçüncü tarafların haklarının sınırlı olduğu görülmektedir. Üçüncü tarafların davaya katılabilmeleri, sunuş yaparak görüşlerini aktarabilmeleri mümkündür. Birçok ülke bu sıfatla davaya katılım gerçekleştirmektedir. Üçüncü ülkeler kararlarla doğrudan bağlı olmadıkları gibi şikâyetçi ülke gibi yaptırım hakkı da yoktur. Bununla birlikte özellikle gelişmekte olan ülkeler ile az gelişmiş ülkeler için anlaşmazlığın halli sürecine üçüncü taraf olarak katılım (kulfeti az olduğundan) büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu hak dava açmak için yeterli kapasitesi olmayan ülkelere menfaatlerini savunma olanağı sağlamıştır. Ancak bunun yeterli olmadığı anlaşılmış olmalı ki 1965 yılında (GATT döneminde) yaptırımların etkinliğini artırmak amacıyla üçüncü taraflara da yaptırım imkânı sağlayacak olan “*kolektif yaptırım*” uygulaması gelişmekte olan ülkeler tarafından önerilmiştir.

DTÖ döneminde de benzer bir öneri Afrika ve Az Gelişmiş Ülkeler Grubu tarafından yinelenmiştir. Bu öneri sadece davacı tarafından misilleme uygulanmasının etkili olmadığı durumlarda davacının yanında diğer üye ülkelerin de davalıya toplu bir şekilde misilleme uygulamasını gerçekleştirmesini kapsamaktadır. Çoklu yaptırımı destekleyenler, çoklu yaptırımın, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki dengesizliği giderebileceğini, kararların uygulanmasını sağlayacağını ve DTÖ’de daha hukuk merkezli bir yapı oluşturmaya katkı sağlayacağını ileri sürmektedirler⁴⁴⁷.

Ancak giderek yaygınlaşmakta olan bölgesel ticaret anlaşmaları nedeniyle kolektif yaptırım uygulamanın mümkün görünmediği görüşü tarafımızca da desteklenmektedir.

⁴⁴⁶ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1725.

⁴⁴⁷ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1734-1735.

3.3.5.4.1 Tazminat

İlgili üye, kabul edilen Panel ve Temyiz Organı raporlarında yer alan ve AHO tarafından kabul edilen tavsiyeleri ve kararları makul süre içinde uygulamazsa veya uygulamayı makul bir nedene dayanmaksızın geciktirirse, talep edilmesi halinde, makul süre sona ermeden önce şikâyetçi taraf ile kabul edilebilir bir tazminatta anlaşmak üzere görüşmelerde bulunabilmektedir (AHMM, m. 22.2).

Tazminat denildiğinde maddi bir ödeme akla gelmektedir. Burada ifade edilen ise maddi bir ödeme değil, davayı kaybeden tarafın davayı kazanan taraf yararına “belirli bir ürün ithalatında uygulanan gümrük vergisinin mevcut oranının azaltılması (düşürülmesi)”⁴⁴⁸ böylece ilgili ülkenin piyasasına geliştirilmiş giriş hakkının verilmesi⁴⁴⁹ şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde uygulanan tazminat ticaretin kısıtlanmasından ziyade serbestleştirilmesi yönünde etkiye sahip olduğundan tercih edilebilir⁴⁵⁰. Bununla birlikte tazminat uygulansa bile davacı taraf açısından anlaşmazlığın esas olan önlem henüz ortadan kalkmadığı için gerçek amaç hasıl olmamış demektir. Bu yüzden uygulamada tarafların pek başvurdukları bir yol değildir⁴⁵¹. Diğer taraftan tazminat, DTÖ kurallarının ihlalden kaynaklanan zarar için geçici bir tedbirdir. Tavsiye ve kararların tam olarak uygulanmasına tercih edilemez (AHMM, m. 22.1). Bu hususun düzenlemede açıkça belirtilmesinin nedeni, şayet tazminat anlaşmazlığın hallinde sürekli bir tedbir olarak kabul edilirse, DTÖ üyesi gelişmiş ülkelerin, tazminat ödeyerek anlaşmalara uyma yükümlülüklerini satın alma yoluna gidebilecek olmalarının değerlendirilmesi ve bunun arzu edilmemesidir⁴⁵².

Tazminat isteğe bağlıdır, taraflar tazminat uygulanması ve miktarı konusunda ortak karar vermektedir. Eğer tazminata karar verilirse bu tazminat ilgili anlaşmalara (DTÖ Anlaşmaları) uygun olmalıdır (AHMM, m. 22.1).

⁴⁴⁸ Ulusoy, a. g. e., 2008, 274.

⁴⁴⁹ Akın, a. g. e., 2006, 92.

⁴⁵⁰ Aerts, a. g. e., 2009, 48.

⁴⁵¹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 275.

⁴⁵² Akın, a. g. e., 2006, 92.

Diğer bir ifadeyle, taraflar DTÖ anlaşmalarından herhangi birisine aykırılık içeren bir tazminat üzerinde anlaşamazlar. Örneğin, DTÖ Korunma Önlemleri Anlaşması'nın 11.1(b) maddesinde gönüllü ihracat kısıtlamaları yasaklanmıştır. Buna göre, iki DTÖ üyesi ülke birbirleri arasında belirli bir ürünün ticaretini miktar yönünden sınırlayacak bir anlaşmaya girişemezler⁴⁵³.

Tazminat, gümrük tarifelerinin veya diğer bağlı ticaret hadlerinin indirilmesi olarak kararlaştırıldığında “tazminat ... ilgili anlaşmalara uygun olmalıdır (AHMM, m. 22.1)” hükmü gereğince bu tarife indirimlerinden sadece şikâyetçi olan anlaşmazlık tarafı değil “En Çok Kayrılan Ülke” kuralı gereğince diğer DTÖ üyesi ülkeler de yararlanacaktır. Bu nedenle bu açıdan da uygulamada tercih edilen bir yöntem olmamakta ve nadir uygulanmaktadır⁴⁵⁴. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi tazminat yaptırımını isteğe/rızaya bağlı bir yaptırımdır. Davalı genellikle rıza göstermediği için tazminat etkili bir yaptırım olarak görülmemektedir⁴⁵⁵.

3.3.5.4.2 Tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması (Misilleme)

Misilleme yöntemi olarakta adlandırılan “tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması” yaptırımını, anlaşmazlık taraflarının makul sürenin sona ermesinden itibaren 20 gün içinde tazminat konusunda anlaşamamaları durumunda başvurulabilecek geçici ve son tedbirdir. AHO'nun izni/yetkilendirmesi olmaksızın davacı tarafın bir misillemeye bulunması mümkün değildir (AHMM, m. 22.2).

Davacı tarafın talebi üzerine AHO, oybirliğiyle talebin reddine karar vermedikçe, davalıya tanınan makul sürenin bitimini izleyen 30 gün içerisinde misilleme konusunda davacıyı yetkilendirmektedir (AHMM, m. 22.6). Talebin reddine karar vermek için oybirliği arandığından ve davacı taraf böyle bir oybirliğinin oluşmasını engelleyeceğinden, misilleme talebinin otomatik olarak kabul edileceği görülmektedir⁴⁵⁶. Bu izin/yetkilendirme verildiğinde şikâyetçi taraf hangi tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınacağını değerlendirirken

⁴⁵³ Yılmaz, a. g. e., 2006, 69.

⁴⁵⁴ Aerts, a. g. e., 2009, 48.

⁴⁵⁵ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1722.

⁴⁵⁶ Yılmaz, a. g. e., 2006, 72.

sınırsız bir yetkiye sahip bulunmamaktadır. Şikâyetçi taraf AHMM m. 22.3'te belirtilen aşağıdaki ilke ve prosedürleri silsile yoluyla uygulayacaktır.

1- Genel ilke olarak, şikâyetçi taraf, öncelikle, Panel veya Temyiz Organı'nın bir ihlal veya başka bir aykırılık veya uygunsuzluk bulduğu sektörle *aynı sektöre (sektörlere)* yönelik olarak taviz veya diğer yükümlülükleri askıya almalıdır (AHMM, m. 22.3 (a));

2- Şikâyetçi taraf, aynı sektöre (sektörlere) yönelik olarak taviz veya diğer yükümlülüklerinin askıya alınmasının mümkün veya etkin olmadığı kanısında ise, *aynı anlaşma kapsamındaki diğer sektörlerdeki* taviz veya diğer yükümlülükleri askıya alabilir (AHMM, m. 22.3 (b));

3- Şikâyetçi taraf, aynı anlaşma çerçevesinde diğer sektörlerle yönelik olarak taviz veya diğer yükümlülüklerin askıya alınmasının mümkün veya etkin olmadığı ve durumun yeterince ciddi olmadığı kanısında ise, *bir başka ilgili anlaşma kapsamındaki* taviz veya diğer yükümlülükleri askıya alabilir (AHMM, m. 22.3 (c)).

3 numaralı ilkede belirtilen bu misilleme yöntemi (farklı anlaşma kapsamındaki taviz veya yükümlülüklerin askıya alınması) “çapraz misilleme” olarak da adlandırılmaktadır⁴⁵⁷.

Şikâyetçi taraf çapraz misilleme yöntemiyle, ihlal edilen anlaşmadan başka bir anlaşma çerçevesinde ve/veya ihlalin yapıldığı ticaret sektöründen başka bir sektörde (mallar, hizmetler, fikri mülkiyet) yükümlülükleri ve tavizleri askıya alma imkânına sahip olmaktadır⁴⁵⁸. Örneğin EC-Bananas III (US) (Article 22.6-EC) Davası'nda ihlalin dayanağı GATS kapsamındaki malları ve hizmetleri kapsamına rağmen ABD, GATT 1994'deki mallarla ilgili misilleme yetkilendirmesi talep etmiştir⁴⁵⁹.

Bütün bu ilkeleri uygularken şikâyetçi taraf;

⁴⁵⁷ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1720.

⁴⁵⁸ Akın, a. g. e., 2006, 95.

⁴⁵⁹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 279.

(i) Panel veya Temyiz Organı'nın bir ihlal veya bir başka aykırılık veya uygunsuzluk bulunduğu *anlaşma çerçevesindeki ticareti*, ihlal veya uygunsuzluk tespit edilen *sektördeki ticareti* ve bu ticaretin *şikâyetçi taraf bakımından önemini*;

(ii) ihlal veya uygunsuzluk ile ilgili daha geniş kapsamlı ekonomik unsurları ve taviz veya diğer yükümlülüklerin askıya alınmasının daha geniş kapsamlı iktisadi sonuçlarını da

dikkate alacaktır (AHMM, m. 22.3 (d)).

Bu düzenlemelere bakıldığında, davacının misilleme yetkisini AHO'dan talep ederken, talebin nedenlerini, misillemeye konu olacak DTÖ Anlaşması'nı ve sektörünü de belirtmesi gerektiği anlaşılmaktadır⁴⁶⁰. Davacı tarafın (1) no'da belirtilen genel ilkeden saparak (2) ve (3) numarada yer alan istisnalardan birine başvurması durumunda, bunun nedenlerini AHO'ya ve misillemeye konu olan sektörlerle ilgili DTÖ organlarına açıklaması gerekir (AHMM, m. 22.3/e). Davacı tarafından aynı sektörde misilleme uygulamanın etkin ve faydalı olmayacağı konusunda açıklama getirilmelidir. Farklı DTÖ anlaşmaları kapsamında misilleme uygulamak yani farklı anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin askıya alınması içine, somut durumun gereklerinin çapraz misillemeyi zorunlu kılacak kadar vahim olduğu açıklanmalıdır⁴⁶¹.

Misilleme, genellikle şikâyet edilen ülkeden yapılan “belirli ürün ya da ürünlerin ithalatında uygulanan gümrük vergisinin arttırılması” şeklinde olur. Böylelikle gümrük vergileri artırılarak şikâyet edilen/davalı tarafın belirli bir ürünü ihraç etmesi olasılığına engel olunmaya çalışılmış olur⁴⁶².

Örneğin, Fransa'nın DTÖ kurallarına aykırı olarak Türk menşeli otomobil ürünlerine uygulanan gümrük vergisini artırdığını ve Türkiye'nin açtığı dava sonucunda Panel tarafından bu vergilerin kaldırılması gerektiğine hükmedildiğini düşünelim. Fransa bu karara rağmen gümrük vergilerini indirmese (ve tazminat konusunda da anlaşma sağlanmazsa) Türkiye misilleme uygulamaya hak kazanır. Misilleme öncelikle aynı anlaşma ve aynı sektöre ilişkin olmalıdır. Örneğimizde, Türkiye misilleme olarak,

⁴⁶⁰ Ulusoy, a. g. e., 2009, 238.

⁴⁶¹ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1720.

⁴⁶² Akın, a. g. e., 2006, 94.

AHO'nun yetkilendirmesiyle Fransa menşeli otomobillere ek gümrük vergisi uygulayabilir⁴⁶³.

Uygulanacak misillemenin düzeyi, tespit edilen ihlal veya aykırılığın düzeyi ile orantılı olmalıdır (AHMM, m. 22.4). Askıya alınan yükümlülükler nedeniyle davalının etkilenebilecek olan ticaret hacmi, davacının uğradığı zarar miktarına denk olmalıdır⁴⁶⁴. Bununla birlikte dava konusu DTÖ Anlaşması'nın misillemeyi yasaklaması halinde, AHO davacı tarafı misilleme konusunda yetkilendiremez (AHMM, m. 22.5).

Bazen DTÖ Anlaşmaları'nda misilleme konusunda özel düzenlemelere de yer verilebilmektedir. Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması'nın 7.9'ncu maddesi buna örnektir.

“İlgili önlemi alan Üye'nin AHO'nun Panel ya da Temyiz Organı raporunu onayladığı tarihten itibaren altı ay içinde sübvansiyonun olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak veya sübvansiyonu iptal etmek için uygun adımları atmaması ve tazminat konusunda bir anlaşma olmaması halinde, AHO negatif konsensus ile davacı Üye'ye mevcut olduğu belirlenen olumsuz etkilerin derecesi ve özelliği ile orantılı telafi edici önlemler alma yetkisini verir.” Bu düzenlemeden anlaşılacağı üzere burada özel bir misilleme yetkisi bulunmaktadır⁴⁶⁵.

Misilleme yaptırımının etkili olabilmesi için, yaptırım uygulanan (davalı) ülkenin ticari çıkarının misillemeden zarar görmesi gerekir. Dolayısıyla, davalı ülkenin davacı ülkeye ihracatının hiç olmadığı ve sınırlı olduğu durumlarda misilleme yaptırımı etkili olmamaktadır⁴⁶⁶. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeler için önemli bir pazar oluşturmadıkları sürece, pazarlarını misilleme ile kapatmaları gelişmiş ülkeyi kararı uygulamaya zorlamamaktadır. Diğer taraftan misilleme yaptırımı gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere karşı uygulanıyorsa bu ülkelerin sınırlı ve zayıf olan ihracatı ağır bir yük altında kalarak darbe alabilmektedir. Bu durum adil ticaret açısından arzu edilen bir durum değildir. Bu nedenle de bu önlemler alınırken devletlerin ekonomik yapıları

⁴⁶³ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1719-1720.

⁴⁶⁴ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1719.

⁴⁶⁵ Ulusoy, a. g. e., 2008, 281.

⁴⁶⁶ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1722.

arasındaki farklar dikkate alınmalıdır. Sözgelimi, aynı miktardaki bir misilleme, ekonomileri ve ticaret hacimleri yüksek gelişmiş ülke ekonomileri içinde küçük bir yere sahipken, ekonomileri ve ticaret hacimleri küçük ülkeler için önemli bir etkiye sahip olacaktır⁴⁶⁷. Ayrıca, az gelişmiş ve özellikle küçük bir pazara sahip olan gelişmekte olan ülkelerin misilleme kapsamında gümrük vergilerini yükseltmeleri ve pazarlarını gelişmiş ülkelere kapatmaları genellikle davalı gelişmiş ülkenin ekonomisini etkilememekte⁴⁶⁸, ancak gelişmiş ülkeleri daha fazla etkileyebilecek hizmetler ve fikri mülkiyet gibi yeni alanlarında misillemeye başvurulması ise azgelişmiş ülkelerin kalkınmalarına sekte vurabilmektedir. Yine de gelişmiş ülkeleri daha fazla etkileyebilecek anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin askıya alınmasının caydırıcı olabileceği ve AHO kararlarını uygulamaya zorlayacağı için az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler genellikle, gelişmiş ülkelerin daha fazla çıkarının olduğu “TRIPS” ve “GATS” Anlaşması’ndan doğan yükümlülüklerinin askıya alınmasını talep edebilmektedirler⁴⁶⁹. Bu iki anlaşma kapsamında misilleme uygulaması gelişmekte olan ülkelere alternatif bir yol sağlamakta ve pazarlık güçlerini artırmaktadır⁴⁷⁰. Ancak üyeler arasındaki politik ve ekonomik güç farklılığını ortadan kaldıracak bir imkân sağlamadıkları için bu iki anlaşma kapsamında AHO tarafından misilleme konusunda yetkilendirilmesine rağmen az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin bu yetkilendirmeyi uygulama imkânı bulamadıkları da görülmektedir. Bunun sebebi bu ülkelerin ticari ilişkide bulundukları gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerini bozmak istememeleri, misilleme uygulamaları halinde gelişmiş ülkenin kendilerine sağladığı AIDS yardımı, ayrıcalıklı ticaret anlaşmaları gibi diğer avantajları kaybetme korkusudur Nitekim Brezilya, Antigua ve Barbuda ile Ekvador AHO tarafından yetkilendirilmelerine rağmen yukarıda belirtilen farklı sebeplerle misilleme yaptırımını uygulamamışlardır⁴⁷¹. Bununla birlikte misillemelerde bulunma imkânının üyenin ekonomik anlamda caydırıcılık gücüne bağlı olması, sistemin eskiye göre daha kurallara dayalı hukuki bir yapı olmasına rağmen, işlerliğinin üyelerin caydırma gücüne dayalı olduğu eleştirilerine sebep olmaktadır⁴⁷².

⁴⁶⁷ Ulusoy, a. g. e., 2008, 280.

⁴⁶⁸ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1726.

⁴⁶⁹ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1726.

⁴⁷⁰ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1734.

⁴⁷¹ Akın Canbeldek, a. g. m., 2014, 1732-1733.

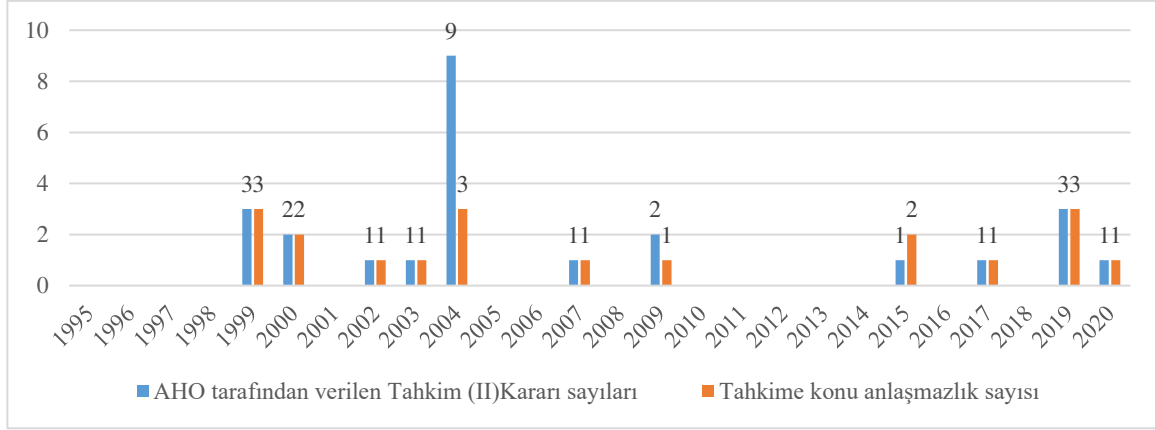
⁴⁷² Aydın, a. g. m., 2008, 303.

Misillemenin seviyesini belirlemek amacı ile başvuru tahkim (Tahkim II)

İlgili üye (davalı/şikâyet edilen ülke), şikâyetçi tarafça teklif edilen misilleme/askıya alma düzeyine itiraz eder veya AHMM m. 22.3’de belirtilen ilke ve prosedürlere uyulmamış olduğunu iddia ederse ve şikâyetçi taraf yukarıda belirtilen 2 numaralı veya 3 numaralı ilkeler doğrultusunda tavizler veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması için izin talebinde bulunursa konu tahkime gönderilir. Tahkim (*Tahkim II*), üyeler mevcut ise orijinal Panel tarafından veya Genel Müdür tarafından tayin edilen bir hakem tarafından yürütülecek ve makul sürenin sona ermesinden itibaren 60 gün içinde tamamlanacaktır. Tahkim devam ederken tavizler veya diğer yükümlülükler askıya alınmayacaktır (AHMM, m. 22.6). Buradaki “Hakem” ifadesi, tek kişiyi veya bir grubu veya hakem sıfatıyla görev yapan orijinal panel üyelerini ifade etmektedir. (AHMM, m. 22.6, dipnot. 15,16).

Hakem, askıya alınacak tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin niteliğini incelemeyebilir, sadece bu askıya almanın düzeyinin karşı tarafın ihlalinin veya etkisiz hale getirmesinin düzeyi ile orantılı olup olmadığını tespit eder. Hakem, tavizler veya diğer yükümlülüklerin önerilen askıya alınmasının, ilgili anlaşma kapsamında mümkün olup olmadığını da belirleyebilir. İlgili üyenin askıya alınma seviyesine itirazı, askıya alma talep eden tarafın bu talebinin öngörülen ilkelere ve yöntemlere de uygun olmadığına yönelik bir itiraz içeriyorsa, hakem bu itirazı da inceler. Hakem bu ilke ve prosedürlere uyulmamış olduğuna karar verirse, şikâyetçi taraf bu ilke ve prosedürleri düzenlemeye uygun şekilde uygulamak zorundadır (AHMM, m. 22.7).

Taraflar tahkim kararını kesin olarak kabul edecekler ve ikinci bir tahkim için çaba göstermeyeceklerdir. Tahkim kararı hemen AHO’ya bildirilir. AHO bu talebi, (tahkim kararı da aynı yönde ise) oybirliğiyle reddetmediği sürece kabul ederek, tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınmasına izin verir (AHMM, m. 22.7).

Şekil 3.17. Misilleme seviyesini belirlemek amacıyla oluşturulan tahkim (II) sayıları (AHMM, m. 22.6).

Kaynak: WTO chart-7 (İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputstats_e.htm, Erişim tarihi:14.11.2021).

Birçok davada bu aşamaya gelmeden uyum sağlandığı görülmektedir. 31 Aralık 2020 itibarı ile misilleme seviyesinin belirlenmesi amacıyla tahkime başvurulmuş anlaşmazlık sayısı toplam 37 adettir (Bkz. Şekil 3.17.) Bunların 19 adedi en az bir tahkim kararı ile sonuçlanmıştır. (Örneğin 2004 yılında verilen tahkim kararının 6 tanesi yalnızca bir anlaşmazlık, 2 tanesi bir başka anlaşmazlıkla ilgilidir. Yani toplam 3 anlaşmazlıkla ilgili 9 tahkim kararı düzenlenmiştir. Bunun sebebi bir anlaşmazlıkla ilgili olarak birden fazla ülkenin tahkime başvurabilmesi ve her bir başvuru için ayrı karar düzenlenmesi ile ilgilidir)⁴⁷³.

DTÖ üyeleri arasında, askıya alınma seviyesine itiraz edilmesi halinde başvurulacak tahkim yolunu düzenleyen AHMM'nin 22. 6'ncı (*Tahkim II*) maddesi ile uygulama önlemlerinin varlığına veya kapsamındaki bir anlaşmaya uygunluğuna yönelik itirazları incelemek üzere Panel oluşturulmasını düzenleyen AHMM'nin 21.5'inci maddesi (*Uygunluk Paneli*) arasındaki sıralamanın nasıl olacağı konusunda anlaşmazlık yaşanmaktadır. Üyeler genellikle sonuca daha çabuk ulaşabilmek için temyizi mümkün olan uygunluk paneli sürecini atlayarak tahkim

⁴⁷³ Technical Note to chart 7 (İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputstats_e.htm, Erişim tarihi:14.11.2021).

sürecine geçmeyi tercih etmektedir. Mevcut belirsizliğe tepki olarak devletler genellikle bu iki süreç ile ilgili sıralama sorununu aralarında anlaşarak çözmektedir⁴⁷⁴.

Uygulamada ihtilaf taraflarının ikili anlaşma ile fiilen çözdükleri bu durum, üye devletlerin müzakerelerde en çok teklif yaptıkları konulardan birisi olmuştur. Önerilerde temel olarak, AHMM'nin 21.5'inci maddesinde düzenlenen ve AHO'nun tavsiye ve kararlarının uygulanıp uygulanmadığının incelenmesine ilişkin uygunluk paneli ve sonrasındaki temyiz sürecinin, şikâyetçi tarafın ticaret yaptırımları konusunda AHO tarafından yetkilendirilmesinden önce tamamlanması gerektiği hususuna yer verilmektedir⁴⁷⁵. Maddeler arasındaki sıralama ilişkisi konusunda sorun olmasına rağmen birçok davada anlaşmazlık tarafları, bu karışıklığın üstesinden gelmek için çeşitli yöntemler üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Örneğin “Brezilya-Uçak Sübvansiyonları” davasında, Brezilya ve Kanada, şu şekilde anlaşmışlardır:

- i. Brezilya, AHMM m. 21.5' te öngörülen panelin kurulmasına itiraz etmeyecektir;
- ii. Kanada, AHMM m. 21.5'te öngörülen ikinci panelin raporunun dağıtılmasına kadar yükümlülüklerin askıya alınması konusunda izin verilmesi için talepte bulunmayacaktır;
- iii. İkinci panel tarafından uygunsuzluk tespit edilmesi halinde, Kanada, askıya alma için izin ve Brezilya'da, AHMM m. 22.6 gereğince tahkim talep edecektir⁴⁷⁶.

3.3.5.5 Karar ve tavsiyelerin uygulamasının denetlenmesi

AHO, kabul edilen Panel ve Temyiz Organı raporlarının uygulanmasının denetiminden de sorumludur. Tavsiyeler ve kararların uygulanmasının denetimi AHMM'nin 21.6'ncı maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre her üye devlet tavsiye veya kararların uygulanması konusunu bunların kabul edilmesini müteakip herhangi bir zamanda AHO toplantısında gündeme getirilebilmektedir. Tavsiye veya kararların uygulanması konusu, AHO aksine karar vermedikçe, makul sürenin belirlendiği tarihten altı ay sonraki AHO toplantısının gündemine alınmakta ve konu çözümleninceye kadar her AHO toplantısının gündeminde otomatik olarak⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 287.

⁴⁷⁵ Aerts, a. g. e., 2009, 70.

⁴⁷⁶ Akın, a. g. e., 2006, 97.

⁴⁷⁷ Yılmaz, a. g. e., 2006, s. 65.

kalmaktadır. Böylece uygulamanın denetimi AHO tarafından düzenli olarak gerçekleştirilmiş olmaktadır. AHO'nun denetimi kararın gereği yerine getirilip anlaşmazlık ortadan kaldırılıncaya kadar devam eder.

Konunun gündeme getirileceği AHO toplantısından en az 10 gün önce, ilgili üye devletin AHO'ya, tavsiye veya kararların uygulanmasında aldığı mesafe hakkında yazılı bir durum raporu vermesi gerekmektedir⁴⁷⁸. Bu durum raporları şeffaflığı sağlamanın yanı sıra, yaptırımın uygulanması konusunda ilerleme katedilmesi açısından da önemlidir. Davayı kaybeden taraf durum raporlarını AHO'ya sunar sunmaz, diğer üyelere de iletilecek ve böylece özellikle davacı tarafın kararın tam olarak yerine getirilmesini talep etme imkânı doğacaktır⁴⁷⁹.

Tazminatın sağlandığı veya tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alındığı, fakat tavsiyelerin ve kararların ilgili üye tarafından uygulanmadığı anlaşmazlıklarda, AHO, kabul edilen bu tavsiyelerin veya kararların uygulanmasını denetim altında tutmaya devam edecektir (AHMM, m. 22.8).

⁴⁷⁸ Aerts, a. g. e., 2009, 46.

⁴⁷⁹ Ulusoy, a. g. e., 2008, 270.

4. AHM ÇERÇEVESİNDE DTÖ-TÜRKİYE İLİŞKİSİ ve MEKANİZMAYI EN YOĞUN KULLANAN ÜLKELERİN DURUMU

4.1 DTÖ-Türkiye İlişkisi

DTÖ Türkiye ilişkilerine değinmeden önce Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası andlaşmaların, Türkiye hukukundaki yerine göz atmak gerekmektedir. Bu konuda Anayasa'nın 90'ıncı maddesi bize yol göstermektedir. Söz konusu maddenin beşinci fıkrasında;

“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletler arası andlaşma hükümleri esas alınır.”

denilmektedir. Bu hükme göre, usulüne göre kabul edilmiş milletlerarası andlaşmalar Türkiye açısından bağlayıcı niteliktedir ve yasalarla eşdeğerdedir. Bununla birlikte, herhangi bir yasa hükmü ile usulüne göre yürürlüğe girmiş uluslararası anlaşma hükmünün çatışması durumunda, uluslararası hukuk öncelikli kabul edilmektedir.

Türkiye, 1951 yılında Torquay görüşmelerinde, “Torquay Protokolü” ile GATT'a, katılmıştır. Bu Protokol, 21.12.1953 tarih ve 6202 sayılı Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına Ekli Torquay Protokolünün Onanmasına Dair Kanun ile onaylanmış⁴⁸⁰ ve Türkiye GATT'a taraf olmuştur. Türkiye'nin DTÖ kurucu üyeliği ise 26.01.1995 tarih ve 4067 sayılı “Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”un kabulü⁴⁸¹ sonrasında söz konusu Kuruluş Anlaşması'nın 25.02.1995 tarihinde 22213 Mükerrer sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 03/02/1995 tarihli ve 95/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 31/12/1994 tarihinden geçerli olmak üzere yürürlüğe girmesi ile gerçekleşmiştir. Böylece DTÖ Kuruluş Anlaşması ve eklerinde bulunan çok taraflı anlaşmaların tamamı Türk

⁴⁸⁰ Akın, a. g. e., 2006, 20.

⁴⁸¹ Cengiz, a. g. e., 2018, 3.

hukuku açısından kanun hükmü niteliğini kazanmıştır. Diğer taraftan Türkiye, Çoklu Ticaret Anlaşmaları'na taraf olmayıp; yalnızca Hükümet Alımları Anlaşması ve Sivil Uçak Ticareti Anlaşması'nda gözlemci üyedir⁴⁸².

Devletler hukuku açısından durum böyle iken özel hukuk tüzel kişileri açısından durumu tespit etmekte de yarar bulunmaktadır. Daha önceki bölümde ifade ettiğimiz üzere özel hukuk kişileri DTÖ anlaşmaları kapsamında anlaşmazlıklarda taraf olamamaktadırlar, ancak kendi ülkelerini harekete geçirerek menfaatlerinin korunmasını sağlamaları mümkün bulunmaktadır. Ülkemiz açısından özel hukuk kişilerini sürece dahil edebilmek için 31 Aralık 1995 tarih ve 22510 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren, “Türkiye'nin Ticari Haklarının Korunması Hakkında Karar” ve “Türkiye'nin Ticari Haklarının Korunması Hakkında Yönetmelik” çıkarılarak “Türkiye'nin Ticari Haklarını Değerlendirme Kurulu” oluşturulmuştur. Bu kurula yapılacak müracaatlar üzerinden dış ticaret politikası araçları ile iç pazarın koruması, yurt dışı pazarlarda karşılaşılan ticari engellerin olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması amacıyla gerekli değerlendirmeler yapılmakta, alınacak önlemlere ilişkin önerilerde bulunularak karar alınmasına katkı sağlanmaktadır. Böylece, tüzel kişiler karşılaştıkları ticaret engelleri konusunda devlete başvuru yaparak karşı tedbir alınmasını talep edebilmektedirler. Bu başvuruların ciddi ve ülke çıkarları açısından önemli olduğu sonucuna varılırsa DTÖ kapsamında AHO'ya gerekli başvurular yapılarak takipte bulunmaktadır⁴⁸³.

4.1.1 Türkiye'nin GATT Dönemi Anlaşmazlıkları

1948'den 1957'ye kadar anlaşmazlıklar GATT 1947'nin XXII ve XXIII maddeleri esas alınarak çözüme kavuşturulmaya çalışılıyordu. Bu nedenle o dönemdeki anlaşmazlıklara ilişkin bilgilere ancak GATT kararları, Genel Kurul faaliyetleri ve uygulamalarını içeren belgelerde rastlamak mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan 1952'den itibaren anlaşmazlıklara bakan daha sonra “panel” olarak anılmaya başlanan hakem heyetleri ve çalışma gruplarının faaliyetleri ile bu konuda dökümanlar oluşmaya başlamıştır. 1973-1979 Tokyo müzakerelerinde anlaşmazlıkların halli sistemine yönelik ilk defa çok taraflı müzakereler

⁴⁸² Akın, a. g. e., 2006, 23.

⁴⁸³ Yolchuyev, a. g. m., 2016, 12.

sonucunda hükümlerin ortaya çıkmasıyla birlikte GATT Sekreteryası tarafından hazırlanan tanımlayıcı ve analitik notlar da anlaşmazlıkların halli süreçleriyle ilgili bilgi edinilecek belgeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan yola çıkarak GATT döneminde tespit edilen ve Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmazlıklara Tablo 4.1'de yer verilmiştir. Bu anlaşmazlıkların 4 tanesinin karşılıklı yapılan görüşmelerle çözüme kavuşturulduğu görülmektedir.

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Aşamalar	
		Davacı	Davalı	Danışma	Hakem(Panel)
1	GD17	Türkiye ve Yunanistan	ABD	√	√ (Akit taraflar)
2	GD20	Türkiye	ABD	√	
3	GD24	İtalya	Türkiye	√	√
4	GD72	Birleşik Krallık	Türkiye	√	√
5	GD274	Pakistan	Türkiye	√	

Tablo 4.1. GATT dönemi Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmazlıklar.

Kaynak: WTO, a. g. e., 2018, s. 52, 55, 59, 107, 309, 355, 356, 358, 368, 373'den yola çıkılarak oluşturulmuştur.

ABD'nin çekirdeksiz üzüme uyguladığı ihracat sübvansiyonları (GD17)⁴⁸⁴; GATT dönemine yönelik olarak tespit edilebilen ilk anlaşmazlık 1952 yılında ABD'nin çekirdeksiz üzüme uyguladığı ihracat sübvansiyonları ile ilgili olarak Türkiye ve Yunanistan'ın ABD ile yaşadığı anlaşmazlıktır. ABD'nin çekirdeksiz kuru üzümde ihracat teşvikleri uygulamaya başlaması üzerine Yunanistan tarafından 03/10/1952 tarihinde, Türkiye tarafından ise 10/10/1952 tarihinde söz konusu uygulamanın GATT XXII ve GATT XVI'ncı maddeleri kapsamında değerlendirilmesi için GATT'a başvurulmuştur. Bunun üzerine 15/10/1952 tarihinde akit taraflardan hakem görevlendirilmiştir. 30/09/1953 tarihinde hakem raporu düzenlenmiş, ancak bu rapor kabul edilmemiştir⁴⁸⁵.

Müzakerelere ilişkin olarak Türkiye tarafından 30 Eylül 1953 tarihinde GATT'a bir müzakere raporu⁴⁸⁶ sunulduğu görülmektedir. Anılan raporda ABD'nin çekirdeksiz kuru üzüme ihracat teşvikleri uygulamaya başlaması üzerine ister teşvik sistemi ile yapılsın ister kur ayarlamaları

⁴⁸⁴ WTO, a. g. e., 2018, 52, 355, 373, .378.

⁴⁸⁵ WTO, a. g. e., 2018, 52.

⁴⁸⁶ İnternet: <https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L999/148.PDF>, Erişim tarihi: 28.09.2021.

ile yapılsın bu yöntemlerle sağlanan ayrıcalıkların kuru üzümde önemli ve geleneksel ihracatçı durumunda olan Türkiye'nin pazar kaybına sebebiyet verdiği belirtilmektedir. İhracattaki bu haksız uygulamaların Türkiye'nin ihracatını düşürdüğü, (1950-51'de 62,577 ton olan ihracatın 1952-53'te 34,174 ton seviyesine düştüğü) bu durumun Türkiye'yi hem geleneksel pazarlarını korumak için hem de ülkede belli bir bölgede çok önemli sayıda bu ürünü üreten nüfusun yaşamını ve ticaretini bu üründen sağlaması nedeniyle bunların zarar görmesini önlemek için acil önlem almaya zorunlu bıraktığı vurgulanmaktadır. Bunun sonucunda Türkiye'nin de geçici teşvik uygulamaya başladığı, makul bir seviyede uygulanan ve sabitleştirilen bu teşvik'in ABD'nin uyguladığı teşviki aşmadığı belirtilmektedir. Müzakereler sonunda ABD'nin uyguladığı teşvikin 2,5 cent' ten 2 cent'e düşürüldüğü, bu indirimin uzlaşma için önemli bir adım olduğu, ancak Türkiye'nin uygulamaya başladığı teşviki ortadan kaldırmasını garanti etmek için yeterli olmadığı vurgulanmaktadır.

Benzer şekilde Yunanistan tarafından 30 Eylül 1953 tarihinde bir müzakere raporu⁴⁸⁷ ve 2 Ekim 1953 tarihinde ilave not⁴⁸⁸ ile Yunanistan'ın konuya ilişkin yaşadığı gelişmeler hususunda GATT'a bilgilendirmede bulunduğu görülmektedir. Bunların dışında müzakerelerden sonuç alındığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

*ABD'nin fındık ithalatına uyguladığı kısıtlamalar (GD20)*⁴⁸⁹; DTÖ tarafından yayımlanan çalışmada yer alan bilgilerde ABD'nin fındık ithalatına kısıtlamalar getirmesi (kısıtlamanın niteliği konusunda bir kayıt mevcut bulunmamakta) sebebiyle 13/08/1953 tarihinde danışma görüşmeleri gerçekleştirildiği ve konunun 05/10/1953 tarihinde karşılıklı müzakereler ile çözüme kavuşturulduğu belirtilmektedir.

*Türkiye'nin uyguladığı ithalat vergileri ve ihracat teşvikleri (GD24)*⁴⁹⁰; DTÖ tarafından yayımlanan çalışmada GATT dönemine ilişkin tespit edilen üçüncü anlaşmazlık Türkiye'nin uyguladığı ithalat vergileri ve ihracat teşvikleri (spesifik bir ürün belirtilmemektedir) konusundadır. Söz konusu uygulamanın GATT m. II.1(b) ve XVI'ncı maddeye aykırı olduğu

⁴⁸⁷ İnternet: <https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L999/146.PDF>, Erişim tarihi: 29.09.2021.

⁴⁸⁸ İnternet: <https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L999/146A1.PDF>, Erişim tarihi: 29.09.2021.

⁴⁸⁹ WTO, a. g. e., 2018, 55, 355, 373.

⁴⁹⁰ WTO, a. g. e., 2018, 59, 356, 373, 378.

iddiası ile İtalya tarafından GATT m. XXIII'e göre danışmalarda bulunulmasının talep edildiği, konuya ilişkin 14/10/1952 tarihinde hakem görevlendirildiği, ancak herhangi bir rapor düzenlenmediği ifade edilmektedir. 30/07/1954 tarihinde danışmalar gerçekleştirildiği, 02/03/1955 tarihinde karşılıklı görüşmelerle konunun çözüme kavuşturulduğu ve aynı gün şikâyetin geri çekildiği söz konusu kayıtlarda yer almaktadır.

Türkiye tarafından AET ile gümrük birliğine yönelik yapılan Ankara Anlaşması sonrası bazı ürünlerde uygulanmaya başlanan vergi artışları (GD72)⁴⁹¹; Tespit edilen dördüncü anlaşmazlık olarak kayıtlarda yer almaktadır. Söz konusu vergi artışlarına yönelik olarak İngiltere tarafından GATT m. XXIV: 5(a) ve 6'ncı maddelerine aykırılık iddiasıyla GATT XXII:1 ve 2'nci maddeleri uyarınca 23/03/1965 tarihinde danışma görüşmeleri talep edildiği görülmektedir. 25/03/1965 tarihinde hakem görevlendirilmesi için talepte bulunulduğu, aynı gün hakem tayin edilerek çalışma grubu oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Çalışma Grubu'na Avusturya, Brezilya, AET, Hindistan, Madagaskar, Nijerya, Norveç, Türkiye, İngiltere ve ABD tarafından katılım sağlanmıştır. Hakem tarafından konuya ilişkin düzenlenen 27/07/1965 tarihli rapor Konsey tarafından 14-16/03/1966 tarihinde benimsenmiştir. Söz konusu raporda; anlaşmazlık konusunun Türkiye'nin Ankara Anlaşması uyarınca topluluk üyelerine yönelik gümrük tarifelerini mütemadiyen indirmesine rağmen Türk sanayini korumaya yönelik olarak bazı vergi artışlarına gittiği, GATT'a taraf diğer ülkelere uygulanan yüksek vergi oranlarının GATT m. XXIV: (a) ve 6'ya aykırı olduğu gerekçesiyle şikâyetle bulunulduğu, Çalışma Grubu'nun 14-15 Haziran ve 16 Temmuzda toplantı gerçekleştirdiği, müzakerelerde sağlanan ilerleme sonucunda raporun düzenlendiği gün yapılan karşılıklı görüşmelerle anlaşmazlığın çözüme kavuşturulduğu belirtilmektedir⁴⁹².

Türkiye'nin pamuk ipliği ithalatına uyguladığı anti-damping önlemi (GD274)⁴⁹³; GATT m. XXIII:1 uyarınca danışmalarda bulunmak üzere Pakistan tarafından müzakere masasına taşınmış, 29/09/1992 ve 01/10/1992 tarihlerinde yapılan danışmalar sonucunda 16-17/06/1993 tarihinde karşılıklı görüşmelerle anlaşmazlığın çözüme kavuşturulduğu deklere edilmiştir.

⁴⁹¹ WTO, a. g. e., 2018, 107, 358, 373, 380.

⁴⁹² İnternet: <https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L2799/2465.PDF>, Erişim tarihi:30.09.2021.

⁴⁹³ WTO, a. g. e., 2018, 309, 368, 373.

4.1.2 Türkiye'nin DTÖ Dönemi Anlaşmazlıkları

Türkiye iç onay prosedürlerinin tamamlandığı 26 Mart 1995 tarihinden beri DTÖ'nün kurucu üyesidir⁴⁹⁴. Ülkemiz, Eylül 2021 tarihi itibarıyla AHM'de 18 kez davacı/davalı taraf olarak yer almıştır (Tablo 4.2). Bunlardan 6 adedinde şikâyetçi; 12 adedinde ise şikâyet olunan ülke statüsündedir⁴⁹⁵. Öte yandan 18 anlaşmazlığın aşamalarına bakıldığında, 8 adedinin danışma aşamasında çözüme kavuşturulmuş olduğu görülmektedir. Bu durumda Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmazlıklarının %44'ü danışmalar aşamasında çözüme kavuşturulmuştur. Bu oran %40 olan DTÖ ortalamasının üzerindedir. Geri kalan anlaşmazlıkların 4 adedi panel aşamasında (2 adet lehte, 1 adet aleyhte, 1 adet panelin askıya alınması sonrasında devam ettirilmemesi üzerine zamanaşımı ile ortadan kalkma), 2 adedi ise temyiz aşamasında (1 adet lehte, 1 adet aleyhte) çözüme kavuşturulmuştur. Hali hazırda 3 adet panel aşamasında, 1 adet temyiz aşamasında olan 4 adet anlaşmazlık ise devam etmektedir. Bunun yanında Türkiye, Eylül 2021 tarihi itibarıyla 106 anlaşmazlığa üçüncü taraf olarak katılım sağlamıştır⁴⁹⁶.

Bu bölümde, Türkiye'nin AHM kapsamında doğrudan taraf yer aldığı 18 anlaşmazlığa değinilmiş, üçüncü taraf olarak yer aldığı anlaşmazlıklara yer verilmemiştir.

⁴⁹⁴ İnternet: <https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-dto.tr.mfa>, Erişim tarihi: 17.09.2021.

⁴⁹⁵ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021.

⁴⁹⁶ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021.

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Aşamalar		
		Şikâyetçi/Davacı	Cevap veren/Davalı	Danışma	Panel	Temyiz
1	DS 29	Hong Kong	Türkiye	√		
2	DS 34	Hindistan	Türkiye	√	√	√
3	DS 43	ABD	Türkiye	√		
4	DS 47	Tayland	Türkiye	√		
5	DS 208	Brezilya	Türkiye	√		
6	DS 211	Türkiye	Mısır	√	√	
7	DS 237	Ekvator	Türkiye	√		
8	DS 256	Macaristan	Türkiye	√		
9	DS 288	Türkiye	Güney Afrika	√		
10	DS 334	ABD	Türkiye	√	√	
11	DS 428	Hindistan	Türkiye	√		
12	DS 513	Türkiye	Fas	√	√	√
13	DS 523	Türkiye	ABD	√	√	√ Devam Ediyor
14	DS 561	ABD	Türkiye	√	√ Devam Ediyor	
15	DS 564	Türkiye	ABD	√	√ Devam Ediyor	
16	DS 573	Tayland	Türkiye	√	√	
17	DS 583	Avrupa Birliği	Türkiye	√	√ Devam Ediyor	
18	DS 595	Türkiye	Avrupa Birliği	√	√	

Tablo 4.2. DTÖ dönemi Türkiye'nin taraf olduğu anlaşmazlıklar (1994-2020).

Kaynak: DTÖ web sayfasında yer alan bilgilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

(İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021).

4.1.2.1 Çözümlenen anlaşmazlıklar

8 adet danışmalar aşamasında, 4 adet panel aşamasında ve 2 adet temyiz aşamasında olmak üzere toplam 14 anlaşmazlık çözüme kavuşturulmuş bulunmaktadır.

4.1.2.1.1 Danışmalar aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar

Türkiye, danışmalar aşamasında çözüme kavuşturulan 8 anlaşmazlığın (Tablo 4.3.) 7 tanesinde davalı, 1 tanesinde ise davacı konumundadır. Davalı olduğu 7 anlaşmazlığın 5 adedinde davacı taraf iddialarını sürdürmediği için anlaşmazlığın sonuçlandığı görülmektedir. Ancak bunların (Gümrük Birliği nedeniyle AB'ye uyum kapsamında tekstil ürünlerine getirilen gümrük vergileri konusunda olan) 2 adedinde (DS29, DS47), anlaşmazlık davacı ülkeler tarafından sürdürülmemiş olmakla birlikte aynı konuda Hindistan tarafından açılan davada (DS34) bu ülkeler üçüncü taraf olduğu için orada takip edilmiştir. Hindistan tarafından açılan dava ise temyiz aşamasında Türkiye aleyhine sonuçlanmıştır. Bu nedenle söz konusu iki davada da anlaşmazlık kağıt üstünde ülke lehine sonuçlanmış gözükmeyle birlikte aynı konuda Hindistan tarafından açılan dava aleyhte sonuçlandığı için yapılan uygulamaların haksız bulunduğunu nitelendirmek mümkündür.

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Anlaşmazlık konusu
		Şikâyetçi/Davacı	Cevap veren/Davalı	
1	DS 29	Hong Kong	Türkiye	Tekstil, konfeksiyon ve giyim ürünlerinde ithalat kısıtlamaları uygulanması
2	DS 43	ABD	Türkiye	Yabancı film gelirlerinin vergilendirilmesi
3	DS 47	Tayland	Türkiye	Tekstil, konfeksiyon ve giyim ürünlerinde ithalat kısıtlamaları uygulanması
4	DS 208	Brezilya	Türkiye	Demir ve çelikten boru bağlantı parçalarında anti-damping vergisi uygulanması
5	DS 237	Ekvator	Türkiye	Taze meyve ithalatında bazı ithalat prosedürleri uygulanması
6	DS 256	Macaristan	Türkiye	Evcil hayvan gıdası ithalatında yasak getirilmesi
7	DS 288	Türkiye	Güney Afrika	Battaniyelerde kesin anti-damping önlemleri uygulanması
8	DS 428	Hindistan	Türkiye	Pamuk ipliğinde korunma önlemleri uygulanması

Tablo 4.3. Danışmalar aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm,
Erişim tarihi: 17.09.2021)

Danışmalar aşamasında Türkiye'nin davalı konumunda olduğu ve çözüme kavuşturulan anlaşmazlıkların diğer ikisinde ise Türkiye uyguladığı önlemleri geri çekerek anlaşmazlığı

sonuçlandırmıştır. Bu durumda da uygulamaların haksız bulunduğuna kanaat getirilerek anlaşmazlıkların sonuçlandırıldığı şeklinde değerlendirmede bulunmak yanlış olmasa gerek. Danışmalar aşamasında çözüme kavuşturulan ve davacı konumunda olduğu tek anlaşmazlıkta ise Türkiye iddialarını ileriki aşamalara taşımamış, ancak davalı ülkenin önlemleri geri çektiğine dair bir kayıta da ulaşılammış olduğundan anlaşmazlık konusu uygulamanın haksız bulunmadığına kanaat getirildiği yönünde bir çıkarsama da bulunulabilir.

Danışmalar aşamasında sonuçlanan 8 anlaşmazlığın 5 adedinde uygulanan önlemlerin haklılığına kanaat getirildiği (%62), 3 adedinde ise haksızlığına kanaat getirildiği (%38) görülmektedir. Bununla birlikte şayet Tayland ve Hong Kong tarafından AB'ye uyum kapsamında Gümrük Birliği nedeniyle tekstil ürünlerine getirilen kısıtlamalara karşı ülkemize açılan davaları da Hindistan tarafından aynı konuda açılan ve temyizde ülkemiz aleyhine sonuçlanan dava ile birlikte değerlendirecek olursak bu istatistik tersine dönecek %62 haksız olduğuna kanaat getirilen, %38 haklı olduğuna kanaat getirilen uygulamalar şeklinde bir tablo ortaya çıkacaktır.

Bir diğer dikkat çekici nokta ise danışmalar aşamasında sonuçlandırılan 8 anlaşmazlığın 6 adedinde müzakere yapıldığına yönelik bir kayıt bulunmaması, davacı tarafların iddialarını bir sonraki aşamaya taşımaması nedeniyle ihtilafın bu aşamada sonuçlanmış gözükmesidir. Şimdi bütün bu davalara biraz daha yakından bakalım.

*Türkiye tarafından tekstil ve giyim ürünlerinin ithalatına yönelik uygulanan sınırlamalar (DS29)*⁴⁹⁷; Türkiye AB ile 1996 yılında Gümrük Birliği gerçekleştirmiştir. Bu nedenle tekstil ve konfeksiyon ürünlerinde AB pazarına kısıtlamaya tabi olmadan giriş olanağı kazanırken, diğer taraftan, AB'nin Ortak Ticaret Politikası'na uyum kapsamında 51 ülkeye karşı da bu ürünlerin ithalatında miktar kısıtlaması ve gözetim önlemleri uygulamaya başlamıştır⁴⁹⁸. Bu doğrultuda önlem uygulanan ülkeler arasında bulunan Hong Kong, 12 Şubat 1996 tarihinde DTÖ'ye başvurarak Türkiye ile danışmalara girme talebinde bulunmuştur. Hong Kong, Türkiye'nin uyguladığı önlemlerle GATT'ın XI'inci ve XIII'üncü maddelerini ihlal ettiğini iddia etmiştir.

⁴⁹⁷ Internet:https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds29_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

⁴⁹⁸ Aerts, a. g. e., 2009, 76.

Uygulamanın gerisinde Türkiye ile AB arasında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması yer almakla birlikte Hong Kong, gümrük birlikleri ve serbest ticaret alanları hakkında düzenleme getiren GATT'ın XXIV'üncü maddesinin, Türkiye'nin anlaşmazlık konusu miktar kısıtlamaları için yetki vermediğini iddia etmiş ve bu uygulamanın aynı zamanda Tekstil ve Giyim Anlaşması'nın 2'nci maddesi çerçevesinde Türkiye'nin üstlendiği yükümlülüklerle aykırı olduğunu öne sürmüştür⁴⁹⁹. Anlaşmazlıkla ilgili danışmalara AB, Peru, Malezya, Filipinler, Tayland, Hindistan, Kanada, Brezilya ve Kore tarafından üçüncü taraf olarak katılım talebinde bulunulmuştur⁵⁰⁰. Bu anlaşmazlıkla ilgili Hong Kong tarafından danışmalara girme talebinde bulunulmuşsa da, sonrasında panel oluşturulması yönünde başvuru ya da anlaşmazlığın çözüldüğüne dair bir bildirim kaydıda bulunmamaktadır⁵⁰¹. Ancak Hong Kong'un, aynı konuda Hindistan'ın başvurusu ile DTÖ'nde kurulan Panel'e üçüncü taraf olarak katılım sağlamak suretiyle konunun takipçisi olduğu görülmüştür⁵⁰².

*Türkiye tarafından yabancı film gelirlerinin vergilendirilmesi (DS43)*⁵⁰³; Türkiye'nin yabancı filmlerin iç piyasaya girişini sınırlamak amacıyla bu filmlerin gişe hasılatları üzerine %25 vergi koyması üzerine ABD, 12 Haziran 1996 tarihinde, Türkiye'nin bu uygulamasının GATT'ın ulusal muameleye ilişkin III'üncü maddesini ihlal ettiği gerekçesiyle konu hakkında Türkiye ile danışmalara girme talebinde bulunmuştur⁵⁰⁴. 23 Temmuz 1996 tarihinde yapılan görüşmelerde bir anlaşma sağlanamaması nedeniyle ABD, 9 Ocak 1997 tarihinde panel kurulması talebinde bulunmuştur⁵⁰⁵. AHO, 25 Şubat 1997 tarihinde panelin kurulmasına karar vermiştir. Kanada, üçüncü taraf haklarını saklı tutmuştur⁵⁰⁶. Daha sonra Türkiye'nin, yerli ve yabancı filmlere uygulanan vergiyi eşitlemeyi kabul etmesi nedeniyle ABD ve Türkiye, 14

⁴⁹⁹ 15 Şubat 1996 tarihli ve WT/DS29/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/29-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵⁰⁰ Muhtelif tarihli ve WT/DS29/2, WT/DS29/3, WT/DS29/4, WT/DS29/5, WT/DS29/6, WT/DS29/7, WT/DS29/8 sayılı WTO Belgeleri, (İnternet: [https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=\(@Symbol=%20wt/ds29/*\)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#](https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/FE_Search/FE_S_S006.aspx?Query=(@Symbol=%20wt/ds29/*)&Language=ENGLISH&Context=FomerScriptedSearch&languageUIChanged=true#), Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵⁰¹ Akın, a. g. e., 2006, 99.

⁵⁰² Aerts, a. g. e., 2009, 77.

⁵⁰³ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds43_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

⁵⁰⁴ 17 Haziran 1996 tarihli ve WT/DS43/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/L/85.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵⁰⁵ 10 Ocak 1997 tarihli ve WT/DS43/2 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/43-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵⁰⁶ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds43_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

Temmuz 1997’de, aralarındaki anlaşmazlığı bir çözüme kavuşturduklarını AHO’ya bildirmişlerdir⁵⁰⁷.

*Türkiye tarafından tekstil ve giyim ürünlerinin ithalatına yönelik getirilen sınırlamalar (DS47)*⁵⁰⁸; Türkiye’nin Gümrük Birliği nedeniyle AB’nin Ortak Ticaret Politikası’na uyum kapsamında 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren 51 ülkeye karşı tekstil ve giyim ürünlerinin ithalatında miktar kısıtlaması ve gözetim önlemleri uygulamaya başlaması üzerine bu ülkelerden biri olan Tayland, 20 Haziran 1996 tarihinde, Türkiye ile danışmalara girme talebinde bulunmuştur. Tayland, Türkiye’nin, ithalatta uyguladığı miktar kısıtlamalarına ilişkin önlemler ile GATT’ın I, II, XI ve XIII’üncü maddeleri ile Tekstil ve Giyim Anlaşması’nın 2’nci maddesini ihlal ettiğini iddia etmiştir⁵⁰⁹. Tayland’ın, sonraki süreçte anlaşmazlığın halli için panel kurulma talebinde bulunmadığı gibi; AHO’ya, anlaşmazlığın çözüldüğüne yönelik bir bildirim de yapmadığı görülmektedir⁵¹⁰. Diğer taraftan Tayland’ın, aynı konuda Hindistan’ın başvurusu ile DTÖ’nde kurulan Panel’e üçüncü taraf olarak katılım sağlamak suretiyle konunun takipçisi olduğu görülmüştür⁵¹¹.

*Türkiye tarafından demir veya çelikten boru bağlantı parçaları üzerine uygulanan anti dumping vergisi (DS208)*⁵¹²; Türkiye, Brezilya menşeli demir veya çelikten boru bağlantı parçaları ithalatına ilişkin yaptığı dumping soruşturması sonucunda söz konusu ürünlerin ithalatında 27 Nisan 2000 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan 2000/3 sayılı “İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesine İlişkin Tebliğ” ile bu ürünlerin CIF (Cost, Insurance & Freight)⁵¹³ değerinin %50’si oranında dampinge karşı vergi uygulamaya başlamıştır⁵¹⁴. Brezilya, 9 Ekim 2000

⁵⁰⁷ 24 Temmuz 1997 tarihli ve WT/DS43/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/L/177.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵⁰⁸ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds47_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

⁵⁰⁹ 26 Haziran 1996 tarihli ve WT/DS47/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/L/88.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵¹⁰ Akın, a. g. e., 2006, 100.

⁵¹¹ Aerts, a. g. e., 2009, 78.

⁵¹² İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds208_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

⁵¹³ “...Malların gemide alıcıya teslim edildiği... maliyet, sigorta ve navlunun satış fiyatına dahil edildiği teslim şekli...”, Aygün, E. (2021). *Gümrük Kanunu Uyarınca Tesis Edilen İdari Yaptırımların Yargısal Denetimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, s. 6.

⁵¹⁴ Aerts, a. g. e., 2009, 79.

tarihinde, bu uygulama konusunda Türkiye ile danışmalara girme talebinde bulunmuştur. Brezilya, Türkiye'nin almış olduğu önlemlerle ilgili olarak, Türkiye'nin;

i. Araştırmanın başlatılması,

ii. Dampinge ve uğranılan zarara ilişkin belirlemelerin, bulgu tespitlerinin ve değerlendirmeyi de içeren araştırmanın idaresi,

iii. Damping ve zarar arasında neden sonuç bağlantısının araştırılması, bulgu tespitlerinin yapılması ve bunların değerlendirilmesi,

iv. Anti damping vergisinin uygulanması,

konularında önyargısız ve objektif hareket etmediğini, tam ve doğru bildirimde bulunmadığını, böylece GATT 1994'ün VI'ncı maddesi ve Anti Damping Anlaşması'nın, 2, 3, 5, 6, 12 ve 15'inci maddelerinin ihlal edildiğini iddia etmiştir⁵¹⁵.

Bu anlaşmazlıkla ilgili danışmalara girme talebinde bulunulmakla birlikte, ilerleyen süreçte panel oluşturulması yönünde de talepte bulunulmamıştır. Ayrıca AHO'ya, anlaşmazlığın çözüldüğüne ilişkin bir bildirim yapılmadığıda DTÖ kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Türkiye tarafından meyve ithalatına ilişkin kesinleşmiş ithalat önlemleri uygulanması (DS237)⁵¹⁶; 25 Aralık 2000 tarih, 24271 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan Dış Ticarette Standardizasyon Tebliği ekinde yer alan 8 adet liste kapsamı eşyanın ithalatında Tarım Bakanlığı tarafından düzenlenen "Kontrol Belgesi" aranması uygulaması başlatılmıştır. Bu liste kapsamı ürünler arasında yer alan muz ithalatına ilişkin uygulamanın Türkiye'nin, GATT 1994 (m. II, III, VIII, X ve XI), Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Uygulama Anlaşması (2, 3, ve 8'inci maddeleri ile Ek B ve Ek C), İthalat Lisansları Anlaşması (1'inci maddesinin, 2, 3, 5 ve 6'ncı paragrafları), Tarım Anlaşması (4'üncü madde) ve GATS (m. VI ve XVII) çerçevesinde üstlendiği yükümlülüklerine aykırı bir ticaret engeli oluşturduğu gerekçesiyle Ekvator tarafından, 31 Ağustos 2001 tarihinde, Türkiye ile danışmalara girme talebinde

⁵¹⁵ 12 Ekim 2000 tarihli ve WT/DS208/1 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/ADP/D27-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵¹⁶ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds237_e.htm, Erişim tarihi: 18.09.2021.

bulunulmuştur⁵¹⁷. AB, 20 Eylül 2001 tarihinde, Türkiye ve Ekvator arasında yapılacak danışma görüşmelerine katılma talebinde bulunmuştur⁵¹⁸.

Taraflar arasında yapılan danışma görüşmelerinde bir çözüme ulaşılamaması üzerine Ekvator, 12 Haziran 2002’de, panel kurulmasını talep etmiştir⁵¹⁹. AHO, 24 Haziran 2002 tarihli toplantısında Ekvator’un talebini görüşmüş, ancak panelin kurulmasını ertelemiştir. Ekvator tarafından yapılan ikinci talep üzerine, AHO, 29 Temmuz 2002 tarihli toplantısında paneli kurmuştur. Bununla birlikte Ekvator, Türkiye’nin anlaşmazlığa esas düzenlemesinde değişikliğe gittiğini ve Türkiye ile anlaşmazlığın çözüme kavuşturulması için danışmalara devam ettiklerini belirterek panelin oluşturulmasının askıya alınmasını talep etmiştir. AB ve ABD, üçüncü taraf haklarını saklı tutmuşlardır. Kolombiya, 7 Ağustos 2002 tarihinde, üçüncü taraf haklarını talep etmiştir⁵²⁰.

Türkiye, anlaşmazlığa konu kontrol belgesi uygulamasında değişikliğe gitmiş, ayrıca Ekvator’un şikâyetlerine sebep olan uygulamalara da geri dönmek konusunda taahhütte bulunmuştur⁵²¹. Bunun üzerine Ekvator ve Türkiye, 22 Kasım 2002’de AHO’ya, aralarındaki anlaşmazlığı çözüme kavuşturduklarını bildirmişlerdir⁵²². Bu anlaşmazlık, panel sürecinde olsa dahi danışmalar yoluyla çözüme kavuşturulan anlaşmazlıklara örnek olarak gösterilebilir.

*Türkiye tarafından evcil hayvan yiyeceğine uygulanan ithalat yasağı (DS256)*⁵²³; Türkiye 2001 yılından itibaren Bulaşıcı Süngersi Ensefalopati (BSE) adı verilen bir bakterinin yayılmasının önlenmesi amacı ile tüm Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde Evcil Hayvan Yiyeceği’ne

⁵¹⁷ 10 Eylül 2001 tarihli ve WT/DS237/1 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/S/L/101.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵¹⁸ 20 Eylül 2001 tarihli ve WT/DS237/2 sayılı Başvuru belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/237-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021.)

⁵¹⁹ 13 Haziran 2002 tarihli ve WT/DS237/3 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/237-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵²⁰ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds237_e.htm, Erişim tarihi: 18.09.2021.

⁵²¹ Akın, a. g. e., 2006, 104.

⁵²² 29 Kasım 2002 tarihli WT/DS237/4 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/237-4.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021)

⁵²³ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds256_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

İthalat Yasağı getirmiştir. Bunun üzerine Macaristan, 3 Mayıs 2002 tarihinde, bu uygulamaya karşı Türkiye ile danışmalara girme talebinde bulunmuştur. Macaristan, Türkiye'nin uyguladığı ithalat yasağının, GATT 1994'ün XI'inci maddesine; Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Uygulama Anlaşması Ek B'de yer alan, 2.2, 2.3, 5.1, 5.2, 5.6, 6.1, 6.2, ve 7'nci maddelerine; Tarım Anlaşması'nın 14'üncü maddesine uygun olmadığını iddia ederek; Türkiye'nin bu önleminin, yukarıdaki anlaşmalar çerçevesinde kendisine sağlanan menfaatleri doğrudan veya dolaylı olarak etkisiz hale getirdiğini ve ihlal ettiğini ileri sürmüştür⁵²⁴.

Türkiye, söz konusu önlemin tüm Avrupa ülkelerini kapsadığını ve bakterinin yayılmasının önlenmesi amacını taşıdığını belirtmiş, ancak Macaristan, önleme ilişkin düzenlemenin resmi olarak yayınlanmadığını ve konunun ilgili DTÖ Komitesi'ne bildirilmediğini, Türkiye'nin enfeksiyon tehlikesine ilişkin iddiasının bilimsel bir dayanağının da olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Macaristan, ürünlerinde BSE adı verilen bakterinin bulunmadığını belirtmiştir⁵²⁵. Bu anlaşmazlıkla ilgili danışmalara girme talebinde bulunulmakla birlikte, ilerleyen süreçte panel oluşturulması yönünde de talepte bulunulmamıştır. Ayrıca AHO'ya, anlaşmazlığın çözüldüğüne ilişkin bir bildirim yapılmadığıda DTÖ kayıtlarından anlaşılmaktadır.

*Türkiye'den yapılan battaniye ithalatına karşı Güney Afrika tarafından kesinleşmiş anti dumping önlemleri uygulanması (DS288)*⁵²⁶; Türkiye'den ithal edilen battaniyelerle ilgili, Güney Afrika Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Kurulu tarafından anti dumping önlemleri uygulanması konusunda Türkiye;

i. Araştırmanın başlatılması;

ii. Araştırmanın yürütülmesi

iii Anti dumping vergisinin uygulanması konularında önyargısız ve objektif hareket etmediği, tam ve doğru bildirimde bulunmadığı, bu çerçevede söz konusu önlemlerin GATT 1994 m. III ile X ve Anti Damping Antlaşması m. 5.5, 6.1, 6.2, 6.9, 6.10, 9.2, 9.3 ve 12.1 hükümlerine aykırı olduğu iddiasıyla, 9 Nisan 2003 tarihinde Güney Afrika ile danışmalara

⁵²⁴ 7 Mayıs 2002 tarihli ve WT/DS256/1 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/AG/GEN51.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021)

⁵²⁵ Ulusoy, a. g. e., 2008, 300.

⁵²⁶ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds288_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

girme talebinde bulunmuştur⁵²⁷. Bu anlaşmazlıkla ilgili danışmalara girme talebinde bulunulmakla birlikte, ilerleyen süreçte panel oluşturulması yönünde de talepte bulunulmamıştır. Ayrıca AHO'ya, anlaşmazlığın çözüldüğüne ilişkin bir bildirim yapılmadığıda DTÖ kayıtlarından anlaşılmaktadır.

*Hindistandan yapılan pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) ithalatına Türkiye tarafından korunma önlemleri uygulanması (DS 428)*⁵²⁸; Hindistan, 13 Şubat 2012 tarihinde AHO'ya başvurarak Türkiye'nin 11 Ağustos 2008 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı'yla 15 Temmuz 2008 tarihinden itibaren 3 yıl süreyle Harmonize Sistem Tarife Kodu 52.05 olan Pamuk ipliği (dikiş ipliği hariç) ithalatına, bütün menşeler dahil, nihai koruma önlemleri getirdiği, süresi dolan korunma önlemlerini, 15 Temmuz 2011'den geçerli olmak üzere 4 Ağustos 2011'de uzattığı, daha sonra 25 Ocak 2012 tarihinde kesin bulgulara ulaşıldığı gerekçesiyle 14 Temmuz 2011 tarihinden geçerli olmak üzere korunma önlemlerini sürdürme kararı aldığı belirtilerek Türkiye'nin uygulamasının GATT 1994 m. XIX 1 (a) ve Korunma Önlemleri Anlaşması'nın m. 2, 2.1, 3, 3.1, 4, 4.1(c), 4.2(a), 4.2(b), 4.2(c), 5, 5.1, 6, 7, 7.1, 7.2, 7.3, 7.5, 8, 12 ve 12.1(c) hükümlerine aykırı olduğu iddiasıyla Türkiye ile danışmalara girme talebinde bulunmuştur⁵²⁹. Bu anlaşmazlıkla ilgili danışmalara girme talebinde bulunulmakla birlikte, ilerleyen süreçte panel oluşturulması yönünde de talepte bulunulmamıştır. Ayrıca AHO'ya, anlaşmazlığın çözüldüğüne ilişkin bir bildirim yapılmadığıda DTÖ kayıtlarından anlaşılmaktadır.

4.1.2.1.2 Panel aşamasında karara bağlanan anlaşmazlıklar

Ülkemizin taraf olduğu ve panel aşamasında karara bağlanan 4 adet anlaşmazlık bulunmaktadır (Tablo 4.4). Bunların ikisinde şikâyet eden, diğerlerinde şikâyet edilen konumundadır. Şikâyetçi olduğu anlaşmazlıklarda haklı bulunurken, şikâyet edildiği anlaşmazlıkların birinde

⁵²⁷ 15 Nisan 2003 tarihli ve WT/DS288/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/ADP/D48-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

⁵²⁸ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds428_e.htm, Erişim tarihi: 18.09.2021.

⁵²⁹ 15 Şubat 2012 tarihli WT/DS428/1 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/SG/D41-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

haksız bulunmuş, diğeri ise panelin askıya alınması sürecinin bitiminde devam ettirilmediği için zamanaşımı ile ortadan kaldırılmıştır.

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Anlaşmazlık konusu
		Şikâyetçi/Davacı	Cevap veren/Davalı	
1	DS 211	Türkiye	Mısır	İhraç edilen çelik inşaat demirine Mısır tarafından anti-damping uygulanması
2	DS 334	ABD	Türkiye	ABD'den yapılan prinç ithalatlarında Kontrol Belgesi aranması
3	DS 573	Tayland	Türkiye	Klima ithalatlarında ilave gümrük vergisi alınması uygulaması
4	DS 595	Türkiye	Avrupa Birliği	Bazı çelik ürünlerine korunma önlemleri uygulanması

Tablo 4.4. Panel aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021.

*Mısır tarafından çelik inşaat demiri ithalatında anti-damping vergisi uygulanması (DS211)*⁵³⁰; Mısır Ticaret Bakanlığı'nın Türk menşeli inşaat demiri ithalatına yönelik yaptığı antidamping soruşturması sonucunda bu ülke tarafından 21 Ekim 1999 tarihinden itibaren söz konusu ürünlere %22,63-%61 oranlarında antidamping vergisi uygulanmaya başlanmıştır⁵³¹.

Türkiye bu uygulamanın DTÖ Anlaşmalarına aykırı olduğu gerekçesiyle 6 Kasım 2000 tarihinde Mısır ile danışmalara girme talebinde bulunarak anlaşmazlık sürecini başlatmıştır⁵³². Kahire ve Ankara'da yapılan iki turluk danışma görüşmelerinde taraflar arasında bir çözüm sağlanamadığından, Türkiye 3 Mayıs 2001 tarihinde, panel kurulması talebinde bulunmuştur⁵³³. Türkiye'nin panel kurulması talebinin AHO tarafından ertelenmesi⁵³⁴ üzerine Türkiye ikinci kez talepte bulunmuş ve AHO'nun 20 Haziran 2001 tarihli toplantısında panel kurulmuştur.

⁵³⁰ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds211_e.htm, Erişim tarihi: 19.09.2021.

⁵³¹ Aerts, a. g. e., 2009, 89.

⁵³² 8 Kasım 2000 tarihli ve WT/DS211/1 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/ADP/D28-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 19.09.2021).

⁵³³ 4 Mayıs 2001 tarihli ve WT/DS211/2 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/211-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 19.09.2021).

⁵³⁴ Aerts, a. g. e., 2009, 89.

Tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varmaları üzerine 18 Temmuz 2001 tarihinde panel oluşturulmuştur⁵³⁵.

Panel raporu, 8 Ağustos 2002 tarihinde DTÖ üyelerine dağıtılmıştır⁵³⁶. Panel raporuna göre; Türkiye'nin dilekçesinde belirtilen 20 iddiadan yalnızca 2 tanesi Panel tarafından kabul edilmiştir⁵³⁷. Kabul edilen iddialardan bir tanesi DTÖ Anti-Damping Anlaşması'nın 3.4'üncü maddesine aykırı davranıldığı iddiasıdır. Bu maddeye göre, soruşturma makamı inceleme esnasında 15 tane zarar faktörüne dikkat etmelidir. Panel bu hususu raporunda değerlendirirken söz konusu maddenin soruşturma makamına iki sorumluluk yüklediğini belirtmektedir. Bunlar; Gerekli verileri toplama sorumluluğu ve bu verileri analiz etme sorumluluğu. Panel, Mısır Soruşturma Makamı'nın dampingli ithalatın yerli endüstri üzerindeki etkisini belirlemek için inceleme yaparken göz önüne alması gereken 15 adet faktörün tamamına ilişkin verileri topladığını, ancak, bunlardan 5 adet veriyi ("üretkenlik", "para akışı üzerindeki gerçek ve potansiyel olumsuz etkiler", "istihdam", "ücretler" ve "sermaye veya yatırımı artırabilme kabiliyeti") analiz etmediğini tespit etmiştir. Bu durumu Anti-Damping Anlaşması'nın 3.4'üncü maddesinden kaynaklanan yükümlülüğün ihlali olarak karara bağlamıştır⁵³⁸.

Panel tarafından kabul edilen iddialardan diğeri Anti Damping Anlaşması'nın 6.8'inci maddesi ile Ek II'nin 6'ncı paragrafına uygun davranılmadığı iddiasıdır. Mısır yetkilileri damping soruşturmasında iki Türk ihracatçı firmasına da başvurmuş, gerekli bilgileri sağlamış, ancak tespitlerini bildirmeyerek iki Türk ihracatçısına daha fazla açıklama yapma fırsatı vermemiştir. Bu nedenle söz konusu firmaların menfaatlerini savunma haklarının elinden alındığı, dolayısıyla Anti-Damping Anlaşması m. 6.8 ve Ek II'nin 6'ncı paragrafına aykırı hareket edildiği yönündeki iddia⁵³⁹ haklı bulunarak ihlal kararı verilmiştir. Bu tespitler ışığında Panel, Mısır'a, önlemlerini Anti Damping Anlaşması ile uyumlu hale getirmesi yönünde tavsiye de

⁵³⁵ 20 Temmuz 2001 tarihli ve WT/DS211/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/211-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 19.09.2021).

⁵³⁶ 08 Ağustos 2002 tarihli ve WT/DS211/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/211R-00.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 19.09.2021).

⁵³⁷ Aerts, a. g. e., 2009, 91.

⁵³⁸ Yılmaz, a. g. e., 2006, 97-98.

⁵³⁹ Ulusoy, a. g. e., 2009, 293.

bulunmuştur⁵⁴⁰. Taraflardan herhangi biri kararı temyiz etmemiş, 1 Ekim 2002’de, AHO, Panel raporunu kabul etmiştir⁵⁴¹. Sonraki süreçte iki ülke, tavsiye ve kararların uygulanması için 1 Kasım 2002- 31 Temmuz 2003 tarihlerini kapsayan ve dokuz aydan daha fazla olmamak üzere “makul süre” üzerinde anlaşmaya varmışlardır⁵⁴². Bu süre içerisinde Mısır, kararda belirtilen iki hukuka aykırılık nedenini giderecek adımları atmış ve anlaşmazlık sona erdirilmiştir⁵⁴³.

*Türkiye-tarafından pirinç ithalatına uygulanan önlemler (DS334)*⁵⁴⁴; Anlaşmazlığın temelinde ABD’den Türkiye’ye yapılacak çeltik ve pirinç ithalatlarında Tarım Bakanlığı’ndan Kontrol Belgesi alınması uygulaması getirilmesi, ancak ilgili firmaların belge taleplerinin yetkili otoriteler tarafından reddedilmesi⁵⁴⁵ ve Yerli Alım Şartına Bağlı Tarife Kontenjanı Sistemi (TKS)⁵⁴⁶ uygulamaları yatmaktadır. ABD, 2 Kasım 2005 tarihinde, Türkiye’nin, ABD’den ithal ettiği pirince uyguladığı yukarıda belirtilen ithalat sınırlamaları konusunda, Türkiye ile danışmalara girme talebinde bulunmuştur⁵⁴⁷. Söz konusu talepte ABD, Türkiye tarafından uygulanan önlemlerin;

- a. TRIMs Anlaşması Ek 1’in, 2.1’inci maddesi ve 1 (a) paragrafı;
- b. GATT 1994 III’üncü maddesinin 4, 5, 7’nci paragrafları ve XI: 1’inci maddeleri;
- c. Tarım Anlaşması’nın, 4.2’nci maddesi;

⁵⁴⁰ 08 Ağustos 2002 tarihli ve WT/DS211/R sayılı WTO Belgesi, parag.9.1 s.108 (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/211R-00.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 19.09.2021).

⁵⁴¹ 11 Ekim 2002 tarihli ve WT/DS211/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/211-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 19.09.2021).

⁵⁴² 20 Kasım 2002 tarihli ve WT/DS211/6 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/211-6.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 19.09.2021).

⁵⁴³ Aerts, a. g. e., 2009, 92.

⁵⁴⁴ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds334_e.htm, Erişim tarihi: 19.09.2021.

⁵⁴⁵ Ulusoy, a. g. e., 2008, 347.

⁵⁴⁶ “... pirinç ithalatçılarının belirlenmiş kotanın altında pirinç ithal etmeleri durumunda, eksik ithal ettikleri miktarda pirinci, Toprak Mahsulleri Ofisi’ nin, yerli pirinç üreticilerinin ve üretici birliklerinin de aralarında bulunduğu kişi ve kuruluşlardan satın alma zorunluluğunun uygulandığı sistem..” Akın, a. g. e., 2006, 113.

⁵⁴⁷ 7 Kasım 2005 tarihli ve WT/DS334/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/AG/GEN70.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

d. İthalat Lisansları Anlaşması'nın, 1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 3.2, 3.3, 3.5(a), 3.5(b), 3.5(d), 3.5(e), 3.5(f), 3.5(g), 3.5(h), 3.5(k), 5.1, 5.2, 5.3, ve 5.4'üncü maddelerine uygun olmadığını iddia etmiştir:

İki ülke arasında gerçekleştirilen danışma görüşmelerinden (Türkiye'nin talebi üzerine ve AHMM'nin 12.10'uncu maddesi gereği, danışmalar aşamasında, danışmaların süresi uzatılmasına rağmen)⁵⁴⁸ çözüm sağlanamayınca ABD, 6 Şubat 2006 tarihinde panel kurulması talebinde bulunmuş⁵⁴⁹, konu 17 Şubat 2006 tarihli AHO toplantısında ele alınmış, ancak AHO tarafından söz konusu talep ertelenmiştir⁵⁵⁰. ABD'nin ikinci kez talep etmesi üzerine AHO'nun 17 Mart 2006 tarihli toplantısında panel kurulmuştur. Tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varamamaları üzerine ABD 20 Temmuz 2006 tarihinde panelistlerin belirlenmesi için Genel Müdürlüğe başvurmuş 31 Temmuz 2006 tarihinde Genel Müdür tarafından panelistler belirlenerek panel oluşturulmuştur⁵⁵¹. Üçüncü taraf olarak panele katılma haklarını saklı tutan ülkeler; Arjantin, Avustralya, Çin, Mısır, AT, Kore, Pakistan ve Tayland olmuştur⁵⁵².

Panel tarafından AHO'ya 21 Eylül 2007 tarihinde sunulan raporda⁵⁵³; Türkiye'nin tarife kontenjanı kapsamı dışında pirinç ithalatı için aranan kontrol belgelerini temin etmemesi ya da belge taleplerini reddetmesinin “ithalatta miktar kısıtlaması” ve aynı zamanda “ihtiyari lisans uygulaması” olduğuna ve böylece Tarım Antlaşması'nın 4.2'nci maddesinin 1 no'lu dipnotunda belirtilen türden olağan gümrük vergisine dönüştürülmesi gereken bir önlem uyguladığına karar vermiştir⁵⁵⁴. Panel, ayrıca, Türkiye'nin, yerli alım şartına bağlı tarife kontenjanı sistemi uygulamasının yerli ürün ile ithal ürün arasında ayrımcılık yapılmamasını öngören “ulusal muamele” ilkesine (GATT m. III.4) de aykırı bulmuştur. Bununla birlikte,

⁵⁴⁸ Akın, a. g. e., 2006, 113.

⁵⁴⁹ 7 Şubat 2006 tarihli ve WT/DS334/4 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-4.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁵⁰ (İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds334_e.htm Erişim tarihi: 19.09.2021)

⁵⁵¹ 1 Ağustos 2006 tarihli ve WT/DS334/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁵² 1 Eylül 2006 tarihli ve WT/DS334/5/Rev.1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-5R1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁵³ 21 Eylül 2007 tarihli ve WT/DS334/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334R-00.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁵⁴ Ulusoy, a. g. e., 2008, 361.

uygulama, panel sürecinden önce yürürlükten kaldırıldığı ve Türkiye tarafından yeniden getirilmeyeceği beyan edildiği için Panel bu konuda bir tavsiye kararı almamıştır⁵⁵⁵.

Karar, taraflarca temyiz edilmemiş ve 22 Ekim 2007 tarihinde AHO toplantısında onaylanmıştır⁵⁵⁶. Türkiye 20 Kasım 2007 tarihinde tavsiyelere uyum sağlayacağını ve bu konuda neler yapılabileceği ile ilgili olarak ABD ile müzakerelerde bulunduğunu AHO'ya bildirmiş⁵⁵⁷, daha sonra iki ülke 22 Nisan 2008 tarihinde sona erecek biçimde 6 aylık bir “makul süre” konusunda AHMM m. 21.3 (b) uyarınca mutabakata vardıklarını bildirmiştir⁵⁵⁸. Belirlenen makul sürenin sona ermesi üzerine iki ülke m. 21.5 ve m. 22’de yer alan prosedürlerin hangi şartlar altında işletileceği konusunda bir mutabakata varmışlar ve bunu deklere etmişlerdir⁵⁵⁹. Gelişmeler konusunda Türkiye tarafından 9 Ekim 2008 tarihinde AHO’ya yapılan bildirimde Türkiye ile ABD arasında anlaşmazlığı çözecek Mutabakat Zaptı imzalanması için yapıcı görüşmelerin devam ettiği ve bu amaçla teknik toplantıların takvime bağlandığı açıklanmış⁵⁶⁰, 22 Ekim 2008 tarihli AHO toplantısında ise tavsiye ve kararlara uyum sağlandığı dile getirilmiştir⁵⁶¹.

Türkiye tarafından klima ithalatlarına konulan ilave gümrük vergileri (DS573)⁵⁶²; 7 Haziran 2017’den itibaren Tayland tarafından Türkiye’den ithal edilen (alaşımısız sıcak haddelenmiş yassı) çelik ürünlerine yönelik ek vergi uygulanmaya başlamıştır. Bunun üzerine Türkiye tarafından, Tayland’dan ithal edilen 8415.10 Harmonize Sistem Kodlu klimalarda 3 Ağustos 2017 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere %9,27 oranında ek vergi uygulanmaya

⁵⁵⁵ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-taraflili-isikiler/dto>, Erişim tarihi: 14.01.2019.

⁵⁵⁶ 24 Ekim 2007 tarihli ve WT/DS334/8 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-8.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁵⁷ 22 Kasım 2007 tarihli ve WT/DS334/10 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-10.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁵⁸ 11 Nisan 2008 tarihli ve WT/DS334/12 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-12.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁵⁹ 13 Mayıs 2008 tarihli ve WT/DS334/13 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-13.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁶⁰ 10 Ekim 2008 tarihli ve WT/DS334/14 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/334-14.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 21.09.2021).

⁵⁶¹ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds334_e.htm, Erişim tarihi: 21.09.2021.

⁵⁶² İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds573_e.htm, Erişim tarihi: 23.09.2021.

başlamıştır⁵⁶³. Tayland bahse konu ek verginin DTÖ Anlaşmaları'na uygun olmadığını iddia ederek ülkemizi 5 Aralık 2018 tarihinde danışmalarda bulunmaya davet etmiştir. Tayland başvurusunda Türkiye'nin her ne kadar Tayland'ın çelik ürünlerine uyguladığı vergiden elde edeceği 6,5 milyon \$'a eş değer bir ilave vergi uyguladığını iddia etse de Tayland'ın çelik ürünlerine uyguladığı vergiden elde edeceği gelirin 2017 yılında ihraç edilen miktar üzerinden hesaplanmasına rağmen Türkiye'nin klimalara uyguladığı vergilere ilişkin gelir hesaplamasında kullandığı dönemin 2013 yılındaki Tayland ihracatı esas alınarak hesaplandığını, o dönemde Türkiye'nin ihraç ettiği çelik ürünlerinden Tayland'ın vergi gelirinin 3,2 milyon \$ olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin Tayland menşei klimalara uyguladığı ek vergi ile Korunma Önlemleri Anlaşması'nın 8.2 ve 12.3'üncü maddeleri, GATT 1994'ün XIX:3, XIX:2'nci maddelerinin ihlal edildiğini, Türkiye'nin Tayland'a söz konusu uygulamada diğer DTÖ üyelerinden farklı uygulama yaparak ayrımcı davrandığı, bu çerçevede GATT 1994'ün I:1'inci maddesinin ihlal edildiğini, Türkiye'nin bu önlemlerde Tayland'ı muaf tutmayarak GATT 1994'ün II: 1(a) ve 1(b) maddelerinin ihlal edildiğini iddia etmiştir⁵⁶⁴.

8 Ocak 2019 tarihinde gerçekleştirilen danışma görüşmelerinden karşılıklı tatmin edecek bir sonuç elde edilemediğinden Tayland 14 Şubat 2019 tarihinde panel kurulması talebiyle AHO'ya başvurmuş ve konunun 25 Şubat 2019 tarihli AHO toplantısında karara bağlanmasını istemiştir⁵⁶⁵. AHO tarafından 11 Nisan 2019 tarihli toplantıda panel kurulmasına karar verilmiş, tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varamamaları üzerine Tayland 18 Haziran 2019 tarihinde panelistlerin belirlenmesi için Genel Müdürlüğe başvurmuş 28 Haziran 2019 tarihinde Genel Müdür tarafından panelistler belirlenerek panel oluşturulmuştur⁵⁶⁶.

⁵⁶³ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

⁵⁶⁴ 10 Aralık 2018 tarihli ve WT/DS573/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/573-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 23.09.2021).

⁵⁶⁵ 15 Şubat 2019 tarihli ve WT/DS573/2 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/573-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 23.09.2021).

⁵⁶⁶ 1 Temmuz 2019 tarihli ve WT/DS573/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/573-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 23.09.2021).

Yeterli tecrübeye sahip avukat bulunmaması nedeniyle çalışmalarına öngörülen sürede başlayamayan panel nihai raporu 2020'nin ikinci yarısından önce teslim edemeyeceği gerekçesiyle süre uzatımı istemiştir⁵⁶⁷. Panel nihai raporu 13 Kasım 2020 tarihinde sunmadan önce 10 Kasım 2020 tarihinde Tayland panelin ertelenmesi talebiyle Panele başvurmuş, Türkiye bu talebin kabul edilmemesi yönünde görüş beyan etmiş, ancak Tayland'ın talebini yenilemesi üzerine Panel, 19 Kasım 2020 tarihinde bu talebi kabul ederek AHO'ya bildirimde bulunmuştur⁵⁶⁸. Ancak AHMM m.12.12'de öngörülen (12 aylık) süre içerisinde panelin çalışmalarına devam etmesi yönünde bir talepte bulunulmadığından 19 Kasım 2021 tarihi itibarıyla AHMM m. 12.12 uyarınca panelin sonlandırıldığı ilan edilmiştir⁵⁶⁹.

*AB tarafından bazı çelik ürünlerine koruma önlemleri uygulanması (DS595)*⁵⁷⁰; AB tarafından 26 Mart 2018 tarihinde 26 farklı çelik ürünlerine koruma önlemleri kapsamında soruşturma başlatılmış, bu soruşturmaya 28 Haziran'da 2 ürün daha dahil edilmiş, 16 Temmuz 2018'de geçici korunma önlemleri uygulanmaya başlanmış, 31 Ocak 2019 tarihinden itibaren 3 yıllık bir süre içinde kesin koruma önlemleri uygulanmaya başlanmıştır. Bunun üzerine Türkiye tarafından 13 Mart 2020 tarihinde söz konusu uygulamanın Korunma Önlemleri Anlaşması'nın 2.1, 2.2, 3.1, 4.1(b), 4.1(c), 4.2, 4.2(a), 4.2(b), 4.2(c), 5.1, 5.2, 6, 7.1, 7.4 ve 9.1'inci maddeleri ile GATT 1994'ün I:1, II:1(b), XIII:1, XIII:2 ve XIX:1(a) maddelerine aykırı olduğu ileri sürülerek konuya ilişkin AB ile danışma görüşmelerinde bulunulması talep edilmiştir⁵⁷¹.

26 Nisan 2020 tarihinde yapılan danışma görüşmelerinde anlaşmazlık konusu çözülemediğinden Türkiye 16 Temmuz 2020 tarihinde AHO'dan 29 Temmuz 2020 tarihli

⁵⁶⁷ 9 Ekim 2019 tarihli ve WT/DS573/4 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/573-4.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 23.09.2021).

⁵⁶⁸ 20 Kasım 2020 tarihli ve WT/DS573/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/573-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 23.09.2021).

⁵⁶⁹ 19 Kasım 2021 tarihli ve WT/DS573/6 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/573-6.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁵⁷⁰ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds595_e.htm, Erişim tarihi: 27.09.2021.

⁵⁷¹ 19 Mart 2020 tarihli ve WT/DS595/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 27.09.2021).

toplantısında görüşölmek üzere panel kurulması talebinde bulunmuş⁵⁷², AHO 28 Ağustos 2020 tarihli toplantısında panel kurulmasına karar vermiş, tarafların anlaşması sonucunda panelistler belirlenerek 29 Eylül 2020 tarihinde panel oluşturulmuştur. Panel'e üçüncü taraf olarak katılım talep edilen ölkeler; Arjantin, Brezilya, Kanada, Çin, Hindistan, Japonya, Kore, Norveç, Rusya, İsviçre, Tayvan, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere ve ABD'dir⁵⁷³. Anlaşmazlığın karmaşık ve kapsamlı olması nedeniyle 2021 yılı ikinci yarısından önce rapora bağlanamayacağı AHO'ya bildirilmiş⁵⁷⁴, raporun sunulması için öngörölen 21 Aralık 2021 tarihinden bir gün önce 20 Aralık 2021 tarihinde Türkiye tarafından panele başvurularak AHMM m.12.12 uyarınca 21 Ocak 2022 tarihine kadar panelin ertelenmesi talep edilmiş, AB tarafından itiraz edilmemesi üzerine panel bu tarihe kadar ertelenmiştir⁵⁷⁵. Daha sonra 19 Ocak 2022⁵⁷⁶, 9 Şubat 2022⁵⁷⁷, ve 23 Şubat 2022⁵⁷⁸ tarihli başvurular ile 3 erteleme daha gerçekleştirilmiştir. 29 Nisan 2022 tarihli panel kararıyla⁵⁷⁹ AB'nin uygulaması GATT 1994 (XIX:1(a)) ve Korunma Önlemleri Anlaşması (4.1(b)) hükümlerine aykırı bulunarak sözkonusu uygulamaların anlaşmalara uyumlu hale getirmesi tavsiye edilmiştir. Kararın temyiz edildiğine yönelik 28.05.2022 tarihi itibarıyla bir kayıt bulunmamaktadır. Panel Kararı 31 Mayıs 2022 tarihinde AHO tarafından onaylanmıştır.

⁵⁷² 17 Temmuz 2020 tarihli ve WT/DS595/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 28.09.2021).

⁵⁷³ 30 Eylül 2020 tarihli ve WT/DS595/4 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-4.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 28.09.2021).

⁵⁷⁴ 25 Mart 2021 tarihli ve WT/DS595/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 28.09.2021).

⁵⁷⁵ 22 Aralık 2021 tarihli ve WT/DS595/6 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-6.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁵⁷⁶ 21 Ocak 2022 tarihli ve WT/DS595/7 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-7.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁵⁷⁷ 11 Şubat 2022 tarihli ve WT/DS595/8 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-8.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁵⁷⁸ 23 Şubat 2022 tarihli ve WT/DS595/9 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595-9.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁵⁷⁹ 29 Nisan 2022 tarihli ve WT/DS595/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/595R.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 28.05.2022).

4.1.2.1.3 Temyiz aşamasında karara bağlanan anlaşmazlıklar

Türkiye'nin taraf olduğu ve temyiz aşamasında karara bağlanan 2 adet anlaşmazlık bulunmaktadır (Tablo 4.5). Bunlardan birinde davalı iken diğerinde davacı konumunda yer almaktadır.

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Anlaşmazlık konusu
		Şikâyetçi/Davacı	Cevap veren/Davalı	
1	DS 34	Hindistan	Türkiye	Tekstil, konfeksiyon ve giyim ürünlerinde ithalat kısıtlamaları uygulanması
2	DS 513	Türkiye	Fas	Sıcak haddelenmiş sac ithalatına anti-damping uygulanması

Tablo 4.5. Temyiz aşamasında çözümlenen anlaşmazlıklar.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021.

*Türkiye tarafından tekstil ithalatında uygulanan miktar kısıtlamaları (DS34)*⁵⁸⁰; Türkiye'nin Gümrük Birliği nedeniyle AB'nin Ortak Ticaret Politikası'na uyum kapsamında 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren 51 ülkeye karşı tekstil ve giyim ürünlerinin ithalatında miktar kısıtlaması ve gözetim önlemleri uygulamaya başlaması üzerine bu ülkelerden biri olan Hindistan, söz konusu uygulamanın GATT 1994 m. XI, XIII ve XXIV ile Tekstil ve Hazır Giyim Antlaşması m. 2'yi ihlal ettiği gerekçesi ile Türkiye ile danışmalarda bulunma talebinde bulunarak 21 Mart 1996 tarihinde anlaşmazlık sürecini başlatmıştır⁵⁸¹. Türkiye söz konusu uygulamayı AB müktesabatına uyum çerçevesinde yaptığı için AB'nin de anlaşmazlığa katılımını talep etmiş ancak Hindistan bu konuya olumlu yaklaşmadığı için⁵⁸² Türkiye danışmalara katılmamıştır⁵⁸³. Bunun üzerine 2 Şubat 1998 tarihinde Hindistan tarafından AHO'ya yapılan başvuru ile söz konusu uygulamanın DTÖ Anlaşmaları'na aykırılığı iddiasıyla Panel kurulması talep

⁵⁸⁰ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/cases_e/ds34_e.htm, Erişim tarihi: 18.09.2021.

⁵⁸¹ 25 Mart 1996 tarihli ve WT/DS34/1 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/G/L/69.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵⁸² Ulusoy, a. g. e., 2009, 267.

⁵⁸³ Yılmaz, a. g. e., 2006, 83.

edilmiştir⁵⁸⁴. AHO'nun 13 Mart 1998 tarihli toplantısında Hindistan'ın talebi doğrultusunda Panel kurulmasına karar verilmiş ve tarafların anlaşması ile 11 Haziran 1998 tarihinde Panel oluşturularak panelistler görevlendirilmiştir⁵⁸⁵. Yapılan inceleme sonunda tamamlanan Panel Raporu, 31 Mayıs 1999'da DTÖ üyelerine dağıtılmıştır. Panel, şikâyet konusu uygulamanın GATT'ın XI'inci ve XIII'üncü maddeleri ile Tekstil Anlaşması'nın 2.4'üncü maddesine aykırı olduğuna, Türkiye'nin, kapsamdaki anlaşmaların hükümlerine uygunsuz hareket ettiğine ve Hindistan'ın anlaşmalar kapsamındaki menfaatlerini ihlal ettiğine karar vererek; AHO'nun, Türkiye'nin önlemlerini, DTÖ Anlaşması altındaki yükümlülükleriyle uygun hale getirmesini talep etmesini tavsiye etmiştir⁵⁸⁶.

Türkiye, GATT'ın XXIV'üncü maddesinin gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmaları yapılmasına izin verdiğini, AB ile yapılan gümrük birliği anlaşması nedeniyle yapılan uygulamanın DTÖ Anlaşmaları ile uyumlu olduğunu öne sürerek panel kararını temyiz etmiştir⁵⁸⁷. Temyiz Organı, 60 gün olarak öngörülen temyiz süresini yaklaşık bir ay aşarak konuyu ayrıntılı olarak incelemiş ve Türkiye'nin GATT'ın XXIV'üncü maddesinin 5 inci paragrafına dayanarak bir önlem alınabileceğine ilişkin iddiasını kısmen kabul etmiş, bununla birlikte, alınan önlemlerin hukuka uygun olabilmesi için iki koşulun varlığının kanıtlanması gerektiğini ifade etmiştir. Birinci koşul; Gümrük Birliği'nin GATT XXIV:8(a)'da tanımlandığı şekliyle varlığı araştırılmalıdır. Temyiz Organı Panel'in bu konuyu öncelikli olarak araştırmayarak hata yaptığını vurgulamıştır. İkinci koşul ise anlaşmazlık konusu önlem alınmazsa XXIV'üncü maddede tanımlanan Gümrük Birliği oluşumunun gerçekleşmeyeceğinin kanıtlanması gerekir. Türkiye'nin bunu kanıtlamadığı belirtilerek söz

⁵⁸⁴ 2 Şubat 1998 tarihli ve WT/DS34/2 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/34-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵⁸⁵ 15 Haziran 1998 tarihli ve WT/DS34/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/34-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵⁸⁶ 31 Mayıs 1999 tarihli ve WT/DS34/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/34R.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵⁸⁷ 26 Temmuz 1999 tarihli ve WT/DS34/6 sayılı Başvuru Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/34-6.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

konusu önlemler uygulanmadan da Gümrük Birliği'nin oluşturulabileceğine hükmedilmiş ve Panel'in kararı gerekçesi değiştirilerek onanmıştır⁵⁸⁸.

AHO, Temyiz Organı Raporu'nu ve gerekçesi değiştirilerek onanan Panel Raporu'nu 19 Kasım 1999 tarihli toplantısında kabul etmiştir. Aynı toplantıda Türkiye, AHO'nun tavsiyelerine ve kararlarına uymak niyetinde olduğunu belirtmiştir. 7 Ocak 2000 tarihinde, Türkiye ve Hindistan, Türkiye'nin, AHO'nun tavsiyelerini ve kararlarını uygulamak için 19 Şubat 2001 tarihinde sona erecek "makul süre" üzerinde ortaklaşa anlaşmaya vardıklarını⁵⁸⁹, daha sonrasında yürütülen görüşmelerde de bir tazminat üzerinde anlaştıklarını⁵⁹⁰ AHO'ya bildirmişler ve anlaşmazlık böylece sona ermiştir. AB'ye uyum kapsamında yapılan bir düzenlemenin DTÖ anlaşmalarına aykırı bulunması, bundan sonra yapılacak düzenleme ve uygulamalarda üzerinde durulması gereken bir husus olarak önem arz etmektedir.

Fas tarafından sıcak haddelenmiş sac ithalatına uygulanan anti-damping (DS513)⁵⁹¹; Türkiye menşeli sıcak haddelenmiş sac ürünü ithalatına Fas tarafından antidamping önlemi uygulanmasına karşı;

-Fas otoritelerinin antidamping soruşturması için öngörülen azami 18 aylık süreye uymadıkları için Anti-Damping Anlaşması'nın m. 5.10'a uygun hareket etmedikleri,

-Türk ihracatçılarının sunduğu bilgi ve belgeleri dikkate almadan damping marjlarını belirlediklerinden dolayı Anti-Damping Anlaşması'nın 6.8'inci maddesi ile Ek II:1,3,5,6 ve 7'nci maddelerine aykırı hareket ettikleri,

-Gerçeklerin ortaya çıkarılmasına aykırı hareket ettiklerinden dolayı Anti-Damping Anlaşması'nın 6.9'uncu maddesine uygun hareket etmedikleri,

⁵⁸⁸ 22 Ekim 1999 tarihli ve WT/DS34/AB/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/34ABR.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵⁸⁹ 18 Ocak 2000 tarihli ve WT/DS34/10 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/34-10.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵⁹⁰ 19 Temmuz 2001 tarihli ve WT/DS34/14 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=Q:/WT/DS/34-14.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 18.09.2021).

⁵⁹¹ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds513_e.htm, Erişim tarihi: 25.09.2021.

-Fas yetkililerinin kayıt ve izin talepleri ile geçici antidamping önlemlerine ilave olarak haksız izin taleplerinin Anti-Damping Anlaşması'nın 18.1'inci, GATT 1994'ün I:1, X:1,2,3 (a), XI:1'inci maddesi ile İthal Lisansları Anlaşması'nın 3.2 ve 3.3'üncü maddelerine uygun olmadığı,

-Fas yetkililerinin zarar ve nedensellik bağına ilişkin yeterli ve makul bir açıklama getiremediklerinden Anti-Damping Anlaşması'nın 3.1, 3.2, 3.4 ve 3.5'inci maddelerine uygun davranmadıkları,

-Bu çerçevede GATT 1994'ün VI'ncı maddesi ile Anti-Damping Anlaşması'nın 1 ve 18'inci maddelerine aykırı hareket edildiği,

iddialarıyla Fas'ın antidamping soruşturması ve kesin antidamping önlemlerine karşı anlaşmazlıkların halli süreci başlatılmış ve 3 Ekim 2016 tarihinde danışmalarda bulunulması talep edilmiştir⁵⁹².

18 ve 28 Kasım 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen danışmalardan sonuç alınamaması nedeniyle ülkemiz tarafından AHO'nun 25 Ocak 2017 tarihli toplantısında karara bağlanmak üzere panel kurulması talep edilmiş⁵⁹³, 20 Şubat 2017 tarihli AHO toplantısında panel kurulmuş, tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varamamaları üzerine Türkiye 8 Mayıs 2017 tarihinde panelistlerin belirlenmesi için Genel Müdürlüğe başvurmuş, 17 Mayıs 2017 tarihinde Genel Müdür tarafından panelistler belirlenerek panel oluşturulmuştur⁵⁹⁴. Panele üçüncü taraf olarak AB, ABD, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Umman, Çin, Hindistan, Güney Kore, Japonya, Kazakistan, Rusya ve Singapur tarafından da katılım talep edilmiştir.

Panel sürecinde Türkiye, soruşturmanın Anti Damping Anlaşması'nda öngörülen süre içinde tamamlanmaması ve soruşturmada kullanılan verilerin doğru olmadığı noktalarından hareketle

⁵⁹² 7 Ekim 2016 tarihli ve WT/DS513/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁵⁹³ 12 Ocak 2017 tarihli ve WT/DS513/2 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁵⁹⁴ 18 Mayıs 2017 tarihli ve WT/DS513/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

Anlaşma'nın ihlali üzerinde durmuştur. Fas, soruşturmayı Anlaşma'da öngörülen sürenin ötesinde bir sürede tamamladığını kabul etmiş, soruşturmada kullanılan verilerle ilgili olarak Türk firmaları ile Fas resmi istatistikleri arasında var olduğu iddia edilen 10.000 tonluk farkın gerçekte bulunmadığına ilişkin iddialar ve deliller Türkiye tarafından panel önünde dile getirilmiştir⁵⁹⁵.

Panel, yeterli avukat bulunmaması nedeniyle çalışmalarına geç başladığından⁵⁹⁶ raporu öngörülen sürede tamamlayamamış, anlaşmazlığa ilişkin nihai raporunu 31 Ekim 2018 tarihinde yayımlamıştır⁵⁹⁷. Panel Raporu'nda; Fas'ın Anti Damping Anlaşması'nın 3.1, 3.4, 5.10 ve 6.8' inci maddelerine aykırı hareket ederek Türkiye'nin DTÖ Anlaşmaları'ndan kaynaklanan haklarına zarar verdiğine hükmetmiş ve önlemini DTÖ yükümlülükleriyle uyumlu hale getirmesini istemiştir⁵⁹⁸. Fas, Panel kararına karşı 20 Kasım 2018 tarihinde Temyiz Organı'na temyiz başvurusunda bulunmuştur⁵⁹⁹. Bununla birlikte 4 Aralık 2019 tarihinde Temyiz Organı'na müracaat ederek anlaşmazlık konusu antidamping önlemlerinin 26 Eylül 2019 tarihinde sonlandırıldığını belirterek temyiz başvurusunu geri çekmek istediğini bildirmiştir⁶⁰⁰. Temyiz Organı 10 Aralık 2019 tarihinde Panel Raporu'nun kabul edilmesi doğrultusundaki Temyiz Raporu'nu üyelere dağıtılmak üzere AHO'ya sunmuştur⁶⁰¹. 8 Ocak 2020 tarihinde Temyiz Raporu ve Panel Raporu'nun AHO tarafından kabul edilmesiyle anlaşmazlıkların halli süreci sonlandırılmıştır⁶⁰².

⁵⁹⁵ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-terafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi: 14.01.2019.

⁵⁹⁶ 16 Ekim 2017 tarihli ve WT/DS513/4 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513-4.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁵⁹⁷ 31 Ekim 2018 tarihli ve WT/DS513/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513R.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁵⁹⁸ 31 Ekim 2018 tarihli ve WT/DS513/R sayılı Panel Raporu, para. 8.3, 8.6 ve 8.7, s. 81-82. (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513R.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁵⁹⁹ 23 Kasım 2018 tarihli ve WT/DS513/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁶⁰⁰ 4 Aralık 2019 tarihli ve WT/DS513/7 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513-7.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁶⁰¹ 10 Aralık 2019 tarihli ve WT/DS513/AB/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513ABR.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

⁶⁰² 9 Ocak 2020 tarihli ve WT/DS513/10 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/513-10.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 25.09.2021).

4.1.2.2 Devam eden anlaşmazlıklar

Hali hazırda 3 adet panel ve 1 adet temyiz aşamasında olmak üzere 4 adet anlaşmazlık sonuçlandırılmayı beklemektedir.

4.1.2.2.1 Panel aşamasında olan anlaşmazlıklar

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Anlaşmazlık konusu
		Şikâyetçi/Davacı	Cevap veren/Davalı	
1	DS 561	ABD	Türkiye	ABD'den yapılan çelik ve aliminyum ithalatlarından (misilleme olarak) ilave gümrük vergisi alınması uygulaması
2	DS 564	Türkiye	ABD	Çelik ve aliminyum ithalatlarında ABD tarafından ilave gümrük vergisi alınması uygulaması
3	DS 583	Avrupa Birliği	Türkiye	Bazı eczacılık/ilaç ürünlerinin üretimi, ithalatı ve pazarlanmasına getirilen önlemler

Tablo 4.6. Panel aşamasında devam eden anlaşmazlıklar.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021.

ABD'nin Section 232 kapsamında çelik ve aliminyum ithalatına aldığı önleme karşılık Türkiye tarafından misilleme olarak ABD'ye karşı önlem uygulaması (DS561)⁶⁰³; ABD tarafından, çelik ve alüminyum ithalatında birçok ülkeyle birlikte ülkemize karşı da 23 Mart 2018 tarihinden itibaren ek gümrük vergileri uygulanmaya başlanmıştır. Buna karşılık olarak ülkemizce ABD menşeli 22 farklı eşyada %4'ten %70'e varan oranlarda Ek Mali Yükümlülük uygulanması kararı 21/06/2018 tarihinden itibaren yürürlüğe konmuştur⁶⁰⁴. ABD'nin 10 Ağustos 2018 tarihinde vergileri %100 oranında tekrar artırma kararı sonrasında Türkiye'de önceki kararda belirtilen eşyanın Ek Mali Yükümlülük oranlarını (1 kalem eşyanın oranı değiştirilmemek, 1 kalem eşyada ise %174 artış uygulanmak suretiyle) %100 artırarak karşılık vermiştir⁶⁰⁵.

⁶⁰³ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds561_e.htm, Erişim tarihi: 22.09.2021.

⁶⁰⁴ 25/06/2018 tarihli ve 30459 (Mükerrer) sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 2018/11973 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.

⁶⁰⁵ 15 Ağustos 2018 tarihli ve 30510 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 21 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı.

Türkiye tarafından alınan önlemlerin GATT 1994 I'inci maddesinin 1'inci fıkrası ve II'nci maddesinin 1(a) ve 1(b) fıkralarına aykırı olduğu iddiası ile ABD tarafından 16 Temmuz 2018 tarihinde DTÖ'ye şikâyetle bulunularak ülkemiz danışmalara davet edilmiştir⁶⁰⁶. ABD ile 29 Ağustos 2018 ve 14 Kasım 2018 tarihlerinde gerçekleştirilen danışma toplantılarında anlaşmazlıkla ilgili bir uzlaşuya varılamaması üzerine ABD tarafından 20 Aralık 2018 tarihinde panel kurulması talebinde bulunulmuştur⁶⁰⁷.

AHO tarafından 28 Ocak 2019 tarihli toplantıda panel kurulmasına karar verilmiş, tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varamamaları üzerine ABD 18 Şubat 2019 tarihinde panelistlerin belirlenmesi için Genel Müdürlüğe başvurmuş, 28 Şubat 2019 tarihinde Genel Müdür tarafından panelistler belirlenerek panel oluşturulmuştur⁶⁰⁸. Panel için öngörülen 6 aylık sürenin geçmesi ve davanın karmaşık ve ayrıntılı olması nedeniyle 2020 yılının ikinci yarısına kadar istenen süre uzatımına rağmen tamamlanamayan nihai raporun COVID-19 pandemisi nedeniyle 2021 yılının ikinci yarısında AHO'ya verilmesi öngörülmüş⁶⁰⁹, ancak pandeminin ne kadar süreceğine yönelik belirsizliğin devam etmesi nedeniyle taraflarla da görüşülerek raporun 2022 yılının ikinci yarısından önce sunulamayacağı yönünde AHO'ya bildirimde bulunulmuştur⁶¹⁰.

*ABD tarafından çelik ve alüminyuma getirilen Ek Vergiler (DS564)*⁶¹¹; ABD tarafından, çelik ve alüminyum ithalatında birçok ülkeyle birlikte ülkemize karşı da 23 Mart 2018 tarihinden itibaren çelikte %25 ve alüminyumda %10 ek gümrük vergileri uygulanmaya başlanmıştır. Daha sonra uygulanan ek vergilerin %100 oranında artırılacağı 10 Ağustos 2018 tarihinde ABD

⁶⁰⁶ 19 Temmuz 2018 tarihli ve WT/DS561/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/561-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶⁰⁷ 21 Aralık 2018 tarihli ve WT/DS561/2 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/561-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶⁰⁸ 1 Mart 2019 tarihli ve WT/DS561/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/561-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶⁰⁹ 16 Aralık 2020 tarihli ve WT/DS561/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/561-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶¹⁰ 20 Aralık 2021 tarihli ve WT/DS561/6 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/561-6.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁶¹¹ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds564_e.htm, Erişim tarihi: 22.09.2021.

tarafından duyurulmuştur. ABD nezdinde gerçekleştirilen ikili girişimlerden olumlu sonuç alınamaması üzerine⁶¹², ABD'nin aldığı önlemlere karşı DTÖ AHM kapsamında ülkemizce danışma talebinde bulunularak, 15 Ağustos 2018 tarihinde anlaşmazlıkların halli süreci başlatılmıştır⁶¹³. Söz konusu talepte alınan önlemlerin Korunma Önlemleri Anlaşması'nın 2.1, 2.2, 3.1, 4.1, 4.2, 5.1, 7, 8.1, 9.1, 11.1(a), 11.1(b), 12.1, 12.2 ve 12.3'üncü maddelerine; GATT 1994'ün I:1, II:1(a), II:1(b), X:3(a), XI:1, XIII:1, XIX:1(a) ve XIX:2'nci maddelerine; ve DTÖ Anlaşması'nın XVI:4'üncü maddesine aykırı olduğu iddia edilmiştir.

10 Ekim 2018 tarihinde gerçekleştirilen danışma görüşmelerinden anlaşmazlığı çözmeye yönelik olumlu bir sonuç alınamamış olması nedeniyle, Türkiye tarafından 18 Ekim 2018 tarihinde AHO'dan Panel kurulması talebinde bulunulmuştur⁶¹⁴. AHO tarafından 21 Kasım 2018 tarihli toplantıda panel kurulmasına karar verilmiş, tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varamamaları üzerine Türkiye 7 Ocak 2019 tarihinde panelistlerin belirlenmesi için Genel Müdürlüğe başvurmuş, 25 Ocak 2019 tarihinde Genel Müdür tarafından panelistler belirlenerek panel oluşturulmuştur⁶¹⁵. 6 aylık sürenin geçmesi ve davanın karmaşık ve ayrıntılı olması gerekçesiyle 2020 sonbaharına kadar istenen süre uzatımına rağmen tamamlanamayan nihai raporun COVID-19 pandemisi nedeniyle 2021 yılının ikinci yarısından daha önce AHO'ya verilmesinin beklenmediği bildirilmiş⁶¹⁶, daha sonra pandeminin ne kadar süreceğine yönelik belirsizliğin devam etmesi nedeniyle tamamlanamayan raporun 2022 yılının ilk yarısından önce sunulamayacağı yönünde AHO'ya bildirimde bulunulmuştur⁶¹⁷. Öte yandan halihazırda Section 232 önlemleri ile ilgili olarak ABD'ye karşı dava sürecinde 30 ülke üçüncü taraf ülke olarak haklarını saklı tutmak üzere başvuruda bulunmuştur⁶¹⁸.

⁶¹² İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-taraflili-islikiler/dto>, Erişim tarihi: 14.01.2019.

⁶¹³ 20 Ağustos 2018 tarihli ve WT/DS564/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/564-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶¹⁴ 19 Ekim 2018 tarihli ve WT/DS564/15 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/564-15.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶¹⁵ 28 Ocak 2019 tarihli ve WT/DS564/16 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/564-16.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶¹⁶ 8 Şubat 2021 tarihli ve WT/DS564/18 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/564-18.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 22.09.2021).

⁶¹⁷ 10 Aralık 2021 tarihli ve WT/DS564/19 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/564-19.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁶¹⁸ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds564_e.htm, Erişim tarihi: 22.09.2021.

*Türkiye tarafından bazı eczacılık/ilaç ürünlerinin üretimi/ithalatı ve pazarlamasına getirilen önlemler (DS583)*⁶¹⁹; Ülkemizce bazı eczacılık/ilaç ürünlerinin üretimi/ithalatı ve pazarlamasına getirilen önlemler nedeniyle AB tarafından 2 Nisan 2019 tarihinde DTÖ'ye başvurularak, alınan önlemlerin GATT 1994'ün III:4, X:1, X:2, X:3(a) ve XI:1'inci maddeleri, Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri Anlaşması'nın 2.1'inci maddesi, Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması'nın 3.1(b) maddesi, Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nın 3.1, 27.1, 28.2, 39.1 ve 39.2'nci maddelerine aykırı olduğu iddiasıyla ülkemizle danışma görüşmelerinde bulunulması talep edilmiştir⁶²⁰. Ayrıca ABD'de bu danışmalara üçüncü taraf olarak katılma talebinde bulunulmuştur. 9 ve 10 Mayıs 2019 tarihlerinde yapılan danışma görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine AB tarafından 2 Ağustos 2019 tarihinde AHO'dan panel kurulması talebinde bulunulmuştur⁶²¹.

30 Eylül 2019 tarihinde AHM kapsamında panel kurulmuş, tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varamamaları üzerine AB, 4 Mart 2020 tarihinde panelistlerin belirlenmesi için Genel Müdürlüğe başvurmuş, 17 Mart 2020 tarihinde Genel Müdür tarafından panelistler belirlenerek panel oluşturulmuştur. Brezilya, Kanada, Çin, Hindistan, Endonezya, Japonya, Rusya, İsviçre, Ukrayna ve ABD tarafından üçüncü taraf olarak hakları saklı kalmak kaydıyla katılım talep edilmiştir⁶²². COVID 19 pandemisi nedeniyle öngörülen sürede tamamlanamayan panel sürecinin 2021 yılının ikinci yarısından önce tamamlanamayacağı AHO'ya bildirilmiş⁶²³, daha sonra AB tarafından 20 Aralık 2021 tarihinde AHMM m.12.12 uyarınca panelin 21 Ocak 2022 tarihine kadar ertelenmesi talebinde bulunulmuş, Türkiye'nin buna itiraz etmediği

⁶¹⁹ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds583_e.htm, Erişim tarihi: 26.09.2021.

⁶²⁰ 10 Nisan 2019 tarihli ve WT/DS583/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶²¹ 5 Ağustos 2019 tarihli ve WT/DS583/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶²² 18 Mart 2020 tarihli ve WT/DS583/4 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-4.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶²³ 17 Eylül 2020 tarihli ve WT/DS583/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

belirtilerek panelin çalışmalarının ertelenmesi talebi kabul edilmiştir⁶²⁴. 19 Ocak 2022⁶²⁵, 9 Şubat 2022⁶²⁶ ve 23 Şubat 2022⁶²⁷, tarihlerinde AB tarafından erteleme süre uzatımı yapılması yönünde AHO'ya bildirimlerde bulunulmuştur. 22 Mart 2022 de AB ve Türkiye anlaşmazlığın AHMM m. 25 çerçevesinde “Tahkim” ile çözümlenmesi yönünde karşılıklı anlaşmaya vardıklarını AHO'ya bildirmişlerdir⁶²⁸. Bu kapsamda panel çalışması askıya alınarak 22 Nisan 2022 tarihinde AHO tarafından Hakem Heyeti belirlenmiş olup konunun AHMM m. 25 çerçevesinde Tahkim ile çözümlenmesi beklenmektedir.

4.1.2.2.2 Temyiz aşamasında olan anlaşmazlıklar

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Anlaşmazlık konusu
		Şikâyetçi/Davacı	Cevap veren/Davalı	
1	DS 523	Türkiye	ABD	Çelik ve tüp boru ile petrol boru ithalatlarına ABD tarafından telafi edici vergi uygulanması

Tablo 4.7. Temyiz aşamasında devam eden anlaşmazlıklar.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021.

*ABD tarafından çelik tüp ve borular ithalatında telafi edici vergi uygulaması (DS523)*⁶²⁹; ABD tarafından ülkemiz menşeli 4 farklı türde çelik tüp ve boru ithalatına yönelik uygulanan sübvansiyona karşı telafi edici önlemlerle ilgili olarak, 8 Mart 2017 tarihinde, söz konusu

⁶²⁴ 22 Aralık 2021 tarihli ve WT/DS583/6 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-6.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁶²⁵ 24 Ocak 2022 tarihli ve WT/DS583/7 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-7.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁶²⁶ 11 Şubat 2022 tarihli ve WT/DS583/8 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-8.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁶²⁷ 25 Şubat 2022 tarihli ve WT/DS583/9 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-9.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 06.03.2022).

⁶²⁸ 25 Mart 2022 tarihli ve WT/DS583/10 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/583-10.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 17.06.2022).

⁶²⁹ İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds523_e.htm, Erişim tarihi: 26.09.2021.

önlemlerin Sübvansiyon ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması'nın 1.1(b), 2.1(c), 2.4, 10, 12.7, 14(d), 15.3, 19.4, 32.1'inci maddeleri ile GATT 1994'ün VI:3'üncü maddesine uygun olmadığı ve bu önlemlerin Türkiye'nin sağladığı yararlar zarar veren veya bu yararları zayıflatan/ortadan kaldıran bir niteliğe sahip olduğu iddiasıyla ABD ile danışma talebinde bulunularak anlaşmazlıkların halli süreci başlatılmıştır⁶³⁰.

28 Nisan 2017 tarihinde yapılan danışma görüşmelerinden anlaşmazlığı ortadan kaldıracak bir sonuç alınamadığından 11 Mayıs 2017 tarihinde AHO'ya başvurularak 22 Mayıs 2017 tarihli toplantıda panel kurulması talep edilmiştir⁶³¹. 19 Haziran 2017 tarihinde AHM kapsamında panel kurulmuş, tarafların panelistler konusunda anlaşmaya varamamaları üzerine Türkiye 4 Eylül 2017 tarihinde panelistlerin belirlenmesi için Genel Müdürlüğe başvurmuş, 14 Eylül 2017 tarihinde Genel Müdür tarafından panelistler belirlenerek panel oluşturulmuştur⁶³². Panele üçüncü taraf olarak AB, Kanada, Japonya, Brezilya, Güney Kore, Çin Halk Cumhuriyeti, Meksika, Kazakistan, Suudi Arabistan, Rusya Federasyonu ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından katılım talep edilmiştir⁶³³.

Panel sürecinde, ülkemiz tarafından ABD Ticaret Bakanlığı (USDOC) ile ABD Ticaret Komisyonu (ITC)'nin sübvansiyon soruşturmaları sürecindeki çeşitli karar ve yöntemleri ele alınarak “kamu kurumu” tanımında, kararlar alınırken yalnızca “eldeki verileri kullanma” yoluna gidilmesinde, “fayda” hesaplaması, “spesifiklik (özellik)” tanımı ve zarar tespitinde yapılan yanlışlıklar üzerinde durulmuştur⁶³⁴. Panel, yeterli tecrübeye sahip avukat bulunmaması nedeniyle çalışmalarına geç başladığından⁶³⁵ raporu öngörülen sürede tamamlayamamış,

⁶³⁰ 13 Mart 2017 tarihli ve WT/DS523/1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶³¹ 12 Mayıs 2017 tarihli ve WT/DS523/2 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-2.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶³² 15 Eylül 2017 tarihli ve WT/DS523/3 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-3.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶³³ 26 Ocak 2018 tarihli ve WT/DS523/3/Rev.1 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-3R1.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶³⁴ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-tarafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi: 14.01.2019.

⁶³⁵ 6 Mart 2018 tarihli ve WT/DS523/4 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-4.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

anlaşmazlığa ilişkin nihai raporunu 18 Aralık 2018 tarihinde yayımlamıştır⁶³⁶. ABD'nin uyguladığı önlemler panel tarafından haksız bulunmuş ve ABD'nin Sübvansiyona Karşı Telafi Edici Önlemler Anlaşması'nın 1.1(a)(1), 2.1(c), 2.4, 12.7, 15.3, 10, 32.1 maddelerine aykırı hareket ettiğine hükmedilerek ABD'nin önlemini DTÖ yükümlülükleriyle uyumlu hale getirmesi istenmiştir⁶³⁷.

Bu dava sonucunda ABD'nin OYAK, ERDEMİR ve İSDEMİR'e ilişkin "kamu kurumu" olduğu yönündeki nitelemesinin haksızlığının ortaya konulması⁶³⁸, ABD'nin bundan sonraki soruşturmalarını da etkileyeceğinden ülkemiz açısından önemli bir kazanımdır⁶³⁹. ABD 25 Ocak 2019 tarihinde panel raporunu temyize taşımak üzere başvuru yapmıştır⁶⁴⁰. Rapor, ülkemiz tarafından da Panelin Raporun 7.64'üncü maddesini "usül ekonomisi" çerçevesinde değerlendirmesi yönüyle uygun bulunmayarak anılan madde açısından 30 Ocak 2019 tarihinde temyize götürülmüştür⁶⁴¹. Bu anlaşmazlıkla ilgili temyiz süreci devam etmekte olup, Temyiz Organı 1 Ekim 2018'den beri Temyiz Organı'na üye seçilememesi ve yeterli sayıda üye olmamasından Daire oluşturulamaması nedeniyle anlaşmazlığı öngörülen sürede sonuçlandıramayacağını AHO'ya bildirmiştir⁶⁴².

⁶³⁶ 18 Aralık 2018 tarihli ve WT/DS523/R sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523R.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶³⁷ 18 Aralık 2018 tarihli ve WT/DS523/R sayılı WTO Belgesi, para.8.1-8.4 (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523R.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶³⁸ 18 Aralık 2018 tarihli ve WT/DS523/R sayılı WTO Belgesi, para. 7.50,7.62,7.68 (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523R.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶³⁹ İnternet: <https://anl.ticaret.gov.tr/cok-terafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi:14.01.2019.

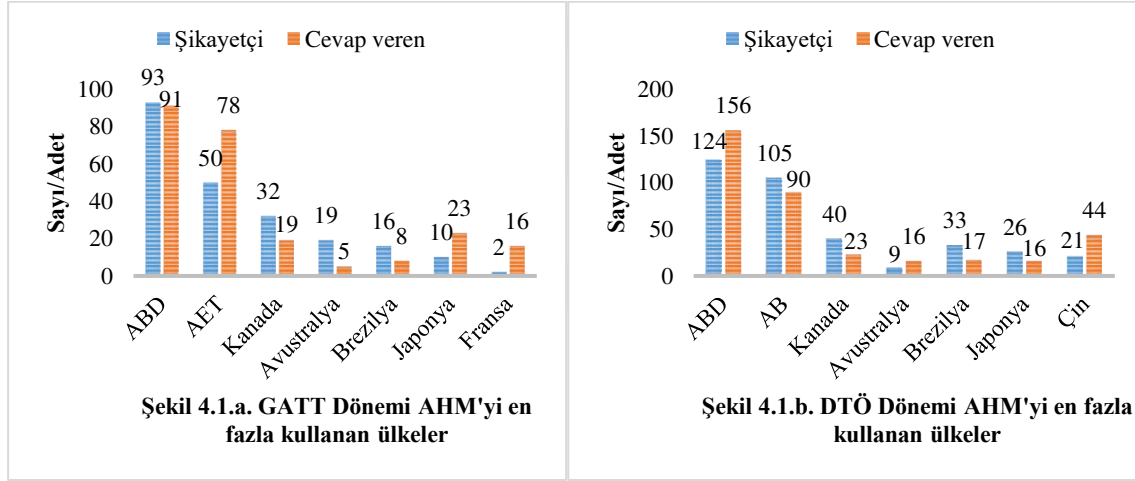
⁶⁴⁰ 30 Ocak 2019 tarihli ve WT/DS523/5 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶⁴¹ 31 Ocak 2019 tarihli ve WT/DS523/6 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-5.pdf&Open=True>, Erişim tarihi: 26.09.2021).

⁶⁴² 1 Nisan 2019 tarihli ve WT/DS523/7 sayılı WTO Belgesi, (İnternet: <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/WT/DS/523-7.pdf&Open=True> Erişim tarihi: 26.09.2021)

4.2. AHM'yi En Yoğun Kullanan Ülkelerin İncelenmesi ve Analizi

AHM'ye en çok başvuran ülkelerin GATT döneminde olduğu gibi DTÖ döneminde de (Bkz. Şekil 4.1.) gelişmiş ülkeler olduğu, bununla birlikte son yıllarda Brezilya, Hindistan, Çin, Rusya ve Meksika gibi ülkeler başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin de gittikçe artan oranda mekanizmayı kullanmaya başladığı görülmektedir. Düzenleme ve uygulamaları en fazla şikâyet konusu olan ülkeler olarak ABD, AB ve son dönemlerde gittikçe artan oranda Çin ön sıralarda yer almaktadır.

Şekil 4.1. AHM'yi en fazla kullanan ülkeler.

Kaynak: Internet: <https://gatt-disputes.wto.org/contracting-parties> ve

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm,

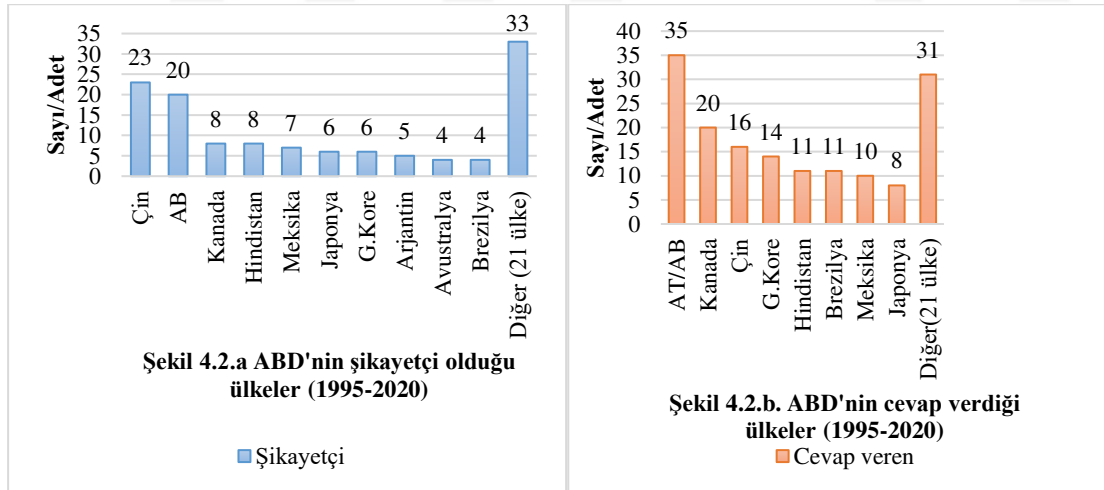
Erişim tarihi: 25. 03. 2022.

4.2.1.ABD'nin Sistemi Kullanım Durumu

Hem GATT döneminde hem de DTÖ döneminde AHM mekanizmasını en fazla kullanan ülkenin ABD olduğu görülmektedir (Şekil 4.1). Bugüne kadarki 25 yıllık DTÖ döneminde (1995-2019) ABD'nin taraf olduğu anlaşmazlık sayısı toplam 280 olup (124 şikâyetçi, 156 cevap veren), bu sayı anlaşmazlıkların %47'sine tekabül etmektedir. Üçüncü taraf olarak yer aldığı anlaşmazlık sayısı ise 172'dir. İncelenen dönem itibarıyla (1995-2019) ABD'nin

şikâyetçi konumda olduğu anlaşmazlık, toplam anlaşmazlığın %20'si (124/593) kadar olup, sistemi kullanma da baş aktör konumundadır. Ancak GATT döneminde %29 (93/316) olan bu oranın DTÖ döneminde düşüş gösterdiği anlaşılmaktadır. Yine ABD, toplam anlaşmazlıkların %26'sında cevap veren konumundadır (156/593). Bu oranın GATT döneminde %29 (91/316) olduğu düşünüldüğünde ABD'nin uygulamalarına ilişkin şikâyetlerin bir miktar azaldığı göze çarpmaktadır.

ABD'nin en fazla şikâyetçi olduğu ülkeler sıralamasında 23 anlaşmazlık ile Çin ilk sıraya yerleşmiş bulunmaktadır. Bunu 20 anlaşmazlık ile AB takip etmektedir (Bkz. Şekil 4.2.a). ABD'ye açılan davalarda ise 35 anlaşmazlık ile bu defa AB ilk sırada yer alırken onu 20 anlaşmazlık ile Kanada, 16 anlaşmazlık ile Çin takip etmektedir. ABD'ye açılan davaların %45'ini bu üç ülke oluşturmaktadır (Bkz. Şekil 4.2.b). AB'nin ABD'ye açılan davalardaki payı %22 iken, ABD'nin şikâyetleri içinde AB'nin ise %16'lık paya sahip olduğu görülmektedir. Buradan AB'nin, ABD uygulamalarından daha fazla şikâyetçi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

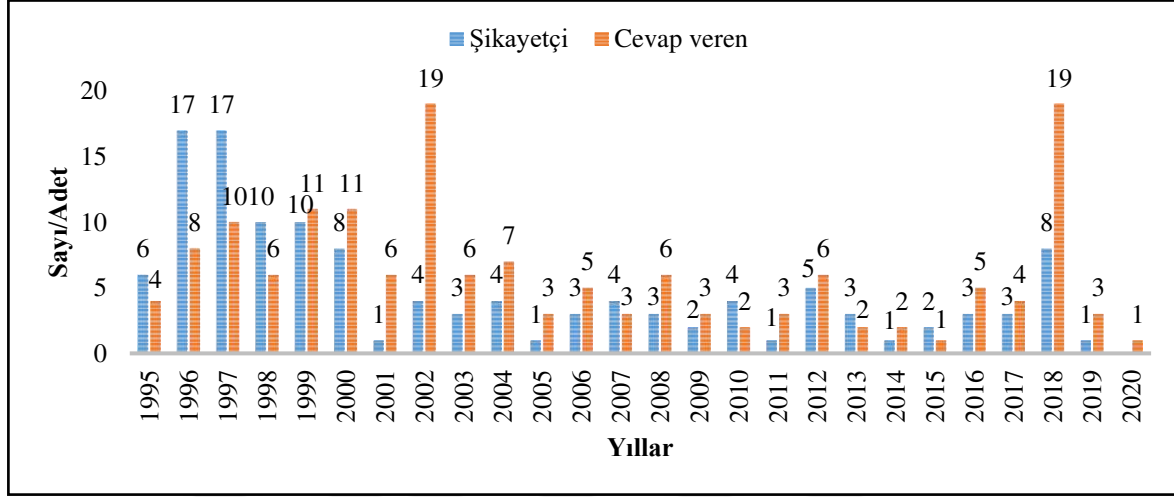

Şekil 4.2.ABD'nin ülkelere göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm,
Erişim tarihi: 04. 04. 2022.

ABD'nin toplam şikâyetlerinin %50'sini (62 adet) 1996-2000 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 4.3.). 2002 ve 2018 yılları ABD'ye en fazla dava (19'ar)

açılan yıllar olarak göze çarpmakta olup, bu iki yıldaki 38 anlaşmazlık, ABD'nin muhatap olduğu davaların %24'üne denk gelmektedir.

Şekil 4.3. ABD'nin yıllara göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/find_dispu_cases_e.htm, Erişim tarihi: 11.04.2022.

Bir diğer dikkat çekici nokta, ticaret savaşları kapsamında ABD'nin 2018 yılında yürürlüğe koyduğu önlemlere karşı DTÖ nezdinde ABD'ye açılan 15 adet dava (Bkz. Tablo 4.8) ile ABD'nin ticaret savaşları kapsamında 2018 yılı içinde diğer ülkelere karşı açtığı (7 adet) davaların (Bkz. Tablo 4.9) 2018 yılı içinde DTÖ'ye başvurulmuş toplam 38 anlaşmazlığın %57'sini oluşturduğu görülmektedir. Yine ABD'ye karşı 2018 yılında açılan toplam 19 adet davanın %78'ini (15 adet), aynı yıl ABD'nin açtığı toplam 8 adet davanın %87'sini (7 adet) ticaret savaşları kapsamında açılan davalar oluşturmaktadır.

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Anlaşmazlık konusu	Danışma Talep Tarihi
		Şikâyetçi/ Davacı	Cevap veren/ Davalı		
1	DS 543	Çin	ABD	Çinden ithal edilen Bazı ürünlerde İlave Vergi	04.04.2018
2	DS 544	Çin	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	05.04.2018
3	DS 545	G.Kore	ABD	Kristalli Silikon Fotovoltaik ürünlerin İthalatında Korunma Önlemleri	14.05.2018
4	DS 546	G.Kore	ABD	Temizlik Ürünlerine Getirilen Kesin Korunma Önlemleri	14.05.2018
5	DS 547	Hindistan	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	18.05.2018
6	DS 548	AB	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	01.06.2018
7	DS 550	Kanada	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	01.06.2018
8	DS 551	Meksika	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	05.06.2018
9	DS 552	Norveç	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	12.06.2018
10	DS 554	Rusya	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	29.06.2018
11	DS 556	İsviçre	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	09.07.2018
12	DS 562	Çin	ABD	Kristalli Silikon Fotovoltaik ürünlerin İthalatında Korunma Önlemleri	14.08.2018
13	DS 563	Çin	ABD	Yenilenebilir Enerjiyle İlgili Bazı Ölçüler	14.08.2018
14	DS 564	Türkiye	ABD	Çelik ve Alüminyum Ürünleri Üzerindeki Bazı Önlemler	15.08.2018
15	DS 565	Çin	ABD	Çin'den Bazı Mallar Üzerindeki Tarife Tedbirleri II	23.08.2018
16	DS 587	Çin	ABD	Çin'den Bazı Mallar Üzerindeki Tarife Tedbirleri III	02.09.2019

Tablo 4.8. Ticaret savaşları kapsamında DTÖ nezdinde ABD'ye açılan davalar.

Kaynak: Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 21.

Sıra No	Anlaşmazlık Dosya No	Taraflar		Anlaşmazlık konusu	Danışma Talep Tarihi
		Şikâyetçi/ Davacı	Cevap veren/ Davalı		
1	DS 542	ABD	Çin	Fikri Mülkiyet Haklarının Korunması	23.03.2018
2	DS 557	ABD	Kanada	ABD'deki Bazı Ürünlere Ek Vergiler	16.07.2018
3	DS 558	ABD	Çin	ABD'deki Bazı Ürünlere Ek Vergiler	16.07.2018
4	DS 559	ABD	Avrupa Birliği	ABD'deki Bazı Ürünlere Ek Vergiler	16.07.2018
5	DS 560	ABD	Meksika	ABD'deki Bazı Ürünlere Ek Vergiler	16.07.2018
6	DS 561	ABD	Türkiye	ABD'deki Bazı Ürünlere Ek Vergiler	16.07.2018
7	DS 566	ABD	Rusya	ABD'deki Bazı Ürünlere Ek Vergiler	27.08.2018
8	DS 585	ABD	Hindistan	ABD'deki Bazı Ürünlere Ek Vergiler	03.07.2019

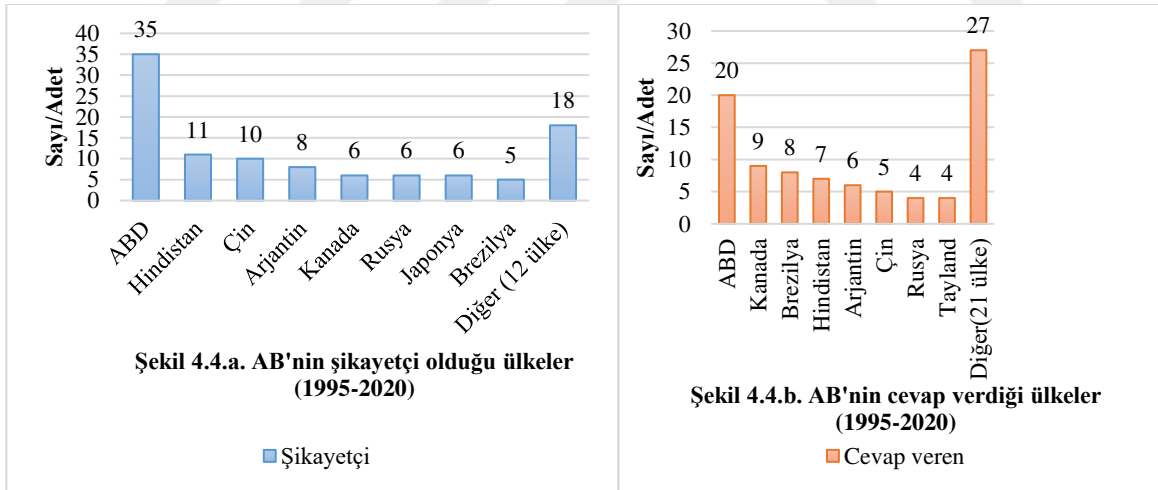
Tablo 4.9. Ticaret savaşları kapsamında DTÖ nezdinde ABD'nin açtığı davalar.

Kaynak: Yılmaz ve Divani, a. g. m., 2018, 21.

ABD'nin, 25 yıllık süreçte yıllık ortalama şikâyet sayısının 4,96 olduğu görülmektedir. ABD'ye açılan davaların ise yıllık ortalaması 6,84'tür. Davacı ve davalı olduğu toplam 280 anlaşmazlığa göre değerlendirildiğinde yıllık ortalama 11,76 anlaşmazlıkta doğrudan taraf olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı DTÖ ortalamasının yaklaşık yarısına tekabül etmektedir.

4.2.2 AB'nin Sistemi Kullanım Durumu

Hem GATT dönemi hem de DTÖ dönemi AHM'yi en fazla kullanan ikinci ülkenin AB olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 4.1). DTÖ döneminde toplam 195 anlaşmazlıkta (105 şikâyet, 90 cevap veren) doğrudan taraf olduğu, 216 davada da üçüncü taraf olarak katılım sağladığı anlaşılmaktadır. Doğrudan taraf olduğu anlaşmazlık sayısı toplam anlaşmazlığın %32'sine tekabül etmektedir. GATT dönemi bu oranın %40 olduğu gözönüne alındığında, AB'nin taraf olduğu anlaşmazlık sayısının toplam içindeki payının DTÖ döneminde azaldığı ortaya çıkmaktadır.

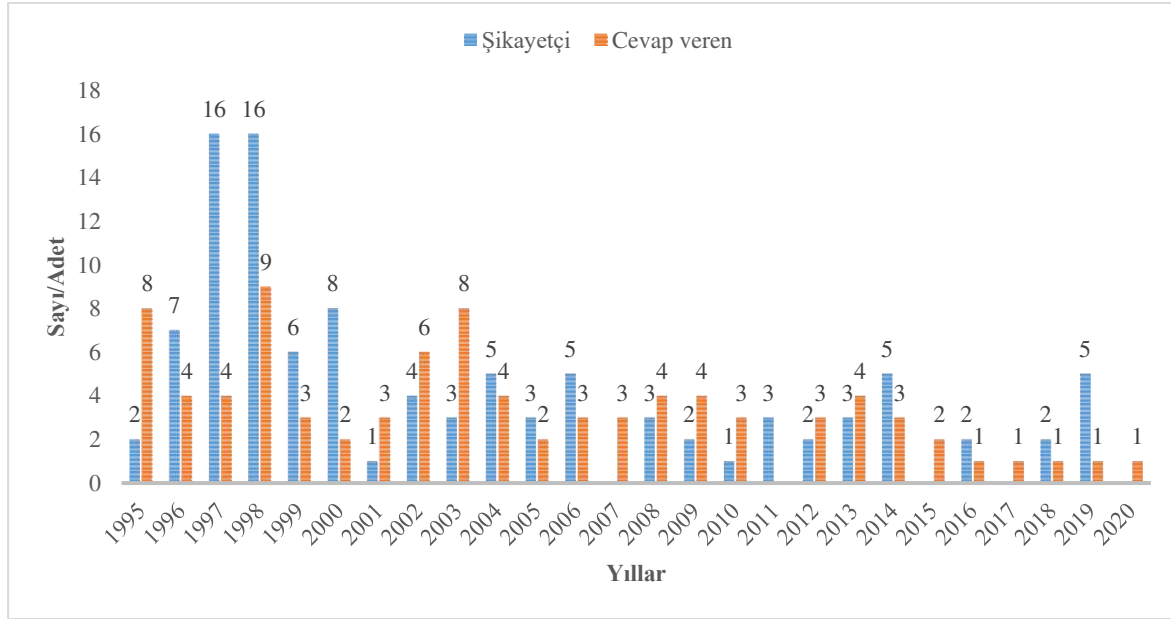
Şekil 4.4. AB'nin ülkelere göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 04. 04. 2022.

AB'nin şikâyetçi konumunda olduğu anlaşmazlık, toplam anlaşmazlığın %17'sine tekabül etmektedir. GATT döneminde AB'nin şikâyetçi olduğu anlaşmazlık sayısının toplam

anlaşmazlık içindeki ağırlığının %15 olduğu gözönüne alındığında şikâyetlerdeki oransal ağırlığın arttığı görülmektedir. AB'nin hem davacı olduğu hem davalı olduğu anlaşmazlıklarda ilk sırada ABD yer almaktadır (Bkz. Şekil 4.4). AB, ABD'ye karşı 35 anlaşmazlıkla ilgili başvuru yapmış olup, bu sayı AB'nin yaptığı toplam şikâyet başvurularının %33'ünü oluşturmaktadır. AB'nin şikâyetçi olduğu ülkeler arasında Hindistan 11 anlaşmazlıkla ikinci sırada iken, Çin 10 anlaşmazlıkla üçüncü sırada bulunmaktadır. AB'nin şikâyetçi olduğu anlaşmazlıkların %53'ünü bu üç ülke oluşturmaktadır. Bunları 8 anlaşmazlıkla Arjantin, 6'şar anlaşmazlıkla Kanada, Rusya ve Japonya takip etmektedir (Bkz. Şekil 4.4.a). Yıllar itibarıyla bakıldığında AB'nin en fazla şikâyet başvurusunu 16'şar başvuru ile 1997 ve 1998 yıllarında yaptığı görülmektedir. Bu iki yılda yapılan başvuru toplam şikâyetlerinin %30'unu oluşturmaktadır (Bkz. Şekil 4.5). Yine bir diğer dikkat çekici nokta, AB'nin şikâyet başvurularının %50'sinin (53 başvuru) 1996-2000 yılları arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

AB'nin toplam DTÖ anlaşmazlıklarının %15'inde ise cevap veren konumunda yer aldığı görülmektedir. GATT dönemindeki %24 olan oran düşünüldüğünde, AB uygulamalarından şikâyetin azaldığı sonucuna varılabilir. AB'nin davalı konumunda olduğu anlaşmazlıklar bakımından 20 anlaşmazlık ile ABD ilk sırada yer alırken (davalı olduğu anlaşmazlıkların %22'si ABD ile), ABD'yi 9 anlaşmazlık ile Kanada, 8 anlaşmazlık ile Brezilya ve 7 anlaşmazlık ile Hindistan takip etmektedir (Bkz. Şekil 4.4.b). AB'ye karşı en fazla dava açılan yıllar olarak 9 anlaşmazlık ile 1998 yılı, 8'er anlaşmazlık ile 1995 ve 2003 yılları öne çıkmaktadır (Bkz. Şekil 4.5). AB'nin 25 yıllık süreçte yıllık ortalama şikâyet sayısının 4,16 olduğu görülmektedir. AB'ye açılan davaların ise yıllık ortalaması 3,48 anlaşmazlığa tekabül etmektedir. Davacı ve davalı olduğu toplam 195 anlaşmazlığa göre değerlendirildiğinde yıllık ortalama 7,8 anlaşmazlıkta doğrudan taraf olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı DTÖ ortalamasının üçte birine yakındır. AB ve ABD'nin şikâyet eden konumunda yer aldığı anlaşmazlık sayısı toplam anlaşmazlığın %38'ine tekabül etmektedir. GATT döneminde ise bu iki üyenin ağırlığı %34 idi. Yani anlaşmazlıkların üçte birinden fazlası bu iki üye tarafından şikâyet edilmektedir. Diğer taraftan anlaşmazlıkların %41'inde ise bu iki üye cevap veren konumunda yer aldıklarından toplam anlaşmazlıkların %41'inin bu iki üye uygulamalarından kaynaklı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu oran GATT dönemindeki %53'lük oranın bir hayli gerisindedir.

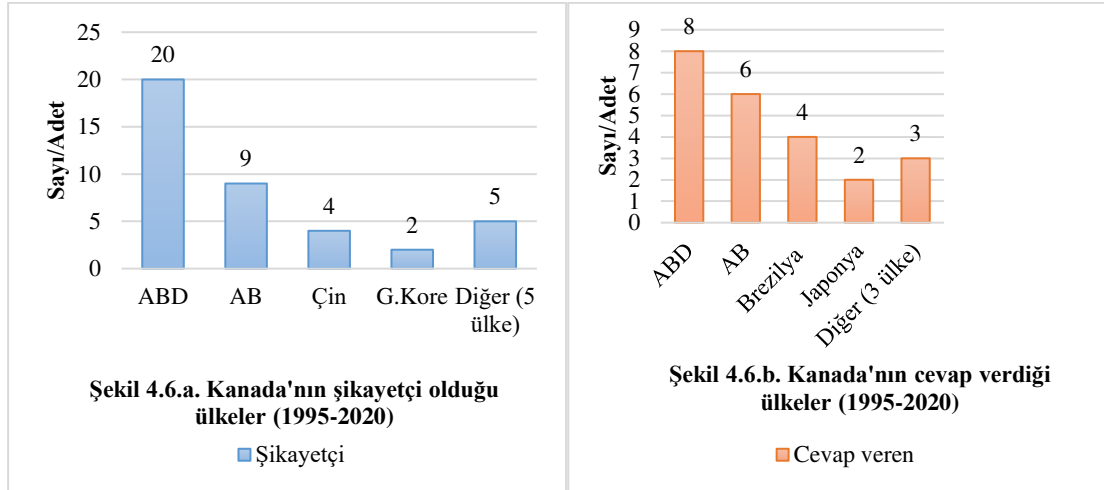

Şekil 4.5. AB'nin yıllara göre AHM'yi kullanım durumu .

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/find_dispu_cases_e.htm,
Erişim tarihi: 11.04.2022.

4.2.3 Kanada'nın Sistemi Kullanım Durumu

Kanada'nın 40 anlaşmazlıkta şikâyetçi, 23 anlaşmazlıkta cevap veren konumunda yer aldığı görülmektedir (Bkz. Şekil 4.6). GATT döneminde şikâyetçi olduğu anlaşmazlıkların toplam anlaşmazlık içindeki payı %10 iken DTÖ döneminde bu oran %6'ya gerilemiş bulunmaktadır. Şikâyetçi olduğu ülkelere baktığımızda (Bkz. Şekil 4.6.a) 20 anlaşmazlık ile ABD, 9 anlaşmazlık ile AB ve 4 anlaşmazlık ile Çin olmak üzere şikâyetlerinin %83'ünün bu üç ülkeye yönelik olduğu görülmektedir. Kanada'ya açılan davalarda (Bkz. Şekil 4.6.b) en büyük ticaret partneri ABD'nin 8 anlaşmazlıkla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Onu 6 anlaşmazlıkla AB, 4 anlaşmazlıkla Brezilya takip etmektedir. Bu üç ülkenin açtığı davalar, Kanada'ya açılan davaların %78'ini oluşturmaktadır.

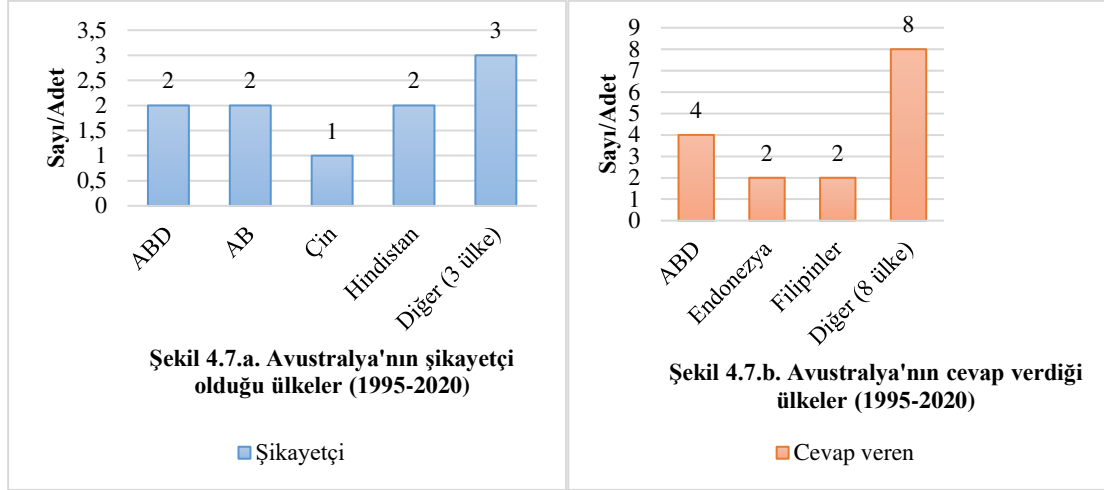

Şekil 4.6. Kanada'nın ülkelere göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm,
Erişim tarihi: 04.04.2022.

4.2.4 Avustralya'nın Sistemi Kullanım Durumu

Avustralya'nın DTÖ döneminde (2020 yılı sonu itibarıyla) toplam 26 dosyada anlaşmazlık tarafı olduğu, bunların 10 adedinin şikâyet (2021 yılında Çin'e karşı yapılan bir adet şikâyet dışında bırakılmıştır), 16 adedinin ise cevap veren konumunda bulunan anlaşmazlıktan ibaret olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 4.7) (2021 yılında da Çin'in yaptığı bir şikâyet bulunmaktadır). Avustralya'nın toplam şikâyetler içindeki payı, GATT döneminde %6 olan orandan DTÖ döneminde %1,5 düzeyine gerilemiş bulunmaktadır. Dikkat çeken başka bir husus ise bu ülkenin uygulamalarına karşılık olarak ortaya çıkan anlaşmazlıkların 5 adedinin aynı konuda (tütün ürünlerine yönelik olarak yaptığı bir düzenleme) olması, ancak bundan etkilenen 5 ülkenin ayrı ayrı anlaşmazlık başvurusunda bulunmuş olmasıdır.

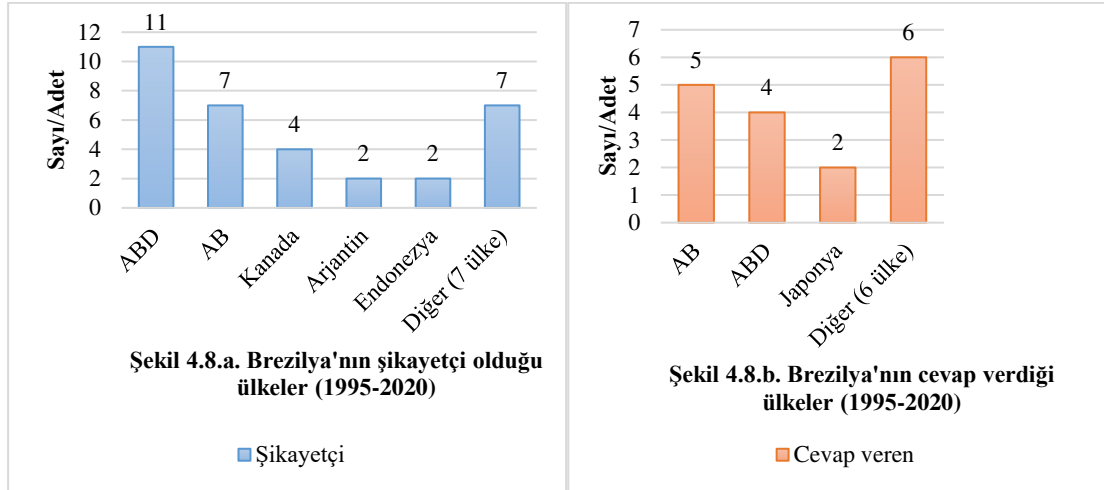

Şekil 4.7. Avustralya'nın ülkelere göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm,
Erişim tarihi: 04.04.2022.

4.2.5 Brezilya'nın Sistemi Kullanım Durumu

Brezilya DTÖ döneminde (2020 yılı sonu itibariyle) 33 anlaşmazlıkta şikâyetçi, 17 anlaşmazlıkta cevap veren konumunda yer almaktadır (Bkz. Şekil 4.8). 33 şikâyetin 11 adedi ABD, 7 adedi AB (2021 yılında olan 1 adet anlaşmazlık dahil edilmemiştir), 4 adedi Kanada'ya yöneliktir (Bkz. Şekil 4.8.a). Toplam şikâyetinin %66'sını bu 3 ülkenin yaptığı uygulamaların oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte şikâyetçi olduğu anlaşmazlıkların toplam anlaşmazlık içindeki payı GATT dönemine göre 0,5 puanlık artışla %5,5 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 4.8. Brezilya'nın ülkelere göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm,
Erişim tarihi: 04.04.2022.

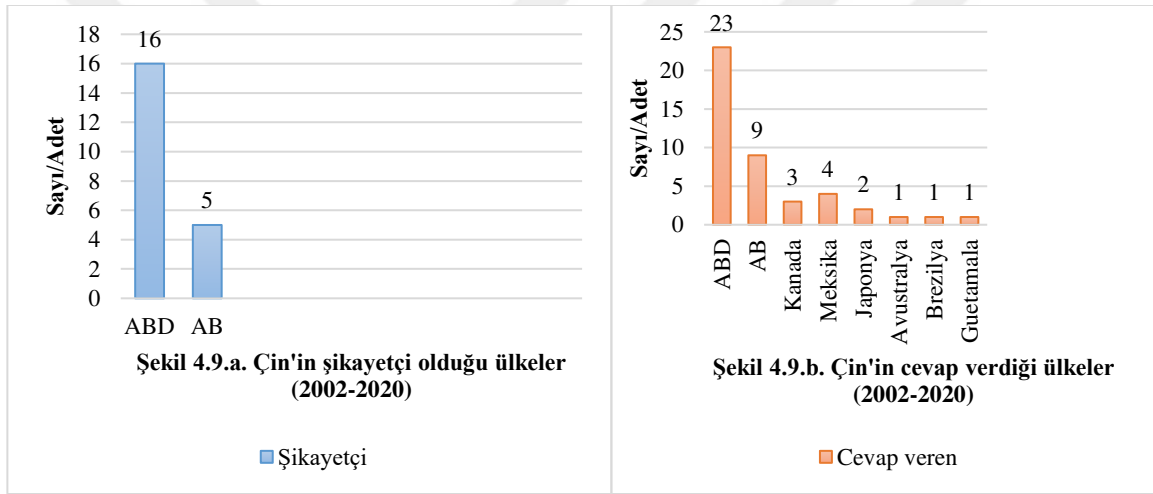
Sonuç olarak yukarıda ki 5 ülke ve ülke grubunun toplam şikâyetler içindeki payının GATT dönemindeki %66 oranından, DTÖ döneminde %50'ye gerilediği görülmektedir.

4.2.6 Çin'in Sistemi Kullanım Durumu

1948 yılında GATT sisteminin kuruluşunda yer alan ülkelere biri olan Çin, bir yıl sonra meydana gelen Çin Devrimi ile sistemin dışında kalmıştır. Yaklaşık 40 yıl süren dışa kapanmadan sonra akit taraf statüsüne yeniden kavuşmak isteğiyle GATT Sekreteryası'na başvuruda bulunmuştur. 15 yıllık üyelik müzakereleri sonrasında 11 Aralık 2001 tarihinde DTÖ'nün 143'üncü üyesi olarak geri dönüş yapmıştır⁶⁴³. Dünyanın iki büyük ekonomisinden biri olan Çin, DTÖ üyeliğinin öncesi ve sonrasında dünya standartlarına uyum sağlamak amacıyla ticaret politikalarının çoğundan taviz vererek değişikliklere gitmiştir. Çin, 2001'de DTÖ'ye girmeden önce tarifelerinde önemli ölçüde indirime gitmek zorunda kalmıştır. 1982'de %56 olan ortalama yasal tarife 2001'e kadar %15 azaltılmıştır. Taahhütlerini gerçekleştirmede yüksek performans göstererek ağırlıklı gümrük tarifeleri %5'lerin altına düşürülmüştür. İthal ikamesi listeleri kaldırılmış, böylece birçok şirketin dış ticaret işlemleriyle uğraşmasına izin

⁶⁴³ Sımayı, a. g. e., 2014, 71.

verilmiştir. Benzer şekilde ihracat tarafında da etkili bir dönüşüm gerçekleştirmiş⁶⁴⁴, DTÖ üyeliğiyle birlikte kendine özgü ekonomisini büyük ölçüde değiştirerek dünya ekonomisinde önemli bir uluslararası aktör haline gelmiştir. DTÖ sayesinde Çin, 2021 yılı itibarıyla 3,3 trilyon dolarlık ihracat ile dünyadaki en büyük ihraç devleti ve 2,7 trilyon dolar ithalat ile ikinci büyük ithal devleti haline gelerek kısa sürede ticaretin büyük devi olmuştur⁶⁴⁵. 1970’lerin sonunda dünya ihracatında Çin’in payı %1⁶⁴⁶ civarındayken bugün %14’e ulaşmıştır⁶⁴⁷. Böyle bir ticari oyuncunun ticaret politikaları ve uygulamaları, dünya ticaretini ve ekonomisini önemli ölçüde etkilediğinden bu durum DTÖ AHM’de başlıca taraf ülkelerden biri olması sonucunu doğurmuştur.

Şekil 4.9. Çin'in ülkelere göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 04.04.2022.

Başlangıçta Çin'in, GATT dönemini tamamen sistem dışında geçiren bir ülke olarak AHM'nin kullanımıyla ilgili Avrupa ve Amerika ile karşılaştırıldığında bilgi ve tecrübe eksikliği yaşadığı görülmüştür. Fakat zamanla sistemin işleyişine uyum sağladığı ve daha aktif kullanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Taraf olduğu anlaşmazlık sayısı olarak ta Kanada'yı geçmiş

⁶⁴⁴ Çeştepe, H. (2012). "Çin'in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Öncesi ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri" *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 8, Sayı 17 s. 52. (İnternet: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeb/issue/54819/750359>, Erişim tarihi: 23.03.2022).

⁶⁴⁵ İnternet: https://stats.wto.org/dashboard/merchandise_en.html, Erişim tarihi: 05.05.2022.

⁶⁴⁶ Çeştepe, a. g. m., 2012, 47.

⁶⁴⁷ İnternet: https://stats.wto.org/dashboard/merchandise_en.html, Erişim tarihi: 05.05.2022.

bulunmaktadır. 2002 yılından itibaren DTÖ üyesi olan Çin'in AHM sisteminde 2020 yılı sonu itibariyle toplam 65 davada doğrudan taraf olduğu görülmektedir. Bunların 21 tanesinde şikâyetçi, 44 tanesinde cevap veren konumunda bulunmaktadır (Bkz Şekil 4.9). 192 anlaşmazlıkta ise üçüncü taraf olarak yer almaktadır.

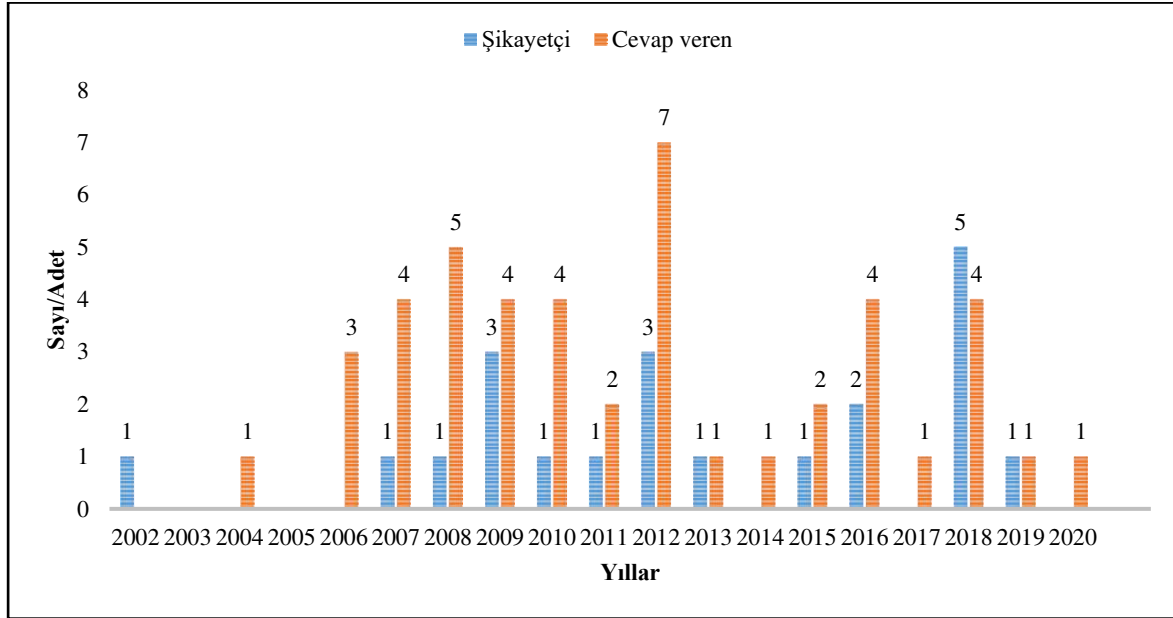
2002-2010 arası 23 adet davada taraf iken, 2010-2020 arası bu sayı 42'ye çıkmış bulunmaktadır (Bkz Şekil 4.10). Liberal ekonomiye ve kapitalizme uyum sağlayarak uluslararası ticarete ön plana çıktıkça ticari anlaşmazlıkların sayısının gittikçe arttığı söylenebilir. Şimdiye kadarki anlaşmazlıklarda daha çok Çin'in uygulamalarına karşı şikâyetçi olunduğu, bununla birlikte zaman geçtikçe Çin'inde şikâyetçi olarak sistemi aktif kullanmaya başladığı görülmektedir. 2009 yılında DTÖ'ye yapılan 14 adet anlaşmazlık başvurusunun 7 tanesinde (3 şikâyet, 4 şikâyet edilen) Çin doğrudan taraf ülke olmuş ve yıla damgasını vurmuştur⁶⁴⁸.

AHM mekanizmasında Çin'in en fazla şikâyetçi olduğu ülke sıralamasında 16 anlaşmazlık ile ABD ilk sırada yer alırken onu, 5 anlaşmazlık ile AB izlemektedir. Yani 2020 yılının sonu itibariyle Çin'in şikâyetlerinin tamamını bu iki ülke uygulamaları oluşturmaktadır (Bkz. Şekil 4.9.a). Çin'e karşı yapılan şikâyetlerde de en fazla şikâyet ile ABD ilk sırada yer alırken, toplam şikâyet edilen anlaşmazlıkların yarısının ABD tarafından yapıldığı görülmektedir (Bkz.Şekil 4.9.b). 9 anlaşmazlıkla ikinci sırada yer alan AB'yi de dahil ettiğimizde Çin'e karşı başvuru alan anlaşmazlıkların %71'inin bu iki ülke tarafından gerçekleştirildiği ortaya çıkmaktadır.

Yıllar itibariyle bakıldığında Çin, en fazla şikâyetini 5 adet anlaşmazlıkla 2018 yılında yapmıştır. Bu sayı toplam şikâyetinin %23'üne karşılık gelmektedir (Bkz. Şekil 4.10) 2012 yılının ise 7 adet anlaşmazlık ile Çin'in uygulamalarına karşı AHM'ye en fazla başvurunun yapıldığı yıl olduğu görülmektedir. O yıl DTÖ'ye yapılan toplam 27 anlaşmazlığın 10 tanesinde Çin'in doğrudan taraf olduğu (3 anlaşmazlıkta şikâyetçi, 7 anlaşmazlıkta şikâyet olunan) düşünüldüğünde o yılki anlaşmazlıkların %37'sinin Çin'le ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yine 2006-2012 yılları arası Çin'in en fazla şikâyet edildiği dönem olarak öne çıkmaktadır. Bahse

⁶⁴⁸ Sımayı, a. g. e., 2014, 76.

konu dönemde Çin'in aleyhine yapılan anlaşmazlık başvurusu sayısı toplam 29 olup, şikâyet edildiği anlaşmazlıkların %65'inin bu döneme tekabül ettiği görülmektedir.

Şekil 4.10. Çin'in yıllara göre AHM'yi kullanım durumu.

Kaynak: İnternet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/find_dispu_cases_e.htm, Erişim tarihi: 11.04.2022.

Çin'in DTÖ'ye üye olduğu 19 yıllık süreçte şikâyetçi konumunda yer aldığı yıllık ortalama anlaşmazlık sayısı 1,10'a, yine aynı dönemde cevap veren konumunda yer aldığı yıllık ortalama anlaşmazlık sayısı 2,36'ya karşılık gelmektedir. Davacı ve davalı olduğu toplam 65 anlaşmazlığa göre değerlendirildiğinde yıllık ortalama 3,42 anlaşmazlıkta doğrudan taraf olduğu anlaşılmaktadır. Bu ortalamalar ticari rakipleri ABD ve AB'nin gerisindedir. Anlaşmazlıklar daha çok Antidamping, sübvansiyon, koruma önlemleri, Ticarete teknik engeller, fikri mülkiyet hakları alanlarında kendini göstermektedir⁶⁴⁹.

⁶⁴⁹ Sımayı, a. g. e., 2014, 149.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknoloji ve bilgi çağı olarak nitelendirilen günümüzde üretimden tüketime, dağıtımdan lojistiğe uzanan zincirin her bir halkası sınırlar ötesine çokuluslu şirketlerce başdöndürücü bir hızda gerçekleştirilmektedir. Bu hızlı gelişim şirketlerin ve devletlerin birbiri ile rekabetini tetiklerken, rakipler birbirine karşı önlem almak için her türlü mücadelenin içine girebilmektedir. Bu rekabetin yıkıcı olmasını önlemek bakımından önceleri devletlerin yetki alanına giren birçok konunun artık uluslararası nitelik taşıması ve tüm devletleri ilgilendirmesi nedeni ile güvenlikten, sağlığa, iklim değişikliğinden ticarete varan geniş bir yelpaze de çoktarafli uluslararası anlaşmaların ve kurumların sayısı artmaya başlamıştır.

Uluslararası ticareti düzenleyen çok tarafli anlaşmalardan olan GATT ve DTÖ anlaşmalarının amaçlarına uygun olarak serbest ticareti geliştirici bir etki gösterdiği dünya ticaret hacminin ve gümrük vergilerinin bugün geldiği seviyelerden açıkça anlaşılmaktadır. GATT-DTÖ sisteminin oluşturduğu kurallar ve uygulamalar ile 1948 yılında 58 milyar dolar olan dünya mal ihracatı 1994 yılında 4 trilyon 328 milyar dolara çıkmış, pandemi öncesi 2018 yılında zirve yaparak 19 trilyon 559 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Pandeminin ve ticaret savaşlarının etkisiyle bir miktar düşerek bugün 17 trilyon dolar civarında seyretmektedir. Oluşturulan küresel ticaret ve hukuki sistem, dünya ticaretinin dünya üretiminden daha fazla artmasını sağlamış ve 1950 yılında dünya ihracatının dünya GSMH'na oranı %5,5 oranındayken, sürekli artarak 2014 yılında yaklaşık olarak %24 seviyesine ulaşmıştır. Sonrasında uygulanan korumacı politikalar, pandemi etkisi gibi nedenlerle bu oran %20'lere düşmüş bulunmaktadır. GATT ve DTÖ düzenlemelerinin etkisini gümrük vergilerinde de görebiliriz. 1947 yılında dünyada ortalama %40 olan sanayi ürünleri gümrük vergisi sürekli azaltılarak günümüzde %3'e kadar indirilmiştir.

Son dönemde ABD Başkanı Trump'ın, ABD'nin Çin'e karşı büyük ticaret açığı vermesi nedeniyle çeşitli ürün gruplarında gümrük vergilerini artırma yönünde bir takım ticareti kısıtlayıcı önlemler alması, bu önlemlerin Çin'le sınırlı kalmayıp başka ülkelere de yaygınlaşması "ticaret savaşları"nı ortaya çıkarmış oldu. Ticaret savaşını başlatan taraf, güçlü ve gelişmiş bir ülke olsa da gelişmekte olan ülkelerin, küresel ekonomiden aldığı payın

yükseldiği düşünüldüğünde küresel ekonomik görünümdeki bu değişim bize ortaya çıkan ticaret savaşının tüm küresel ekonomiyi etkileyecek sonuçlar doğuracağını, savaşa muhatap olan ülkeler açısından bir ayrıma gitmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Nitekim diğer ülkelerin de ABD'ye karşılık vermesiyle ekonomilerin birçok alanda korumacılığa yönelmeleri küresel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Oysa Çin'in uluslararası ticarete kapandığı dönemde ekonomisinin geriye gittiğini, sonrasında dünyaya açılarak ekonomik kazanımlar elde ettiğini gözönüne aldığımızda sistemin kuralları dahilinde fayda sağlamanın pekala mümkün olabildiği görülmektedir.

Siyasi, sosyal ve ekonomik krizlerin etkisini gösterdiği konjonktürel dönemler itibariyle korumacı politikalara başvurulduğunda, bu politikaların etkisini azaltmak veya ortadan kaldırmak için DTÖ gibi kurumların, anlaşmazlıkların halli gibi mekanizmaların önemi tekrar gündeme gelmektedir. Nitekim ticaret savaşlarının yoğunlaştığı 2018 yılında bu amaçla alınan önlemlere yönelik DTÖ'ye yapılan şikâyetlerin o yıla ilişkin toplam şikâyetlerin %57'sine ulaşması mekanizmaya olan beklentilerin büyüklüğünü ve mekanizmanın önemini ortaya koyan bir istatistik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sistem, uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde üstlendiği rolle, hükümetlerin uluslararası ticareti etkileyen, adil olmayan, keyfi, yıkıcı düzenlemeleri karşısında gerçek kişilere, özel teşebbüslere ve diğer kuruluşlara koruma sağlamakta, uluslararası ticaret alanında ekonomik fırsat ve barış ortamı sağlamayı hedeflemektedir. Buna yönelik olarak kurumsal bir yapıya kavuşturulan ve yaptırım gücü ile desteklenen mekanizmanın ticaretin serbestleştirilerek artırılması ve güvenilir ticaret için etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca zaman içinde sistemin tıkanmasını önlemeye yönelik yapılan iyileştirmelerin sistemin etkinliğini artırdığı ve uluslararası ticaretin gelişmesine katkı sağladığı düşünülmektedir.

AHM, ticaret sisteminde güvenilirlik ve öngörülebilirlik sağlamak üzere oluşturulmuş bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır. GATT döneminde temelleri atılan, DTÖ döneminde kurumsallığa, zorunlu yargı yetkisine ve yaptırımlara kavuşturulan sistem, diplomatik ve hukuki nitelik taşıyan danışma, panel, temyiz ile tavsiye ve kararların uygulanmasından ibaret dört aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalarda AHO, Panel, Temyiz Organı ve DTÖ Sekreteryası kurumsal organ olarak görevler üstlenmektedir.

Bir üye devlet, bir başka üye devletin almış olduğu önlemler nedeni ile DTÖ kapsamındaki çok taraflı anlaşma hükümlerinin ihlal edilmesi veya anlaşmalardan doğan bir hakkın/menfaatin ortadan kaldırılması ya da menfaatlerinin zarara uğratılması halinde, anlaşmazlıkların halli sürecini başlatabilmektedir. Yalnızca üye devletlere davada taraf olma hakkı tanınmıştır. Üye üçüncü bir devletin de başlatılan anlaşmazlık sürecine katılması yakın menfaati olması halinde mümkündür. Bununla birlikte, gerçek kişilerin, özel hukuk tüzel kişilerinin ve başka kuruluşların AHM sürecini doğrudan harekete geçirmesi mümkün bulunmamaktadır.

AHM'de öncelikli amaç anlaşmazlığın olumlu bir şekilde çözülmesidir. Bu nedenle bütün aşamalarda, tarafların kendi aralarında uygun bir çözüme ulaşmaları desteklenmekte ve öncelikli olarak tercih edilmektedir. Ancak, bunun mümkün olamaması ve ilgili önlemlerinde kapsamdaki DTÖ Anlaşmalarına aykırı olduğunun tespit edilmesi halinde, AHM'nin öncelikli amacı, bu önlemlerin geri çekilmesini sağlamak olmaktadır. Bu çerçevede, Panel veya Temyiz Organı, bir anlaşmazlığı inceleme sürecinde bir önlemin DTÖ kapsamı anlaşma hükümlerine aykırı olduğu sonucuna ulaşırsa, dava konusu düzenlemenin/uygulamanın anlaşmaya uyumlu hale getirilmesi tavsiyesinde bulunmaktadır. Bu tavsiye AHO tarafından onaylanması durumunda hukuken bağlayıcılığı olan uygulanabilir kararlara dönüşmektedir. Bu kararların uygulanmasının denetimi de AHO tarafından yapılmaktadır.

AHO tarafından onaylanmış karara ilgili devletin uymaması halinde, AHMM'de iki adet yaptırım düzenlemiş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tazminat yaptırımı, ikincisi ise tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması yaptırımıdır. Tazminat yaptırımı isteğe bağlı olup, tarifelerin veya diğer bağlı ticari hadlerin indirilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Tazminat yaptırımının DTÖ anlaşmalarındaki yükümlülükleri ihmal etmeyecek şekilde uygulanması gerekmektedir. Tazminat konusunda taraflar arasında anlaşma sağlanamaması halinde, diğer bir yaptırım türü olan tavizlerin veya diğer yükümlülüklerin askıya alınması (misilleme) için AHO'dan izin istenmektedir. Misilleme yaptırımı, gümrük vergilerinin yükseltilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Misillemenin düzeyi dava konusu ihlalin seviyesi ile orantılı olmalıdır. Bu yaptırımlar, ihlal ortadan kaldırıncaya kadar veya taraflar başka bir çözüm üzerinde uzlaşmıncaya kadar uygulanan geçici tedbirlerdir.

AHM kapsamında yapılan başvurular, paneller ve Temyiz Organı'na taşınan anlaşmazlıklara ilişkin istatistiki veriler incelendiğinde; son yıllarda açılan dava sayısında düşüş görülmekle birlikte sistemin etkin bir şekilde kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Dava sayısındaki düşüşte panel ve temyiz organı kararlarına bağlı olarak 25 yıllık bir süreçte oluşan içtihatların da payı bulunmaktadır. Verilen kararlara uyum arttıkça ülkeler düzenlemelerinde daha dikkatli davranmakta ve bu nedenle de şikâyet sayısı azalabilmektedir. Ortaya çıkan sonuçlar AHM'nin anlaşmazlıkların ortadan kaldırılmasında etkili olduğunu göstermektedir. Şikâyetlerin %40'ının danışmalar aşamasında, %30'unun panel aşamasında, %30'unun temyiz aşamasında karara bağlandığı görülmektedir. Buradan hareketle diplomatik yollardan çözüm oranının (%40) yargısal yollardan çözüm (panel ve temyiz birlikte %60) oranının altında olduğu görülmektedir. GATT döneminde danışma aşamasında %51, panel aşamasında %49 anlaşmazlık bulunduğu gözönüne alındığında sistemin hukuki altyapısının geliştirilmesi ile birlikte AHM'nin yargısal çözüm boyutunun ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte her bir aşama ayrı şekilde değerlendirildiğinde dengeli bir kullanım olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sistemi kullanan ülkeler gelişmişlik düzeyine göre incelendiğinde, GYÜ'lerin sisteme katılımının GATT dönemi ile karşılaştırıldığında yükseldiği görülmektedir. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin sistemi kullanım oranlarının dönemsel olarak değişmekle birlikte %40 - %60 arasında bir dengeye oturduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan sistemi başat olarak kullanan 5 ülke grubunun ağırlıklı olarak gelişmiş ülkeler oldukları ve çoğunlukla birbirlerine karşı aktif biçimde kullandıkları görülmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin yaptığı şikâyetlerin %70'inin de 6 gelişmekte olan ülke üzerinde yoğunlaşması dikkatlerden kaçmamaktadır. 2002'den itibaren DTÖ'ye katılan Çin tarafından yükselen bir biçimde sistemin kullanılması da dikkate değerdir. Bu doğrultuda sistemi en yoğun kullanan ülkelerin dünya ticaretine yön veren ülkeler olması ve sistemi birbirlerine karşı kullanmaları şaşırtıcı olmamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak sistemi kullanan başat ülkelerin birbirlerine karşı şikâyetçi olduğu anlaşmazlıkların toplam anlaşmazlığın %60'ı ile %70'ine ulaştığı ve hatta bu oranların üzerine çıktığı görülmektedir. Örneğin Çin'in 2020 yılı sonuna kadar olan periyotta şikâyetçi olduğu anlaşmazlıkların tamamının yalnızca ABD ve AB'ye karşı olması da bu durumu gözler önüne sermektedir.

Bununla birlikte DTÖ'nün serbest ticareti geliştirmek için öncelikle gümrük vergilerini azaltarak, daha sonra ise alınan kararlara uyumu yargısal bir mekanizma ve yaptırımlarla denetlemek şeklinde ortaya koyduğu mekanizmanın etkin şekilde kullanımı, ülkeleri politikalarını değiştirmeye sevk ederek yeni arayış ve modellere de yöneltmiş bulunmaktadır. Bu çerçevede ülkelerin farklı vergi uygulamaları ile bu gelir kaybını telafi etmeye, onun yerine aynı etkiyi doğurabilen ikame vergi uygulamalarına yöneldiği gözlenmektedir. Örneğin koruma önlemi olarak gümrük vergilerini kullanmak yerine ithalde alınan KDV ve ÖTV gibi enstürmanlar devreye sokulmuştur. Yapılan ampirik çalışmalara göre DTÖ üyeliğinden sonra 97 ülkenin vergi sistemlerinde gümrük vergilerinin ağırlığının azaldığı, ithalde alınan KDV'nin vergiler içinde ağırlığının artarak azalan gümrük vergisini telafi eden bir seyirde olduğu görülmüştür.

Diğer taraftan her ne kadar GATT ve DTÖ sistemi ile birlikte ikili anlaşmaların önemi azalmış görünse de bölgesel entegrasyonlar (AB, NAFTA, Şangay 5'lisi vb.) ve Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) gibi uygulamalar yapılarak ülkelerin kendilerine bu sistemin getirdiği yükümlülüklerden kaçış alanları sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Son yıllarda ABD, Almanya ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler tarafından benzer nitelikte ikili yatırım ve vergi anlaşmaları yapılmaktadır. Ülkemiz de AB'nin yaptığı ticaret anlaşmalarından Gümrük Birliği sebebiyle zarar görebilmektedir. Bu zararları telafi edebilmek için son zamanlarda ilgili ülkeler ile ikili ticaret anlaşmaları (çoğunlukla STA) yapma yönünde çaba sarfetmektedir. Bu tür anlaşmaların artma eğilimi göstermesi, AHM işlese bile DTÖ sisteminin tıkanma belirtileri olarak görülmektedir. Ayrıca bu yeni tür anlaşmaların gümrük vergilerindeki bağlayıcılığı ortadan kaldıran düzenlemeler olması nedeniyle DTÖ üyeliğinin niteliğini bozduğu ve ruhunu zedelediği, DTÖ anlaşmalarında istisna olarak izin verilen uygulamaların bir kural haline dönüşmeye başladığı ifade edilebilir. Bu tür yönelimlerin AHM'yi kullanımdan, işlevsellikten ve etkinlikten uzaklaştırmaya yol açabileceği düşünülebilir. Ancak, Hindistan-Türkiye Tekstil anlaşmazlığında olduğu gibi gümrük birliğine uyum çerçevesinde Türkiye'nin aldığı bir kararın Temyiz Organı tarafından (DTÖ kurallarını öncelikleyen bir şekilde) DTÖ kurallarına aykırı bulunması göz önüne alındığında DTÖ'de oluşturulan mekanizmanın bu kaçış alanları üzerinde de etkin varlık gösterme imkânına sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum ülkelerin benzeri düzenlemeler yaparken taahhüt altında bulundukları uluslararası düzenlemelerin ve kuralların bilincinde hareket etmesinin sürdürülebilirliği sağlamak ve ileride daha az ihtilafla

karşılaşılması açısından gerekli ve önemli olduğunu göstermiştir. Çünkü DTÖ sisteminin sağlıklı bir şekilde devamı bütün ülkeler için önemlidir.

Bununla birlikte DTÖ sistemi, ilk oluşturulduğu dönemdeki gibi yalnızca mal ticareti üzerindeki tarife engellerinin kaldırılması ile sınırlı olmaktan çıkmıştır. Bugün artık rekabet kurallarından fikri mülkiyet haklarının korunmasına, ürün standartlarından çevrenin korunmasına, kamu alımlarından yatırım düzenlemelerine ve çalışma standartlarına varıncaya kadar pek çok alan ticaretin gündemi olmaya başlamıştır. Bu durum DTÖ sisteminden beklentilerin artmasına da yol açmaktadır.

Dünya ticaretinde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan işsizlik, gelir dağılımındaki bozulmalar, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği gibi konular halkın huzursuzluğunu artırınca GATT/DTÖ sistemine güven azalmaya başlamış ve DTÖ'nün, gelişmiş ülkelerin çıkarlarını koruduğu yönünde yaklaşımlar yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte DTÖ sistemini kurgulayan ve “hegemonik güç” olarak nitelendirilen dünya ticaretini yönlendiren başat ülkelerin kendilerini olumsuz etkileyen siyasi, sosyal ve ekonomik krizlere karşı yeniden eskiye dönüş eğilimleri göstermeleri nedeniyle bunların politikalarını önleyici ve baskılarını azaltıcı mekanizma olarak AHM önemini korumaktadır. Ancak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ndeki yalnızca 5 ülkeden birinin veto yetkisi ile hayati derecedeki krizlerin çözümünün çıkmaza sokulması gibi, DTÖ'nün AHM mekanizmasında 2019 sonrası Temyiz Organı'na üye seçiminde ortaya çıkan kilitlenme örnekleri bu tür kilitlenmelere karşı sistemli çözüm üretilmesi gereğini de ortaya koymaktadır.

Gerek bu tür kilitlenmeler ve gerekse çok sayıda ülkeyi etkisi altına alması kaçınılmaz olan “Ticaret Savaşları”, DTÖ'de reform yapılması tartışmalarını ön plana çıkarmaktadır. Ticaret savaşları, DTÖ'nün kural bazlı, çok taraflı sistemini tehdit etmektedir. Ortaya çıkan bu gelişmeleri menfi olarak değerlendirerek ticaret sisteminin tamamen tıkanıldığını ve DTÖ'nün işlevini yitirdiğini iddia etmek kolaycılık olacaktır. Dünya ekonomisinin içinde bulunduğu mevcut kriz ve stagflasyon tehlikesi, bugün korumacı politikalarından ziyade serbest ticaretin ve sorunları daha öncesinde olduğu gibi biraraya gelerek çözmenin hayati derecede önemli olduğunu göstermektedir.

Bu anlamda 1999 yılından bu tarafa sürdürülen reform tartışmalarının bir sonuca bağlanması öncelikli hale gelmiştir. Her ne kadar 1994 yılında ilk oluşturulduğunda 1999 yılına kadar AHM'nin aksayan yönlerinin reforme edilmesi iradesi ortaya konulmuş olsa da müzakerelerin çok yönlü ve çok taraflı olması, sistemin anahatlarının tartışılmasından çok belirli konular üzerinde ayrıntılı olarak konuşulması nedenleriyle tartışmalar günümüze kadar sonuçlandıramamıştır. Bu hususta, ülkelerin diğer müzakere alanlarına yoğunlaşması bir başka etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte GATT dönemindeki müzakerelerde sürekli (yaklaşık 50 yıl) gündem maddesi olarak yer alan “tarife indirimleri”nden sonra en fazla müzakere edilen gündem maddesi (yaklaşık 25 yıl) “AHM’de reform” olarak göze çarpmaktadır. Bu kapsamda AHMM’nin neredeyse bütün maddeleri AHO’nun özel oturumlarında müzakere edilmektedir. Fakat yapılan önerilerin üç başlık etrafında toplandığı söylenebilir. Bunlar; ihtilafların daha hızlı çözülmesine yönelik değişiklikler, uygulamada karşılaşılan problemlerin giderilmesi ve sistemin kurumsal yapısının güçlendirilmesidir. Tüm yargısal mekanizmalarda olduğu gibi anlaşmazlıkların halli sürecinde de AHMM’de hüküm bulunmayan birçok konuda panel ve temyiz organı kararları ile içtihatlar oluşturulduğu ve bu içtihatların genel kabul görmüş yerleşik içtihat haline geldikleri görülmektedir. Bu nedenle AHMM’de düzenlemesi bulunmayan ancak içtihatlarla çözüme kavuşturulan hususlarda tartışmaları ortadan kaldırmak adına yerleşik içtihatların AHMM metnine derç edilerek belirsizliklerin ortadan kaldırılmasının uygun bir yaklaşım olacağı değerlendirilmektedir.

Sistemin DTÖ anlaşmalarından kaynaklanan yükümlülöklere uyulmasını sağlama yönünde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bugüne kadar 110 farklı ölkö tarafından mekanizmanın kullanımında taraf olunduğı düşünöldüğünde üye ölkeler tarafından da etkin bir şekilde kullanıldığı görölmektedir. Daha fazla ölkö tarafından sistemin kullanılması sistemin başarı göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, yoğun kullanımdaki bu başarının anlaşmazlıkların hızlı çözümü konusunda sağlandığını söylemek oldukça zordur. AHM sürecinin, danışma talebinden başlayarak temyiz aşmasına kadar yaklaşık 12 aylık süreçte tamamlanması öngörülmektedir. Temyiz aşaması da dahil edildiğinde bu süreç 15 veya 16 ayda tamamlanabilmektedir (Bkz. Tablo 3.3). Oysa yapılan çalışmalarda AHM’nin çeşitli aşamalarına ilişkin uygulamada kaydedilen sürelerin farklı olduğu ortaya konulmaktadır. Örneğın 10 ayda tamamlanması öngörölen panel sürecinin ortalama 14 aylık süreyi bulduğı, 15-16 ay olması gereken temyiz aşamasının sonuna kadar geçen sürenin uygulamada yaklaşık 2 yılı bulabildiğı ortaya konulmaktadır. Bu sapmalar, düzenlenen sürelerin tavsiye niteliğinde

bulunmasından, bağlayıcı olmamasından ve süreleri tarafların belirleyebilmesinden kaynaklanmakla birlikte sürecin tamamında ortaya çıkan ortalama 8 aylık sapma aslında tolere edilebilir niteliktedir. Bununla birlikte uygulama aşaması için öngörülen 15 aylık makul süre düşünüldüğünde anlaşmazlığın tam bir çözüme ulaşmasının 3 yılı aşabildiği hatta bazı davalarda makul sürenin bitmesinden sonra dahi sonuç alınamadığı gözönüne alınarak AHMM’de düzenlenen sürelerin uzun olduğu yönünde eleştiriler yapılmaktadır. Söz konusu sürelerin aşağıya çekilebilmesi için sürelerin uzamasının nedenleri ve çözümlerine yönelik amprik çalışmaların dönemsel olarak devam ettirilmesi, mekanizmanın kullanımını ve etkinliğini artırmaya yönelik katkı sağlayacaktır.

DTÖ’de karar almada kullanılan “oy birliği” usulünün çoğunluğun tahakkümünü önlemesi anlamında demokratik olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte 2019 yılından 2022’ye dek temyiz organının çalışmasını önleyen ve aksatan, Temyiz Organı’na üye seçiminde konsensus sağlanamaması nedeniyle yaşanan kilitlenmenin tekrar meydana gelmemesi için bu konuda da “negatif konsensusla oybirliği” kuralı uygulanması yönünde anlaşmalarda ve AHMM’de değişiklik yapılmasının çözüm olabileceği değerlendirilmektedir.

Panelistlerin seçimi ve panelin teşekkülü konusunda da önemli eleştiriler bulunmaktadır. Örneğin; kamu sağlığı, çevre, kalkınma politikaları veya işçi hakları ile ilgili anlaşmazlıklarda uzmanlık konusu bu alanlar olmayan bürokratların görev alıyor olması bir eleştiri konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle panelin teşekkülüne yönelik dile getirilen problemler için de bir takım reform önerileri ortaya atılmaktadır. Bunlardan bir tanesi AT tarafından dile getirilen, sınırlı sayıda, ama “ihtisaslaşmış”, “sürekli görev yapacak” bir panelist sistemi oluşturulması önerisidir. Panellerin geçici statüde oluşturulması nedeniyle uzmanlaşmanın sağlanamadığı, daimi statüde çalışması halinde uzmanlaşmanın sağlanabileceği kabul edilebilir. Ancak bütün panelistlerin tek bir havuza konulduğu, mevcut panelist listesi oluşumunda uzmanlaşmanın sağlanması pek mümkün görünmemektedir. Bu sorunu aşmak için genel panelist listesi dışında ihtisas alanlarına göre panelist listesi oluşturulması yoluna gidilebilir. Bunu yaparken DTÖ AHM’deki anlaşmazlık konularının ağırlıklarını gözönüne alarak (Bkz. Şekil 3.8) ihtisas alanlarına göre panelist listeleri oluşturabilir.

Temyiz süreciyle ilgili olarak en önemli eleştiri konusu, temyiz süreci için öngörülen sürenin kısa olduğu noktasındadır. Davaların daha karmaşık hale geldiği son dönemlerde birçok davada

raporun öngörülen sürede tamamlanamayacağı yönünde AHO'ya bildirimler yapıldığı gözönüne alındığında söz konusu eleştirilerde haklılık payı bulunduğu düşünülebilir. Ancak bu sonucun eleştirilerin çıkış noktası olarak gösterilen temyiz üyelerinin kısmi zamanlı çalışması ile mi, iş yükünün fazlalığı ile mi yoksa temyiz organına yeni üye seçilememesi sürecinden kaynaklı tıkanma ile mi ilgili olduğunun belirlenmesi önemlidir. Bununla birlikte sürenin ve sürecin uzamasının uluslararası ticarete ve uygulamalara vereceği zararlar ile süre kısıtlamalarının yeterli incelemeyi engelleyebileceğine yönelik ortaya çıkacak olumsuz etki karşılaştırıldığında sürelerin ve sürecin uzatılmasının tercih edilebileceği sonucuna varılabilir.

Uluslararası kuruluşlar, üyeleri üzerinde yaptırım gücüne sahip olabildiği oranda etkili olabilirler. Aksi takdirde yalnızca kağıt üzerinde kalıp, amacını gerçekleştirme konusunda yetersiz ve etkisiz olurlar. DTÖ'nün kurulması sürecinde yaptırımlara ilişkin de reformlar yapılmıştır. Buna rağmen tazminat ve misilleme şeklindeki iki yaptırımın etkinliği de tartışma konusu olmaktadır. Tazminat yaptırımına uygulamada neredeyse hiç başvurulmaması, misilleme yaptırımını tek yaptırım türü olarak görülmesine sebep olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin yaptırımlardan etkin bir şekilde sonuç aldığı, gelişmekte olan ülkelerin ise gerek gelişmiş ülkelere bağlılığı (yardımlar almaları) gerekse uygulanacak yaptırımın gelişmiş ülke ekonomileri üzerinde önemli etki göstermemesi veya gelişmekte olan ülkenin önemli ihracat kalemine gelişmiş ülkelerece yaptırım uygulanması halinde gelişmekte olan ülkenin ekonomisinin büyük yara alabilmesi gibi nedenlerle yaptırımlardan ve dolayısıyla AHM'den yararlanamadıkları ve mekanizmanın onları korumadığı görülmektedir. Ayrıca, söz konusu yaptırımlar geriye dönük olarak ta uygulanamamaktadır. Bunun anlamı, AHM süreci öncesinde ve süreç yürütülürken uygulanmaya devam eden bir ticari önlemin DTÖ kurallarına aykırılığı tespit edildiğinde süreç boyunca oluşacak zararının telafisi bulunmamaktadır. Bunun önüne geçmek için özellikle gelişme yolundaki ülkeler için “maddi tazminat” uygulaması getirilmesi üzerine tartışmalar yürütülmekle birlikte bunun dışında ülkelerin egemenlik yetkisini ortadan kaldırmayacak şekilde “yürütmenin durdurulması mekanizması” yada uğranılan zarara mahsup edilmek üzere “uygulanan önlemin belli bir oranı kadar teminat/depo uygulaması” gibi alternatif seçenekler üzerinde çalışmalar yapılmalıdır.

Kararların uygulama sürecinde AHMM m.21.5 ile m. 22'nin hangi sırayla uygulanacağı konusunda belirsizlik bulunmaktadır. Bu belirsizlikten faydalanmak isteyen ülkeler ihtilaf

yaratarak kararların uygulanma sürecini uzatabildiğinden konunun açık bir düzenlemeye bağlanmasının da yerinde olacağı düşünülmektedir.

Sistem ister serbest ticareti gerçekleştirmek amacıyla oluşturulmuş olsun, isterse emperyal ülkelerin kendi çıkarlarına hizmet için oluşturulmuş olsun 164 ülke tarafından benimsenmiş ve bağlayıcılık taşımaktadır. Bu sistemin devam ettirilebilmesi alınacak kararların uygulanmasının sağlanması ile mümkün olacaktır. Hatta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin DTÖ’de çoğunluk bir yapıda olduğu düşünüldüğünde bu ülkelerin gelişmiş ülkeler aleyhine aldığı kararların uygulanmasının sağlanması sistemin sürdürülebilirliği açısından çok daha önemlidir. Kurallara dayalı bu sisteme olan güvenin sarsılması halinde ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarının daha da yaygınlaşması kaçınılmaz olacaktır.

Türkiye’nin sistemi kullanım sonuçlarına baktığımızda; Türkiye’nin taraf olduğu ve sonuçlanan anlaşmazlıklarda diplomatik çözümün öne çıktığı, anlaşmazlıkların çoğunluğunu danışmalar aşamasında sonuçlandırdığı ve bu konuda %40 olan DTÖ oranının 4 puan üzerine çıktığı görülmüştür. Türkiye’nin Panel ve temyiz aşamasına taşınan ve sonuçlanan anlaşmazlıklarda da belirlenen makul sürede uyum sağladığı görülmektedir. Bu sonuçlar Türkiye’nin sisteme aktif bir şekilde bağlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte dünya ticaretinden aldığı pay periyodik olarak artan Türkiye’nin anlaşmazlıklara daha fazla muhatap olacağı düşünüldüğünde AHM’de daha etkin olmak için kapasitesini artırması gerekmektedir. Bu çerçevede bürokrasinin etkin kullanılabilmesi için özel sektörle koordineli bir şekilde hareket edilmesi, kamu kuruluşlarında antlaşmalara hakim, yabancı dil bilen, yetişmiş personel kapasitesinin artırılması, kamu kuruluşları arasındaki koordinasyon eksikliğine meydan verilmemesi, diğer ülkelerin mevzuatının takibindeki zorluğun ticaret müşavirlikleri aracılığıyla oluşturulacak bir sistemle (AB’de oluşturulan “Pazara Giriş Bilgi Merkezi” gibi) giderilmesi, mekanizmanın Türkiye tarafından kullanımını kolaylaştıracak ve Türkiye’nin etkinliğini artıracaktır. Diğer taraftan DTÖ kapsamındaki anlaşmalar konusunda uzmanlaşmış akademik, yargı ve kamu alanında personelin paneller ve temyiz organında görev almasının sağlanması ve teşvik edilmesi de ülkemiz menfaatine olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aerts, G.Ö. (2009). *Dünya Ticaret Örgütü: Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması ve Türkiye'nin Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar*, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara:
- Akın, Canbeldek Ö. (2014). "Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Mekanizmasında Misilleme Yaptırımı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 16, Özel Sayı 2014, s. 1713-1739 (Basım Yılı: 2014). İzmir
- Akın, N. (2006). *Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı. Kocaeli.
- Akman, S. M. ve Yaman, Ş. (Editörler). (2008). *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (Tepav). s.1-436
- Akman, M. S. (2008). "Doha 'Kalkınma' Turu ve Dö: Sorunların Açmazında Çözüm Arayışları", *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Akman, S. M. ve Yaman, Ş. (Editörler). (2008). Ankara, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (Tepav). 16-54, 1-436
- Aktaş, T. (2022). "İthalde Alınan KDV, En Büyük Vergi Kalemi Oldu", *Dünya Gazetesi*, 20.01.2022, (Internet: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/ithalde-alinan-kdv-en-buyuk-vergi-kalemi-oldu/646381>, Erişim tarihi: 20.01.2022)
- Alyanak, S. (2014). "Dünya Ticaret Örgütü'nün 2014 Yılında Yürürlüğe Girmesi Beklenen Yeni Kamu Alımları Anlaşması", *Hacettepe HFD*, 4(1). 1-34.
- Aydın, M. (2008). "Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması, Gelişme Yolundaki Ülkeler ve Türkiye", *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (Tepav) Yayını, 294-318, 1-436
- Aygün, E. (2021). *Gümrük Kanunu Uyarınca Tesis Edilen İdari Yaptırımların Yargısal Denetimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Maliye Anabilim Dalı, Ankara.
- Balcı, M. ve Göcen, C.E. (2017). "Uluslararası Ticaret ve Üretimin Tarihsel Gelişimi ve Bu Bağlamda Türkiye'nin Politik Ekonomi Analizi", *Uluslararası Politik Ekonomi* 1, Al Arzu, Balcı Meral, Kanlı İmam Bakır (Editör), Savaş Yayınları, Ankara, s.175-213.
- Batırel, Ö. F. (2016). "Dünya Ticaret Örgütü Üyeliği, Dış Ticaret Vergileri ve Türkiye Uygulaması", *Journal of Life Economics*. 3 (4) , 1-8
(Internet: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/305702>, Erişim Tarihi: 05.09.2019)

- Bedirhanoğlu, N. G. (2006). *Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Roller*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Ankara.
- Bulum, A.Z., Ersöz, F. ve Ersöz. T. (2013). “Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Üyesi Ülkelerin Uluslararası Ticaret Hacimleri Üzerine Bir Çalışma”, *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), 153-165.
- Bulut, C. (2007). “Azerbaycan’ın Dünya Ticaret Örgütü Üyeliğinin Değerlendirilmesi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/2, 59-73.
- Cengiz, F. (2018) *Hukuki İhtilafların Dünya Ticaret Örgütü Nezdinde Çözümü*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırklareli,
- Çakmak Aynagöz, Ö. (2016). “WTO-Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması ve Türkiye İçin Değerlendirmeler”, *AKÜ İİBF Dergisi*, XVIII (1), 1-13.
- Çatalbaş, N. (2005). *Uluslararası Hizmetler Ticaretinin Serbestleştirilmesi ve Gelişme Yolundaki Ülkelere Etkileri: Türkiye Uygulaması*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Anabilim Dalı.
- Çeştepe, H. (2012). “Çin’in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü’ne Üyelik Öncesi ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri” *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 45-61.
- Davey, W. J. (2005). “The WTO Dispute Settlement System: The First ten Years”, *Journal of International Economic Law*, 8(1), 17–50.
- Davey, W. J. (2013). “The WTO Dispute Settlement System at 18: Effective at Controlling the Major Players?”, *European University Institute Robert Schuman Centre for Advanced Studies Global Governance Programme, EUI Working Paper RSCAS 2013/29*, Italy.
- Davey, W. J. (2014). “The WTO and Ruled Based Dispute Settlement: Historical Evolution, Operational Success, and Future Challenges”, *Journal of International Economic Law*, 8(1), 679–700.
- Eğilmez, M. (2018) “Ticaret Savaşları”, 26.09.2018, (İnternet: <http://www.mahfiiegilmez.com/2018/09/ticaret-savaslar.html>, Erişim tarihi: 05.02.2019)
- Flaan, A, and Pierce J. “Disentangling the Effects of the 2018-2019 Tariffs on a Globally Connected U.S. Manufacturing Sector”, *Finance and Economics Discussion Series 2019-086*, Washington, Board of Governors of the Federal Reserve System, (İnternet: <https://www.federalreserve.gov/econres/feds/files/2019086pap.pdf>, Erişim tarihi: 31.12.2019)
- GİB (2009). “*GATT Bilgilendirme Rehberi*”. Ankara: Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Daire Başkanlığı Yayın No:95. 1-22 http://www.gib.gov.tr/sites/default/files/uluslararası_mevzuat/gatt95.pdf, Erişim Tarihi: 22.11.2018)

- Göçmen, İ. (2008). “Böyle Buyurdu Divan: Uluslararası Anlaşmalar ve Bu Kapsamda 1947 Tarihli GATT ve DTÖ Anlaşması ve Eklerinin Topluluk Hukukunda Doğurduğu Etkiler”, *AUHFD*, 57(3), 253-335.
- Göker, M. (2020). *DTÖ Anlaşmazlıklarının Hallinde Uluslararası Hukuk: Yönetimli Etkileşim Modeli*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kasım 2020,
- Gunnella, V. and Quaglietti, L. (2019). “The Economic Implications of Rising Protectionism: A Euro Area and Global Perspective”, *European Central Bank Economic Bulletin*, Issue 3/2019, 40-63. (Internet: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/ecbu/eb201903.en.pdf>, Erişim tarihi: 25.04.2019)
- Güler, M. A. (2015). “Kriz ve Yeni Toplumsal Hareketler: “İşgal Et” Örneği”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 330-362.
- İncegöl, H. (2011). *Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlık Çözüm Sistemi ve Türkiye'nin Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı. İstanbul.
- İZTO. İzmir Ticaret Odası. (Hazırlayan: Sülün, D.) (2016). “Küreselleşme Sürecinde DTÖ ve Avrupa Birliği”, (Internet: http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6374_1473171067.pdf, Erişim tarihi: 22.11.2018)
- Kalaycıoğlu, S. (2017). “Korumacılığın Binbir Yolu ve Bir Avuç Talibi”, *Türkiye Asya Stratejik Araştırma Merkezi*, 26/04/2017, (İnternet: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/45086/korumaciligin_cirkin_yuzu_ticaret_savaslarlari, Erişim tarihi: 05.02.2019)
- Kalaycıoğlu, S. (2017 a). “Korumacılığın Çirkin Yüzü: Ticaret Savaşları”, *Türkiye Asya Stratejik Araştırma Merkezi*, 22.05.2017, (İnternet: http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/45086/korumaciligin_cirkin_yuzu_ticaret_savaslarlari, Erişim tarihi: 05.02.2019)
- Kalaycıoğlu, S. (2017 b). “Serbest Ticaretten Korumacılığa Yalpalayan Dünya”, *Türkiye Asya Stratejik Araştırma Merkezi*. 21/04/2017, (Internet: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/41068/serbest_ticaretten_korumaciliga_yalpalayan_dunya, Erişim tarihi: 05.02.2019)
- Kara Kurtuluş, Y.T. (2012). *Dünya Ticaret Örgütü ve Bölgesel Ticaret Anlaşmaları İlişkisi: Sorunlar, Çözümler ve Türkiye'ye Yansımaları*, ???T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, AB ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler (Uluslararası İlişkiler) Anabilim Dalı, file:///C:/Users/hp/Downloads/TEZ.pdf, (Erişim Tarihi: 20.12.2018).
- Kargı, V ve Yaygır, T. (2017). “Küreselleşme ve gümrük vergisi”, *Mali Hukuk Dergisi*, 13(151), 1653-1672.

- Kaya, T. (2013). *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmaları ve DTÖ Bünyesinde Kurulan Paneller ile Temyiz Organı Raporlarının ABD, AB ve Türkiye'deki Uygulanışının Karşılaştırmalı Hukuk Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Karşılaştırmalı Hukuk) Anabilim Dalı, Ankara.
- Kaya, T. (2015). *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmalarının İç Hukukta Uygulanması*. (Birinci Baskı). Türkiye: LEGAL Yayınevi.
- Kaya, T. (2010). "DTÖ Hukuku Uygulamasında Ayrımcılık Yapmama İlkesi", *AUHFD*, 59(2). 183-242.
- Koçum, M. (2017). *Dünya Ticaret Örgütü Anlaşmaları Kapsamında Türkiye'nin Dış Ticaret Politikası Savunma Araçları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı. İstanbul.
- Özsoy, D. (2010). *Tarife Dışı Engeller ve Türkiye-AB Gümrük Birliği Çerçevesinde Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara. (Internet: https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/466674/yokAcikBilim_368845.pdf?sequence=-1 Erişim tarihi: 08.05.2022)
- Pakhuy N, Ö. (2005). *Küreselleşen Dünyada Güçlü Devletlerin Müdahale Aracı Olarak Dünya Ticaret Örgütü*, Yüksek Lisans Tezi, T. C. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bölümü. Bolu,
- Pekcan, R. (2020). (Internet: <https://www.ticaret.gov.tr/haberler/deik-ticari-diplomasi-odul-toreni>, Erişim tarihi: 13.01.2020)
- Sak, G. (2008). "Önsöz" *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Ankara, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Yayını (Tepav), V-IX, 1-436
- Sarıbeyoğlu, M. (2008). *Dünya Ticaret Örgütü'nün Antlaşmalara Dayalı Milletlerarası Ekonomik Düzendeki Yeri ve Türk Hukukuna Etkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Kamu Hukuku) Anabilim Dalı.
- Seyidoğlu, H. (1994). *Uluslararası İktisat, Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 10 Baskı, Türkiye: Güzem Yayınları.
- Sımayı, A. (2014). "Dünya Ticaret Örgütü Uyuşmazlıklarının Çözüm Sistemi ve Çin'in Taraf Olduğu Uyuşmazlıklar", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 41. Mart-Nisan, 97-119.
- Sımayı, A. (2014). *Dünya Ticaret Örgütü Çerçevesinde Uyuşmazlıklarının Çözümü Mekanizması ve Çin'le ilgili Örnekler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Hukuku ve Avrupa Birliği Hukuku. İstanbul.

- Şahin, M. (2019). “Günümüz Ticaret Savaşlarında Gümrük Vergilerinin Yeri ve Önemi”, *Mali Çözüm*, İSMMMO Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayını, İstanbul: 29 (152), 91-114. (Internet: <https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/152malicozum/5.PDF>, Erişim tarihi: 08.01.2022)
- Şahinöz A. (2002). “Dünya Ticaret Örgütü'nün Dönüşümü.”, *Küreselleşme ve Türkiye Tarımı, Tarım Sempozyumu, 7-8 Ocak 2002.TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayını*, Yayın No: 46, Ankara: (177-190) 1-331, (Internet: http://zmo.org.tr/resimler/ekler/9d37f89c7d708b6_ek.pdf, Erişim tarihi: 22.11.2018)
- Şener, D. (2015). *Dünya Ticaret Örgütü Çatısı Altındaki Düzenlemelerin Küreselleşmeye Katkısı*” Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TİM (2017). Türkiye İhracatçılar Meclisi Ekonomi Dış Ticaret Raporu 2017, (Internet: http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf, Erişim tarihi: 18.12.2018).
- Turguttopbaş, N.P. (2011). “The Dispute Settlement Under The Wto: Experience Of Turkey”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 97-128.
- Türker, O. (2002). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri:
- Ulusoy, H Ü. (2008). *Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Uluslararası Kamu Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara
- Ulusoy, H Ü. (2009). *Dünya Ticaret Örgütü'nde Uyuşmazlıkların Çözümü Mekanizması*, (Birinci Baskı). Türkiye: Turhan Yayınevi.
- Utaş, A. (2019). *Dünya Ticaret Örgütü Kuralları Açısından Uluslararası Ticaret Engelleri ve İhlalleri*, Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul
- Ünay, S ve Dilek, Ş. (2018). “Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları”, *Analiz*, Sayı:228, 1-28, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları. Ocak 2018
- Vurdu, S. Armağan. (2021). “DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması Temyiz Organı Meselesi”, (İnternet: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/dto-anlasmazliklarin-halli-mekanizmasi-temyiz-organi-meselesi/637593>, Erişim tarihi: 25.10.2021).
- WTO (2010). “*Working Procedures for Appellate Review*”, 15 Eylül 2010. (Internet: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/ab_procedures_e.htm Erişim tarihi: 04.10.2021)

- WTO (2015). “*WTO Dispute Settlement Brochure*”, WTO Publications, Switzerland, 1-8 (İnternet: https://www.wto.org/english/thewto_e/20y_e/dispute_brochure20y_e.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019)
- WTO (2018). “*GATT Disputes: 1948-1995 (Volume 1: Overview and one-page case summaries)*”, WTO Publications, Switzerland, 1-387 (İnternet: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gatt4895vol1_e.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019)
- WTO (2018.a). “*GATT Disputes: 1948-1995 (Volume 2: Dispute Settlement Procedures)*”, WTO Publications, Switzerland, 1-414 (İnternet: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gatt4895vol12_e.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019)
- WTO (2018 b). “*World Trade Report 2018*”, WTO Publications, Switzerland, 1-232 (İnternet: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/world_trade_report18_e.pdf, Erişim tarihi: 15.12.2018).
- WTO. (2020). “*Annual Report 2020*”, WTO Publications, Switzerland, 1-186. (İnternet: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep20_e.pdf, Erişim tarihi: 18.06.2020)
- WTO. (2021). “*Annual Report 2021*”, WTO Publications, Switzerland, 1-211. (İnternet: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep21_e.pdf, Erişim tarihi: 12.07.2021)
- Yenipazarlı, A. (2003). *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Rolü, Önemi ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Nazilli.
- Yıldırım, B. ve Küçükfalay, C. (2010) “Tarife Ders Notu”, Gümrük Müsteşarlığı Eğitim Dairesi Başkanlığı, Ankara: Eylül ‘2010. s 1-25 (İnternet: <https://portal.ticaret.gov.tr/birimler/gumrukler-genel-mudurlugu/bilgi-bankasi>, Erişim tarihi: 12.06.2020)
- Yılmaz, F. (2006). *Dünya Ticaret Örgütü'nde Hukukî Uyuşmazlıkların Çözümü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk (Devletler Özel Hukuku) Anabilim Dalı, Ankara.
- Yılmaz, M. ve Divani E. (2018). “Ticaret Savaşları, Ekonomik Milliyetçilik, Yeni Merkantilizm ve Dünya Ticaret Örgütünün İşlevsizliği”, *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 10-24.
- Yolchuyev, R. (2016). “Uluslararası Ticaret Düzenlemeleri Bağlamında Dünya Ticaret Örgütü Kuralları ve Sözleşmelerin İncelenmesi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, *T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series*. WPS No/26/2016-05. İstanbul.

Yolchuyev, R. (2016). *Uluslararası Ticaretin Düzenlenmesi Bağlamında Dünya Ticaret Örgütü Kurallarının ve Sözleşmelerin İncelenmesi ve Türkiye İçin Değerlendirme*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Uluslararası Ticaret Hukuku ve AB Anabilim Dalı, İstanbul.

İnternet Kaynakları:

<http://ankaenstitusu.com/abd-ile-abnin-ticaret-savasi/>, Erişim tarihi: 05.02.2019

<https://anl.ticaret.gov.tr/cok-terafli-iliskiler/dto>, Erişim tarihi: 14.01.2019.

<https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/2114242-fed-tutanaklarinda-ticaret-savaslar-uyarisi>, Erişim tarihi: 23.08.2018.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/305702>, Erişim tarihi:05.09.2019.

<http://dergipark.org.tr/download/article-file/565226>, Erişim tarihi: 04.02.2019

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijmeh/issue/54819/750359>, Erişim tarihi: 23.03.2022.

<https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L999/146.PDF>, Erişim tarihi: 29.09.2021.

<https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L999/146A1.PDF>, Erişim tarihi: 29.09.2021.

<https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L999/148.PDF>, Erişim tarihi: 28.09.2021.

<https://docs.wto.org/gattdocs/q/GG/L2799/2465.PDF>, Erişim tarihi:30.09.2021.

<https://gatt-disputes.wto.org/contracting-parties>, Erişim tarihi: 25. 03. 2022.

http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6374_1473171067.pdf, Erişim tarihi: 22.11.2018.

<http://www.karadenizekonomi.com/ticaret-savaslar-ve-amerikan-ekonomisi-778-12.html>, Erişim tarihi: 05.02.2019.

<https://portal.ticaret.gov.tr/birimler/gumrukler-genel-mudurlugu/bilgi-bankasi>, Erişim tarihi: 12.06.2020.

https://setav.org/assets/uploads/2018/01/A228_.pdf, 05.02.2019.

<https://stats.wto.org/>, Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

https://stats.wto.org/dashboard/merchandise_en.html , Erişim tarihi: 05.05.2022.

http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/45086/korumaciligin_cirkin_yuzu_ticaret_savaslar, Erişim tarihi: 05.02.2019.

https://tasam.org/tr-TR/Icerik/41068/serbest_ticaretten_korumaciliga_yalpalayan_dunya, Erişim tarihi: 05.02.2019.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>, Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

<https://timeseries.wto.org/>, Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

<https://www.tuik.gov.tr/>, Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/ithalde-alinan-kdv-en-buyuk-vergi-kalemi-oldu/646381>, Erişim tarihi: 20.01.2022.

<https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/ecbu/eb201903.en.pdf>, Erişim tarihi: 25.04.2019.

<https://www.federalreserve.gov/econres/feds/files/2019086pap.pdf>, Erişim tarihi: 31.12.2019.

<https://www.gib.gov.tr/> Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm,

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_18.xls.htm

https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/CVI/Tablo_75.xls.htm,

https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm, Erişim tarihi: 08.01.2021.

<https://www.gtb.gov.tr/>, Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

<http://www.mahfiegilmez.com/2018/09/ticaret-savaslar.html>, 05.02.2019

https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-_dto_.tr.mfa, Erişim tarihi: 17.09.2021.

<https://www.ticaret.gov.tr/>, Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

<https://www.ticaret.gov.tr/haberler/deik-ticari-diplomasi-odul-toreni>, Erişim tarihi: 13.01.2020.

<https://www.wto.org>, Erişim tarihi: Muhtelif tarihler.

https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/28-dsu_e.htm, Erişim tarihi: 25.06.2021.

https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep20_e.pdf, Erişim tarihi: 18.06.2020.

https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/anrep21_e.htm, Erişim tarihi: 12.07.2021.

https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gatt4895vol1_e.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019.

https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/gatt4895vol12_e.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019.

<https://www.wto.org/english/ress/booksp/disputesettl19952017.pdf>, Erişim tarihi: 04.01.2019.

<https://www.wto.org/english/thewto/minist/mc12/mc12.htm>, Erişim tarihi: 01.10.2019

<https://www.wto.org/english/thewto/minist/minist.htm>, Erişim tarihi: 01.10.2019.

<https://www.wto.org/english/thewto/whatis/tif/displ.htm>, Erişim tarihi: 22.05.2022.

<https://www.wto.org/english/thewto/whatis/tif/org6.htm>, Erişim tarihi: 27.12.2019.

https://www.wto.org/english/thewto/20y/dispute_brochure20y.pdf, Erişim tarihi: 04.01.2019.

https://www.wto.org/english/tratop/dispu/ab_procedures.htm, Erişim tarihi: 04.10.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds29.htm>, Erişim tarihi: 27.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds34.htm>, Erişim tarihi: 19.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds43.htm>, Erişim tarihi: 27.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds47.htm>, Erişim tarihi: 27.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds70.htm>, Erişim tarihi: 09.11.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds208.htm>, Erişim tarihi: 27.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds211.htm>, Erişim tarihi: 19.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds237.htm>, Erişim tarihi: 18.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds256.htm>, Erişim tarihi: 27.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds288.htm>, Erişim tarihi: 27.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds334.htm>, Erişim tarihi: 19.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds428.htm>, Erişim tarihi: 18.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds513.htm>, Erişim tarihi: 25.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds523.htm>, Erişim tarihi: 25.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds561.htm>, Erişim tarihi: 25.09.2021.

<https://www.wto.org/english/tratop/dispu/cases/ds564.htm>, Erişim tarihi: 25.09.2021.

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds573_e.htm, Erişim tarihi: 19.09.2021.

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds583_e.htm, Erişim tarihi: 19.09.2021.

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds595_e.htm, Erişim tarihi: 19.09.2021.

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_agreements_index_e.htm, Erişim tarihi: 02.12.2021.

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_by_country_e.htm, Erişim tarihi: 17.09.2021.

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/disputstats_e.htm, Erişim tarihi: 14.11.2021.

https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/find_dispu_cases_e.htm, Erişim tarihi: 11.04.2022.

http://zmo.org.tr/resimler/ekler/9d37f89c7d708b6_ek.pdf, Erişim tarihi: 22.11.2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : IŞIK RAMAZAN
Uyruğu : T.C.
Doğum tarihi ve yeri :
Medeni hali :
Telefon :
Faks :
e-mail :

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans		
Lisans	A.Ü. S.B.F	1997
Lise	Alaca İ.H.L.	1992

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
1998-2011	Gümrük Müsteşarlığı,	Gümrük Uzmanı
2011-2018	Gümrük ve Ticaret Bakanlığı,	Güm. ve Tic.Uzmanı, Daire Bşk.
2018- Devam ediyor	Ticaret Bakanlığı	Ticaret Uzmanı

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

.....

Hobiler

.....

